ex libris
Pellizzetti Leandro chierico
da Vercelli

INSTITUTIONES
DE ACTIBUS HUMANIS
EX
JURIS NATURALIS, ET REVELATI
PRINCIPIIS

AUCTORE

PETRO ANTONIO GHIO
DRACONERIENSE
Ex Collegio Theol. R. Taurinensis Athenæi.

AUGUSTÆ TAURINORUM MDCCLXXI.

Excudebant Ignatius Cafassus, & Antonius Bussanus,
& prostant apud Georgium Moranum
Bibliopolam ad Turrim Civitatis.

PRÆFATIO.

PAucis proloquar qua de caussa hoc, quidquid est operis, susceperim, ut simul teneatur quæ ratio, & finis fuerit consilii mei, rursus & quo pertineant, quæ dicturus sum universa.

Multi multa de hoc argumenti genere, quod in Actuum Humanorum investigatione versatur, & ut in se sunt, & ut comparantur generatim ad morum legem, scripserunt, alii sola ratione propositum exequuti, alii auctoritate tantum; nec defuere etiam qui utramque ingressi demonstrationis viam Philosophica simul cum Theologicis conjungentes istam moralis doctrinæ partem non solum illustraverint, verum etiam effecerint longe pleniorem.

Mihi vero animus fuit in hoc opere, quæ latius illi, & plerumque sparsim, ac pro re nata edidissent, ad certa quædam capita revocare, ut hæc tractatio institutionis cujusdam ritu omnia summatim complecteretur, quæ ex illis graviora visa fuissent,

atque

atque utiliora. Nimirum id plurimum in rem communem ratus sum pertinere, ut facilius intelligeretur, & arctius teneretur veritas, quæ nude, ut ajunt, ac simpliciter proposita solet vehementius in animos influere, eosdemque, ita dixerim, suaviore sibi vi conciliare.

Ea de re curavi etiam ordinem in hac caussa fortasse singularem, ut nempe, quantum ferre rerum moralium indoles, atque amplitudo posset, omnia inter se communi quodam vinculo jungerentur, ut alia quasi ex aliis nata, singula inter se apta, colligataque in unum veluti corpus confluerent, & coalescerent doctrinæ.

Ad hoc videlicet animum incitàvit, quæ inde sperari poterat, utilitas peculiaris. Dum enim disjuncta sunt singula, etsi quæ dixeris, fuerint inconcussa, nunquam tamen in ipsis habebitur æquabilis ille, ac mirificus color veritatis proprius, quo temperantur omnia, sibique congruunt invicem. Talis est nexus rerum, qui in quovis argumento, ac præsertim in doctrina morum summopere quærendus, atque curandus est. Eo posthabito, cum nova passim pro motis quæstionibus sunt assumenda principia, tum vero mens ple-

rumque

rumque in rerum intelligentia non proficit, ſed potius obruitur earum pondere, ac varietate, quod non ſemel experimento compertum eſt. Addo hiulca, & varia, quæ quibuſdam in deliciis fuit, ejuſmodi res explicandi ratione non minimum adhuc relinqui aditum ad partium ſtudia, qui tamen occluditur penitus, atque intercipitur, quando conjuncta, & conſequens rerum inductio eſt. Facile eſt enim pro arbitrio in quovis argumento ſeorſim accepto lites movere, diſputare, turbare omnia. At orationem deducere, tenere proditam primis initiis, & ad exitum uſque conſentientem ſententiam, id vero non eſt, niſi ſolius, ad quam animus intenditur, veritatis, quæ uſquequaque ſimilis ſibi perpetuo reſpondet, & in omnibus ſui partibus cohærens extraneis contentionibus, & adminiculis non eget.

Inter hæc ſingulis quibuſque capitibus, ſeu potius numeris, quibus interſcripta tractatio eſt, ubi res poſtularet, quædam quaſi extra ſeriem inſtitutionis ſubjicienda eſſe putavi, tum ut uberior dictis lux, & confirmatio accederet, tum ut jucundior etiam fieret diſputatio, quæ arida nimium videri potuiſſet, ac jejuna perpetuæ argumentationis

mentationis nexibus implicata. Qua in re etiam hac scribendi ratione veritati, ac legentium bono prospexi; quippe non solum veteris, ac recentioris philosophiæ luminibus propositam illustrare doctrinam curavi, sed præcipue etiam in hac caussa nostri temporis Incredulorum impetus frangere conatus sum, ubi aliquod morum dogma aggrederentur, immo etiam, quoties e re foret, eorum sententias, & argumenta producere institui, quando ad tuendum aliquod morum caput non incongrua viderentur, aut aliena. Mirabilis profecto ars, quam & a veteribus Patribus accepimus, illos refutandi, dum eo modo non solum error profligatur veritatis robore, verum etiam secum ipse committitur pugnans, ut quasi intestino bello discerptus suis idem viribus ruat.

Atque in hac quidem re perficienda nolim, ut quis succenseat mihi, quia sæpius etiam profanorum hominum auctoritate usus sim. Cum enim hæc a philosophico, quod cepi, instituto, aliena non sunt, tum eo etiam conducunt maxime, ut animadvertatur quæ sit inter juris naturalis, & revelati principia, de quibus etiam dicere aggressus sum, conjunctio, atque analogia. *Profani*, aje-

bat

bat ad rem Aug. lib. 2. de Doct. Christ. cap. 19., *si quid bene dixerunt, non aspernandum; neque enim*, inquit, *& literas discere non debuimus, quia earum repertorem dicunt esse Mercurium, aut quia justitiæ, virtutique templa dedicarunt, & quæ corde gestanda sunt, in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis justitia, virtusque fugienda est; immo vero quisquis bonus, verusque christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicumque invenerit veritatem.* Non enim veritas ab hominibus efficta est, sed animadversa, & notata tantummodo in rerum ratione perpetua, quæ ideo solius Dei opus est, qui eamdem quasi inseruit rebus, ut illam possent homines vel discere, vel docere. Hinc sicuti qui narrat ordinem temporum, non eum ipse componit, & qui locorum situs, aut naturas animalium, vel stirpium, vel lapidum ostendit, non res ostendit ab hominibus institutas, sicut nec ille, qui demonstrat sydera, eorumque motus; haud aliter quisquis veritatem edisserat, quemadmodum non ipse facit, ut ita sit, quod dicit, sed tantum ita esse demonstrat, sic veritas, quam notat, aut loquitur, non ipsius, sed Dei tantum est, a quo ut res omnis, sic & quævis veritas, a quocumque dicatur, profecta est.

Hæc

Hæc porro sunt, quæ veritatis caussa, & in eorum gratiam, qui ad hæc studia animum appellerent, in perdifficili hac moralis doctrinæ parte mihi perficienda proposui. An res, uti concepta mente fuit, ita sub manus cesserit, aliorum judicium erit. Puto tamen semper in pretio futurum id conatum fuisse, quod videlicet in honesta caussa licuit vehementer optare. Interim rerum tractandarum ordinem generatim ipsius operis, qui proxime sequitur, prospectus indicabit, seriem vero eorum, quæ in ipso continentur, eidem subjectus index locupletior. Id unum nunc postulo, ut quoniam ea est connexorum ratio, ut alia ex aliis lucem accipiant, & munimen, non antea quisquam de re ipsa judicet, quam cognoverit universa.

INSTI-

INSTITUTIONES DE ACTIBUS HUMANIS EX JURIS NATURALIS, ET REVELATI *PRINCIPIIS*.

Ut certo ex ordine procedat, quam instituimus, tractatio, eam ad summa quædam capita revocamus in totidem partes tributa. Primo enim consideramus actus humanos in ordine physico, seu prout ab homine ex datis facultatibus, certoque modo eliciuntur, & fiunt; quod ad naturam ipsam pertinet actus humani: deinde eosdem inspicimus in ordine morali, seu, secundum rationem, quam habent ad morum legem, ex qua fit, ut boni, vel mali in eo ordine habeantur, & sint: tertio inquirimus, quomodo cognosci actuum moralitas possit, seu eorundem bonitas, vel malitia, ut ad legem sunt, simulque agimus de ejusdem cognitionis necessitate, & usu: quarto de eorundem actuum imputatione quæritur, quæ homini fit, ut morales, seu boni, vel mali sunt: tandem de eorum merito, vel demerito agimus per comparationem ad præmium, vel pœnam lege constitutam, ut tulerit eorundem actuum natura. Quæ omnia ubi explicata fuerint, erit per nos, quoad possumus, proposito satisfactum. Itaque ad rem.

PARS I.

DE ACTIBUS HUMANIS

In ordine physico consideratis.

I.

ACTUS humanus dicitur, qui ab homine est, non utcumque, sed agente ut homo est (*a*); qui enim procedit ab homine, ut simplex est agens, hominis potius dicitur, seu organicus actus, quam humanus, sive ex eorum sit genere, qui singulari quadam ratione in solam naturam humanam cadere possunt, ut ridere, loqui, & similia; sive ex aliis, qui diversis quoque ab homine naturis competunt, sicut manducare, bibere, & alia generis ejusdem.

Nimirum quidam actus solius naturæ humanæ sunt proprii, nec inferioribus aliis naturis conveniunt, ex quacumque demum caussa organica id fiat, quemadmodum de locutione, & risu explicavit Aristoteles lib. 4. de hist. anim. cap. 9., & de partibus anim. lib. 2. & 3. cap. 10. & 16. Possunt alia iis similia accenseri, ut esset, ex. gr., fletus. Horum siquidem, aliorumque ejusmodi actuum non veritatem, sed similitudinem tantum quandam præseferre bruta animantia animadvertit Lactantius lib. divin. Inst. 5., quemadmodum & Arist. de hist. anim. lib. 8. cap. 1. in plurimis eorum nonnisi *vestigia quædam* agnoscens *morum animi humani*. Cæterum etsi actus prædicti omnes, & qui recenseri adhuc possent,

(a) *Quid sit actus hominis*.

possent, solius hominis proprii sint, non continuo tamen sequitur, quod accurate distinguendum, eos humanos esse, nisi fiant modo agendi hominis proprio, quatenus scilicet ille agit, ut homo est, quod mox explicabitur.

II.

Homo intelligitur agere, ut homo est, quando per eas facultates agit, quibus est homo (a). Ut enim per certas facultates homo, qua talis, ab aliis naturis distinguitur, & in propria velut specie constituitur; ita quæ ex usu facultatum ejusmodi proveniunt actiones, singulari ratione humanæ dicentur, quia aliis agentibus convenire nequeunt, sed soli homini. Ex quo enim existit hominis ab aliis distinctio, planum est ab eo etiam propriarum ejusdem actionum rationem esse repetendam.

Atque hic, ut patet, consideramus hominem tantum in comparatione ad alias naturas nobis notas, easque ipso homine inferiores, cujusmodi sunt bruta animantia, a quibus præcipue distinctionem hominis urgemus; neque enim ex. gr. de Angelis loquimur, quorum præstantior est natura, de quibus propterea si quid novimus, alterius est ordinis, neque ad hanc, quam suscipimus de actibus vere, & proprie humanis, quæstionem debet revocari.

III.

Facultates porro ejusmodi, quibus homo ab aliis naturis distinguitur, & in propria velut specie constituitur, censentur *intellectus*, qui etiam *ratio* dicitur, & *voluntas* (b). Eas enim homo in semetipso per-

(a) *Actus humanus, qui descendit ex facultatibus solius hominis propriis.*

(b) *Facultates hominis propriæ intellectus, & voluntas.*

persentit, dum intelligit, & vult, seu distinctæ revera inter se sint, seu distinguantur tantum ratione objectorum, ad quæ se se applicat hominis animus. Hæ autem ita communi judicio semper habitæ fuerunt hominis propriæ, ut earum præsertim caussa agnita perpetuo fuerit hominem inter, & belluas vel sola, vel præcipua distantia.

Appellamus autem hac in re ad commune judicium, ne cogamur nunc rem philosophicis rationibus transigere, quod nimis longum esset, nec ex operis institutione. Id inter alios egregie præstitit clarissimus P. Gerdil, *Dissertazione dell' origine del senso morale; Recueil de dissert. III. Essais sur les caractéres distinctifs de l'homme, & des animaux brutes &c.* Neque porro verendum est, ne commune illud judicium infirmetur paucorum Materialistarum dissensu, qui hac ipsa de caussa ceu humanæ dignitatis osores pessime semper apud omnes audierunt. Immo quod maxime rem, caussamque continet, iidem ipsi, qui memoratas facultates belluis etiam concedunt, coguntur eas saltem ut excellentiores in homine agnoscere, vel intuitu objectorum abstractorum, ad quæ tantum assurgunt in homine, vel ratione perfectionis earundem, ex quacunque caussa illa adveniat, & vel ex ipsa aptiore organorum structura, & ordine, ut cogitavit Helvetius *de l'esprit disc.* 1. *ch.* 1. Scilicet hæc semper demonstrant facultates illas, ut in homine sunt, brutis non inesse, indeque satis hominem ab iisdem distingui; quod sufficit ad præsens institutum.

IV.

Itaque actus humanus generatim erit, qui ex usu talium facultatum, scilicet intellectus, & voluntatis

luntatis ab homine fit; qui actus propterea ita solius hominis est proprius, sicut ejus tantum propriæ sunt facultates, a quibus proficiscitur (a). Hinc propterea siquid aliud fiat quocumque modo, sed ex nullo intellectus, & voluntatis usu, sive quia nondum per ætatem iste usus haberi queat, sive quia interceptus, aut præoccupatus quaqua de caussa fuerit, illud, inquam, ad actus humani naturam minime pertinebit.

Sic ad actus humani naturam non pertinent actiones infantium, aut puerorum, quibus rationis usus nondum advenit; nec actus somniantium, delirorum, ac phreneticorum, quo tempore nullum ipsis affulget lucidum intervallum; ac tandem neque actus humani sunt qui incogitanter omnino fiunt, ut qui procedunt tantum *ex quadam imaginatione, non a ratione deliberativa*, ut loquitur D. Th. 1. 2. qu. 18. a. 9., quibus accenseri possunt motus omnes, qui in nobis excitantur sine nobis, quique adeo *primo primi* dicuntur, quod nihil ad eos ratio contulerit. Ubi autem ratio, seu intellectus nihil concurrere deprehenditur, ibi nec proprie concurrit voluntas, quæ nimirum *appetitus rationalis* dicitur, quia rationem sequitur; quamobrem accurate secernenda, quæ a voluntate fiunt ab iis, quæ ex appetitu tantum sentiente, aut naturali proveniunt, quæque ideo a voluntate non sunt. V. D. Th. 1. p. q. 78. art. 1., 1. 2. q. 56. a. 6., & alibi.

V.

Officium porro intellectus est cognoscere, voluntatis velle; propterea actus cuique facultati respon-

(a) *Usus prædictarum facultatum necessarius ad actum humanum.*

dens generatim cognitio eſt, & volitio (*a*). Cognitio in genere habetur per quandam apprehenſionem rei, quæ latiſſime patet, atque ad perceptionem quamvis, alioſque omnes intellectus actus pertinet. Volitio vero intelligitur per motum quendam, tendentiam, ſeu niſum voluntatis in objectum apprehenſum, qui ideo motus & appetitionem complectitur, & omnem determinationis actum. Itaque actus humanus, ut ab iis facultatibus exercetur, erit, qui ex cognitione eſt intellectus, & voluntatis aliquid appetentis, ſeu volentis determinatione.

Atque hoc ipſum eſt, quod D. Th. *rationem deliberativam* appellat, nimirum intellectus cognoſcens; & voluntas ſe ſe determinans; ut ideo actus, qui ex tali ratione deliberativa non eſt, proprie loquendo non ſit *humanus*, ut ipſe obſervat, quum hoc habeat actus a ratione, & conſequenter a voluntate, quemadmodum ſupra explicavimus, ſed potius ſit quaſi extra genus humanorum actuum exiſtens. 1. 2. q. 18. ar. 9.

V I.

Sed intellectus ſemper præcedit in cognitione voluntatis motum; voluntas vero in ſui ordine, & proprii actus exercitio intellectus ſequitur cognitionem (*b*). Ergo concipi poteſt actus humanus tantum ex parte intellectus omnem determinationem voluntatis antevertens, cujuſmodi eſt ſimplex perceptio cujuſque rei; nunquam vero actus humanus tantum ex parte ſolius voluntatis, quem ſcilicet non anteverterit actus intellectus. Atqui completa in ſuo

(a) *Actus intellectus, & voluntatis qui.*

(b) *Natura actus humani completa in eo, quod ſit voluntarius.*

suo genere actus humani natura intelligitur, ubi utraque facultas concurrit, unde existere actus humanus potest. Ergo non in solo intellectus actu, qui seorsim a voluntate esse potest, ponenda est completa actus humani natura, sed potius in actu voluntatis, qui nunquam esse potest sine intellectus actu, adeoque præconcipit utriusque facultatis concursum, ex quo actus dicitur humanus.

Scilicet antequam quidquam velit, aut agat voluntas, oportet, ut illud cognoscatur; unde tritum sermone proverbium: *Ignoti nulla cupido*. Quo spectat & illud S. Augustini lib. 10. de Trin. cap. 1. *Certe amari aliquid, nisi notum, non potest*. Actus porro ille, quo primum cognoscitur aliquid, certe ex nobilissima hominis facultate descendit, cujusmodi est intellectus, nec tamen ad illum tunc concurrit voluntas, quæ approbare tantum cognitum potest, aut non, vel intellectum solum magis, minusve ad ejus considerationem applicare, & nihil præterea. Absurdum autem, ut non dicatur actus humanus, qui ex tali facultate est, qua homo in agendo præcipue ab inferioribus naturis distinguitur. Ergo cum humanus dici poterit actus ejusmodi ratione facultatis, a qua procedit, tum incompletus omnino habebitur, quod voluntas ad illum non concurrerit, a qua etiam actus humanus dici solet. Quamobrem videtur eum appellari posse humanum quoad substantiam, quia nempe est a facultate solius hominis propria, non quoad modum agendi saltem completum, quia talis est, qui a voluntate est tanquam a principio; quo fit ut actus prædictus in se non subsit morali institutioni, neque adeo vitio tribui possit, aut laudi, ut suo loco patebit.

VII.

VII.

Hinc porro intelligitur, cur tametsi ad actum humanum utraque concurrat facultas, intellectus nempe per cognitionem, & voluntas per sui motum, atque determinationem; tamen ille *voluntarius* dicatur potius, quam *intellectualis* (*a*). Scilicet dum actum humanum simpliciter nomino, completam in genere ipsius naturam indico. Atqui incompleta ejus natura esse potest ex parte intellectus, quoniam ejus actus aliquis concipi sine voluntatis concursu potest; nunquam vero incompleta ex parte voluntatis, quia semper ejus actui aliquomodo præivit intellectus. Ergo merito actus humanus in genere potius voluntarius, assumta a voluntate appellatione, dicitur, quam intellectualis ab intellectu, quum ille semper completus in suo genere intelligatur, iste possit aliquando esse incompletus.

Nimirum actus humanus plerumque, & frequentius definiri solet, qui est voluntarius, unde D. Thomas 1. 2. q. 71. art. 6. *ex hoc* inquit *aliquem actum habere, ut sit humanus, quod voluntarius sit*. Sed, ut dixi, tunc accipitur actus humanus, ut talis secundum completam sui naturam intelligitur, quo sensu & moralis aliquando nominatur. Cæterum negari nequit, quin & aliquomodo humanus sit, qui ab intellectu profectus voluntatis motum omnem antevertit, & *rationalis* dicitur, cujusmodi esset perceptio simplex, cogitatio, judicium etiam, prout non est a voluntate imperante; quia scilicet est a facultate solius hominis propria; licet non sit perfecte humanus, quia, ut ponitur,

(a) *Cur actus humanus dicatur potius voluntarius, quam intellectualis*.

ponitur, non eſt voluntarius. Id innuere viſus eſt idem S. Doctor, quando agnovit aliquem actum rationis voluntatem præcedere, ex quo fit, ut motus voluntatis conſequens dici poſſit *rationalis*, & ex adverſo aliquando voluntatem movere, & præcedere rationem, ut quum ipſa applicat intellectum ad aliquid vel primo quærendum, vel inveſtigandum accuratius; quo in caſu actus rationis dicitur *voluntarius*. Vid. 1. 2. q. 74. art. 5. ad 2.

VIII.

Habemus itaque actum humanum proprie, ſeu in ſui natura, & genere completum (*a*), non qui præceſſit, aut excluſit omnem voluntatis motum, & determinationem ex parte intellectus, ſed qui poſtea ex data ejuſmodi cognitione a voluntate eſſe aliquomodo intelligitur, unde & ſimpliciter dicitur *voluntarius*, licet antegreſſa cognitio non excludatur, uti ſupra explicatum eſt.

Hoc enim importat, ait D. Th. 1. 2. q. 6. ar. 1., *nomen voluntarii, quod motus, & actus ſit a propria inclinatione cum additione ſcientiæ. Unde quum homo maxime cognoſcat finem ſui operis, & moveat ſeipſum, in ejus actibus maxime voluntarium invenitur*. Itaque ad voluntarium utrumque requiritur & cognitio intellectus, & motus, ſeu inclinatio voluntatis. Quamobrem ſiquis in aliquid tendat, non tamen ex prævia aliqua cognitione proprie voluntarium non habetur, ſed *ſpontaneum*, quod tunc eſſe dignoſcitur, quando quidquam nulla vi cogente, ſed ex naturali tantum inclinatione fit. Hinc diligenter ſpontaneum a voluntario diſtinguendum, quam-

(a) *Quid actus humanus in ſui natura, & genere completus*.

quamquam aliquando id nominis promiscue accipiatur, ut quum S. Augustinus primorum hominum defectum a Deo *spontaneum* appellavit lib. 14. de civ. Dei c. 13., nimirum *voluntarium* intelligens.

IX.

Jam vero duplici modo aliquid a voluntate proficisci posse intelligitur, vel tanquam ab eliciente principio, vel tanquam a principio imperante (*a*). Tunc ab eliciente principio est, quando voluntas se sola (ex prævia semper cognitione) illud exerit, ut propriam, nativamque actionem. Ejusmodi est ipsum *velle*, quoquo demum iste voluntatis actus dirigatur. Tunc autem aliquid est a voluntate, ut a principio imperante, quum illud efficitur alterius quidem facultatis, seu potentiæ usu, sed ex voluntatis motu, ac veluti jussione ejusmodi facultatem, aut potentiam ad illud, quod vult, applicantis. Constat enim ex intimo sensu voluntatem non se ipsam tantum ad aliquid movere, sed etiam ad illud ipsum, quando res postulet, movere, atque adjungere alias facultates posse, quæ in homine sunt. Hinc proinde actus humanus, seu voluntarius, qui a voluntate est tanquam ab eliciente principio, *elicitus* dicitur; qui ab ea tanquam a principio imperante est, *imperatus* consuevit appellari.

Non abludit Angelicus: *Actio aliqua*, inquit 1. 2. qu. 1. ar. 1., *dupliciter dicitur voluntaria, uno modo, quia imperatur a voluntate, sicut ambulare, vel loqui; alio modo quia elicitur a voluntate, sicut ipsum velle*. Hinc etiam alibi, nimirum q. 71. a. 6. actum

(a) *Actus humanus, seu voluntarius, alius elicitus, alius imperatus*.

actum voluntarium, seu humanum tribuit in elicitum a voluntate, & imperatum; hac tantum differentia, quod posteriore loco præter ipsum *velle* ad actum elicitum revocet etiam *eligere*. Cæterum res in idem recidit. Eligere enim nihil est aliud, quam unum præ alio accipere, quod prout ad voluntatem refertur, est unum præ alio velle. Hinc omnes actus eliciti a voluntate tandem ad ipsum velle revocantur, velle hoc, aut velle illud, ex quo etiam ipsa omissio volendi, aut agendi, habetur voluntaria, ut infra suo loco explicabitur. Idem dici potest de *intentione*, *consensu*, *usu*, *fruitione*, qui ut actus eliciti omnes ad ipsum velle revocari queunt. Vid. Heinec. Elem. Phil. mor. par. 2. cap. 2. sect. 1. §. 30.

X.

Sed facultates, quas agere, & movere voluntas potest (licet semper in ordine ad propria earundem objecta), quæque propterea in hac parte ipsius imperio subduntur, aliæ interiores sunt, ut intellectus, & phantasia; aliæ exteriores, cujusmodi sunt organa sensuum, & corporis membra (*a*). Et quidem intellectus subjicitur voluntatis imperio qua parte post simplicem cujusque rei perceptionem potest ab ipsa magis, minusve ad ejus considerationem applicari, vel applicari ad hoc, aut illud, quod ipsi lubet, aliquo modo præcognitum; phantasia vero etiam subjicitur, qua parte applicari potest ad has, vel illas rerum materialium species retinendas, aut revocandas, discernendas, aut componendas. Id, quod etiam multo facilius intelligitur de certis organis, membrisque corporis, quibus uti tanquam instrumentis ad aliquid efficiendum

(a) *Actus imperati alii interiores, alii exteriores.*

dum poteſt. Hinc propterea ex actibus voluntatis imperatis alios *interiores* dicimus, *exteriores* alios, prout data facultas, ſeu potentia, interior ſcilicet, vel exterior applicata eſt a voluntate ad aliquid efficiendum.

Et quidem nulla eſt dubitatio, quin intellectus ſubjiciatur voluntati, quatenus poſt primam cognitionem rei poteſt ab eadem applicari ad eam intimius conſiderandam, aut etiam ad aliud, quod voluerit, cognoſcendum. Quo ſenſu ajebat D. Th. ibid. q. 10. art. 4. *poſſe aliquem de quocunque objecto non cogitare*, ac per conſequens cogitare etiam, ſi velit. Hinc propterea etſi ſimplex repræſentatio rei, ut ex objectorum externorum impreſſione per ſenſus in intellectum incurrit, a voluntate per ſe, & immediate non pendeat, ab illa tamen pendere poteſt actus, & gradus attentionis, quo intellectus in ejuſdem contemplatione defigitur; quo ſane pacto *determinationem ad cogitandum*, *aut judicandum ſimpliciter* etiam a voluntate repetiit Barbeyracius in not. ad Puffend. de off. hom. & civ. c. 1. §. 9. De phantaſia vero, ſeu imaginatione, quæ prout ideas rerum materialium retinet *memoria*, ut eaſdem revocat *reminiſcentia*, ut diſcernit *judicium*, ut componit *ingenium* dicitur, (Heinecius Elem. Phil. moral. part. 2. cap. 2. ſect. 1. §. 22.) id ipſum omnino dicendum eſt. Etſi enim illa non ſemper agi a voluntate pro arbitrio poſſit, immo quandoque ſit, & maxime in ſomniis, *veluti cymba ſine rectore fluitans*, quemadmodum loquitur idem Barbeyr. ad laudatum cap., tamen in pluribus, & quoad majorem, vel minorem intentionem, aut durationem actus aliquando a volun-

tate

tate pendere intelligitur vel in se, vel in caussis antegressis. Nihil vero necesse est dicere de corpore, ejusque facultatibus in ordine ad proprios actus (nulla namque potentia ut extra suum objectum, ita neque extra actus sibi proprios vagari potest) quas nimirum quoad exercitium subjectas esse animæ, adeoque ejus facultati, quæ dominans est, & voluntas dicitur, constat tum ex intimo sensu, tum ex naturali quodam ordine rerum, quo veluti facto quodam Creatoris constitutum est, ut inferiora superioribus subdantur. Hinc Sallustius in Catilin. *corpus servum est animi imperio*, *corporis servitio magis utimur*. Vid. Aug. de civ. Dei lib. 9. cap. 9., ubi S. Doctor animam *partem dominantem* appellat, *servientem* corpus. Quin etiam multi olim, ut videre est apud Heinec. lib. 1. de jur. nat. & gent. cap. 6. §. 141., corpus ceu merum hominis instrumentum habebant, tametsi in hoc peccarent, quod non haberent item ut partem; *Homo enim non est corpus solum*, *vel anima sola*, *sed qui ex anima constat*, *& corpore*. De civ. Dei lib. 13. cap. 24. Atque hæc tantummodo de illis facultatibus intelligi debent, quas voluntatis imperio subdidit naturæ auctor Deus, quibusque dirigendis ipsa idonea est, non autem de aliis organis nullo modo ejus ordini subjectis. Unde voluntas potest ex. gr. imperare brachio, ut se extendat, non autem sanguini, ne circulum suum absolvat, aut stomacho, ut concoquat cibum. Heinec. Elem. Phil. mor. ut supra §. 30. in notis.

XI.

XI.

At quidquid demum velit, aut agat voluntas, seu per se tantum, seu adjuncto aliarum facultatum usu, illud non vult, nisi quia ipsi exhibet rationem boni (*a*). Neque enim alia caussa determinans excogitari potest, cur in hoc potius, quam in illud feratur voluntas, nisi quia hoc præ illo ipsi magis placet, atque adeo in data hypothesi hoc præ illo magis habere videtur rationem boni. Quum autem illud, quod per se movet voluntatem, & in caussa est, cur velit, comparate ad voluntatem ipsam habeat rationem finis, consequens est bonum ipsum, quod voluntatem movet, ipsamque ad sui prosecutionem adducit, respectu voluntatis rationem finis obtinere. Hinc propterea actus humani, seu voluntarii quidam, qui in finem proxime spectant, seu in bonum, quod habet rationem finis. Ejusmodi porro sunt *simplex volitio*, qua finis, seu datum bonum placet, *intentio*, qua de ejus assecutione vividius cogitatur, & *fruitio*, qua tandem in fine, seu in bono adepto voluntas conquiescit.

Voluntas etenim ex sui natura tendit in bonum, quod ejus est objectum, ut ideo eadem ipsa dicatur *appetitio boni cum ratione conjuncta*, Arist. 1. Rhet. 10., neque alia ratione fertur in aliarum facultatum objecta, amatque ex. gr. verum, nisi quia sub specie boni ipsi repræsentantur. Hoc ideo fit, quia homo natura ipse sibi conciliatus est, suumque statum diligit, adeoque in id omne movetur, quod ipsum perficere, conservare, ac delectare queat, cujusmodi est, quod venit sub idea boni,

(a) *Ex actibus humanis, seu voluntariis quidam spectant in finem &c.*

boni; Heinec. de jure nat. lib. 1. c. 1. §. 1. &c. Quum autem id, in quod tendit data facultas, habeat respectu ipsius rationem finis, patet inde, quemadmodum bonum revera sit, & dicatur finis voluntatis. D. Th. 1. 2. q. 8. ar. 1. & 2. Hinc qui malum sibi arcessunt, non id quidem faciunt sub ratione mali, sed potius, quia illud sibi pro eo tempore, rerumque adjunctis videtur bonum, aut saltem minus malum in conspectu majoris, quo in casu quod levius malum videtur, boni locum obtinet. Accidit hoc præsertim iis, qui portento quodam erroris, aut desperationis abrepti ad interitum voluntarium ruunt, quem nempe intuentur ut graviorum malorum finem. Rem declaravit Auctor libri, cui titulus *Philosophe Payen tom.* 1. *liv.* 1. *lett.* 12., ubi describens ex Plinio quæsitam a Corellio Ruso mortem animadvertit quotquot in ejusmodi facinora prolabuntur, nonnisi falsa quadam idea circumduci *intolerabilis*, & *irreparabilis*, ut ipsi putant, *mali*, quo affliguntur. Cæterum demta ejusmodi falsa specie, aut alia persimili, qua quidquam præstantius vita judicetur vel per errorem, ut accidit illi Poetæ, de quo Horatius *in Arte Poetica*, qui famosæ mortis amore ardentem Ætnam insiluit; certe per se ipsam mors nulli bona videri potest; *habet enim asperum sensum, & contra naturam vis ipsa, qua utrumque divellitur*, anima scilicet a corpore, *quod fuerat in vivente conjunctum, atque consertum.* Aug. lib. 13. de civ. Dei cap. 6.

XII.

XII.

Porro ex amore finis nascitur etiam naturali quodam ordine amor mediorum (a). Quum enim sine certis mediis finis obtineri nequeat, consequens omnino fit, ut qui vere finem vult, media etiam velle debeat, quibus oportet eundem comparari. Hinc porro, quemadmodum voluntas, ut concipitur, finem vult, seu bonum, in quod fertur, sic etiam naturali ordine media velle debet, quibus ad illud itur tanquam ad finem. Ex quo propterea patet alios actus humanos, seu voluntarios esse, quibus media attinguntur ad finem ipsum ordinata. Ejusmodi vero sunt *consensus* voluntatis de assumendis mediis opportunis, *electio*, qua unum præ alio assumitur, & *usus*, quo reapse media ad propositi finis consecutionem adhibentur. Quum autem media non adhibeantur propter se, sed tantum ratione finis, seu boni propositi obtinendi, liquet etiam ex actibus humanis alios ad alios ordinem habere tanquam media ad finem consequendum, quousque in hujus fruitione voluntas conquiescat.

Certe qui vere vult finem, etiam vult media ad eundem ducentia, & quidem eo libentius, quo facilius, tutius, aut cumulatius eorum ope finis obtineri potest. Quum enim sine illis, ut ponitur, finis acquiri nequeat, nisi inordinata fingatur voluntas, sub ipso amore finis & media concludi debent ad illum necessaria; maxime quum *ad ea omnia*, ut ait D. Th., *se extendat unaquæque potentia, in quibus inveniri potest quocunque modo ratio sui objecti... ratio autem boni (quod est objectum potentiæ voluntatis) inveniatur non solum in fine, sed etiam*

(a) *Quidam actus humani spectant in media.*

etiam in iis, *quæ sunt ad finem*, hoc ipso scilicet, quod ordinem habent ad illum. 1. 2. q. 8. ar. 2. Cæterum quum finis sit, qui ut propter se bonus apprehenditur, atque ut talis intenditur a voluntate, ea vero, quæ sunt ad finem, seu media, non habeantur ut bona per se, sed solum propter ordinem, quem habent ad finem; sequitur quidquid demum in mediis volumus proprie non aliud esse, nisi finem ipsum, ad quem per media contendimus. Quo fit, ut respectu mediorum locum non habeat, quod *fruitio* dicitur, sed *usus* tantum. Fruitio enim solum refertur ad finem jam adeptum; usus vero ad media constringitur, quibus pervenitur in finem. Eo sensu S. Augustinus lib. 11. de civit. Dei cap. 25. *ea re*, inquit, *frui dicimur*, *quæ nos non ad aliud referenda per se ipsam delectat*; *uti vero ea re*, *quam propter aliud quærimus*.

XIII.

Sed non potest voluntas in bonum tanquam in finem ferri, nec per consequens in media ad illud ducentia, nisi bonitatem ipsam objecti apprehenderit per intellectum, quum, ut antea dictum est, in incognitum moveri nequeat voluntas, quæ tantum *oritur ex intelligentia*. S. August. lib. 14. de Trinit. cap. 8. (a). Hinc apprehensio hujus bonitatis conditio est necessaria, sine qua voluntas non moveretur. Jam vero hæc apprehensio ratione sui clarior esse potest, vel obscurior, quemadmodum ratione objecti potest esse apprehensio majoris, vel minoris boni, atque ideo major, vel minor etiam

(a) *Ex actibus humanis alii magis*, *alii minus voluntarii*.

esse poterit in ratione voluntarii ipsius voluntatis motus, proportione habita ad majorem, vel minorem cognitionem objecti, sicut etiam ad majus, vel minus bonum, quod menti obversatur. Idcirco ex actibus humanis simpliciter, & secundum se voluntariis, ut inter se conferuntur, *alii magis*, *alii minus voluntarii* erunt, prout ex majore, vel minore perspicientia egit voluntas, aut ex majore, vel minore inclinatione, & nisu pro ratione boni, quod mente perceptum est. Hinc comparate ad voluntarii gradus, seu intentionem non omnes actus inter se absolute pares erunt.

Apprehensio est; ex qua gignitur opinio, quæ *est cognitio quædam a ratione gubernata*. *Hæc*, inquit Simplicius apud Epictet. Enchir. c. 1., *quum in eorum aliquo versatur, quod nobis bonum . . . est, aut esse videtur, omnino propensio . . . . commovetur, appetitio sequitur &c.* Ex quo patet propensionem, quam appetitio consequitur, proportionem habere ad cognitionem, seu opinionem rei, ut bonæ; quæ quidem opinio est ex apprehensione objecti antegressa; atque adeo quo res magis cognoscitur, aut existimatur bona, seu conveniens, eo majorem solere propensionem existere, atque ideo vividiorem appetitionem excitari, quæ ideo quia cognitione regitur, magis adhuc voluntaria intelligitur, ubi clarior, ac nitidior ejusmodi præfulsit boni cognitio; contra, ubi minor cognitio rei, aut minoris extitit apprehensio boni. Quum autem apprehensio, ut hoc etiam notemus, unde opinio, aut cognitio existit, ordinem habeat ad datum objectum, percipitur inde, cur vera illa esse possit, aut falsa, prout cum re ipsa convenit, ut est in se, aut non convenit,

[illegible]

venit; regula enim cognitionis, ſicut & veritatis cujuſque quoad nos eſt res ipſa, ad quam comparari intellectus debet, ut in ſe eſt. Ex quo principio dignoſcitur quæ ſit plerumque, etiam in moribus, errorum noſtrorum cauſſa: decipimur ſpecie recti, quia *ſæpe latet vitium proximitate boni*.

XIV.

Cæterum aliquando fit, ut ex duobus, vel pluribus bonis apprehenſis alterum obtineri ſimul nequeat cum alio, adeoque alterum involvat neceſſario alterius jacturam (a). Porro autem fieri non poteſt ut quod ſibi bonum cognovit voluntas, in illud aliquo modo non moveatur. Ergo etiam fieri nequit, quin tale bonum pro alterius conſecutione dimittat ſine aliquo contrario motu, ſeu repugnantia. Proinde quum voluntas ſemper feratur in id, quod omnibus inſpectis ſibi majus bonum videtur, atque hoc ipſum ex generali appetitione boni naſcatur; patet hinc quemadmodum, quod uſu ſæpe venit, una appetitio alteram vincat, atque adeo bonum alterum præ alio eligatur, etiam cum alterius diſpendio. Sicut autem quod voluntas libens, & omni ex parte vult, *plene voluntarium* dicitur, *minus* autem *voluntarium*, quod vult cum aliqua repugnantia; ita manifeſtum eſt ex actibus humanis in ordine ad quædam objecta, *alios plene*, *& abſolute voluntarios eſſe*, *alios* vero *tantum ſecundum quid*, ut qui cum aliqua repugnantia fiunt.

Ut intelligatur quid ſit voluntarium *ſecundum quid*, ſolet eorum exemplum adferri, qui vitæ ſervandæ cauſſa tempore naufragii jactum faciunt, in quorum

B 2 ſcili-

(a) *Rurſus alii uſquequaque voluntarii*, *alii tantum ſecundum quid*.

ſcilicet *eſt pectore quiddam*, *quod contra pugnare*, *obſtareque poſſit*. Lucret. de rer. nat. lib. II. verſ. 278. Sed alia etiam produci poſſunt. S. Auguſtinus lib. 5. de civit. Dei cap. 12. & 13. refert ex Salluſtio *Romanos*, *dum laudis avidi erant*, *cæteras cupiditates hujus unius ingenti cupiditate preſſiſſe*, & ſæpe etiam *dominationis*, *aut libertatis cauſſa opes*, *honores*, *immo & vitam ipſam abjeciſſe*, ibid. cap. 18. Qua certe in hypotheſi illorum jactura bonorum ipſis quidem voluntaria erat; ſed tamen quis non aliquam in eorum animis repugnantiam agnoſcat, aut ſuſpicetur, dum cogebantur dimittere, quod etiam amabant, licet ut præſtantius quidquam conſequerentur? Nimirum fiebat tunc, quod ajebat Epictetus apud Arian. l. 17., ut *una appetitio aliam appetitionem vinceret*, *aliamque inclinationem*, *ac propenſionem alia inclinatio*, *ac propenſio*. Sed hic etiam 1 obſervandum eſt voluntarium ſecundum quid ab eo diſtingui, quod ſuperius ſimpliciter *minus voluntarium* diximus ex minore objecti cognitione, aut minore animadverſione boni, quum in illo nulla contraria inclinatio habeatur, ſed remiſſior tantum voluntatis motus, hic vero ea plane exiſtat inclinatio contraria, licet fortiori cedens, ubi majoris boni ratio concurrit.

X V.

Illud autem præterea animadvertendum ex ipſa appetitione boni, in quod fertur voluntas, naſci quoque averſationem mali, quod illi bono opponitur (*a*). Fert id lex ipſa, quæ *contrariorum* dicitur

(a) *Actus humanus eſt*, *ſeu voluntarius*, *ſive quo bonum volumus*, *ſive quo malum averſamur*.

1 distinctio voluntarii secundum quid a minus voluntario

tur, qua fit, ut quum duo fibi invicem adverfantia fimul confiftere nequeunt, fe feque pellunt mutuo, dum alterum volumus, alterum excludamus neceffario. Hinc quum voluntas proprio, & originario impetu tendat in bonum, nunquam poteft in malum ferri cognitum ut tale, ideft boni, quod fibi cupit voluntas, inimicum. Quum autem intelligi nequeat hæc averfatio a malo, quin actus aliquis voluntatis interveniat, quo dum ab ipfo refugit, inclinetur in bonum oppofitum; confentaneum eft huic principio dicere revera actus humanos, feu voluntarios effe, five illos, quibus bonum aliquod volumus, five alios, quibus malum averfamur.

Ille actus, quo malum averfamur, aptiffimo vocabulo folet *reclinatio* dici, quia dum a malo refugimus, in bonum adverfum inclinamur. Alii hunc actum appellant *noluntatem*. Et fane quemadmodum Jureconfulti accurate diftinguunt *non nolle*, & *velle*, l. 3. D. de reg. jur., ita non minus difcerni debent *non velle*, vel *non appetere*, in quo mera ceffatio ab actu eft, & *nolle*, feu *averfari*, in quo eft pofitiva repugnantia voluntatis. Vid. Heinec. de jur. nat. & gent. lib. 1. c. 2. Ex quo liquido patet quemadmodum averfatio non in fola appetitionis privatione confiftat, fed conjuncta fit cum aliquo actu pofitivo, quod cum ex fuperioribus liquet, tum demonftratum eft luculentius ab Henrico Kochlero exerc. 1. juris natur. §. 167. & feq.

 XVI.

XVI.

Sed quoties proponitur aliquid voluntati ut volendum, aut agendum, quod penes eandem est, & tamen ipsa non vult, toties actus ille intervenit, quo a re proposita ut injucunda refugit, & in bonum oppositum inclinatur (a). Hinc omissio actionis non intelligitur sine aliquo actu voluntatis, quo sit voluntaria. Sed interim omissio ipsa secundum se nude spectata excludit a sui conceptu omnem actum voluntatis directum, quandoquidem est ipsa actus prætermissio. Ergo non potest in se directe eo modo voluntaria dici; id enim tale est, in quod habetur positivus voluntatis influxus. Reliquum est igitur, ut sit voluntaria indirecte, nimirum in actu positivo, quo se se ab actione proposita in contrarium reclinavit voluntas ipsa. Hinc quemadmodum in actione habetur semper voluntarium directum per positivum influxum voluntatis, sic ex adverso nonnisi indirectum in omissione, quatenus voluntas se se alteri applicuit, unde secuta alterius rei prætermissio est.

Eo modo explicatur distinctio voluntarii directi, & indirecti; videlicet illud est, quo voluntas intelligitur quid agere per positivum influxum, qui directe in illud fertur, quod agit, aut vult; istud vero, quum voluntas non agit, sic tamen, ut aliud agat, aut velit, ex quo sequitur, ut alterum omittatur. Atque hoc pacto, ni fallor, explicatæ manent tot illæ quæstiones, quibus implicari solet hæc directi, vel indirecti voluntarii notio, quam ita paucis attigit D. Thomas 1. 2. qu. 6. art. 3., ut

(a) *Quo modo omissio sit voluntaria, & ut habeatur voluntarium indirectum.*

distinctio voluntarii directi, et indirecti.

ut nempe voluntarium directum sit, quod procedit a voluntate, *in quantum est agens*; indirectum vero, quod ab illa est *ex hoc ipso, quod non agit*. Notandum autem hic actum positivum, in quo voluntaria censetur, & est alterius actus prætermissio, se habere ad omissionem vel ut ejus caussam, vel ut occasionem tantum. Tunc se habet ut caussa, quando eo posito ex ipsa sui natura alter actus excluditur, quia habent inter se necessariam oppositionem; tunc vero se habet instar occasionis solum, quando adhuc alter actus præstari posset, sed interim caussa prioris quid aliud intervenit, unde omittatur, ex. gr. memoriæ lapsus. Dixi vero *omissionem* esse, quando prætermittitur, quod propositum aliquo modo est, aut fuit voluntati. Namque si quid ideo non fiat, quia de illo nunquam cogitatum, tunc proprie omissio non est, sed simplex negatio actus, quæ ad rem non pertinet.

XVII.

At aliquando *ex data actione* effectus aliquis sequitur (a). Ille autem voluntarius esse nequit, nisi aliquo modo a voluntate profluxerit; potest enim aliquid inde produci, quod tamen sit præter, aut etiam contra intentionem voluntatis ipsius. Hinc ut voluntarius habeatur effectus ejusmodi, omnino opus est, ut aut *in se* intentus a voluntate fuerit, aut *in caussa*, quatenus vel hæc assumta fuerit ad illum efficiendum, quo modo habetur voluntarium directum, aut prætermissa fuerit diligentia, qua cognosci potuisset talem effectum secuturum, quomodo habetur voluntarium indirectum.

(a) *An & quomodo voluntarius effectus consequens ex actione.*

ctum. Quamobrem comparate ad effectum secutum ex actione hoc statuitur generale principium: scilicet ut ille voluntarius habeatur requiritur, ut eum aut in se voluntas intenderit, aut in caussa. In caussa autem habetur intentus, quando caussa ad ipsum data opera assumta est, vel quando ex illa per se, & plerumque evenire consuevit, ut ideo cognosci potuerit inde secuturum; contra, quando evenit solum per accidens, & ut in paucioribus; *non enim datur judicium de re aliqua secundum illud, quod est per accidens, sed solum secundum illud, quod est per se*. D. Th. 1. 2. qu. 20. a. 5. Quæ enim per accidens ex data caussa eveniunt, casualia sunt simpliciter loquendo, non intenta, neque voluntaria, quum nihil aliud sit casus, nisi *caussa agens præter intentionem*. Arist. lib. 2. physic. text. 49. & 50.

Scilicet D. Thomas cit. loco quærens, utrum eventus sequens ex actione aliquid addat actui bonitatis, vel malitiæ, ait reipsa addere, *si eventus ille est præcogitatus*; quo modo intelligitur voluntarius in se; addere item *etsi non sit præcogitatus*, modo *per se sequatur ex tali actu*, *& ut in pluribus*, quia scilicet tunc præcogitari potuit, estque voluntarius in caussa, saltem per modum omissionis; concludit tandem non addere, si *per accidens* tantum ex data caussa, seu actu sequatur effectus, & *ut in paucioribus*, quia quod per accidens fit, non potuit prævideri, nec adeo in rei judicium confluere; neque enim, ut ipse inquit, *virtus caussæ existimatur secundum effectus per accidens, sed solum secundum effectus per se*. Itaque effectus tantum per accidens ex parte caussæ secutus

non

non habetur voluntarius. Vid. idem S. Doctor 2. 2. q. 54. art. 8. Id quod puto etiam ad effectum pertinere ex actione alicui vetita, quæ utiliter ab aliis exerceri solet, per accidens consequentem, quum nec in tali casu, ut ponitur comparate ad datum effectum, prævideri potuerit, adeoque desinat etiam esse voluntarius. Posterioris hujus speciei, qua dicitur effectum per accidens consecutum non haberi voluntarium, exemplum habetur D. ad Leg. Aquil., ubi Paullus excusat putatorem, qui ex arbore ramum quum dejiceret, hominem occidit prætereuntem, ubi nullum iter erat, *quum divinare*, inquit, *non potuerit, an per eum locum aliquis transiturus esset*. Prioris vero voluntarii, scilicet in caussa, quatenus in actione prævideri effectus potuit, aliud ibidem exemplum occurrit in mulione, qui propter imperitiam, vel infirmitatem impetum mularum retinere non valens, si eæ alienum hominem obtriverint, dicitur culpæ nomine teneri; *nec* enim *videtur iniquum*, ait Gajus, *si infirmitas* (quod idem de imperitia dicendum) *culpæ adnumeretur, quum affectare quisque non debeat, in quo vel intelligit, vel intelligere debet infirmitatem suam alii periculosam futuram*. Porro locus *culpæ* non fieret, nisi quia potuit prævidere, quod postea secutum est, quodque ideo ipsi in caussa fuit voluntarium. Huc pertinet etiam species proposita de Medico l. 6. §. 7. D. de offic. Præsid. *Sicuti Medico eventus mortalitatis imputari non debet, ita quod per imperitiam commisit, imputari ei debet. Prætextu enim fragilitatis delictum decipientis in periculo hominis innoxium esse non debet.*

XVIII.

XVIII.

Quandoque vero effectus, aut eventus aliquis dicitur *ex omissione* sequi, non quod ipsum illa produxerit, quæ scilicet actum omnem a sui conceptu excludit, sed quia ab alia caussa producendus potuisset agendo quidquam ab homine impediri (*a*). Sed quod ab alia caussa producitur, per se non potest a voluntate esse tanquam a principio directo, seu agente, ut omnis ejusdem actio, nec tanquam a principio indirecto, seu non agente, quemadmodum omissio, ut supra explicatum. Ergo non potest ullo modo eventus ille per se haberi tanquam ex vero aliquo, & positivo influxu voluntarius. Etsi enim potuerit ex. gr. voluntas ejusmodi effectum impedire, & non impediverit, hinc tantum sequitur voluntarie non fuisse impeditum, qui sequi poterat, effectum; at non inde consequens est illum, qui per se a tali omissione non fuit, sed ab alia caussa productus, secundum se physice fuisse voluntarium. Quum igitur eventus ille non possit eo modo, seu physice voluntarius esse, quemadmodum est voluntarium omne, de quo hactenus explicavimus; relinquitur tantum, ut possit voluntarius haberi hoc sensu, quod quum voluntas teneretur impedire, & non impediverit, perinde se res habeat, ac si ipsa datum effectum sequi voluisset; id quod appellatur *voluntarium moraliter*, & cum *imputabili* confunditur, de quo alibi. Jam vero nequit intelligi quemadmodum voluntas teneretur quidquam impedire, quod ab alia caussa productum iri posset, nisi per aliquam legem existentem, vi cujus ad impediendum adstrin-

(a) *An, & quomodo voluntarius habeatur eventus consequens omissionem.*

adſtringeretur, quia ſine lege nulla obligatio. Conſtat igitur ejuſmodi eventum, ſeu effectum non alia ratione voluntarium haberi poſſe, niſi quia exiſtente aliqua lege, aut præcepto, vi cujus deberet voluntas effectum illum impedire, ac etiam prævidere, ipſa tamen, quum potuiſſet, defuerit officio. Hinc propterea ut talis effectus modo ſuperius declarato voluntarius habeatur, haud ſatis eſt, ut voluntas potuerit quoquomodo illum impedire, nec impediverit, ſed requiritur, ut ad hoc teneretur; futurum alioquin, ut obligatione ſublata, quemadmodum in eo caſu nullum habetur voluntarium phyſicum influens in eventum, ſic nec ullum habeatur voluntarium morale.

Dixerit hic quiſpiam, quod moraliter eſt voluntarium, niti voluntario phyſico, itaut nihil in genere morum tribui, ſeu imputari homini poſſit, niſi aliquo modo a voluntate profluxerit. Equidem concedo; ſed in propoſita ſpecie voluntarium phyſicum, quod alterius eſt fundamentum, habetur in eo, quod quum poſſet voluntas datum quid impedire, revera tamen non impediverit, ad quod cæteroquin tenebatur, ut poſitum eſt. Facit enim vis obligationis, ut extrema nectantur, & quodam modo particeps habeatur actionis, qui quum obſiſtere poſſet, & deberet, non obſtitit. Qua de re Tullius lib. 1. de offic. cap. 7., & Puſend. lib. 1. de jur. nat. & gent. cap. 5. Secus vero eſſet, quando non teneretur quis impedire; tunc enim non poſſet effectus vi omiſſionis in ejus voluntatem reduci, quum ipſi liberum omnino fuiſſet ab omni actu temperare, extraneamque cauſſam ſuo arbitrio, aut naturali virtuti permittere. Ex qua doctrina duo magni

gni momenti consectaria ducuntur: I. Voluntarium physicum a morali distingui, quia ad illud nullum requiritur præceptum ut sit, quum ad hoc omnino sufficiat, ut quidquam a voluntate profluat, quo demum cumque modo id fiat, uti supra explicavimus; contra vero ad voluntarium morale requiritur præceptum aliquod, vi cujus quod ab alia caussa gestum est, refundatur in voluntatem alterius tanquam in caussam moralem. II. In omni, & quavis actione, aut omissione haberi semper voluntarium physicum directum, aut indirectum, ut alibi traditum est; at non semper agenti, aut omittenti voluntarium moraliter haberi effectum, qui ea occasione secutus est vi alterius caussæ, sed tunc solum, quando quis tenebatur, ut poterat, alterius vim cohibere, ne datum effectum produceret. Hinc Deo non sunt voluntaria peccata, quæ quum posset impedire, non impedit, quia hæc ab alia sunt caussa, quam ipse non tenetur cohibere, ne deficiat; quemadmodum nec Principi, aut Reipublicæ administris ea censentur voluntaria, quæ quum avertere possent in aliis, sinunt tamen, quia justam habent caussam non impediendi. Quid simile habet S. Thomas de scandalo 2. 2. q. 43. art. 7. & 8., & de usura ibid. q. 78. ar. 4.

XIX.

Constat porro ex hactenus dictis (a) voluntarium, quod ad naturam actus humani completam pertinet, illud intelligi, quo quidquam a voluntate est tanquam a principio ex prævia aliqua cognitione, agente vel per se, vel per alias potentias, aut non agente, seu non volente agere, sive per modum aver-

(a) *Dictorum conclusio*.

averſationis, ut quum voluntas poſitivo conatu a malo refugit, ſeu per modum omiſſionis tantum, ut quum prætermittit tantum agere, aut velle quidquam, quod propoſitum eſt. Liquet etiam effectum ex actione ſecutum eatenus voluntarium eſſe, quatenus aliqua ratione intentus vel in ſe, vel in cauſſa fuit, quocunque modo hæc in illum influxerit. Tandem & illud patet effectum præcipue omiſſionem conſequentem voluntarium haberi non poſſe phyſice, quia ab alia cauſſa proceſſit a voluntate diſtincta, haberi tamen eidem voluntarium moraliter, quoties poteſtas, & præceptum fuit illum impediendi.

XX.

Sed, ut ſuperius animadverſum eſt, §. XI. & ſeq., quidquid demum voluntas vult, ſeu in actione, ſeu in omiſſione, aut effectu alterutram conſequente, id non vult, niſi ſub ratione boni, quod nempe ipſi una eſt cauſſa volendi. At in nullo particulari objecto, quodcumque illud ſit, aut fingatur, tanta eſſe poteſt ratio boni, ut neceſſario ad ſui proſecutionem voluntatem rapiat (*a*). Quum enim hæc virtute ſua tendat in bonum univerſale, & ſummum, quod ita perfecte ipſius appetitionem explere queat, ut nihil ipſi præterea deſiderandum ſuperſit; bonum vero cujuſque particularis objecti, eo ipſo, quod finitum eſt, ab ejus boni ratione deficiat, neque adeo poſſit appetitionem voluntatis perfecte exæquare; conſequens fit nullo objecto particulari, quamcumque boni ſpeciem oſtentet, ita permoveri voluntatem poſſe, ut in

(a) *Libertas voluntatis quoad objecta, aut bona particularia.*

in illud necessario feratur, quum ad ea semper converti possit, quæ ipsi adhuc expetenda supersunt. Hinc proinde quod ad prosecutionem cujusque objecti, aut boni particularis attinet, ita semper libera voluntas erit, ut possit illud non velle.

Voluntas namque etsi in se finita sit, tamen quadam progressione appetendi ad infinitum quodammodo fertur, idest enim ad bonum perfectissimum, & ex omni parte completum, quod non nisi infinitum esse potest; hinc illud appellabant veteres *finem boni*, non quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit, & quo quisque, quum pervenerit, beatus est. De civ. Dei lib. 8. cap. 3. & lib. 19. cap. 1. Hoc porro bonum quum aliud non sit, nisi quod summum dicimus, & universale, quo omnia optatu possibilia continentur; patet solum illud vim appetendi explere posse, ut ideo cætera particularia bona, ut se insulatim sistunt, semper contemni, ac respui a voluntate queant hoc ipso, quod eam amplitudinem boni non præseferant, quæ ipsi usquequaque respondeat. Nec tamen inde sequitur nihil quidquam particularis boni appetere debere, aut posse voluntatem, si quidem in bonum summum tendat; namque cætera, quæ vult, quodammodo propter illud vult; in ea enim movetur tanquam in inchoationes quasdam ejus boni perfecti, sic tamen, ut particularia possit non velle eo ipso, quod illam perfectionem boni non habent. Quo ex capite refellitur Helvetius asserens *de l'esprit disc.* 1. *ch.* 4. admittendas hac in hypothesi ex parte voluntatis esse quoad bona particularia *volitiones sine motivis*, *& consequenter effectus sine caussa*. Namque profecto caussa determinationis voluntatis semper

erit

erit ratio alicujus boni, quod videatur, aut ſit; quin tamen ſequatur in particulari objecto tantam elucere poſſe boni rationem, quæ *totaliter habeat rationem motivi*, ut loquitur D. Thomas 1. 2. q. 10. art. 5., eo quod nullum ejuſmodi ſit, quod *ſecundum omnem conſiderationem* videri poſſit bonum, & conſequenter valeat neceſſario ad ſui proſecutionem voluntatem adigere. Quod vero ad ea pertinet, quæ ad finem ſunt, num ſub amore finis comprehendantur neceſſario, an non, ita explicat S. Doctor cit. loco: *Finis ultimus ex neceſſitate movet voluntatem, quia eſt bonum perfectum, & ſimiliter illa, quæ ordinantur ad hunc finem, ſine quibus finis haberi non poteſt, ſicut* eſſe, *& vivere, & hujuſmodi: alia vero, ſine quibus finis haberi poteſt, non ex neceſſitate vult, qui vult finem, ſicut concluſiones, ſine quibus principia poſſunt eſſe vera, non ex neceſſitate credit, qui principia credit.*

XXI.

Hanc porro libertatem in nobis ipſi experimur (*a*). Quum enim quidquam proponitur boni particularis, quod neceſſarium non habeat cum ſummi boni fruitione nexum, ſtatim ſentimus poſſe nos illud conſiderare ut a boni ſummi, & perfecti ratione deficiens, atque adeo ſub hoc reſpectu apprehendere ut non bonum; quippe defectus boni vitii cujuſdam, & quaſi mali rationem induit. Abſurdum autem, ut in id neceſſario feramur, quod non modo univerſam non exhibet plenitudinem boni, ſed etiam poteſt ſub alia ratione conſiderari ut non bonum, qua parte defectum involvit perfecti boni. Ergo abſurdum pariter, ut nobis non con-

(*a*) *Libertatis teſtimonium ex ſenſu intimo.*

constet libertas respectu ejusmodi particularium bonorum, ita ut ea secundum diversas considerationes, quas habere possumus, repudiare non valeamus, aut approbare, sicuti maluerimus. Hinc propterea cum isthæc libertas admittenda in nobis est, quam sentimus, tum vero dicendum actus humanos, prout a voluntate sunt, & ejusmodi particularia objecta, ut explicatum est, respiciunt, omnino liberos esse.

Haud aliter disputat S. Thomas 1. 2. q. 10. a. 4. *Defectus cujuscumque boni habet rationem non boni; ideo .... quælibet particularia bona, in quantum deficiunt ab aliquo bono, possunt accipi ut non bona, & secundum hanc considerationem possunt repudiari, vel approbari a voluntate, quæ potest in idem ferri secundum diversas considerationes.* Atqui porro ex intimo sensu constat, sicuti potest homo de quolibet objecto cogitare, vel non cogitare, §. x., ita posse etiam ad hanc, vel illam objecti speciem, & considerationem attendere, secundum quam illud bonum, vel non bonum videri potest, sicut fert rei cujusque particularis natura. Ergo ex ipso intimo sensu constare debet quoad ejusmodi objecta ita nos liberos esse, ut eadem possimus velle, aut non velle, prout placuerit ea sub hac, vel illa ratione considerare. Hæc porro consideratio quum ad voluntatem referatur tanquam ad principium imperans, ut supra dictum est, §. x., patet libertatem ejusmodi merito voluntati asseri tanquam ei potentiæ, quæ non solum se ipsam movere potest, sed etiam intellectum ad hoc, vel illud considerandum, magis, vel minus, sub hoc, aut illo respectu defigere; quo sensu liberum arbitrium esse dicitur

facul-

facultas voluntatis, *& rationis*, circa ea nimirum apta exerceri, ad quæ nec voluntas, nec ratio sunt necessario determinata. Hinc Damascenus lib. 2. de fid. orth. cap. 22. de homine sic loquitur: *libera potestate*, *& arbitrio*, *& cum ratione movetur*; *itaque libera potestate appetit*, *libera potestate vult*, *quærit*, *considerat*, *consultat*, *judicat*, *afficitur*, *eligit*, *impellit se ad agendum*, *libere item agit in iis*, *quæ naturæ consentanea sunt &c.* Quæ omnia de bonis illis particularibus debent intelligi, quæ explicavimus; nam ubi voluntas norit perfectam rationem boni, aut intellectus evidentia ipsa alicujus rei perstringatur, non potest amplius ad oppositum potestas existere, ut infra videbimus. Interea quot sunt, quæ in particularibus bonis se se offerunt, quorum caussa fieri potest, ut eorum, quatenus in se seorsim considerantur, amore necessario non rapiamur? Omnia bona malis mixta sunt, nullus in his liquidæ, & sinceræ voluptatis sensus; plerumque hujus vitæ bona non conjurant amice, sed se se invicem pellunt, & illud saltem omnibus commune est, ut singula fluminum ritu ferantur, & abeant. Pingatur tabula voluptatis corporeæ ipsis nitidissimis coloribus, qualem ex quorundam Philosophorum sententia descripsit S. Aug. lib. 5. de civ. Dei c. 30. Ponatur voluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considens; subjiciantur ei quasi famulæ ipsæ virtutes observantes ejus nutum, ut faciant, quod illa imperaverit. Quot tamen incommoda, quot labores, ut quis ea fruatur, quibus vel improbi ipsi fatigari deberent? Prudentiæ erit vigilanter inquirere, quomodo voluptas regnet, & salva sit; justitiæ, ut præstet beneficia, quæ potest, ad com-

 parandas

parandas amicitias corporalibus commodis necessarias, nulli faciat injuriam, ne offensis legibus voluptas vivere secura non possit; fortitudinis erit, ut, si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, idest voluptatem fortiter in animi cogitatione, ut per pristinarum deliciarum recordationem mitiget præsentis doloris aculeos; temperantiæ, ut tantum capiat alimentorum, & siqua delectant, ne per immoderantiam noxium aliquid valetudinem turbet, & voluptas graviter offendatur. Ita ne regnum quidem voluptatis in hac vita sine labore, & cura constabit; ut interim prætermittam tam varia, & tam multa tormenta fortunæ, quibus quietus, & placatus ejus status moveri, ac perturbari potest. Ex quibus consequitur omnia vitæ hujus ærumnosæ vel munera, vel solatia, qualiacumque fingantur, aliqua ex parte ut non bona considerari posse, atque adeo nullum ex iis necessario voluntatem ad sui amorem pellicere, ac permovere.

XXII.

Quum autem nihil contra intimum sensum produci queat, quo ejus labefactetur veritas, quum reapse sentiri non possit id, quod non est; consequens plane fit eam in nobis libertatem agnoscendam, & in comparatione ad data objecta, quam iidem ipsi experimur (*a*). Ex quo propterea constat eos revera secum ipsis, & cum veritate adversis frontibus pugnasse, qui, ut evincerent nullam esse libertatem in homine, dixerunt eam non congruere cum ipsius natura, ut ideo nulla unquam vera

(a) *Falsæ hypotheses contra sensus intimi testimonium de libertate.*

vera hominis libertas fuerit; aut ſiqua aliquando fuit, quaqua demum ex cauſſa poſtea extinctam prorſus fuiſſe, atque dilapſam, ut propterea nulla in præſenti ſtatu habeatur, & ſit.

Certe ſenſus intimi teſtimonium in controverſiam adduci non poteſt, quin ſimul & noſtri, & exteriorum rerum, quæ non niſi per impreſſiones earum quaſdam ſuper corpora noſtra cognoſcuntur, exiſtentia in dubium revocetur. Vid. P. Gerdil *diſſ. dell' origine del ſenſo morale propoſ.* 8. Porro ajebat S. Auguſtinus lib. 11. de civ. Dei cap. 26., de iis, quæ intus a nobis ſentiuntur, metuendum non eſt, ne ulla nos falſitas veri ſimilis turbet; non enim ea, ſicut illa, quæ foris ſunt, ullo ſenſu corporis tangimus, ſed ſine ulla phantaſiarum, vel phantaſmatum imagine ludificatoria nobis talia eſſe certiſſimum eſt: *nulla*, inquit, *in his veris Academicorum argumenta formido*. Ut proinde inſtar monſtri ſit quoſdam vanis ſpeciebus hanc firmiſſimam de libertate noſtra conſcientiam evertere voluiſſe, quod inter alios aggreſſus eſt Spinoſa in ſuis epiſtolis etiam propoſito abſurdiſſimo quodam lapidis exemplo; alios vero maluiſſe extraneis cauſſis ignotis tribuere, quod abs nobis factum libere conſtabat, quam nativæ facultati nos ipſos determinandi, quum vellemus; quod & inter alios quidam præſtitit in libro, cui titulus: *Hiſtoire critique de la Philoſophie* apud Helvet. cit. loco in adnot. Hoc autem intimo ſenſu ſemel præconcepto non eſt cur de iis laboremus, quibus ajunt Fataliſtæ, aut alii nos determinari. Nunquam enim inde conſtabit, quod & ajebat Tullius in libro de Fato, illis ita nos cogi, ut penes voluntatem non ſit ex. gr.

 ſedere,

ſedere, aut ambulare, & quod perſimile eſt, approbare, vel non approbare ex iis, quæ cadunt ſub electione, eo plane modo, quo id ſupra declaratum eſt. Interim, quod ad illos pertinet, qui præcipue contendunt *originis peccato* libertatem prorſus extinctam, ut ideo neceſſario in mala labamur, ſatis fuerit animadvertere, quod & ſua cuivis conſcientia teſtificari debet, nihil nos quidquam patrare mali, quin & ipſi nos accuſemus quaſi illud ipſum vitare potuerimus; quod unum ſatis libertatem arguit actionis. *Prima hæc eſt ultio, quod ſe judice nemo nocens abſolvitur*. Juven. Sat. 12.

XXIII.

Habemus itaque actus humanos, ſeu voluntarios etiam *liberos*, qui nempe ita a voluntate proficiſcuntur, ut ipſos non elicere potuerit, ſi voluiſſet, ſimulque in ordine ad particularia objecta, quibus ad volendum, aut agendum non poterat neceſſario adduci ipſa voluntas (a). Atque hæc quidem libertas eſt hujus ſtatus propria, qua etiam ſæpe fit, ut unum objectum præ alio conſiderantes, vel ſub eo aſpectu, quo bonum videtur, præ illo, quo verum eſt malum, hoc ipſo peccemus, juſteque peccatum nobis imputetur, quia reapſe penes nos erat de objecto cogitare, vel non cogitare, aut cogitantes ad eam partem attendere, qua ut verum malum cognitum fuiſſet, adeoque improbandum; unde intelligitur voluntatem nulla neceſſitate preſſam defeciſſe, aut deficere.

Fatemur equidem poteſtatem peccandi eſſe potius libertatis defectum, quam quid intimæ ipſius naturæ adjacens, quum revera concipi aliquis poſſit liber

(a) *Actus humani liberi qui, & quomodo.*

liber in ordine dumtaxat boni, ut nempe hoc, aut illud eligat, quod voluerit, vel etiam in ordine mediorum ad bonum ipsum, etiamsi illa contraria essent inter se, modo ad eundem finem apta ordinari. D. Th. in 2. dist. 25. qu. 1. a. 1., & 1. part. qu. 62. ar. 8. Qua ratione arbitrii perfectionem commendans S. Augustinus ajebat lib. 14. de civ. Dei cap. 11. *arbitrium voluntatis tunc esse vere liberum, quum vitiis, peccatisque non servit.* Attamen utcumque talis sit, idest apta deficere ejusmodi, de qua agimus, libertas; ea nihilominus est, quæ huic, in quo versamur, statui convenit, ita volente Deo, ut prodesse possit ad meritum, quale a nobis exigitur, vel ipsa fuga peccati. Qua in re vehementer errabant quidam Mathematici olim dicti, qui actiones hominum fato cuidam suspendentes, quod asserebant esse *vim positionis siderum*, ab eodem decerni quodammodo arbitrabantur qualis quisque futurus esset, & quid ei proveniret boni, quidve mali accideret, *magnam*, inquit S. Doctor lib. 5. de civ. Dei cap. 1., *Cælo facientes injuriam, in cujus velut clarissimo Senatu, ac splendidissima Curia opinabantur scelera facienda decerni, qualia si aliqua terrena civitas decrevisset, genere humano decernente fuerat evertenda.* Id ipsum exprobrat eodem libro cap. 8. S. Augustinus Stoicis, qui quum Fati nomine intelligerent *connexionem caussarum* a Deo dependentem, seu ipsam Dei præscientiam, qua necesse est evenire, quæcumque ipse præscivit, perperam inde concludebant, existente tali præscientia nullam esse hominis libertatem ne in malo quidem, quum, ut ferebant Homerici versus Odissea 18.:

 Tales

Tales sint hominum mentes, quali Pater ipse
Juppiter auctiferas lustravit lumine terras.

Adversus quos S. Doctor cap. 9. & 10. hæc duo principia constituit: I. etsi omnium ordo caussarum præscienti certus sit Deo, non inde tamen sequi nihil in nostra voluntate esse, quum in ipso caussarum ordine magnum habeant locum nostræ voluntates, quas idem ipse Deus nostrorum operum caussas esse præscivit. II. Nec putandum libertatem auferri voluntatis etiam in malo ea necessitate, secundum quam dicimus necesse esse, ut eveniant, quæ præscivit Deus, quia talis necessitas non est nostrorum operum caussa: *nec enim*, subdit, *ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse præscivit; immo ideo non dubitatur ipsum peccare, quum peccat, quia ille, cujus præscientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præscivit; qui si nolit, utique non peccat, sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præscivit*. Hæc quum ita sint, videlicet libertatem hujus status propriam id etiam complecti, ut possit homo pro arbitrio peccare, frustra tam sæpe, quod fieri solet, libertas Dei, Christi, Angelorum, Beatorumque, quæ scilicet alterius ordinis est, vel status, cum nostra committitur; quas quidem comparationes nemo non rectissime dixerit puras esse *dissimilium similitudines*.

XXIV.

Quoniam vero ex hactenus dictis illud demum constat actus humanos omnes voluntarios esse, itidemque liberos, prout a voluntate sunt, & in ordine ad particularia objecta; obvium nunc fuerit de caussis utrinque oppositis dicere, ut teneatur

quid

quid voluntario adversetur, quid libero, prout ad actum humanum referuntur (a). Qua de re observandum, quod dictum est, actus humanos omnes liberos esse, *ut a voluntate sunt, & in ordine ad particularia objecta*. Namque voluntas in actuum suorum exercitio cogi non potest; aliunde quum non moveatur necessario ab objectis particularibus, ut supra ostensum est; qui ita a voluntate sunt actus, & in ordine ad ejusmodi objecta, omnino liberi erunt, inspecta nimirum potestate agendi, vel non agendi, quæ tunc residet in voluntate. Alia res est de actibus imperatis, & per exteriores facultates exercitis, qui profecto contra voluntatis inclinationem esse possunt vi externi agentis; sed tunc ne quidem voluntarii erunt, multoque minus liberi, immo ideo non liberi tunc, quia non voluntarii. At hæc sequentibus capitibus declarabuntur luculentius.

XXV.

Et quidem voluntarium diximus esse, quod a voluntate est, §. VIII. & seq. Hinc quidquid ab ipsa non est, voluntarium esse non poterit. Nihil autem a voluntate esse potest, quod ab ipsa non pendeat tanquam ab eliciente, vel imperante principio, §. IX., directe, vel indirecte §. XVI. Hinc voluntarium non erit, quod nullo ex his modis descendit a voluntate (b). Talia sunt plura, quæ quaqua de caussa in nobis, vel circa nos eveniunt, ad quæ nullo modo voluntas nostra concurrit. Propterea jam habetur ex hoc capite oppositum volun-

(a) *De caussis voluntario, & libero oppositis.*

(b) *Oppositum voluntario ad modum privationis simplex non voluntarium.*

voluntario ad modum privationis simplex *non voluntarium*, quatenus a suo conceptu excludit omnem in aliquid influxum voluntatis.

Certe experientia teste multa interius nobis accidunt, ad quæ voluntas non concurrit, multoque plura exterius circa nos, quæ quum non sint contra inclinationem voluntatis, nequeunt involuntaria dici; aliunde vero, quia citra omnem voluntatis actum fiunt, voluntaria dici non possunt. Hæc porro simpliciter *non voluntaria* dicuntur. Quæ quidem non voluntarii notio tenenda est, tum quia late patet, multoque est usui in rebus morum, tum vero maxime, quia necessaria est, ut explicetur effectus alicujus ignorantiæ, de qua infra.

XXVI.

Sed quædam aliquando in nobis, aut circa nos eveniunt, ad quæ non modo nihil concurrit voluntas, sed quibus omnino obnititur (a). Tunc autem obniti omnino censetur, quando ita comparata est, ut velit omni modo resistere, & quum res postulaverit, revera ad resistendum adhibeat omnia media sibi per legem possibilia. Atqui ubi quid in nobis, aut circa nos evenit, cui resistere omni modo intendit, aut conatur voluntas, nec tamen potest, illud non modo ipsi non est voluntarium ad modum simplicis privationis actus voluntatis, sed involuntarium prorsus, quia nimirum contrarie eidem voluntati opponitur. Hinc alterum voluntario oppositum ad modum contrarietatis, scilicet *involuntarium*.

Nempe

(a) *Oppositum voluntario ad modum contrarietatis involuntarium*.

Nempe *involuntarium* proprie dicitur non quod ſolum ſine ullo voluntatis concurſu fit, ſed quod maxime fit ea prorſus repugnante. Namque multa nobis accidere poſſunt, ex. gr. mutationes, converſiones, alterationeſque humorum, affectuum, aut rerum, ad quæ nihil voluntas concurrit, quin tamen ſint involuntaria, quia non contra voluntatis ejuſdem inclinationem; qua de re D. Thomas 1. 2. q. 6. a. 4. ad 2. Requiritur ergo ad involuntarium, ut ei, quod fit, voluntas omnino repugnet. Si enim ex parte aliqua voluntas non reſiſtat, aut non repugnet, quantum valet, minus quidem voluntarium eſſe poterit, aut ſolum ſecundum quid, ut ajunt, quod factum eſt; at interim ſemper erit ſimpliciter, & abſolute voluntarium, de quo jam diximus ſupra. Hæc autem repugnantia concipi poteſt vel intus hærens animo, nec ſe ſe exterius explicans, ut quum occaſio deeſt eam actu exercendi, & hæc dicitur repugnantia virtualis, habitu perſeverans, atque etiam interpretativa: ea plane ratione dicitur natura hominis alienari ab interitu, & damno, etiam quando proprio voluntatis actu non utitur, quod profecto intelligi in dormiente poteſt, in infantibus, & generatim in iis omnibus, quorum jura violantur, tametſi quid contra ſe fiat, prorſus ignorent; vel intelligitur repugnantia actu ſe ſe manifeſtans, atque exercens, tumque ea eſt, quando quis proprium conatum revera adhibet ad reſiſtendum, quantum poteſt. Ut vero hæc reſiſtentia ſeu in animi præparatione, ſeu in actu cenſeatur abſoluta, neceſſe eſt, hominem ita comparatum eſſe, ut adhibere velit, aut reapſe adhibeat, quando res popoſcerit, omnia

media sibi per legem possibilia, qualia essent ex. gr. honestus propriarum virium usus, & aliorum etiam subsidia, qui præsto adessent invocati &c., alioquin non omni modo, & prorsus obsistere intelligeretur. Dixi autem ea media per legem possibilia esse debere, seu honesta; nam ut fert vulgare proloquium, quod lege prohibitum est, in moribus non habetur possibile. Hinc l. 15. de cond. institut. *quæ facta lædunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, & (ut generaliter dixerim) contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est*. Et vero quum superior jus habeat physicam subditorum agendi vim certis limitibus circumscribere, manifestum est in id, quod lege cautum, nullam potestatem illis competere, multoque minus ubi agatur de prohibente lege Dei. Eo sensu S. August. integro fere libro 1. de civ. Dei totus est, ut probet non licere cuiquam peccandi periculum, aut peccatum ipsum per aliud peccatum defugere, faciendo scilicet quid contra legem; non licere v. gr. se ipsum occidere ad servandam corporis pudicitiam; quod exemplum in hac re positum transferri commode per alias potest generis ejusdem.

XXVII.

Jamvero nihil fieri in nobis, aut circa nos potest, quod nobis non voluntarium, aut involuntarium sit, nisi intervenerit caussa aliqua, vi cujus quidquam sine concursu voluntatis factum fuerit, aut contra illam (*a*). Quum enim nihil fieri sine caussa possit, si quid tale eo modo effectum est, omnino

(a) *Non potest aliquid non voluntarium, aut involuntarium intelligi sine aliqua extranea voluntati caussa in actum aliquo modo influente &c.*

omnino oportet caussam aliquam præcessisse, quæ in datum eventum influxerit, ut illud ipsum existeret, quod sine voluntatis concursu, aut contra ejus inclinationem effectum est. Eam porro caussam appellabimus *extraneam voluntati*, semel ac quidquam ejus virtute, secluso omni voluntatis influxu, aut ea repugnante, est actum.

Caussam hic *extraneam voluntati* dicimus non tantum, quæ exterior sit homini, ut esset ex. gr. vis ab altero illata, sed etiam, quæ interior sit, puta ex organorum dispositione existens, aut ex ipsa relatione naturali, quam habeat homo ad externa objecta. Ipsa enim physica hominis constitutio, temperatura corporis, aliaque id genus certissime possunt quorundam in nobis esse caussa, quæ præter voluntatem, aut contra ejus etiam inclinationem accidant; quod idem affirmamus de relatione hominis ad externa objecta, sive hæc in nos ad modum caussæ agant, sive occasionis, quorum certe aliquo modo, ut ajebat Lockius, assuetudine, & usu vel imprudentes discipuli evadimus. Constat hinc caussæ nomine nos hic accipere quidquid extra voluntatem est, & ea nihil conferente, aut renitente potest influere in actum, quo modo caussæ vox latissime patet, pertinetque ad illud omne, quod appellavit Aristoteles *principium extra*, oppositum alteri, quod *intrinsecum* dixit, estque, ubi de actione deliberata agatur, ipsa voluntas. Ethic. lib. 3. cap. 1.

XXVIII.

XXVIII.

Porro autem nulla extranea voluntati caussa potest in ipsa producere, quod est *velle*, & *nolle* (*a*). Namque actus volendi, & nolendi vitales sunt, adeoque ad ipsum tantummodo vitale principium pertinent, qui proinde si ab alio principio provenirent, non amplius essent ejus facultatis actus, cujus esse dicuntur. Hinc propterea nulla cogitari potest extranea voluntati caussa, quæ in ipsa valeat ejusmodi actus producere sine ejus concursu, aut ipsa repugnante; in quo insuper esset manifesta contradictio, quum uno, eodemque tempore fingeretur velle, ac non velle, & ex adverso. Quum autem ad ejusmodi actus volendi, & non volendi revocentur omnes, qui *eliciti* dicuntur a voluntate, ut antea docuimus; palam est, quemadmodum nihil in hos actus influere sine voluntate possit, aut ipsa reluctante, adeoque nulla prorsus caussa in iis quidquam non voluntarium, aut involuntarium possit efficere.

Enimvero potest quidem exterior caussa aliqua voluntatem sollicitare ad volendum aliquid, vel nolendum objecta ex. gr. alicujus boni specie, vel mali; sed nunquam efficere poterit, ut ipsa ad horum actuum aliquem vere, & proprie adigatur. Hinc nullum cuiquam circa hos actus elicitos in voluntatem imperium, aut coactio, & si *res imperiosa* dicitur *timor*, & si *voluntas coacta* sæpe a Jureconsultis nominatur, hæc ita accipienda sunt, ut voluntatem ad hos actus caussa aliqua incitatam in-

(a) *Nulla caussa voluntati extranea potest actus elicitos in voluntate producere sine ipsius concursu, aut eadem repugnante.*

indicent, non ad eos producendos, vel non producendos absolute coactam. Quidquid enim in voluntate fieri concipiatur cujusque caussæ appulsu, & impulsu, tandem nonnisi motus ejusdem voluntatis est, qui ab illa, non alterius principii vi in illa exercetur. *Nam quid est cupiditas, & lætitia,* ajebat S. Augustinus lib. 14. de civ. Dei cap. 6., *nisi voluntas in eorum consensione, quæ volumus? Et quid est metus, atque tristitia, nisi voluntas in dissensionem ab his, quæ nolumus? Sed quum consentimus appetendo ea, quæ volumus, cupiditas* (✠), *quum autem consentimus fruendo his, quæ volumus, lætitia vocatur. Itemque quum dissentimus ab eo, quod accidere nolumus, talis voluntas metus est; quum autem dissentimus ab eo, quod nolentibus accidit, talis voluntas tristitia est. Et omnino pro varietate rerum, quæ appetuntur, atque fugiuntur, sicut allicitur, vel offenditur voluntas hominis, ita in hos, vel illos affectus mutatur, & vertitur.* Hoc adeo verum est, ut ne Deus quidem etsi intimior voluntati, quam ipsa

(✠) *Observandum hic non semper* cupiditatis *nomen in malum sensum accipi a S. Augustino, sed quandoque indiscrete usurpari, prout res tulerit, bona, vel mala, quæ cupiditati subjicitur, ut accidit hoc loco, ubi* cupiditatem *vocat appetitionem, aut consensum appetitionis eorum, quæ volumus, quæque bona, vel mala esse possunt. Immo animadvertit idem S. Doctor eodem libro* 14. *de civ. Dei cap.* 7. *quandoque* in bono *cupiditatem, aut concupiscentiam nominari vel in ipsis Scripturis, licet, inquit, hoc loquendi obtinuerit consuetudo*, ut si cupiditas, vel concupiscentia dicatur, nec addatur cujus rei sit, nonnisi in malo possit intelligi.

ipsa sibi, eademque infinite potentior, volendi, aut nolendi actus illi infundat, vel ad eosdem voluntatem proprie cogat, quod esset contra voluntatis naturam, quam finxit. Agit quidem omnipotens in cordibus hominum motum voluntatis eorum, unde ponunt etiam Pœni ferocia corda volente Deo; sed ita tamen, ut iidem ipsi de nolentibus volentes fiant, ut per eos agatur, quod per eos agere ipse voluerit; quare nihil in his eorundem actibus non voluntarium, aut involuntarium occurrit. Vid. laud. S. Doctor lib. de grat. & lib. arb., atque alibi passim.

XXIX.

Etsi vero etiam in aliis hominis facultatibus sive interioribus, sive exterioribus nihil ab extranea caussa fieri, aut produci in iisdem per modum actus earundem possit contra ipsarum naturam, & extra propriorum, quibus alligantur, objectorum ordinem (neque enim intelligi potest cujusque facultatis actus sine ejusdem motione, aut motio circa id, quod extra ambitum facultatis est); tamen nulla est dubitatio, quin quidquam in iis effici extranea caussa queat sine ullo concursu voluntatis, immo etiam ipsa repugnante (a). Sic possunt species memoriæ, aut phantasiæ imprimi, ac hærere, quin quidquam ejusmodi intenderit voluntas, aut perdurare, quando non vult; possunt etiam motus in exterioribus membris, & organis produci ipsa resistente. Proinde quemadmodum quod sine

(a) *Caussa voluntati extranea in actibus aliarum facultatum a voluntate distinctarum potest quid non voluntarium, aut etiam involuntarium efficere.*

ſine voluntatis influxu fit, quaqua lege, aut modo fiat, illud etſi in nobis productum, aut etiam exercitum a propriis facultatibus, non voluntarium dicitur, itemque involuntarium, quoties illud ea prorſus repugnante fiat; ita in motibus, & actibus aliarum facultatum ſeu interiorum, ſeu exteriorum, quæ a voluntate diſtinctæ ſunt, vel quatenus conſiderantur ut ab illa diſtinctæ, poterit quid ab extranea cauſſa non voluntarium, aut involuntarium effici.

Et ſane facultates omnes naturali ordine ſubjiciuntur voluntati, quæ ſcilicet aptæ ſunt ex inſtituto, & lege Creatoris, ut moveri, atque agi a voluntate queant, §. x. Ut igitur quod in iiſdem, aut ab ipſis fieri ſine voluntatis influxu quaqua de cauſſa poteſt, non voluntarium eſt; haud aliter quod ipſa penitus repugnante expreſſe, aut virtualiter fiat, prorſus involuntarium erit. Dixi *quaqua de cauſſa* illud fiat; namque non placet cauſſam involuntarii ad *violentum* tantum contrahere, quod nonnullis eſt viſum; ſed eo etiam nomine concludi volo; quod ex ſola naturali impreſſione, aut relatione hominis ad quædam objecta poteſt in ipſo exiſtere contra inclinationem voluntatis. Nam profecto quum ineptæ ſpecies in animum incurrunt, aut perverſæ cogitationes inſident menti, invita minerva, quid involuntarium animo accidit. Quis tamen eas cogitationes, aut ſpecies *violentas* dixerit, aut a *violentia* repetendas eſſe cenſuerit, quæ ſecundum ordinem naturalem excitari, & eſse poſsunt? Itaque aut *violenti* vocabulum dilatandum eſt in hac cauſsa, quod nihil eſt neceſse, aut ſatius fuerit id omne involuntarium

dicere,

dicere, quod quaqua de caussa voluntati prorsus extranea in subjectis fieri facultatibus potest, ipsa renitente. Quod quidem semel dictum alte retinendum est; neque enim de singulis, quæ possunt incidere, non voluntarii, aut involuntarii caussis separatim dicturi sumus, quod necesse non est ad operis institutum, sed de præcipuis dumtaxat. Ea quippe, quæ de his tradituri sumus, haud ægre cæteris aptari poterunt, de quibus singillatim non explicamus. Notandum autem quod dixi de ejusmodi facultatibus, *quatenus considerantur a voluntate distinctæ*, quod de intellectu præcipue accipiendum est. Solet enim ea facultas, ut quæ necessario voluntatis operationem omnem ingreditur, a quibusdam cum voluntate ipsa confundi §. III., de quo in præsens non disputamus. Ad institutum nostrum quod attinet, satis est, ut intellectus saltem ratione objectorum, ad quæ se se cogitando, aut considerando adjungit, ab eo, quod dicitur motus, aut appetitio voluntatis, discernatur, atque illo modo inspectus possit impressiones utcumque per sensus percipere, quas aut voluntas per sui motionem non velit, vel iisdem repugnet; quod extra omnem dubitationis aleam est positum.

XXX.

Quoniam autem non voluntarium dictum est illud, quod ita factum, ut voluntas ad id non concurrerit, §. XXV., involuntarium vero præterea, quod factum contra inclinationem ejusdem expressam, aut virtualem, §. XXVI.; apertum est, id omne posse non voluntario, aut involuntario caussam dare quoad opera earum facultatum, quæ subsunt voluntatis imperio, quod aut influxum vo-

luntatis

luntatis intercipere poteſt in id, quod fit, aut ipſius inclinationi, & niſui quoad illa reſiſtere (*a*). Quum autem voluntas, ut alibi dictum eſt, §. IV., non aliud ſit, niſi appetitus, ſeu facultas appetendi rationalis; jam inde conſequens erit id omne poſſe non voluntarium, aut involuntarium efficere, quod aut rationem valet intercipere, ſeu cognitionem ejus, quod fit, aut ejuſdem voluntatis appetitui, ſeu motui repugnat.

Obſervandum hic non agi de operibus ab homine factis, quæ nullum præconcipiunt in ipſo voluntatis uſum, quales ſunt, & habentur actiones amentium, furioſorum &c., quæ ideo humanæ non ſunt, nec eſſe poſſunt ex neceſſario agentis defectu; neque de operationibus pure naturalibus, de quibus omnibus ſupra §. IV. & X.; ſed de illis tantum, quæ quum præſtitutum quidem in homine ponant voluntatis propriæ exercitium in generali, aut particulari determinatione faciendi aliquid, tamen quid incidit, unde aliud fiat pro eo, quod animo perceptum erat; quo modo, quod factum eſt, non voluntarium dicitur, quia præter opinionem, aut etiam involuntarium, ſi inſuper ſit contra omnem voluntatis inclinationem ſaltem virtualem; nam alia eſſe non poteſt contraria inclinatio voluntatis comparate ad ea, quæ velut ex improviſo, & inopinato eveniunt, ubi ex defectu ſcientiæ, & prævifionis nequit poſitivus, atque expreſſus cona-

 tus

(a) *Cauſſa illa extranea voluntati non poteſt non voluntarium, aut involuntarium efficere, niſi quatenus aut intercipit cognitionis influxum in id, quod fit, aut inſuper voluntatis inclinationi reſiſtit.*

tus contrarius adhiberi. Res ex dicendis clarius patebit. Dum autem hic inclinationem nomino, motum, appetitum, nisum voluntatis semper intelligo, qui scilicet est aliquo modo *rationalis*; namque pura naturæ inclinatio etiam in brutis esse cernitur, quemadmodum & in illis spontaneum, quod quodammodo cum instinctu confunditur. Videantur quæ dicta sunt §. VIII.

XXXI.

Rationis cognitioni, ut actus intelligentis facultatis est, qua voluntas regitur, opponitur *ignorantia*, quæ ideo, prout voluntario adversatur, non aliud est, nisi defectus scientiæ, seu cognitionis eorum, in quibus actio versatur (*a*). Inclinationi autem, quo voluntas tendit in aliquid, opponitur *violentia*, seu *vis*, quæ, ut hic accipitur, nihil aliud est, nisi actio quædam extranei principii præter naturam repugnans voluntati quoad ea, quæ per subjectas sibi facultates fieri vellet, aut nollet. Hinc præcipuæ non voluntarii, aut involuntarii caussæ, *ignorantia*, & *violentia*; ita tamen, ut prior possit non voluntarium tantum, aut etiam involuntarium simul efficere, ut mox docebimus; altera, si sit simplex, & absoluta, idest contra omnem voluntatis inclinationem, semper involuntarium efficiat, uti suo loco patebit.

Dixi ignorantiam, prout opponitur voluntario, non aliud esse, nisi defectum scientiæ, seu cognitionis eorum, in quibus actio versatur. Namque multi-

(a) *Quomodo, quæ intercipit cognitionis influxum, ignorantia possit non voluntarium, aut involuntarium efficere: item quid violentia, quæ opponitur inclinationi voluntatis.*

multiplex ignorantiæ esse potest divisio ratione objectorum, immo tam multa, quanta numerari, aut cogitari queunt, quorum non habeatur scientia; in quibus præcipue, quod ad moralem disciplinam spectat, ea obtinet distinctio ignorantiæ, quæ est *juris*, seu legis, & *facti*. At hæc nihil attinent ad hanc disputationem, in qua tantum de voluntario physico quæritur. Itaque ea solum hic notatur ignorantia voluntario opposita, quæ tollit cognitionem ejus, quod fit. Quum autem id, quod fit, aut fieri intenditur, generatim *actio* dicatur, ideo ad actionem tantum contrahetur, de qua nunc agitur, ignorantia. Jam vero quum actio versari possit circa datum objectum, aut certam rem, vel in datis circumstantiis exerceri, vel ad certum finem; quoties in his, aut eorum aliquo cognitio intercepta fuerit, tum vel in omnibus, vel in eorum aliquo habebitur ignorantia. Id fere omne, quod de ignorantia dicimus, descendit ex Aristotelis doctrina de voluntario, qua dicitur illud esse, quod fit a principio intrinseco *cognoscente singula*, *in quibus est actio*, idest finem, objectum, & circumstantias. Consentit S. Thomas 1. p. qu. 101. art. 1., ubi ignorantiam definit *privationem scientiæ*, *quæ debet haberi pro illo tempore*, & præsertim eorum, ut addit 1. 2. qu. 76. ar. 2., *sine quorum scientia non potest deliberatus actus recte exerceri*; quod æque intelligi de rectitudine morali potest, atque de ea, quæ actui ut præcogitato debetur in ordine physico. Extra actum, aut agendi caussam quis eam scientiam requirat, quæ nihil ad rem, nisi forte ex aliquo alio capite morali debeatur? Neque

enim quisquam accusaverit ex. gr. rusticum nescientem, *quae mare compescant caussae*, *quid temperet annum &c.*, quorum nihil illum intereſt scire, neque ad ipsius agendi rationem pertinet. Ex hac itaque ignorantia, quae ad actum spectat, potest contingere, ut defectu cognitionis quidquam non voluntarie fiat, immo etiam involuntarie, si illud sit contra virtualem voluntatis inclinationem: quod qua ratione possit evenire, ex dicendis patebit; & de his etiam, quae ad violentiam pertinent, infra. Interim hic teneatur, dum scientiae, aut cognitionis defectum nomino, absolutam ejusdem privationem intelligi oportere. Namque si aliqua rei, quae agitur, affulgeat lux, aut cognitionis scintilla, poterit quidem ex parte levioris, ac minutae cognitionis minus voluntarium haberi, §. XIII.; at non quod absolute dicitur *non voluntarium*.

XXXII.

Sed vix, ac ne vix quidem potest intelligi quomodo ignorantia quidquam ut non voluntarium, aut involuntarium, quod fit, queat reddere, nisi quatenus cognitionis defectus aliquo modo in errorem induxit agentem, seu volentem quidquam agere (a). Quum enim ad volendum aliquid, aut agendum voluntas non moveatur nisi specie utilitatis aliqua, sive boni, qualecumque illud sit; nec ad illud moveri queat, nisi vi opinionis antegressae, quae judicio quodam rationis effecta est, quod proxime voluntas sequitur, §. XI.; consequens est, si quid ignorantiae caussa effectum, quod sit praeter, aut

(a) *Ignorantia non influit in actum saltem plerumque, nisi per errorem, quo id, quod gestum, non voluntarium, aut involuntarium fiat.*

aut contra voluntatis propositum, non alia ratione concipi posse, nisi quia illa necessaria ad opus cognitione sublata aliquo modo influxit in intellectus judicium dans caussam errori. Hinc modus, quo ignorantia potest reddere actum non voluntarium, aut involuntarium prorsus, est *error*, qui in judicium confluxit rei, & consequenter etiam caussam actui præbuit, qui ex errore secutus. Quia tamen error, quo quidquam agimus, plerumque in ignorantia concipitur tanquam in caussa, atque adeo ejusdem ignorantiæ naturam, & conditiones sequitur; ideo quæ de ignorantia dicturi sumus hoc loco, eadem ipsa de errore, ut in actum influit, subaudientur, ne persimilem caussam cogamur separatim suis argumentis, & admonitionibus pertractare.

Dictum est ignorantiam vix, ac ne vix quidem influere posse in actum, nisi per errorem, cui dat caussam, (quo modo influxus ignorantiæ intelligitur ut pertinens ad illud caussarum genus, quæ se habent *ad modum removentis prohibens*, ut loquitur S. Thomas 1. 2. q. 85. a. 5., quia nempe excludit scientiam, qua præsente non fuisset forte factum, quod factum est ignorantiæ caussa vel occasione). Enimvero in omnem actum, qui ab homine fiat, & quem nollet elicere, si sciret, aut quem ignorantiæ occasione exercuit, certissime error aliquis influxit, qui animum occupavit, & ad actum adduxit, quique propterea error ut vere corrupit judicium mentis, sic etiam re ipsa quidquam ad actionem contulit. Exempla hujus rei ita obvia sunt in appetitione, & delectu particularium bonorum, quibus se se animus adjungit, in

contractibus, in aliis vitæ negotiis ſive ad nos, ſive ad alios pertinentibus, ut ne innuenda quidem videantur: tam ſæpe nos tenet miſerabilis ignoratio veri, & qui conſequitur error variis illudens partibus! Cæterum etſi hæc duo, ignorantia ſcilicet, atque error in actu, cui dant cauſſam, vel occaſionem, ſemper, aut fere ſemper connexa ſint; attamen in ſe præciſe ſpectata admodum ſunt diſtinguenda. Ignorantia enim ſimplex eſt ſcientiæ ad aliquid requiſitæ privatio; error autem falſi approbatio pro vero; hinc ignorantia poſitivam non habet oppoſitionem ad verum, ut error, ſed ejus tantum cognitionem excludit; quo fit, ut ignorantia ex ſe non corrumpat phyſice, & intrinſecus intelligentem facultatem in ordine ad ſuum objectum, licet occaſionem præbere corruptioni ejuſdem poſſit per falſum, quod ſequatur, judicium; at error ex adverſo phyſice eam inficit, ut qui, ita dixerim, formam veritati contrariam in mentem inducit, ex quo majus damnum eandem intime afficiens exiſtit; qua de re P. Gerdil *Diſſertazione dell' origine del ſenſo morale propoſ.* 17. Interea animadvertatur, quod dictum eſt, ignorantiam, & errorem, quod ad actum ſpectat, fere ſemper connexa eſſe, quia quoad actus omiſſionem poteſt ignorantia ſe ſola in illam quodammodo influere, puta quia non optamus, aut volumus, quæ neſcimus; quo ſenſu videtur accipiendum, quod de Scythis ſcripſit Juſtinus Hiſtor. 11. 2., *in iis tanto plus profeciſſe vitiorum ignorationem, quam in Græcis cognitionem virtutis*. Sed hæc nihil eſt neceſſe curioſius perſequi. Satis eſt enim, quod ad rem facit, ignorantiam aliquando in actum, vel

etiam

etiam in omissionem suo modo influere, quacumque demum ratione id fiat, sive ex se sola, sive, sicuti ut plurimum accidit, per errorem, quemadmodum explicavimus. Quæ autem de ignorantia tradituri sumus, eadem magna ex parte *inconsiderationi* aptanda sunt, quæ nihil aliud esse videtur, nisi *defectus attentionis, aut applicationis scientiæ ad opus, quod fit &c.*

XXXIII.

His positis, ea ignorantia, quæ aliquo modo influit in actum (quod idem de actus omissione intelligitur) ei *caussam* præbens, vel *occasionem*, dicitur *efficax*; atque de ea hæc præcipiuntur. I. Quoties defectus scientiæ ita influit in opus, ut eo secluso, absolute factum non fuisset, quod factum est, illa ignorantia efficax dicetur, utpotequæ *caussam* actui dedit, qui sine illa factus non fuisset (a); & quoniam in ea hypothesi quod gestum contra virtualem est inclinationem voluntatis, ut per se liquet, actus ejusmodi in se spectatus, quantum est ex vi ipsius ignorantiæ, erit prorsus involuntarius, quod idem subauditur de operi adjunctis, quæ prorsus ignota, & contra voluntatis inclinationem fuerunt. Atque hoc quidem modo ignorantia *involuntarium* efficit.

Patet ex dictis propositio. Nam quum involuntarium illud dicatur, & sit, quod contra voluntatis inclinationem est factum saltem virtualem, §. XXVI., qualis sola intervenire in caussa ignorantiæ potest, §. XXX.; aliunde vero in hoc casu, ut ponitur, quidquam factum fuerit contra voluntatis inclinationem; sequitur illud ipsum, quod ita factum est, omnino involuntarium esse. Ejus autem igno-

(a) *Quomodo ignorantia efficiat involuntarium.*

ignorantiæ indicium consequens ex Aristotele Ethic. lib. 3. cap. 1., & Nysseno lib. 5. Phil. cap. 2. solet esse *tristitia*, *ac pœnitentia facti*; vehementer enim improbare solemus, quæ scientia præsente nunquam fuissent admissa. Vid. Pusend. de jur. nat. & gent. lib. 1. cap. 3., & Barbeyracius ibid. in adnotat. Hanc autem ignorantiam *efficacem* appellamus, quia caussam dat operi, in illudque revera influit, ut docuimus; licet etiam efficacem dicamus, quæ ei tantum pro tempore *occasionem* præbet, de qua infra. Dicimus quoque eam ignorantiam involuntarium reddere quod factum est, *quantum est ex vi ipsius ignorantiæ*; namque ut absolute involuntarius reddatur actus etiam moraliter, aliæ requiruntur conditiones ex parte ignorantiæ ipsius ad voluntatem comparatæ, de quibus etiam inferius sermo erit. Nihil porro hic efferimus de ignorantia, quæ nullo modo influit in id, quod fit, quamque *nescientiam* potius dixero, quam *ignorantiam*, quum ea sit simplex defectus cujusque cognitionis, hæc ejus tantum, quæ actui necessaria est, ut supra declaratum. Atque hoc profecto caute observandum est; nam vafri, & versipelles homines etiam ex rusticis, quando e re ipsorum fuerit, ut se tueantur in eo, quod inepte ab ipsis gestum est, sæpe nescientiam suam, seu ruditatem, quæ nihil proposito conducit, pro veri nominis ignorantia obtrudunt, quum aliunde ipsorum agendi ratio satis plerumque considerata, & provisa fuerit; quo fit, ut ejusmodi nescientia nihil eos valeat excusare, aut purgare ab eo, quod perperam factum est.

XXXIV.

II. Quoties ignorantia ita influit in actum, ut hic, & nunc reapse ex ignorantia fiat, sed interim ita comparatus est animus, ut adhuc fecisset scientia præsente, tunc ignorantia proprie caussa actus non est, quia sine illa adhuc factum fuisset, quod factum, sed occasio tantum, quia nempe ex illa res nata, ac veluti præsens impulsus datum actum exercendi (*a*). Efficax itaque ea ratione dicetur hæc ignorantia, quia etsi modo superius explicato vere actus caussa non fuerit, quatenus scilicet removerit scientiam eum actum certo prohibituram; attamen hic & nunc vere influxit in illum tanquam occasio, seu præsens motivum determinationis ipsius. Atqui porro non potest dici absolute involuntarium, quod cum virtuali inclinatione voluntatis non pugnat; aliunde non potest esse voluntarium, quod, ut in se est, sine cognitione ipsius, aut ex errore est factum. Restat igitur, ut talis ignorantia actum reddat secundum se tantum non voluntarium, quia hic & nunc occasione ignorantiæ factus, aut ex errore.

Res illustratur D. Thomæ doctrina 1. 2. q. 76. a. 1., quæ *de actu peccati* tradita ad omnia se porrigit, atque explicat, quæ ex tali ignorantia fuerint facta. Ait itaque: *Non quælibet ignorantia peccantis est caussa peccati, sed illa tantum, quæ tollit scientiam prohibentem actum peccati: unde si voluntas alicujus esset sic disposita, quod non prohiberetur ab actu parricidii, etiamsi patrem agnosceret, ignorantia patris non est huic caussa peccati, sed concomitanter*

(a) *Quomodo ignorantia reddat actum tantum non voluntarium.*

tanter se habet ad peccatum, *& ideo talis non peccat propter ignorantiam*, *sed peccat ignorans secundum Philosophum in 3. Ethic. cap.* 1. *&* 2. Ubi animadvertendum est D. Thomam hanc ignorantiam *concomitantem* appellare, non quia & ipsa actum non antecedat (qui enim id fieri posset semel ac eidem in præsenti occasionem dat, ita ut non agatur hic & nunc, nisi ex ignorantia rei, quæ fit?) sed quia ei non dat caussam absolute, quemadmodum ea, quæ dicitur *antecedens*, quæque una secundum ipsum ita *caussa* actionis est, ut ea sublata actus secutus non fuisset. Ejus porro ignorantiæ, qua quis aliquid fecit, quod fecisset adhuc, etiamsi ignorantia non laborasset, consequens plerumque argumentum est *approbatio facti*, quod ea occasione patratum fuit; cujus exemplum (licet non utile mundo) habetur in eo, qui, ut refert Plutarchus de animi tranquil., lapide in canem devoluto quum casu novercam offendisset, continuo exclamans ait: *fors melius consilium cepit*, *quam nos*. Interim quod ad effectum ejus attinet ignorantiæ, difficultas existit, quam videtur innuere Pufendorfius lib. 1. de jure nat. & gent. cap. 3., ubi quod ex tali ignorantia perpetratum est, non secus ac quod ex priore, quam *antecedentem* nominant, & dicunt actus *caussam* esse, revocat ad casum *fortuitum*; quia nempe affectus, quicunque fingatur, quem nos *inclinationem animi virtualem* diximus, potest quidem cum vitio conjunctus esse, si malus sit; at interim nihil hic & nunc contulit ad actionem, ut observare licet in eo, qui putans occidere feram hominem interficit, quem alioquin paratus erat interficere, si novisset; in quo profecto ea volunta-

tis

item effectus qui eveniunt ex ignorantia concomitante, voluntarius vel non voluntarius.

tis dispositio, seu affectus nihil hic & nunc influxit in cædem, quæ secuta est. Ex quo nimirum sequi videtur, quoniam quæ fortuita sunt, habentur involuntaria, propterea talem ignorantiam non solum non voluntarium efficere, verum etiam involuntarium. At hoc, quidquid est, nisi me susceptæ opinionis amor fallit, facile expeditur ex D. Thomæ doctrina, & antejactis principiis. Ponatur involuntarium esse, quod ipsa vis nominis sonat, id quod est contra inclinationem voluntatis; procul dubio involuntarius haberi non poterit casus etiam fortuitus, qui contra ipsam non est, sed potius secundum illam. Quod affectus tunc nihil contulerit ad actionem, id tantum probat eam ab sciente non fuisse patratam; at non efficit, ut, quod fortuito obtigit eo modo, sit contra inclinationem voluntatis. Ex adverso ponatur non voluntarium simpliciter esse, quod ab insciente commissum, (nam profecto voluntarium non est, quod sine cognitione factum); tumque constabit, quæ casu acciderunt, non voluntaria quidem esse, at non semper dici involuntaria posse, nisi simul repugnent virtuali saltem voluntatis inclinationi. Videantur, quæ supra de casualibus eventibus, §. XVII. Hæc autem accuratius notanda putavi non solum, ut perfectius, & distinctius tenerentur, quæ esse possunt, actuum affectiones, sed maxime, quod ad rem moralem summopere pertinet, ut intelligeretur, quæ, & qualis esse debeat voluntas ejus, qui vere, & ex animo legem cupit implere. Scilicet illum ita comparatum esse oportet, ut non solum quæ contra legis ordinem quoquomodo inciderint, ipsi nullo pacto rata sint, seu

non

non voluntaria, ſed etiam anticipata quadam animi præparatione improbata, quo modo involuntarium in iis perpetuo exiſtet. Quod quidem non eo dicitur, quia quæ prorſus ex inſperato eveniunt, ſecundum ſe imputentur, ſed ut omnis adverſus legem pravus etiam in improviſis excludatur affectus.

XXXV.

Sed enim, ut ſuperius dictum eſt, §. XXVII., nulla cauſſa poteſt non voluntarium, aut involuntarium prorſus efficere, niſi quæ ſit *extranea voluntati*, & aliunde in actum ipſum aliquo modo influxerit; alioquin manifeſta eſſet contradictio in eo, quo diceretur quidquam non voluntarium, aut involuntarium, quod aliqua ratione pependiſſet a voluntate (*a*). Ergo ea ignorantia, quæ ſive non voluntarium, ſive involuntarium efficit, ita extranea voluntati eſſe debet, ut nullo modo ab illa dependerit. Hinc quæ aliquo pacto a voluntate eſt, aut eſſe cenſetur, ea haudquaquam non voluntarium, aut involuntarium efficit.

Atque hæc adeo ex ſuperioribus perſpicua ſunt, ut nihil videatur in hac cauſſa retractandum. Tantum admonemus hoc modo clarius intelligi, quid ſit illud principium, quod *extra* eſſe, & voluntati opponi conſtantiſſime docuit Philoſophus, licet interius etiam homini ſit, eumque afficiat, quemadmodum eſt ipſa ignorantia; nimirum illud eſt, quod vere quidem exiſtit vel in ſe, vel in alio, ſed ita plane ut a voluntate nullo modo dependerit,

(a) *Ignorantia ſolum, quæ ſit extranea omnino voluntati, poteſt non voluntarium, aut involuntarium efficere.*

derit, ut existeret. Dixi *vel in se*, *vel in alio*, ut ejus principii nomine non solum comprehendantur, quæ per se subsistunt, ut esset exterius quodlibet agens, quod vi sua posset in datas facultates incurrere, sed etiam quælibet affectiones, quæ nobis hærentes valerent quo demum cumque modo in actum ipsum influere, quemadmodum exemplo est ipsa, de qua loquimur, ignorantia. Qua quidem ratione *principia* dicuntur quælibet seu caussæ, seu occasiones efficaces actionis. Atque eo etiam sensu ignorantia, de qua modo egimus, & *concomitans* dici consuevit, principium quoque actionis appellatur *voluntati extraneum*, quia licet ita præparatus esset homo, ut adhuc opus exercuisset, si scivisset; attamen hic & nunc affectus ille nihil ad eam ignorantiam contulit, quæ ponitur nihil tale volenti tunc obrepsisse.

XXXVI.

Illud autem prorsus extraneum est, & habetur voluntati, quod ab illa non est nec in se, nec in caussa; illis enim duobus modis solet generatim voluntarium terminari, §. XVII. Illa igitur ignorantia prorsus extranea erit, & habebitur voluntati, quæ nec in se quæsita, seu *affectata* est, nec in alio, seu *negligentia contracta* (a). Quia vero potest aliquid sub initium negligentia contractum non esse, quod tamen postea fuit, vel quia præterlabi sita est ex. gr. occasio sciendi, vel quia positivus conatus non adhibitus, ut superarentur ignorantiæ, aut cujusvis insanæ opinionis obstacula; hinc fit, ut

(a) *Ignorantia extranea voluntati est, quæ non intenta nec in se, nec in caussa, & aliunde invincibilis.*

Si possem laudarem ~

ut ea ignorantia proprie voluntati extranea penitus habeatur, ad cujus originem non modo quisquam nihil contulit, sed quam vincere quum opportunis mediis niteretur, non potuit; alioquin adhuc voluntaria in caussa erit per modum omissionis, §. XVI. Talis porro est ignorantia, quæ dicitur *invincibilis*. Igitur ea solum proprie habebitur extranea voluntati ignorantia, ad quam non modo quis nihil contulit, ut existeret, sed quam pro re nata, & quæsita occasione expugnare non potuit.

Enimvero ignorantia omnis, saltem non quæsita, penes originem aut ex naturæ constitutione est, aut ex ejusdem vitio; inscientes enim omnes nascimur. Porro est ex ipsius naturæ instituto, ut quum per ætatem, ac rationem licet, eam quærat quisque depellere in his, quæ sibi necessaria sunt, aut prævidere potest necessaria sive natura, sive lege; alioquin adhuc rerum utcumque necessariarum seu in vita, seu in quolibet officiorum genere inscitia vexaremur, si quæ semel sine nobis animos ignorantia occupavit, manere permissa fuisset; immo excrevisset adhuc mala consuetudine, aut alterius rei caussa, nisi diligens excolendis animis accessisset cura, & studium opportunum. Si quis itaque non modo præterire sinat opportunitatem scientiæ comparandæ, quæ necessaria erat, aut talis prævidebatur, sed etiam nullam det operam, aut non satis idoneam, quam poterat, ut ignorantiam expellat; naturalis quidem ea erit, seu non voluntaria penes ipsius originem, at interim voluntaria erit, quum primum excuti potuit, penes ejusdem permissionem, eaque perget porro in actum sibi respondentem suo modo in-

influere tanquam voluntaria ejusdem caussa, aut occasio, quousque non fuerit efficaci saltem animi conatu retractata. Hinc ab Hadriano VI. in 4. de confess. q. 1. dub. 7., quae maxime in rebus morum invincibilis ignorantia dicitur, quaeque adeo nec penes sui originem, nec penes permissionem ejusdem a voluntate est, ita describitur; *Ignorantia sola est in homine invincibilis, quando facit quod in se est apud Deum, & homines, ut mereatur veritatem edoceri volens efficaciter amplecti, in quamcumque partem Dei praeceptum declinaverit.* Qua in re advertendum, quod scribit Hadrianus *solam ignorantiam esse in homine invincibilem*, idest prorsus involuntariam, *quando facit quod in se est &c.*, quia non est putandum, quod perperam quibusdam placuit, ut quid voluntarium habeatur personae, satis esse, ut illud fuerit voluntarium, ita dixerim, in natura, quo modo intelligitur voluntarium peccatum originis, in eoque ignorantia & caeteri effectus inde pendentes, tristia ejus culpae stipendia. Namque, ut optime observat D. Thomas in 2. dist. 30. q. 1. a. 2., & in disput. 4 a. 2., etsi ad peccatum naturae, quale est originale, (quod etiam subaudiendum est de alio quovis defectu ex eo consequente) sufficiat voluntas in natura illa; non tamen ad actum, aut peccatum personae, ad quod requiritur suae ipsius personae voluntas, quae agendo quidquam, vel non agendo in datum opus, aut effectum influxerit. Hinc proinde ignorantia quaevis, ut maneamus in caussa, non poterit voluntaria personae haberi, & eo sensu ipsi imputari crimini, tantum quia voluntaria in peccato originis fuerit, sed praeterea necesse est, ut ipsa

ipsa persona, quum potuisset eam depellere, non depulerit, quod sufficit ad voluntarium physicum per modum omissionis; aut ut etiam debuerit pro dato officio, aut tempore depellere, & defuerit obligationi, quod omnino requiritur, ut talis ignorantia personæ ipsi tribui possit ad culpam, aut eidem moraliter voluntarium haberi, quod ejus ignorantiæ vi quaqua de caussa secutum est. Conferantur, quæ dicta sunt de voluntario moraliter, §. XVIII. Interim si adhibita omni diligentia talis, aut alia quælibet ignorantia discuti non potuerit, comparabitur ex Aristotele quodammodo *inscitiæ naturali*, *qua*, ut ait ipse, *nescii infantes parentes cædunt*, cujus ipsi inscitiæ caussa non sunt, scilicet nec penes originem, nec penes permissionem ejusdem, ex qua propterea in actibus inde pendentibus ne injusti quidem dicuntur. Hinc sola ejusmodi ignorantia invincibilis, *& absque omni inordinatione voluntatis*, *totaliter facit actum sequentem involuntarium*, ait D. Thomas in disp. qu. 3. ar. 8. Dixit *absque omni inordinatione voluntatis*, ut etiam excludatur omnis affectus adhuc aliquid faciendi, etiamsi abesset ignorantia, de quo supra, ubi de ignorantia concomitante, §. XXXIV. Addidit *totaliter*, quia etsi ignorantia negligentia contracta, quæ scilicet affectata non est in eum finem, respectu operis, quod ex ea, aut ejus occasione est factum, minuat quodammodo voluntarium, quia in caussa est, ut voluntas per se, & directe in illud non feratur, quemadmodum in affectata contingit, quam quis ex amore dati finis intendit, ut nempe facilius, aut felicius obtineatur; attamen quia in caussa per modum omissionis voluntaria fuit; opus consequens

frequens nunquam poterit ejus vi absolute, & usquequaque reddi involuntarium, aut penitus non voluntarium, ut ex antea dictis patet. Aliud est, si postea retractata fuerit ejusmodi ignorantia indocilis, ut ponitur; exturbari; tunc enim perinde est, ac si hic & nunc prorsus involuntaria esset, atque invincibilis, quod spectat ad effectum, qui sequitur.

XXXVII.

Ex his itaque patet, ut in pauca conferamus omnia, quæ hactenus de ignorantia diximus (a), pari jure de errore accipienda, illam solum ignorantiam, quæ omnem ejus, de quo agebatur, scientiam, & cognitionem excluserit, atque efficaciter in actum (quod idem de omissione intelligitur) influxerit instar occasionis, aut caussæ, posse quod sic gestum est, non voluntarium reddere, aut involuntarium eo, quem tradidimus, modo; dum tamen hæc ipsa ignorantia necessariam ad actum scientiam removens voluntati prorsus extranea fuerit, quatenus nec in se fuerit quæsita, seu affectata, nec contracta negligentia, cujusmodi illa est, ad cujus originem etsi nihil voluntas contulerit, eam tamen manere passa est, ac dominari, quam opportunis mediis pellere potuisset, aut posset. Verbo, ea tantum ignorantia non voluntarium, aut involuntarium reddit actum, quæ & in se, & in sui caussa fuerit invincibilis.

Dixi, quæ *in se, & in sui caussa* invincibilis fuerit, quia potest aliquid tale esse in se, quod tamen in sui caussa invincibile non fuerit, ut exemplo est ignorantia hominis temulenti, quæ quidem in-

(a) *Dictorum conclusio.*

in se invincibilis est, quandiu durat ejusmodi insania, sed talis non fuit in sua caussa, quia homini licuisset non insanire. Quamquam talem ignorantiam vix invincibilem appellavero, quæ potuisset evitari, si mens non læva fuisset, ut notat Heinec. lib. 1. Elem. jur. nat. & gent. c. 2. §. 50.; qua de caussa & duplex pœna olim ebriis peccantibus constituta erat, scilicet & pro ebrietate ipsa, quam non licebat inducere, & pro eo, quod inscientes patravissent mali. Vid. Aristot. Nicomacheor. 3. 7. Moneo etiam ad pleniorem omnium, quæ hactenus tradita sunt, intelligentiam sæpe hæc *non voluntarii*, & *involuntarii* vocabula a quibusdam olim indistincte adhibita fuisse videlicet fortasse non respicientibus ad eam virtualem, aut interpretativam animi affectionem, quæ etiam in improvisis esse potest, quamque adeo diligenter notandam voluit D. Thomas. Atque ea de caussa, ut arbitror, factum est, ut ex. gr. S. Joannes Damascenus accipiendo generatim non voluntarium pro involuntario scripserit lib. 2. de fide orth. cap. 2. *non voluntarium vel per vim fieri, vel per ignorantiam, & quod voluntarium non est .... sine mœrore non patrari*. Sed de hoc argumento satis.

XXXVIII.

Venio nunc ad violentiam, quam superius §. XXXI. esse dixi actionem quandam extranei principii præter naturam voluntati ejus, in quem exercetur, repugnantem quoad ea, quæ per subjectas sibi facultates fieri vellet, aut nollet ejusdem voluntas (*a*). Quo modo violentia & ab iis impressionibus,

(a) *Explicatur natura violentiæ, & quomodo differat ab impressione naturali.*

nibus distinguitur, quæ naturales esse possent, dum intelligitur agere *præter naturam*, ideft modo naturæ minime consono, quod innuit ipsum violentiæ nomen; & aliunde easdem ipsas impressiones quodammodo poteft comprehendere, quæ licet naturæ, saltem ut nunc eft, non repugnent, repugnant tamen voluntati agentis, qua rationalis eft. Hinc quidquid de violentia dicemus, pari modo accommodabitur iis naturalibus impressionibus, qua parte & ipsæ contra voluntatem sunt, & ex iis quid efficitur voluntati usquequaque repugnans.

Scilicet majoris declarationis gratia puto duo in violentia esse distinguenda. I. quod præter naturam agat, ideft contra particularis naturæ ordinem; unde, quod violentum dicitur, eft etiam *innaturale*, & tollit spontaneum, quod ex naturæ inclinatione constituitur. Sic motus cordis, quo arteriæ pullantur, naturalis quum fit, non eft violentus; qui vero ex palpitationibus oritur, quia modum excedit, nec eft consentaneus naturæ, violentus habetur. II. quod agat etiam contra voluntatem, ideft appetitus rationalis inclinationem in eo, qui ejusmodi appetendi facultate gaudet. Primo modo violentia etiam cadit in belluas, quia & in iis fieri aliquid externa actione poteft, cui earum instinctus, & naturæ propensio adversetur. Altero modo tantum locum habet in homine, qui voluntate pollet, ideft facultate appetendi rationali. Jam vero etsi homo voluntatem habeat, quæ veluti in ipso dominans facultas eft, non excluditur tamen ab eo, quæ adhuc manet, appetitio, seu inclinatio naturæ. Hinc quia violentum proprie dicitur, quod facit etiam innaturale, seu quid naturæ repugnans, ideo

violentiam etiam in homine ſtricte acceptam ad eam tantum extraneam actionem contrahimus, quæ non modo quid contra voluntatem efficiat, ſed etiam adverſus manentem in ipſo propenſionem naturæ, atque ea ratione §. XXIX. a violentis motibus impreſſiones diſtinximus naturales, ideſt naturæ ordini accommodatas, quas ibidem involuntarias diximus eſſe poſſe, at non proprie appellandas eſſe violentas. Quod etiam innuere viſus eſt Paullus D. lib. 4. tit. 2., vim, ſeu violentiam definiens *majoris rei impetum*, *qui repelli non poteſt*, ubi certe *impetus* nomine quid venire videtur non tam voluntati repugnans, quam & ipſi quoque incommodum naturæ. Cæterum quia, quod ad hominem pertinet, ex ipſius appetitu rationali petitur judicium de eo, quod ipſius naturæ, qua homo eſt, congruat, aut repugnet; ideo factum eſt, ut omiſſa omni conſideratione propenſionis pure naturalis, id omne violentum diceretur, quod etſi naturæ non incommodum, repugnaret tamen voluntati. Atque ea plane ratione dicimus & nos quidquid contra voluntatem eveniat, licet proprie violentum non ſit, quando non repugnat etiam naturæ inclinationi, attamen, quod ad conſtitutionem involuntarii pertinet, & in moralibus, eaſdem leges ſequi, & conditiones, quas ſequitur illud ipſum, quod dicimus violentum.

XXXIX.

Jam vero ex memorata definitione patet actionem illam extranei principii a voluntate non eſſe, immo eſſe contra ipſius inclinationem (*a*). Ergo ex hoc jam habetur talem actionem, ſeu impetum, qui

(a) *Quemadmodum violentia involuntarium efficiat.*

qui in nos fit, non modo voluntarium non esse, sed esse penitus involuntarium, quia voluntati repugnat. Rursus ex tali actione extranea voluntati potest datus effectus sequi in facultatibus illi obnoxiis, quatenus impediantur, ne impleant voluntatis imperium, aut agantur, contra ac ipsa velit. Atqui talis effectus non potest dici voluntarius in caussa, quia actionem illam extraneam noluit voluntas, atque eidem, ut valuit, restitit; non potest dici voluntarius in se, quia eundem ipsum effectum, qui in datis facultatibus sequitur, nollet voluntas, eidemque etiam reluctatur, quantum potest. Restat ergo, ut non modo actio ipsa violenta habeatur involuntaria, sed & effectus idem ipse, qui ex violentia sequitur, dum eidem non secus ac actioni, qua producitur, voluntas repugnat.

Hinc porro duo intelliguntur. I. quemadmodum non solum quod violentum est proprie acceptum, ut explicavimus, possit, quod secutum inde est, reddere involuntarium, sed etiam quod ex naturali impressione fit, modo repugnet voluntati; quo modo & involuntarias diximus cogitationes quasdam, quæ extraneorum objectorum incursu nobis nolentibus fuerint excitatæ, atque etiam permaneant, licet naturæ inclinationi, saltem ut nunc est, minime repugnantes; qua ratione cogitationes ejusmodi non solum a voluntate imperante non sunt, quemadmodum illæ, quas toties diximus posse hominem de quolibet objecto habere, vel non habere, §. x., & xxi., sed immo penitus ea repugnante habentur. Intelligitur II., tametsi violentia proxime videatur in corpus pertinere, ejus tamen effectus aliquo modo etiam in interiores fa-

 cultates

cultates redundare, quatenus sæpe externa actione & illæ indirecte agi queunt, ac perturbari; quo sensu dictum est D. lib. 4. tit. 2., *quodcumque vi atroci fit, id metu quoque fieri videri*, ut quum non solum ora pallor albus inficit, verum etiam mentes perculsæ stupent; qui itidem metus sive a natura, sive a caussa alia productus potest esse ea ratione involuntarius, sicut & tot alii turbulenti motus, jactationesque interiores, quas sæpe patimur inviti.

X L.

Constat itaque violentiam (quod idem de naturali, ut diximus, impressione intelligitur) efficere involuntarium, eaque ratione voluntario opponi, quia nec in illam, ut fingitur, influit voluntas ullo modo, alioquin proprie non esset violentia, nec in secutum effectum, immo utrique repugnat (a). Hinc proinde si actio, aut caussa, ex qua dicitur violentum existere, fuisset aliquo modo intenta a voluntate, tum nec ipsa usquequaque saltem sub eo respectu violenta dici posset, tum nec effectus consequens esset absolute involuntarius: rursus si actio illa non intenta, probatus tamen aliquo modo fuisset, qui sequebatur, effectus, etsi sub initium violentum quid, atque involuntarium potuisset intelligi, non tamen postea, quum cœpit voluntas effectui, aut tali actioni consentire. Hinc ut vera violentia habeatur, itidemque proprie violentus, atque involuntarius sit effectus in hac caussa, illud absolute requiritur, ut nihil ex parte voluntatis habeatur ad illum pertinens, sed tantum

quod

(a) *Quid requiratur, ut absolute involuntarium sit, quod ex violentia factum.*

quod *passio* dicitur, & quæ quidem ipsa ingruat repugnante voluntate.

Et vero, inquit Damascenus lib. 2. de fide orth. cap. 22., *passio est motus ex alio in alio*, *nimirum ex actione alterius efficaci*. Hinc propterea is, qui vere patitur, nihil conferre ad talem motum debet, qui in ipso fit, & si conferat quidquam, immo si ei absolute non repugnet, proprie passio non est, neque simpliciter ad violentiam pertinet, quod ita fit, atque adeo nec potest absolute involuntarium dici. Suffragatur Angelicus 1. 2. q. 6. a. 5. inquiens: *Quum actio infertur ab aliquo exteriori, manente in eo, qui patitur, voluntate patiendi, non est simpliciter violentum, quia licet ille, qui patitur, non conferat agendo, confert tamen volendo pati; unde non potest dici involuntarium*. Requiritur igitur, ut ex parte ejus, qui extraneæ subest actioni, violentum saltem generatim interveniat, quod ipse renitatur, nec ullo modo acquiescat; quo pacto simplex habebitur in ipso passio, & quidem contra voluntatis inclinationem, quæ nempe sic patitur in organis, membris, facultatibusque sibi subjectis, dum contra illam majore impetu aguntur, cui resistere non potest. Atque ea plane ratione insignis illa mulier, ut est apud S. Cyprianum epist. 18., Bona nomine, quum a marito ad sacrificandum traheretur, aliis tenentibus ipsius manus, contestata est, quiquid fieret eo modo, id non ab se, sed ab illis factum: *Non ego feci, vos fecistis*; quia nimirum quoad illud nulla ipsius actio, passio tantum erat repugnantis voluntatis; & similiter de Lucretia Romana, quæ, ut fertur, violenter a Tarquinii Regis filio oppressa fuerat,

 eadem

eadem ipſa de cauſſa egregie, veraciterque, ut Auguſtinus refert lib. I. de civ. Dei cap. 10., a quodam declamatum eſt: *Mirabile dictu! duo fuerunt, & adulterium unus admiſit*; ut videlicet intelligeretur non ab ipſa factum, quod ab alio in ſe commiſſum, ipſa renitente, quum nullus quantumvis magnanimus, & pudicus in poteſtate habeat quid de ſuo corpore fiat, ſed tantum quid annuat mente, vel renuat. Quæ quidem omnia adhibita proportione ad alia transferri in univerſum queunt, quæ ſive a naturali, ſive ab exteriore cauſſa producta poſſunt in homine fieri ingrata voluntate, eademque penitus renuente.

XLI.

Ex his porro omnibus hoc exiſtit magni nominis conſectarium. Quidquid violentia fit, aut naturali impreſſione quavis, ideo generatim involuntarium habetur, quia, ut ponitur, non modo nihil ad illud contulit voluntas, verum etiam & illi ipſi, ſicut etiam ejuſdem cauſſæ, ſeu actioni extraneæ, qua producebatur, reſtitit, ut potuit (a). Ergo quandocumque occaſione cujuslibet doloris, metus, aut alterius impreſſionis voluntas cedat, vel quid efficiat, illud plane adhuc voluntarium erit. Quum enim, ut dictum eſt §. XXVIII., voluntas, quod ſpectat ad actus ſibi proprios, atque immediate, ut ajunt, elicitos, cogi nequeat, ut ſunt velle, & nolle, & cætera inde pendentia, de quibus §. IX.; patet, ſi quid ea occaſione circa ejuſmodi a voluntate fiat, illud utpote non extortum,

(a) *Qua ratione adhuc voluntarium, quod non ex violentia, ſed occaſione doloris, metus &c. factum ab homine.*

tum, quod fieri nequit, sed ab ipsa voluntate elicitum, adhuc voluntarium esse, magis, vel minus, prout tulerit natura, & gradus motus ipsius voluntatis, aut ingruens ejus determinationis caussa.

Enimvero, ut ajebat Epictetus apud Arian. 1. 17., *inquiet quis: qui mihi mortis proponit metum, me cogit. Profecto non quod imminet in caussa est, sed quia tibi satius videtur aliquid eorum facere, quam mortem oppetere. Quare tua te opinio coegit, idest voluntas vicit voluntatem.* Hoc ipsum dicatur de eo, qui, dum torquetur vi, & doloribus, eorum caussa quid agit ex. gr. in vetitum nefas ruens; quippe actus iste non est vis ipsius, sed voluntatis, nec voluntas tunc mere patitur, sed agit ipsa, & perinde est, ac si ex majoris, ut putat, consideratione mali, quod ad metum revocatur, se se ad aliquid determinet. Hinc quæ metu facta etiam *majoris malitatis*, ut Ulpiani verbis utar, adhuc voluntaria sunt, immo, si bene considerentur, magis voluntaria, quam involuntaria, quia ex efficaciore voluntatis inclinatione est, quod quis potius eligat hoc facere, quam aliud pati. D. Thom. 1. 2. q. 6. a. 6. Quo spectat S. Augustini sententia lib. 1. de spiritu cap. 31. *Si subtilius advertamus, etiam quod quisque invitus facere dicitur, si facit, voluntario facit; sed quia malit aliud,* (idest non facere, si datus impulsus non adesset) *ideo invitus, hoc est nolens facere dicitur*. Quamquam hac ipsa de caussa, si hæc postea comparentur ad ea, quæ propria sponte, & tranquillo animo fiunt, minus voluntaria haberi possint, aut solum secundum quid, §. XIII., & XIV., vel propter mentis turbationem aliquam tunc ingruentem, vel propter

propter hærentem adhuc animo, licet minus efficacem, ad id, quod agitur, repugnantiam. Teneatur itaque, quod propositum, solum quod vi, aut naturali impressione fit, cui omni modo resistere nititur, & porro, ut potest, resistit voluntas, absolute involuntarium esse. Cætera, quæ metu quovis, aut alia de caussa (modo rationem penitus non dejecerint) licet cum aliqua repugnantia fiant, ad involuntarii naturam minime pertinere; quod descendit ex principio antea constituto, quo dictum est voluntatem cogi non posse, & quidquid agit, quacumque occasione agat, semper agere voluntarie, idest ex motu interiore, & suo. Eo pertinebant etiam omnes sive Platonicorum, sive Stoicorum sententiæ, qui licet verbis inter se dissiderent, re tamen consentiebant nullas concitationes, ac perturbationes, quæ acciderent inferioribus animi partibus, posse menti, rationique, hoc est voluntati dominari, itaut ad aliquid adducatur necessario. Potest enim ipsa semper non consentire, fixam tenere sententiam, si velit, atque ita resistendo regnum suum exercere. Talem, inquit Augustinus lib. 9. de civ. Dei cap. 4., describit Virgilius Æneam:

Mens immota manet: lacrymæ volvuntur inanes.

XLII.

Explicatis iis, quæ ad *non voluntarii*, aut *involuntarii* caussas generatim pertinebant, agendum nunc est de caussis libero oppositis, ut propositum fuit §. XXIV. (a). Quod ut probe fiat, animadvertendum libertatem, quam diximus sensu intimo nos

(a) *De caussis libero oppositis, itemque synopsis eorum, quæ superius dicta de libertate generatim.*

nos experiri, nihil aliud esse, nisi potestatem quandam volendi, vel non volendi, agendi, vel non agendi hoc, aut illud, quod subsit electioni, quemadmodum bona particularia sunt, quæ se sistunt, aut proponuntur, non necessario cum felicitate nostra conjuncta, circa quæ locus patere consilio, ac deliberationi potest, quod vel ipsa experientia testatur; atque ea ratione libertatem, ut nunc est, & quam persentiscimus, *facultatem* appellavimus *voluntatis*, qua potest ea velle, aut non velle, & eorum caussa se se adjungere actioni, vel non &c., & *rationis*, quatenus intellectus a voluntate agi, moveri, & applicari potest ad cogitandum, vel non cogitandum de hoc, aut illo, sub hoc, aut illo respectu, & pro variis, quos voluerit, gradibus, modisque attentionis; quo modo actus habetur intellectus, seu ejus usus, sed a voluntate imperatus. Hæc omnia saltem in genere, ut arbitror, satis liquent ex iis, quæ tradita sunt §. xx. xxi. &c.

Adnoto hic, quod dictum est libertatem esse potestatem volendi, vel non volendi, agendi hoc, aut illud, quod subsit electioni. Namque, ut probe monet S. Joannes Damascenus cit. lib. de fide orthod. cap. 22., latius patet in comparatione ad objecta potestas volendi, seu optandi, quam agendi. *Dicitur enim*, inquit, *volitio tum de iis, quæ in nostra potestate sunt, tum de illis, quæ in ea non sita sunt, hoc est de iis, quæ fieri possunt, & de illis, quæ non possunt. Etenim libidini indulgere, aut pudicitiam colere, aut dormire, aut hujusmodi quidpiam plerumque volumus: volumus quoque fortasse non mori, quod quidem fieri nequit.* Hinc data opera adjectum est, *quod subsit electioni*, quia nonnisi

de

de iis, quæ in poteſtate noſtra ſunt, poteſt eſſe conſilium, aut deliberatio maxime quoad actionem. Immo ſubjicit idem S. Pater ibid. cap. 26., *eorum* etiam, *quæ ſub actionem cadunt*, *electionem quidem ſemper in noſtra poteſtate eſſe*, *cæterum actionem ſæpe impediri certa quadam providentiæ ratione*; quo in caſu libertas ſe ſe exerere poteſt eligendo, quæ in agendo nequit haberi; quod quanam ratione, & in quibus contingere queat, infra ex eodem declarabitur. Interea ex iis illud ſaltem in præſens tenendum eſt, perperam contra libertatem, quam habemus, urgeri impotentiam eorum, quæ noſtro arbitrio non ſubjecit Deus, quod ex. gr. nequeamus volucrum inſtar vacuum aëra experiri, & cœlo frui libero, aut ut monſtra natantia ſub aquis vivere &c. Libertas enim in permiſſis tantum accipitur, & ubi circa illa habeatur, fruſtra ad eam exturbandam alia producuntur inconceſſa; quod omnino ridiculum eſt, ut idem ipſe fatetur Helvetius *de l'eſprit diſc.* 1. *ch.* 4.

XLIII.

Ex hac porro doctrina illud I. conſequitur, ſi libertas facultas voluntatis eſt, quæ volendo, aut non volendo maxime exerceatur, procul dubio ſine voluntate, ſeu inſita vi appetendi nullam poſſe libertatem intelligi (*a*). Enimvero quum *poſſe* ipſum, ut naturam libertatis ingreditur, & indicat exercitium poſſibile, aut futurum alicujus actus, ponat antea exiſtentem ipſam immanentem vim, ex qua prodire talis actus queat; profecto, quum dicimus nos libertatem, ſeu potentiam habere volendi,

(a) *Ex præhabita doctrina ſine voluntate nulla libertas.*

lendi, vel non volendi &c., necessario præconcipienda ipsa voluntas est, seu ea volendi vis, cui possit & contrarius actus respondere nimirum non volendi. Hinc proinde sine voluntate nulla libertas. Rursus isthæc voluntas, seu vis insita volendi rationalis esse debet, ut alibi docuimus, qualem tantum in homine agnoscimus, quatenus nempe possit & finem nosse, & ordinem mediorum ad finem, eaque comparare, & ex iis eligere, quod aptius visum, & alia id genus, quæ nonnisi potentiæ, seu vi rationis participi competunt; alioquin, tali potentia seclusa, concipi quidem poterit spontaneum, seu inclinatio naturæ ad aliquid determinatæ, ut in brutis, cujusmodi appetitus naturalis dicitur; non autem ea vis proprie volendi, vel non volendi, prout res, vel convenientia ejusdem cognita fuerit sub ratione finis, vel sub ratione mediorum ad finem; quod nonnisi appetitus rationalis officium, & munus est.

Hæc facilius intelliguntur, quam demonstrentur. Distinguimus & in nobis ipsis inclinationem naturæ quamdam ad aliquid, & agnoscimus simul aliam vim, qua possumus velle ab illo alienari, idemque repudiare ex. gr. non ob utilitatem aliquam sensibilem, sed ob bonum quoddam rationis. Atque hæc porro vis est, quæ appetitui pure naturali, & sensibili, qui ab objectis externis ducitur, potest dominari, eumque comprimere, si velit, & ab eo etiam continere, in quod maxime inclinatur. Hæc autem appetendi vis cum ratione conjuncta ea est, quam voluntatem dicimus naturis inferioribus non communem, & sine qua affirmamus nullam intelligi libertatem posse, quia appetitus naturalis ducitur

citur potius, quam ducat, & libertas præconcipit vim appetendi illi superiorem, eumque aptam ducere, ac regere; quo fit, ut eo sensu libertas non habeatur, nisi pro eadem ipsa vi illi appetitui rationali insita suos proprios actus, quum voluerit, exercendi, de quo infra. Paucis hæc omnia attigit Damascenus toties citato libro 22. de fide orth. cap. 22., ubi inter alia probat homini libertatem competere, quia ejus appetitus rationabilis est, & cum ratione movetur, neque adeo ducitur appetitu naturali, quemadmodum bruta, in quibus protinus, ut rei alicujus appetitus nascitur, impulsus quoque ad actionem existit; & ideo, subdit cap. 26., libertate carent, quia a natura aguntur magis, quam agant, ac proinde nec naturali quidem appetitui repugnant, sed quamprimum aliquid appetiverint, in actionem ruunt; quod contra in homine accidit, qui, quum sit rationis particeps, naturam potius ducit, quam ab ea ducatur; quo fit, ut etiam quum aliquid appetit, vel appetitum comprimere queat, si velit, vel illi obsequi &c. Id quod etiam innuere visus est Tullius, quando ait lib. 1. de offic. cap. 4., belluas tantum sensu moveri, atque ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodare paullulum admodum sentientes præteritum, aut futurum; hominem contra, qui rationis particeps est, consequentia cernere, principia, & caussas rerum videre, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorare, similitudines comparare posse, & rebus præsentibus adjungere, atque annectere futuras &c. Ex quo nimirum, ut ego interpretor, fit, ut quum homini longe amplior, atque sublimior cognitionum ordo

sit

sit propositus, quam ambitus sensibilium, indeque major existere ad ipsum, ut rationalem, rerum convenientia, vel disconvenientia possit, quam ex illis, quæ sensu tantum percipiantur; ex illarum serie, intuitu, & comparatione queat præsentia, & sensibilia æstimare, reprobare, vel admittere ex nobiliore principio, itemque appetitui naturali moderari, quod idem est, ac quod diximus, eum regere voluntate.

XLIV.

Sequitur II. quoniam potestas volendi, vel non volendi, quam in voluntate ponimus, eamque veluti fundamentum esse diximus libertatis, relationem habet ad objecta, circa quæ ejusmodi volendi, aut non volendi actus possunt exerceri; sequitur, inquam, ad libertatem non solum requiri eam potestatem, quæ valeat ejusmodi actus exerere, cujusmodi voluntas est, sed etiam requiri, quod eos possit exercere in relatione ad objecta, quæ ipsi proponi queunt (*a*). Quo fit, ut libertas non modo voluntatem ponat valentem eos volendi, aut nolendi actus exercere, sed etiam ex parte objectorum postulet ea ita comparata esse, ut proposita voluntati possit eadem velle ipsa, aut non velle, quod idem est ac ex illis eligere, quod voluerit, vel repudiare.

Et sane si fingatur objectum aliquod, quod voluntas non possit non velle, quando ei proponatur, profecto comparate ad illud non erit libera voluntas, quia illud volet necessario, nec poterit ejus oppo-

(a) *Rursus nulla libertas ratione objectorum, seu electionis, nisi ea talia sint, ut ipsa possit voluntas velle, aut non velle &c.*

oppositum velle. Itaque in eo casu habebitur quidem voluntas exercens actum volendi, sed non poterit in ipsa concipi quoad illud potestas non volendi, adeoque peribit libertas saltem in comparatione ad ejusmodi objectum. Ex quo propterea intelligitur, quemadmodum ipsa libertas sola voluntas non sit, seu vis ea, qua simpliciter potest velle, aut nolle, sed sit facultas quædam, qua possit velle, vel nolle cum electione comparate ad objecta, circa quæ exerceri, vel cadere possunt actus volendi, vel nolendi. Egregie id observavit clarissimus P. Lequien in adnotationibus Damascenicis ad cap. 22. lib. 2. de fide orth., ubi animadvertit quosdam *liberum arbitrium* sic intelligere, ut, *quocumque modo voluntas trahatur ad unum aliquod appetendum*, *nihilo secius liberrima sit sponte volendo.* Qua in re quoque observat eos immerito pro sua sententia Patres laudare, ac præcipue illud Damasceni testimonium, quod habetur lib. 3. cap. 34. *Definitum est a Patribus libertatem nihil aliud esse, præterquam voluntatem*. Etsi enim, ut optime argumentatur doctissimus vir, S. Joannes Damascenus (quod idem de aliis Patribus tenendum est) liberos actus a voluntate proficisci dixerit, liberos tamen esse alio modo non probat, nisi *quia electione fiunt*; nec juvat, subdit, quod ajunt, Damascenum docere hominem esse liberum, quia rationalis est, hoc est quia motum omnem voluntatis ejus, quantumcumque necessarius sit, consideratio rationis comitatur. Namque tametsi, ut homo liber sit, & illud ipsum requiratur, ut ratione utatur; tamen S. Pater non alio modo probat hominem esse liberum, qua rationalis est, nisi quia

utendo

utendo ratione consultat, quumque deliberaverit; id tandem eligit, quod sibi melius judicavit. *Quisquis consultat*, inquit cap. 27., *perinde consultat, ceu rerum agendarum in ipso potestas sit, ut quod consultando visum melius fuerit, hoc eligat, & quum elegerit, exequatur*. Ut ergo, concludit, homo liber sit, non sufficit attentio sola in id, quod vult, sed necesse est, ut sui compos & eligendo unum amplectatur, altero posthabito. Quocirca c. 10. inst. elem. docet hominem eatenus esse liberum, quod *arbitrio proprio* ad ea feratur, *quæ sunt in nostra potestate, quæ possumus adsciscere, ut & eorum contraria*. Nihil afferri in hac caussa luculentius poterat, quo & vera libertatis idea evolveretur, & simul explicarentur, quæ ex adverso stare viderentur SS. Patrum sententiæ.

XLV.

His expositis, jam habemus, nisi fallor, libertatis notionem, qualem ex sensu intimo haurire possumus, ut nempe sit facultas quædam volendi, vel non volendi insidens voluntati comparate ad ea, quæ ejus subsunt electioni, idest potest ipsa velle, vel non velle (*a*). Ex quo principio intelligitur, quæ sit *libertas exercitii* toties in scholis proposita, nimirum vis, seu facultas, quam ex se habet voluntas eliciendi actus suos, scilicet volendi, aut non volendi; *specificationis*, idest volendi hoc, aut illud, ut specie differunt; & *contrarietatis*, nempe volendi hoc, aut illud, quæ contraria sibi invicem sint, & opponantur. Atque hæc porro erant, quæ necessario fuerant propositæ disquisitioni præmunienda.

 Animad-

(a) *Explicatior libertatis notio, ejusdemque distinctio.*

Animadvertendum hic quosdam libertatem, ut ad objecta particularia refertur, quamque proprie eo nomine intelligimus, in indifferentia quadam constituere. Modo absit prava vocabuli significatio, non est cur ab illo abhorreamus. Itaque ego eam indifferentiam potestatis dixero, quæ scilicet apta est in utramque partem versari, indifferentiam quoque voluntatis, quia nulla necessitate ad bonum ullum particularis objecti adstringitur, at non propensionis; notum est enim originario reatu ut ad malum proclivius redditum fuit hominis ingenium, sic illud æquilibrium non haberi, quo æqualiter erga bonum saltem moralis ordinis feratur vitiata natura, ac erga malum. Cæterum utcumque ejus criminis vitio sit se habeat illa, non est tamen negandum, quod & ajebat S. Joannes Damascenus cit. lib. cap. 26., *in nostra potestate esse... ea omnia, quæ vel laudem, vel vituperationem afferunt, & ob quæ leges, & consilia dantur, & quæcumque ad animam pertinent, & de quibus consultamus... Ea enim peræque in utramque partem contingere possunt; peræque autem contingens illud est, quod & ipsum possumus, & quod ei opponitur: ejus vero electio penes mentem nostram est; hæc enim actionis principium est: In nobis igitur hæc sita sunt, quæ alterutro modo possunt evenire;.. horum enim penes nos libera potestas est*. Id quod etiam verum est, quando pravi motus contra rationem insurgunt, atque ad malum instigant. Deus enim, qui pro sua providentia non patitur tentari quemquam supra id, quod potest, sic semper immutabili decreto suo arbitrii libertatem, quam dedit, & pro his, in quibus dedit, tuetur, ut quovis cordis motu, &

falo

falo animi per varios cogitationum æstus fluctuante, possit adhuc voluntas assensum cohibere suum, & de his, quæ appetere, vel fugere rationabiliter debet, retinere veram, & stabilem inconcussa mente sententiam. S. Aug. lib. 7. de civ. Dei cap. 30., & 9. cap. 4.

XLVI.

Jam vero ut ad positam quæstionem, quæ est de caussis libero oppositis, veniamus, certum est, si accipiatur liberum, prout influxum dicit voluntatis in aliquid, seu ejus facultatis in se spectatæ exercitium, quod volendo, vel non volendo fit, tunc id omne haberi libero adversum, quod valet circa certam rem illum influxum intercipere, cujusmodi est ignorantia voluntati prorsus extranea, itidemque invincibilis, ut dat caussam, vel occasionem efficacem actui, qui ex ea fit; & violentia, aut impressio naturalis in datas facultates agens contra voluntatis inclinationem, ut antea explicatum est (*a*). Quum enim libertas in vi rationali appetendi, seu voluntate resideat tanquam ipsius facultas; apertum est, sublato voluntario, respectu ejus, quod fit, aut factum est, nullum quoque comparate ad eam rem, vel actionem extitisse libertatis propriæ exercitium. Itaque eo sensu oppositum libero habebitur quidquid opponitur voluntario, & actum reddit prorsus non voluntarium, aut involuntarium.

(a) *Oppositum libero quodam sensu habetur, quod opponitur voluntario.*

Atque de horum plane actuum genere accipiendum est, quod dictum §. XXIV. quosdam ex illis aliquando liberos non esse, quia non sunt voluntarii, deficiente scilicet quoad ipsos quasi libertatis fundamento, cujusmodi voluntatis ipsius exercitium est. Conferantur, quæ supra dicta sunt §. XLIII. ex Damasceno, ubi ostensum sine voluntate non posse ullam libertatem intelligi, adeoque sublato erga aliquid omni cognitionis, ac voluntatis exercitio, seu influxu non posse concipi comparate ad illud ullum propriæ libertatis, ut facultas voluntatis est, usum. Et quidem, quod ad hanc partem attinet, nulla videtur esse difficultas, quæ negotium facessere possit, aut mereatur aliquo modo explicari.

XLVII.

Quod si liberum accipiatur, non ut exercitium solum indicat voluntatis, quæ velit, aut nolit, sed prout (quo modo proprie liberum intelligi consuevit, ut supra §. XLIV.) voluntas in ratione ad datum objectum potest electione uti illud volendo, vel non volendo, aut volendo contrarium &c., tunc profecto illud omne habebitur oppositum libero, seu propriæ libertatis exercitio, quod ita figere voluntatem queat, ut si aliquid velit, quod propositum est, repudiare non possit; tunc enim comparate ad ejusmodi objectum peribit electio (a). Atqui quod ita figere voluntatem potest, ut aliter respectu rei propositæ se habere nequeat, illud dicitur necessarium, quia necesse est ita esse, aut fieri, quod aliter esse, aut fieri non potest.

Ergo

(a) *Oppositum libero proprie dicto necessarium.*

Ergo hoc altero ſenſu, quo vera, & propria libertatis notio continetur, id habebitur libero adverſum, quod *neceſſarium*.

Dictum eſt, *ſi voluntas aliquid velit*, quæ conditio in hac cauſſa etiam habetur adjecta a D. Th. 1. 2. q. 10. a. 4. Quum enim, ut idem ipſe notat, voluntas quantum *ad exercitium actus* a nullo objecto ex neceſſitate moveatur (poteſt enim aliquis de quocumque objecto non cogitare, & per conſequens neque actu velle illud), propterea, ut videatur, num reapſe comparate ad aliquid voluntas ita libera ſit, ut poſſit illud velle, aut non velle, neceſſe eſt, ut ipſa ponatur in ſtatu, quo aliquid velit; alioquin, inquit D. Thomas, quemadmodum ſi proponatur quodcumque corpus coloratum, ſeu maxime viſibile oculo, poteſt quis non videre, ſi viſum avertat, quod pertinet ad exercitium actus; ita etiam penes voluntatem erit quodcumque non velle actu, ſi nolit de eo per intellectum cogitare, atque ad alia ſe convertat. Ex quo principio duo fluunt, quæ ad rem pertinent. I. quod & ſuperius innuimus, quoad exercitium actuum ſuorum voluntatem ſemper liberam eſſe; *quo primitus pertinet*, ait S. Auguſtinus lib. 5. de civ. Dei c. 10., *ipſum velle; nam ſi volumus, eſt; ſi nolumus, non eſt: non enim vellemus, ſi nollemus*. II. propterea & actus illos ipſos, quibus nos comparamus ad cogitandum de aliquo, vel ad aliquid hic & nunc volendum, aut eligendum, omnes penes ſui exercitium, & originem liberos eſſe. Quæſtio igitur eſt, utrum poſita hac determinatione voluntatis ad aliquid volendum, quidquam poſſit incidere, quod ipſa, ſi eidem proponatur, nequeat non

 velle,

velle, aut velle ejus contrarium, quo modo habebitur, quod necessarium dicitur.

XLVIII.

Porro autem certum est voluntatis objectum esse *bonum* (*a*). Fert id lex ipsa, seu factum Creatoris, ut extra bonum nequeat appetendo voluntas moveri; idque probat universi humani generis sensus, atque consensus. Constat enim voluntatem non se determinare ad aliquid, nisi sub ratione boni, quod aut sit, aut apprehendatur; & nos ipsi jam supra §. XII. id confecimus, ubi ostendimus etiam quæ sint, aut videantur hominum facta maxime tristia, ab iisdem qui fecerunt, nonnisi sub aliqua specie boni saltem per errorem apprehensa, patrata fuisse. Hinc ut nulla potentia extra suum objectum, cui alligata a Creatore fuit, vagari potest, aut in aliud ferri, ad quod ipsa ordinata non est; ita neque voluntas in aliud niti poterit appetitione sua, nisi in bonum, ad quod unice tanquam ad suæ inclinationis objectum determinata est, ut ideo cætera ex naturæ instituto aversetur, atque refugiat, quæ nullam prorsus boni speciem præseferant, cujusmodi solum malum est, saltem cognitum ut tale.

Postulat id, ut etiam antea monuimus, conciliata sibi cum ratione natura; ut nemo unquam malum velit, in quo sibi ipsi repugnaret, sed semper, & perpetuo bonum, quo conservetur, perficiatur, delectetur cumulate. Quamobrem *nemo se odit*, ajebat S. Augustinus lib. I. de doctrina christiana cap. 23., *& hinc quidem nulla cum aliqua secta quæstio fuit;* immo adnotat, *neque corpus suum quisquam odit: verum est enim, quod ait Apostolus Ephes.*

(a) *Objectum appetitionis voluntatis bonum.*

Ephes. 5. Nemo unquam carnem ſuam odio habuit. *Et quod*, ſubdit, *nonnulli dicunt malle ſe omnino eſſe ſine corpore, omnino falluntur; non enim corpus ſuum, ſed corruptiones ejus, & pondus oderunt.* Quin etiam idem ipſe Paullus, qui corpus odiſſe ſuum dicebatur, non naturam oderat corporis, ſed corruptionem, quam auferri volebat, & ipſum immortalitate donari, *habitaculum noſtrum*, ut idem ſcribit 2. Cor. 5., *quod de Cœlo eſt*, *ſuperindui cupientes... Etenim qui ſumus in hac habitatione, ingemiſcimus gravati: eo quod nolumus exſpoliari, ſed ſuperveſtiri, ut abſorbeatur mortale a vita.* Vid. S. Aug. lib. 14. de civ. Dei cap. 3. Adeo ſibi uſquequaque natura conſentit, ut ſe diligat, ſibique cupiat bonum, & omnes partes ſuas caras habeat, eoque cariores, quo perfectiores ſunt, & laudabiliores! Dixi autem eo modo conciliatam ſibi eſſe *cum ratione* naturam, quia inclinatio iſthæc Creatoris facto homini inſerta non eſt purus inſtinctus naturalis, qualis in belluis, quæ cæco modo, & velut impetu quodam moventur in id, quod ſibi congruit, ſed propenſio eſt cum ratione conjuncta, ita ut videntes, ſcientes, prudenteſque nobis ipſi bonum velimus, quod noverimus convenire, in idque nos agamus, ac moveamur ſub ratione finis, & cum ordine mediorum ad finem.

XLIX.

Ex hoc porro principio tria ad rem noſtram exiſtunt corollaria (*a*). I. ſequitur rationem, per quam objectum aliquod poſſit voluntatem movere ad ſui appetitionem, non eſſe, niſi ſpeciem boni,

 quam

(a) *Sola ratio boni movet voluntatem, & quomodo &c.*

quam habet, vel oſtentat. II. ubi plene, ideſt omni ex parte in objecto boni ratio, aut ſpecies non ſit, ibi non haberi perfectam, completamque rationem, cur voluntas in illud moveri debeat, ſeu illud appetere. III. ubi plena ſit, & habeatur ratio boni, ibi haberi integram, & abſolutam cauſſam, cur in illud moveri debeat, idemque velle.

Singula ex ſuis partibus demonſtranda ſunt. I. enim objectum voluntatis, ut hæc dicit appetitionem, non eſt, niſi bonum. Ergo nulla eſſe poteſt ratio, cur objectum aliquod valeat ad ſui proſecutionem movere voluntatem, niſi quia exhibet ipſi rationem aliquam ſui objecti, in quod tendit, ſeu boni. Sublata hujuſmodi ratione non eſſet, cur ſe moveret voluntas ad illud, immo nec poſſet, quum eo modo ferretur extra objectum ſuum. Hinc etiam quum nulla affertur ratio propriæ appetitionis, ſed tantum dicitur, *id volo, quia ita placet*, in hoc ipſo quoque ratio determinationis elucet, nimirum, quia tanquam bonum apprehenditur tunc agere, ſicut libuerit, ut in proverbio eſt: *te tua, me delectant mea*. II. ubi deeſt in objecto ex aliqua parte ratio boni, ibi non habetur completa, & abſoluta ratio, cur voluntas in illud moveatur, in quo poteſt aliquid recognoſcere, quod non ſit ſuæ appetitionis objectum, immo potius habere queat cauſſam averſationis. Atqui ubi deeſt aliquid in objecto ad perfectionem boni, ibi aliquid adeſt, quod non eſt appetitionis objectum, nimirum defectus boni, quod potius eſt objectum averſationis, ſemel ac nonniſi in bonum tendit appetendo voluntas, atque adeo ſub hoc reſpectu illud induere poteſt rationem mali. Ergo ubi in objecto

deſit

desit aliqua ratio boni, ibi non habetur perfecta, & absoluta caussa, cur in illud vi inclinationis suæ in bonum debeat voluntas tendere, quia semper figere considerationem potest in ea parte, qua non est bonum, atque ita prorsus illud repudiare. Rem declaremus exemplo, quod affert S. Thomas laudato loco. Objectum visus est color. Ratio ergo, ob quam objectum aliquod visui propositum videatur, est, quia coloratum est. Fac illud ex parte coloratum esse, ex parte non, objectum illud, ut in se totum accipitur, non ex necessitate visus tunc videretur; posset enim oculus intendere in ipsum, qua parte non est coloratum, & sic ipsum non videret; alia res est, si usquequaque coloratum esset, tunc enim subjectum visui non posset non videri. Haud aliter in proposita specie dicendum. Ubi quidquam boni deest in objecto, non necessario voluntas probat illud ut bonum, quia potest se per intellectum in alia parte defigere, qua deficit a bono, & sic non velle illud, quia sub eo respectu non bonum. Ex quo patet, ubi objectum aliquod in parte deficiat a bono, non constituere absolutam rationem caussæ, cur voluntas in illud moveatur, seu appetat, quia non appetit necessario, nisi quod sibi videtur bonum. III. demum ubi perfecta habetur ratio boni in aliquo objecto, ut illud ex nulla parte videri possit non bonum, sed omnino ex sui natura bonum sit, & adpareat, tunc plena, & necessaria caussa habetur, cur voluntas in illud moveatur. Quum enim ipsa naturaliter tendat in bonum tanquam in sui objectum, nec ab hoc impetu sibi temperare queat ex ipsa Creatoris lege,

semel

ſemel ac videat objectum aliquod, quod uſquequaque ſit bonum, & ſecundum omnem conſiderationem bonum, tunc habet plenam, & perfectam rationem objecti ſui, & ſe ipſam continere nequit, quominus in illud tendat, quia non poteſt ſe reclinare in contrarium ab objecto, cui eam alligavit Deus, quemadmodum color ipſe, quia uſquequaque color, ſubjectus viſui non poteſt non videri.

L.

His poſitis, illud igitur ex ſe, & neceſſario ad ſui proſecutionem movebit voluntatem, eamque defiget, itaut ipſum non poſſit non velle (quando aliquid velit) quod plenam, perfectamque rationem habeat boni, quod ſit univerſaliter bonum, & ſecundum omnem conſiderationem. Quum enim in tali objecto nihil poſſit mali cognoſcere, nullum defectum boni, in quem tantum intuens poſſit ſe ſe ipſam in adverſum reclinare, atque adeo illud rejicere, conſequens ſit tunc voluntatem in objectum propoſitum moveri neceſſario, nec poſſe illud repudiare, quia nequit ſe avertere a vero, & eſſentiali objecto ſuo, nec poteſt contrarium eligere, aut velle, quia hoc eſſet eligere, aut velle malum ſecundum ſe cognitum ut tale, quod nec eſt, nec poteſt eſſe voluntatis objectum, in quod tendat, ſed tantum quod averſetur, atque refugiat, §. XV.

LI.

Ut itaque videatur, quid ſit, quod tantam vim habeat, ut neceſſario ad ſui proſecutionem voluntatem rapiat, quando aliquid velit, quærendum

(a) *Illud determinat neceſſario voluntatem ad ſui appetitionem, quod uſquequaque bonum.*

dum est quid illud sit summum, & liquidum adeo bonum, ut omni malo, & defectu remoto solum perfectum sit, ita ut quo demum cumque modo accipiatur, non possit videri non bonum (*a*). Tunc enim voluntas ut suo objecto alligata ex necessitate in illud tendet, si aliquid velit, quippe non poterit oppositum velle. Hujusmodi porro illud est, quod generali felicitatis, seu beatitudinis idea comprehenditur, quum ea omnia complectatur, quæcumque sub ratione boni venire possint, & veniant, in eaque nihil mancum, imperfectum nihil occurrere queat, quod a bono deficiens, aut non bonum videri possit; neque enim ulla alia huic verbo, quum felicitatem, aut beatitudinem dicimus, subjecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Ergo sola felicitas, ut quæ unum, perfectum, & summum bonum est, poterit usquequaque voluntati repræsentare rationem objecti sui, adeoque, quum aliquid velit, non poterit ipsam non velle, seu appetere, aut in oppositum moveri, quum non possit quid velle, quod objecto suo sit contrarium.

Atque hinc porro est, quod Academicus ille Cicero, quum de pluribus dubitaret, volens tamen in Hortensio dialogo a re, de qua nullus ambigeret, sumere suæ disputationis exordium, *beati certe*, inquit, *omnes esse volumus*. Est enim felicitas perfectum, planeque sufficiens bonum, ut quæ omnia optanda complectitur, & cui illa non sufficit,

(a) *Sola felicitas, seu beatitudo tale bonum est, quod usquequaque bonum videri queat, atque adeo possit necessario voluntatem ad sui appetitionem adducere.*

cit, quid sufficiet? Hinc fit, ut quidquid appetat homo deliberate, ejus caussa appetat, quia aut ipsam sectatur, aut ejus, quæ hinc inde collucent, stricturas; &, quod accuratius observes, beatum esse tam magnum est, & bonum, ut hoc & boni velint, & mali; nec mirum est, quod boni propterea sint boni, sed illud est mirum, quod etiam mali propterea sint mali, ut sint beati. Nam quisquis libidinibus deditus luxuria, stuprisque corrumpitur, in hoc malo quærit beatitudinem, & se miserum putat, quum ad suæ concupiscentiæ voluptatem non pervenit; & quisquis avaritiæ facibus inardescit, ad hoc congregat quocumque modo divitias, ut beatus sit; quicumque molitur inimicorum sanguinem fundere, quicumque desiderat iniquam dominationem, quisquis affectat crudelitatem suam explere, quisquis alienis cladibus pascitur, in omnibus sceleribus beatitudinem quærit; licet in eo imprudentes sint, & errent, quia de malo volunt beati fieri. Vid. S. August. in psal. 118. serm. 1. & alibi.

LII.

En itaque quid necessario voluntatem moveat, atque determinet ad sui appetitionem, felicitas (*a*), quam ideo non potest non velle, si aliquid velit, aut velle contrarium, quod est infelicitas, seu malum cognitum ut malum, quod nequit esse appetitionis objectum, ut dictum est, sed potius odii, atque aversationis. Ex quo proinde patet, quemadmodum, ut supra explicavimus, voluntas ad aliorum prosecutionem bonorum, quæ particularia sunt, atque adeo semper aliquid mali habent adjunctum

(a) *Dictorum conclusio.*

junctum, &, si non aliud, saltem ejus perfecti, & summi boni defectum, necessario non trahatur; quum nullum eorum exhibere perfecte possit rationem sui objecti, atque adeo, qua parte non bona sunt, queant a voluntate repudiari.

Objiciet hic quispiam fieri posse, ut intellectus quidquam particulare pro data circumstantia repræsentare queat ceu unicum, & summum bonum; qua in hypothesi ad illud necessario determinabitur voluntas. Sed huic difficultati, ut puto, hoc modo occurritur. Intellectus non potest determinari necessario, nisi *a tali objecto*, ut loquitur D. Thomas, *quod est semper, & ex necessitate verum*. Nam si contingens sit, & falsum esse queat, poterit semper non acquiescere, & locum majori inquisitioni dare, quousque pateat veritas. Quæstio itaque erit, num intellectus queat tantam reperire boni rationem in aliquo objecto particulari, ut in data circumstantia illud haberi possit tanquam unicum, & summum bonum. Atqui hoc implicat contradictionem ex parte objecti ipsius, ut possit evidenter, & necessario apprehendi ut tale bonum, quod finitum est, quod circumscriptum, quod deficit natura sua a perfecto bono. Ergo ex eo capite repugnat, ut intellectus sit necessario determinatus, ut illud apprehendat tanquam unicum, & summum bonum, quod ex se tale non est. Si itaque hoc putet, id ex nulla necessitate fiet, sed potius quia quum posset ad eam partem attendere, qua deficiebat a bono perfecto, maluit se se in alia tantum defigere, qua videbatur bonum; hinc hujusmodi judicium liberum in origine, neque adeo determinatum est, maxime si conjungatur cum na-

turali

refutatur illa objectio qua supponitur intellectus quidquam particulare pro data circumstantia repraesentare queat, veluti unicum et summum bonum et proinde sic determinare necessario voluntatem ad illud:

turali appetitione, quam habet homo, summi boni. Quod additur de circumstantia, nihil facit ad rem. Quippe circumstantia quævis non potest mutare naturam objecti, ut quod ex omni parte bonum non est, tale fiat; potest quidem magis movere voluntatem, ut acquiescat, sed non necessario. Cedo exemplum. Quid præstantius inter hæc particularia bona ipsamet vita? Et tamen, inquit Baco de Verulamio lib. 7. de dignit., & augm. scientiarum, *mori velle non tantum fortis, aut miser, aut prudens, sed etiam fastidiosus potest*. Id quod haud raro usus ipse rerum, & experientia probavit, quum quidam aliquando pro inani gloria mortalem vitam contemserint, alii pro officio virtutis, summique boni assecutione. Ex quibus patet, excepto summo illo, summeque vero, & perfecto bono, nihil posse necessario ad sui prosecutionem mentem, & voluntatem figere, ac permovere. Neque hæc repugnant cum illis, quæ diximus ex D. Thoma §. xx., *ex necessitate movere voluntatem etiam illa, quæ ordinantur ad finem ultimum, sine quibus finis haberi non potest, sicut esse, & vivere, & hujusmodi*. Namque hæc ideo voluntas ex necessitate vult, quia sine illis ipsa sui objecto, idest felicitate frui non potest; est enim sibi, cui appetit illud bonum, nec appeteret, nisi sibi bonum, quod profecto præconcipit fruentis existentiam, & vitam &c., sed vitam, & existentiam, qualis, quæcumque sit, requiritur ad fruitionem summi boni, cujusmodi ve a vita est, vita beata. *Non enim qui se diligit, aliud esse vult, quam beatus*. De civ. Dei lib. 10. c. 3.

LIII.

LIII.

Ex iis porro omnibus obvium fuerit, quod ad clausulam hujusce partis attinet, omnes hujus libertatis hostes refellere (*a*), & eos inter præcipue celebrem Anglum Philosophum Hume, qui in suo libro, quem inscripsit: *Essais philosophiques sur l'entendement humain*, *essay* 8. *sur la liberté*, *& la necessité*, omnino contendit, quæcumque ab homine fiant, necessario fieri, nihilque ineptius, aut falsius ea, de qua toties agitur, libertate. Ait enim eadem motiva semper, & perpetuo easdem determinationes produxisse, ut historia docet, neque naturam ab hoc ordine suo deflexisse: Homines a Polybio, & Tacito descriptos similes iis esse, qui nunc, ut idem nunc ignis, aër, & alia elementa, quæ olim ab Aristotele, & Hippocrate examinata: proinde *conjunctionem hanc constantem*, *& inductionem habitualem eventuum*, ex qua generales regulæ existunt, quibus intelligantur hominum motiva per eorum agendi rationem, & vicissim eorum agendi ratio explicetur per eorumdem motiva, satis probare in omnibus necessitatem rigidissime acceptam hominibus incumbere, cur agant, vel non agant quidquam, hoc, vel illo modo, parem illi, qua corpus impingens in alterum necessario impressionem facit, & motum. Sed enim hæc, ut dixi, & alia id genus ex jacto principio refelluntur.

LIV.

I. namque hæc omnia id quidem ostendent omnes hominum determinationes ex aliquo certe motivo profluxisse, quod haberet rationem veri, aut apparentis boni. At interim demonstrabunt ne ejusmodi

(a) *Refutantur quædam adversariorum argumenta.*

modi motiva, ut in particularibus objectis, aut rebus observantur, tantam habuisse vim, ut necessario ad sui prosecutionem voluntatem adducerent? Profecto illa ut in particularibus versabantur, non poterant eam perfecti boni rationem ostendere, ut ex altera parte considerata non exhiberent rationem aliquam mali, vel defectus boni, cujus caussa illa ipsa ratio repudiare posset, & voluntas. In hac porro facultate repudiandi, aut acquiescendi libertas sita est, quæ non ex ipsa determinatione facta æstimari debet, sed ex eo, quod fieri, aut non fieri potuit a voluntate. II. proinde omnia facta, quæ referuntur in datis circumstantiis, possunt quidem historiam exhibere generis humani, quod nimirum consueverint homines in iis, illisve rerum adjunctis ita se gerere, & ob tales caussas; at nunquam ostendent ita illos se se gessisse necessario vi ejusmodi caussarum, ut aliter non possent se ipsos regere, resque administrare suas. III. nec tanta eventuum similium in iisdem circumstantiis inductio, aut conjunctio penes homines est, ut certa omnino generalium cognitionum principia valeat suppeditare. Notum est enim leges non ferri, nisi pro iis, quæ *ut plurimum* contingunt, quod idem dicitur de sanctione pœnarum, præmiorumque, de regulis politicis, de conjecturis futurorum. Ergo experientia ipsa demonstrat in motivis particularibus, utpote non necessariis, sed contingentibus tantum eam inesse vim non posse, ut infallibiliter, & necessario hominem determinent. Caussa, quæ Catonem sollicitavit ad mortem sibi inferendam, Marcum Regulum ad idem non adduxit. Quod de duobus dicitur, potest in simili

ſimili cauſſa de aliis affirmari. Nec eſt, cur quis admodum laboret, ut noſcat in iiſdem adjunctis varietatem ingenii humani: *Hominum mores tibi noſſe volenti ſufficit una domus*. IV. abs re prorſus comparatur impulſus hominis ad agendum ex peculiari motivo cum eo impulſu, quo corpora ſeſe invicem pellunt extrinſecus acta. In his enim nulla propria vis, qua ſe ſe agant; contra in homine, qui ipſum ſe movet, & poteſt ex vario, & multiplici unius, ejuſdemque rei particularis intuitu ſic ſe diverſimode habere, ut placuerit eandem ſub hoc, aut illo aſpectu reſpicere.

L V.

Nec movet, quod ille addit, falſam experientiæ ſpeciem nobis illudere, dum nos liberos credimus, quum hæc idea indifferentis ſtatus hinc ſit, quod, dum volitio nos ex una parte determinat, producat adhuc imaginem ſui propriam, quæ appellatur *velleitas* ex parte oppoſita factæ electionis, licet tunc, quum vellemus alia occaſione, id ipſum exiſteret ex alio motivo nos determinante. Namque fateor quidem actum illum voluntatis poſſe contrarium repræſentare in his, quæ non ſunt neceſſario determinata; ſed illud ipſum probat ejus poſſibilitatem, atque adeo libertatem hominis, utcumque oppoſitus actus habeatur tantum inſtar cujuſdam velleitatis, ſeu motus initialis, & imperfecti. Cur enim non poſſumus ne per imaginem quidem felicitati noſtræ, ſeu bono contrarium aliquid velle? Quia nimirum id impoſſibile eſt, & repugnat cum naturali inclinatione, & niſu ipſius voluntatis, qua ſibi ipſi vult bonum, ut ſui objectum. Ergo ex adverſo quum volentes aliquod particulare objectum

ſentimus nos habere poſſe velleitatem quandam contrarii, id argumento eſt nobis hoc vere poſſibile eſſe, quia in contrario eſt etiam aliqua ſpecies boni, quod poſſet nos ad ſe ipſum allicere, & inclinare; quia ut nullum liquidum, & perfectum bonum in objecto particulari, & finito, ſic nullum in eo plenum, & abſolutum malum, quod neceſſario nos ab ipſius proſecutione avertat, atque deterreat.

Concludam hoc, quidquid eſt negotii, quod certe maximum eſt, ipſo animi teſtimonio, quod fallax eſſe non poteſt, aut haberi, quum ex animo ſit, quod homo ſit animal rationale, ſenſus, & ſcientiæ capaciſſimum. Conſiſte in medio, anima (liceat mihi ad rem hanc verba uſurpare, quibus Tertullianus in perſimili cauſſa uſus eſt libro de animæ teſtimonio), ſed non eam te advoco, quæ ſcholis formata, bibliothecis exercitata, academiis, & porticibus Atticis paſta ſapientiam ructas. Te ſimplicem, & rudem, & impolitam, & idioticam compello, qualem te habent, qui te ſolam habent, illam ipſam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus eſt, quoniam aliquantulæ peritiæ nemo credit. Ea poſtulo, quæ tecum homini infers, quæ aut ex temetipſa, aut ex quocumque auctore tuo ſentire didiciſti. Dic teſtimonium, ſi ita ſcis, quum aliquid velis particularis boni, utrum ſentias te neceſſitate ad illud volendum adſtrictam, ut nequeas illud non velle, aut idem ipſum reſpuere, ut contrarium velis, in quo adhuc eſt, ſi bene conſideres, alicujus boni veſtigium? Negas? Et quidem ex omnium ſenſu negas; quippe nullus eſt, ſi ſibi ipſi credat, qui dum

ali-

aliquid vult, aut facit, non ſentiat ſe poſſe velle, aut facere contrarium, quin ea ſit neceſſitate conſtrictus, qua ſibi bonum vult, ideſt generatim felicitatem. Quid hoc? niſi quia particularia illam boni plenitudinem habere nequeunt (& id vides, & probas.) quæ ſola pertinet ad felicitatem, ideſt ad perfectum bonum? *Hæc porro teſtimonia animæ, quanto vera, tanto ſimplicia: quanto ſimplicia, tanto vulgaria: quanto vulgaria, tanto communia: quanto communia, tanto naturalia: quanto naturalia, tanto divina. Non puto cuiquam frivolum, & frigidum videri poſſe, ſi recogitet naturæ majeſtatem, ex qua cenſetur auctoritas animæ: quantum dederis magiſtræ, tantum adjudicabis diſcipulæ. Magiſtra natura, anima diſcipula. Quidquid aut illa edocuit, aut iſta perdidicit, a Deo traditum eſt, magiſtro ſcilicet magiſtræ .... Neque Deus, neque natura mentitur. Ut & naturæ, & Deo credas, crede animæ. Ita fiet, ut & tibi credas.*

PARS

PARS II.

DE ACTIBUS HUMANIS

Consideratis in ordine morali.

HACTENUS de humanis actibus dictum est, solum ut sunt quid ab homine factum, qua homo est, seu ex prævia cognitione per determinationem voluntatis ipsius; quod proinde voluntarium homini dicitur, ut secernatur ab eo, quod non voluntarie factum quasi extra genus est actuum humanorum, aut factum involuntarie pugnat contra ipsum principium agendi humano modo, idest voluntatem; qua occasione etiam distinximus id, quod voluntarie ab homine factum, ab eo, quod non libere, prout in data specie aliter se habere non potuit voluntas, quam ferret lex ipsa naturæ facto quodam Creatoris determinata. Sed, ut patet, ea differendi ratione non attigimus, saltem præcipue, & ex instituto, actum humanum, nisi ut quid physicum, quod ab homine ex propriarum usu facultatum factum est; hominem vero non consideravimus, nisi ut agentem humano modo, idest vere influentem in id, quod fecit, prout homo est; nihil autem peculiariter diximus de iis, quibus & actus ipse, & homo agens in alio velut ordine constituuntur, qui a statu physico longe distinguitur, & quid aliud habet præter id, quod est voluntarie tantum agere, aut libere, qualis est ordo moralis, de quo nunc agere animus est.

Atque hic distinctionem fecimus, ut per se liquet, inter actum humanum, & moralem non alio fine, nisi ut majoris perspicuitatis gratia, inspectis diversis relationibus, quas una res, eademque habere potest, facilius, & distinctius tenerentur, quæ ad explicandam actuum humanorum naturam, & affectiones pertinerent. Interim, quod ad eorum intrinsecam moralitatem, vel imputationem attinebit, opportunius suo loco declarabitur.

II.

Ut autem rem a capite ordiamur, certum est omnes homines, quibus cor aliquid sapit, præter id, quod physicum est in actu, in eoque genere bonum, vel malum, quid aliud agnoscere, idest bonum, vel malum, quod in actu non intelligitur, nisi prout rectus concipitur, aut non rectus, seu pravus; & in homine, præter id, quod est voluntarie agere, & libere, quid aliud agnoscere, quod est agere recte, vel secus (a). Quo fit, ut actui etiam secundum bonitatem, vel sui essentiam physicam perfecto quidquam tribuatur aliud bonitatis, quia rectus est, vel mali, quia non rectus; homini vero, qui ex libera voluntate egit, præter id, quod egit, ut homo est, seu eo modo propria voluntate, tribuatur etiam, quod bene egerit, vel male, ut egit recte, vel secus. Ergo præter bonum, vel malum physicum actionis, quod determinatur ipsa quodammodo rei, seu actus natura, præter bonum, vel malum physicum hominis in agendo, prout egit ita, uti par erat, quo rem, vel

(a) *Distinctio boni, vel mali physici, & moralis, quod pendet ex quadam rectitudine, vel rectitudinis defectu &c.*

vel propositum compleret suum, ex communi judicio habetur aliud bonum, vel malum distinctum seu in actu, seu in homine, quod ipsa rectitudine actus, vel rectitudine agendi definitur, aut e converso.

Sic actus est bonus physice, quando habet quidquid sibi debetur ad plenitudinem, & perfectionem suæ naturæ, ut completus, & absolutus in eo ordine intelligatur; ens enim, & bonum in physicis convertuntur; malus autem physice, quum ipsi quid deest ad ejus perfectam rationem pertinens, puta si deficiat ei vel determinata quantitas, vel debitus locus, vel aliquid ejusmodi. D. Thom. 1. 2. q. 18. ar. 1. Idipsum dicatur de homine comparate ad actum tantum physicum, ut nempe ipse in eo ordine bene egerit, vel male, prout tantum attulit ex. gr. perspicientiæ, cognitionis, virium, &c., quantum oportebat ad opus, uti decretum erat, complendum, aut contra. At longe profecto alterius est ordinis bonum, vel malum, quod in actu, vel in homine agnoscitur, prout generatim rectum quid factum dicitur, & recte, aut secus. Sic ex. gr. dum laudatur alicujus in agendo dexteritas, ars, solertia, aliquando quod ita factum sub alio aspectu vituperatur, quia non factum recte, aut quia non rectum, quod factum. Atqui hoc non pertinet ad physicum actus, quia concipi potest aliquid ita factum, quod in eo ordine absolutum sit, & fini, cujus gratia susceptum est, exacte respondeat, improbetur tamen, quia non rectum, aut non recte factum. Ergo ex communi consensu præter id, quod physicum in actu, vel in agente est, agnoscendum est quid aliud,

quo

quo intelligatur actus recte, seu bene factus, & bonus, vel ex adverso. Atque hoc porro est, quod adeo suo ipsius conceptu nos afficit, ut nihil fere cogitantes de extraneis quibusque operis, aut personæ adjunctis nobis ipsi temperare nequeamus, quin illud ipsum laudemus, aut accusemus, quod ita legimus, aut audimus secundum quamdam justitiæ regulam factum, aut contra. Qua de re consulatur S. Augustinus lib. de spir. & lit. cap. 27. Multa ejusmodi boni, vel mali exempla præsto sunt in historiis, multa quotidiano usu probantur, multa item occurrunt in theatris ipsis, ad quæ fidenter provocat J. J. Rosseau *Emil. t. 3. profes. de foy du Vicaire &c.*, ut intelligatur bonum illud, vel malum, quod solent homines in actibus, & in agentibus ipsis approbare, vel reprehendere, non esse quid fictitium, aut vanam speciem &c., sed aliquid reapse in natura existens, nixumque *ideis justitiæ, & honestatis*, quas ipse vult, & probat apud omnes gentes cujusque indolis, cultus, & morum diffusas, sicut & manantes inde notiones boni, & mali. Hoc porro bonum, vel malum illud ipsum est, quod nos intelligimus per ordinem quemdam rectitudinis, vel pravitatis terminari, quem scilicet animo informatum habemus ab ipsa natura, ut ex dicendis patebit.

III.

Jamvero rectitudo isthæc non potest intelligi ex ipso physico actionis prodire, neque ex eo tantum, quod homo aliquid egerit ex facultatibus suis, alioquin non secerneretur ab ipso, quod dicitur physicum actus, vel agentis (a); quod tamen communi

(a) *Principium aliquod rectitudinis ab omnibus agnitum.*

judicio fit, dum ut rectum laudatur, vel reprehenditur ut non rectum, quod ita gestum. Naturæ enim sensus reclamat, ut quæ laudatur ex. gr. decipientis astutia in opere, quod complevit, eadem ipsa ponatur in eo ordine rectitudinis, quasi recte fuerit gestum, aut recte, in quo quis damno injusto alterum affecit, aut doli aliquid annexuit rei suæ; quod de infinitis aliis exemplis affirmari potest. Ergo rectitudo hæc sive actus, sive agentis, vi cujus actus fit bonus, vel malus ejus defectu, & homo dicitur bene, vel non bene egisse, debet ex alio quodam principio repeti, quod nec ipse tantum actus est, nec ipsum agens solum, nec ab utroque secundum se proficiscitur.

Ut clarius, quoad fieri potest, quod dicimus, intelligatur, animadvertendum, dum homines concipiunt aliquid boni, prout quidquam rectum est, vel non rectum, quod tamen per se non est physicum actus, vel agentis, concipere bonum aliquod vel malum, quod tantum se habet in ordine quodam relationis. Sic proportiones omnes æqualitatis, proximitatis, directionis &c. non in physicis tantum, sed & in numeris, aliisque abstractis conceptionibus, nonnisi ex relatione quadam terminorum, qui se se invicem respiciunt, existunt, atque ita ex diverso rem comparandi modo ad datum principium existit ex. gr. in mathesi proportio arithmetica, aut geometrica, vel utriusque defectus, prout alterutro modo res a suo principio deficere intelligitur. Haud aliter in actionibus possumus dicere: dum rectum quid, vel non rectum in iis, præter id, quod physicum est, intelligitur, non aliud concipitur nisi commensus quidam in actu, vel in homine

mine ...

mine ad certum principium, vi cujus percipitur illud rectum, seu bonum, quod ei coæquatum, non rectum, seu malum, quod ab illo deficit. Quo fit, ut bonum illud, vel malum non habeatur, aut existat, nisi in dato ordine relationis, proindeque nec ab actu ipso, nec ab homine secundum se procedat, sed ex relatione actus, & agentis ad aliud principium. Hinc quod æquum est, dum metiris, illud idem rectum est, sive justum, dum ad alterius generis, seu directionis regulam comparas. Ex quo illud sequitur, quod & antea notavimus, quemadmodum corporeæ relationes, ex quibus quidquam percipitur æquale, vel secus, non sunt purum nihil, quod esse nequit cujusque conceptionis, aut cognitionis objectum; haud aliter relationes, quas intelligimus actuum, aut agentis ad aliquid, ex quibus fit, ut quidquam rectum, vel non rectum dicatur, non esse quid imaginarium, aut fallax, sed vere, & proprie in rerum natura existens, atque determinatum. Sic in quovis statu culto, & inculto, politico, & incivili omnes homines judicant aliquid rectum esse, aut pravum, ut quibusdam regulis congruit, vel non congruit. Quodnam autem, & quale illud principium sit, ex quo in universum homines judicent quid in moribus rectum, vel non, seu bonum, vel malum in dato ordine relationis, postea explicabitur. Tantum hic esse quæstio potest de modo, quo mens ejusmodi convenientiam, seu proportionem actionum quarumcumque, vel agentis ad illud principium cognoscat, quod idem de proportionis defectu intelligitur. Clarissimus Auctor Hutchinson in suo opere gallice converso: *Recher-*

Recherches sur l'origine des idées touchant la beauté &c., videtur id repetere ex quodam animi sensu, quo ille de ejusmodi rectitudine, aut pravitate dijudicet, quemadmodum aliorum sensuum ministerio de physicis cernit rerum differentiis; Burlamachius *Principes du droit naturel seconde par. ch.* 3. hoc educit ex naturali instinctu, seu inclinatione, qua velut nutu quodam ferimur ad quædam probanda ut bona, & repudianda contraria; Cartesius in suis epistolis ad Reginam Christinam ex adperceptione quadam alicujus perfectionis in nobis ipsis existentis; VVolfius in sua Psychologia ex adperceptione perfectionis, sed quæ in objecto resideat. At D. Augustinus, qui aut simul congregavit omnia, aut præstantius cæteris sensit, id omne repetit ex luce quadam incorporea, qua mens nostra quodammodo irradiatur, ut de his omnibus recte judicare possimus; qui certe interioris hominis sensus longe præstantior est sensu corporis, ab eoque distinctus, *quo* nimirum *justa*, *& injusta sentimus*, *justa per intelligibilem speciem*, *injusta per ejus privationem*; ut enim acies oculi corporalis currit per species corporales, & nusquam tenebras videt, nisi ubi cœperit non videre, sic etiam species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit, sed ubi deficiunt, nonnisi per privationem luminis condiscit; de civ. Dei lib. 11. c. 27., & lib. 12. c. 7. Cæterum utcumque se se habeat iste cognoscendi modus, nihil ad rem; satis est enim, quod reapse aliquid sentiatur tanquam rectum, vel non, atque in eo communis suffragetur consensio, ut in illo ipso sensus intelligatur rationalis naturæ.

IV.

IV.

Ex dictis porro sequitur, quum communi omnium consensu admittatur aliquod bonum, vel malum sive in actu, sive in agente ipso, prout intelligitur in utroque aliquod rectum ex cujus existentia, aut defectu concipitur tale bonum, vel malum, nec illud, qnod eo sensu dicitur rectum, repeti possit ex physico actus, vel hominis secundum se (a); restat, ut ex eodem ipso communi judicio admitti debeat aliquod principium externum, ab actu, & ab agente distinctum, ex cujus relatione intelligatur consequens in actu, & in agente rectitudo, vel pravitas, atque ideo illud, de quo loquimur, bonum, vel malum, prout actus illi principio congruit, vel non congruit, quod idem de agente ipso subaudiendum.

Toties appellavi in hac caussa ad omnium consensum, atque ejus quidem indicia quædam jam attuli. Sed quoniam præcipue de sylvestribus populis solet quæstio moveri, quod ad rem facti attinet, haud abs re fuerit clarissimi P. Laffiteau, *Moeurs des Sauvages de l' Amerique t.* 1., & Auctoris librorum, *Ceremonies, & coutumes religieuses de tous les peuples du monde part.* 2. *pag.* 237., testimonia referre. Ajunt itaque laudatis in locis, quotquot Americam peragrarunt, diversa de illis populis tulisse judicia, sed æque falsa, quibusdam eos belluarum instar habentibus, quibus nullus religionis sensus inesset, nulla honestatis, aut virtutis idea; aliis, inter quos Hontan, eos in hisce capitibus

(a) *Ex communi judicio admittendum est aliquod principium, ex cujus relatione intelligatur actus, vel agentis rectitudo &c.*

pitibus metaphyficis noftris fubtiliores quodammodo prædicantibus. Falfi utrique. Nec fubtiles admodum, nec penitus rudes illi parum de religione differunt; fed tamen, ut olim veteres, aliquam ejus notitiam habent, enfque ipfis fuperius, licet confufe, agnofcunt, quod prodeffe, aut nocere queat, quibufdam ritibus humano generi conciliandum; *nec fcimus*, inquiunt, *an*, *qua late patet orbis*, *adhuc focietas inventa fuerit hominum*, *quæ non aliqua habuerit religionis principia;* & confequenter notiones aliquas recti, aut non recti, feu virtutis, aut vitii in ordine ad aliquod principium exterius ipfo præftantius homine, ex quo nimirum cæteræ jufti, honeftique rationes fluunt. Qui contra dixerunt, fubdunt, prima rerum fronte decepti funt; amor enim vulgandi itineris hiftorias, ut longe peregrinantium mos eft, eos non raro in id adduxit, ut abfque neceffariis linguarum fubfidiis, abfque maturo examine externorum rituum, abfque confuetudine ad id operis omnino requifita cum earum gentium facerdotibus, & miniftris, de rebus non probe exploratis præcipitem fententiam ferrent. Ita quidem prædicti Scriptores. Sed hæc adhuc prætermittamus; nam quum de cultiorum populorum circa generales faltem jufti, rectique notiones confenfu non dubitetur, quid præterea quærimus? An feros Æthiopes, an Cafros ftupidos, aliafque incertis fedibus vagantium turmas hominum advocabimus, quo in eorum exempla, mores, fœdum vitæ genus intueamur? Quid juvat, inquit Roffeau cit. loco, fcepticum Montaigne improbo labore collegiffe morem alicubi obtinentem notionibus juftitiæ adverfum? An omnes naturæ propenfiones evanuiffe

nuisse putandæ erunt, quia jus alicubi depravationi, & sceleri datum? An quia triste sæculum aliquando nova monstra vidit, continuo dicendum antiquum periisse genus? Sic quædam consuetudines incertæ prorsus, & arbitrariæ a locorum caussis plerumque nobis ignotis derivatæ argumentum evertere non possunt, quod duximus ex consensu populorum, qui quum in aliis dissideant, tamen in agnoscenda recti cujusdam, justique principii veritate sibi omnes concinunt. Te, te ipsum appello, Montaigne, sincerum, si placet, & veracem, ut vis audire. Ubinam gentium crimen est dictorum, conventorumque constantia, & fides? Ubinam in vitio ponitur clementia, munificus animus, & generosus? An est, ubi vir frugi vituperetur, celebretur improbus? Tanta scilicet est vis probitatis, atque virtutis, ut omnis, vel pene omnis ejus laude moveatur humana natura, nec usque adeo sit turpitudine vitiosa, ut totum ejus sensum amiserit!

V.

Omnium porro in adserenda re aliqua consensus vox naturæ est, quum id ex condicto in tanta, tamque multiplici ingeniorum dissimilitudine fieri non potuerit; aliunde nemo omnes, omnes neminem fallant (*a*). Vox naturæ ipsa nec frustranea esse potest, nec falsa; alioquin de primis ipsis cujusque rei, aut disciplinæ principiis dubitandum esset, quæ non fiunt, nisi ejus lumine, nota. Si itaque omnium consensione tenetur principium aliquod, quod nec ipse actus est, nec homo simpliciter agens, ex cujus relatione intelligitur alicujus actus

(a) *Ex consensu communi demonstratur tale rectitudinis principium existere in natura.*

actus, vel agentis rectitudo, aut pravitas, seu, quod eodem recidit, bonum, vel malum a physico actionis, & hominis distinctum, consequens est vere illud externum principium existere in rerum natura, nec posse in controversiam a quoquam adduci contra mirabilem adeo, concordemque generis humani sententiam, quin ille naturæ repugnet, seque ipsum fugiat, & aspernetur.

Præclare in hanc rem laudatus toties P. Gerdil *Dissert. dell' origine del senso morale propos.* 9. Naturæ nisus in aliquid existentiam probat, & veritatem objecti sui, quo sensu dicitur eam nil frustra moliri. Texit aranea telam; existit ergo, quæ capienda sit, præda. An quæ in minimis est falli nescia natura, hominibus invidit, ut in constanti ejus, atque uniformi sensu fallerentur? Nihil absurdius: pereundum esset nobis, si a principio ejus vox non audiretur. An tunc solum adsciscendus ciborum usus, quando experimentis comperta, & demonstrata eorum natura, atque utilitas fuerit? Sed ajunt, quod olim Tertulliano objiciebant in pari caussa sui temporis increduli, nimirum quod de eo recti, justique principio dicitur, non nisi sapientum, & politicorum quorundam arte, quo cæteris dominarentur, introductum fuisse, confirmatum autem receptæ educationis vi, & ipso publicatarum literarum usu, minime vero *doctrinam esse naturæ congenitæ, & ingenitæ conscientiæ tacita commissa*. At enim quis credat paucos ejusmodi, qui esse poterant comparati cum reliqua multitudine, catos, & versipelles homines id valuisse cæteris suadere, cujus nullam haberent animis anticipatam ideam, atque ita alte mentibus infigere, ut illud in

in tanta studiorum, & temporum varietate duraret? Maxime quum nulla fingi queat hominum ars, quæ naturam possit in universum invertere, isque sit quasi lege statutus ordo rerum, ut hominum commenta deleat dies, naturæ vero judicia confirmet. *Certe*, ajebat in suo argumento ad intimum naturæ sensum provocans Tertullianus libro de animæ testimonio, *certe prior anima, quam litera, & prior sermo, quam liber, & prior sensus, quam stilus, & prior homo ipse, quam Philosophus, & Poëta.* Itaque ex ipso est communis naturæ sensu, quod admitti illud principium ut vere existens debeat, ad quod ut referuntur actiones hominum, bonæ judicentur, vel malæ. Quod naturæ insertum, extitit, antequam fictus Saturnus hominibus justitiam daret, & quod omnibus commune, obtinuit, priusquam inventor, & distributor literarum Mercurius nasceretur, quia prior fabulis veritas, quam illæ postea adumbraverunt.

VI.

Quum itaque rectitudo illa, ut summam nunc rei conficiamus, qua fit, ut actus dicatur bonus, vel malus ex ejus defectu (quod ipsum de agente intelligitur), non aliunde habeatur, nisi ex relatione quadam tum actus, tum agentis ipsius ad principium quoddam ab actu ipso, & ab agente distinctum (*a*); consequens fit, ut dignoscatur, num actus rectus fuerit necne, atque adeo num homo bene se se in agendo gesserit, an non, deberi, quod factum est, cum eo principio contendi, cui proinde si quaquaversus respondeat, rectum, idest enim

(a) *Actus bonus, vel malus &c., ut ei principio congruit, vel non congruit.*

enim bonum habebitur, sin minus, malum in eo ordine relationis.

Et vero illud est rectum, quod cum sui principio, seu regula commensuratum eidem perfecte respondet; non rectum vero, seu malum, quod ab eodem quaqua ex parte deflectit, quia tale non potest ut absolute rectum haberi; qua de re adhuc alibi. Interim hoc tenendum, rectum, seu bonum in eo relationis ordine non arbitrio popularis auræ, sed ipsa natura intima, & necessaria constitui. *Omnia ne*, ajebat Epictetus apud Arian. lib. 2. cap. 11., *recta esse existimas pro eo, ac cuique visa fuerint? Atqui fieri potest, ut pugnantia inter se sint recta? Itaque ut aliquid recte se habeat, satis non est ita alicui visum esse, quum ne in gravibus quidem librandis, mensurandisque rebus nudis visis simus contenti, sed in omnibus regulam quamdam adhibeamus. An ergo in his, de quibus loquimur, regula nulla erit eminentior, quam quod nobis ita aliquid videatur? Sed quì fieri potest, ut certa norma nulla sit, vel pervestigari non possit, qua in vita humana nihil est magis necessarium?*

VII.

At principium illud, ex quo rectitudo existit, vel pravitas pro sua seu actus, seu agentis ad ipsum relatione, ut ab homine non est constitutum, sed ipsi fixum, insertumque naturæ, sic ut existat, ab ejusdem voluntate non pendet; rursumque ab ejusdem placito vim non sortitur, quam habet, indicandi hoc rectum esse, vel non, quippe ea est eorum, quæ se se invicem respiciunt, natura, ut ante omnem comparationem, quæ ab homine fiat, talia sint, qualia necessum est existere vi natu-

naturalis relationis suæ (a). Hinc propterea rectitudo, vel pravitas actus, aut agentis quævis, etiam antequam ulla ab homine ad illud principium comparatio fiat, jam sui natura determinata est, neque adeo mutari potest, aut minui, quod ad ipsam attinet in se consideratam, quemadmodum nec mutari, aut minui potest veritas existentis relationis. Veritas enim est, per quam immutata sunt, quæ sunt, aut fuerunt, aut futura sunt.

Et sane quum homo actum, vel agendi modum confert cum eo principio, in id tantum nititur, ut cognoscat, quomodo actus, vel agendi ratio ad illud se habeat, vel habuerit, non ipse ejus rectitudinem, aut pravitatem constituit. Hinc ante omnem hominum institutionem, conventionem, aut legem est aliquod rectum, vel non rectum, seu justum, aut injustum natura, prout illi rectitudinis principio ex se, & vi sua existenti congruit, aut repugnat. Egregie in hanc rem Dominus de Montesquieu *de l'esprit des loix liv. 1. ch. 1.* his fere verbis: *Antequam leges ab entibus intelligentibus conderentur, erant relationes justitiæ possibiles, siquidem leges nonnisi his relationibus nituntur. Qui ergo diceret nihil justi, aut injusti fuisse natura, priusquam ejusmodi sancirentur leges, perinde affirmare posset, antequam circulus describeretur, omnes ejus radios non fuisse æquales*. Magnifica plane, & digna notari sententia. Quum enim antequam quidquam fiat, illud ipsum fuerit necessario possibile, aliunde vero status ipse possibilitatis non sit merum

H nihil,

(a) *Bonitas, vel perversitas actus &c. ex necessaria relatione ad ejusmodi principium determinatur, quantum est ex rei ipsius natura.*

nihil, sed quid vere, & essentialiter suo modo existens; consequens est, si quid recti, aut pravi factum est, illud ipsum jam tale fuisse vi conceptus sui, antequam fieret, idest in statu intelligibili, prout concipi ejus relatio poterat ad datum principium exacta, vel eidem repugnans. Quo argumento nihil aptius inveniri posse putavit memorati libri Interpres anonymus ad refutandum Carneadem, qui quum omnia sensu, & fluxa corporis utilitate metiretur, nihil praeterea arbitratus est, quo hominum judicia, & facta regi oporteret, nihil justum, aut injustum natura; quem proinde sensibus obsequentem facile alii, praesertim Macchiavellus, Hobbes, Spinosa, Bayle secuti sunt. Hinc improbae eorum voces, quas jam a quibusdam, sed obscuri nominis acceperant: *Nihil injustum, quod utile*; quod erat Euphemii dictum apud Thucididem, cui persimile alterum: *Id aequius, quod validius*.

VIII.

Aliunde vero non est in hominis potestate tollere relationem, quam actus, & idem ipse ad ejusmodi principium naturaliter habent; quum utraque ad illud ipsum sint nata, & apta conferri (*a*); quod demonstrat firmam, fixamque analogiam, & relationem inter ea natura ipsa constitutam, quum ea, quae inter se naturalem relationem non habeant in dato ordine, ne quidem possint in illo hominum intelligentia comparari, ut patere potest exemplo numeri, & lineae, quae, quia proportionem natura invicem non habent, perperam inter se mutuo contuleris. Ex quo propterea sequitur,

(a) *Naturalis, & immutabilis actuum status, ut ex se ad illud principium referuntur.*

quitur, ut eorum invicem relatio natura ipsa constituta est, nec eadem potest ab homine auferri, sic frustra a quibusdam hæc esse conficta, quæ & olim novimus invecta a Manichæis: modo nihil cogitetur de eo justi principio, nihil timeatur, nulla ad ipsum actus comparatio fiat, seu nihil de ejus pravitate, aut malitia quæratur, perinde esse, quidquid patraveris, ac si nihil perversi egeris, aut mali. Optimum plane consilium, ut bonus fias, si imperterrite improbus esse didiceris!

Tale dicitur olim fuisse Manichæorum doctrina, quam ex eorum sententia Augustino proposuit Julianus: nimirum arbitrabantur illi prorsus a culpa immunes quotquot tranquilla conscientia peccassent nihil de actionis pravitate solliciti, aut dubitantes. Horruit perversum dogma Augustinus sibi antea inauditum, vixque de Manichæis ipsis credendum. Quare lib. 4. contra Julianum cap. 8. inquit: *Quid autem ad nos pertinet, quia Manichæos dicere affirmas, si quis homicidium conscientia formidante commiserit, reus est, quia timuit; si autem aliquod facinus exultante perpetrarit audacia, velut credens se ex fide facere, quod male fecit, evasit culpam; quod quidem nunquam audivi dicere Manichæos. Sed quid ad nos, sive dicant, sive etiam ipsis calumnieris, quum hoc catholica fides non dicat, quam tenemus &c.?* Quin etiam eodem in luto Abaelardum hæsisse testis est S. Bernardus in Capitulis hæresum num. 11., quem eo usque notat audaciæ progressum, ut Judæos ipsos, qui Christum persequebantur, *simplices* appellaret, eaque de caussa ab omni culpa in tanto facinore judicaret vacuos. Videlicet quæque sit hominum se se invicem decipientium

ars, & fallacia nunquam efficere poterunt, ut rectum sit, & bonum, quod cum suæ directionis principio pugnat. Ut enim rectum, & bonum æterno vero constat vi immanentis rei ad datum principium relationis, ita pravum, & malum, nonnisi stabili rei ejusdem cum eo recti principio oppositione definitur. Hinc nullum homini jus, aut arbitrium est, ut immutetur, quod sic fuerit natura, quæ sanctio, & veluti vox divinæ mentis est, constitutum. Quare, ut optime argumentabatur in simili caussa acutissimus Joannes Baptista Vicus libro de universi juris principio, & fine uno quemadmodum falsæ vulgi persuasiones, quibus putant solem bipedalem, stellas exigua lumina, nihil quicquam demutant ingentem syderum magnitudinem, quam Astronomia invictis rationibus demonstrat; ita nihil, quod humani arbitrii sit, potest relationem, de qua agimus, mutare, atque efficere, ut rectum ex se sit, quod revera cum principio rectitudinis pugnat, sive de eo cogitare voluerit homo, seu non cogitare, quum & illud principium ex se subsistat, & naturalis sit operum ad illud relatio, eo ipso, quod ordinem ad se invicem habeant, quod probat destinationem naturæ, ut ad illud ipsum exigi debeant, ejusque rationi conformari. Verum de his adhuc infra.

IX.

Sed principium illud, ex quo diximus existere, aut cognosci actuum rectitudinem, vel pravitatem, ut ad illud referuntur, eique congruunt, vel non, debet omnino rectum in se esse, futurum alioquin, ut, si tale non sit, nec rectum dici queat, quod ei usquequaque respondet, aut continuo pravum,

quod

quod discrepat: rursus debet esse immutabile; namque quod inconstans, variumque est, non potest certum recti, justique criterium exhibere (*a*). Quum igitur ex omnium consensu, atque adeo certissimo naturæ judicio quidam actus habeantur semper, & ubique recti, vel pravi, nec ea rectitudo, aut pravitas existat, nisi vi relationis, quam habent ad illud principium ab iisdem distinctum; consequens est ex eodem omnium sensu, atque adeo naturæ ipsius testimonio tale principium omnino rectum in se esse, & immutabile, ut nempe ejus vi, aut sensu certo, & immobiliter judicetur de actuum natura.

Atque hoc porro est, quod Tullius in legibus ipsis desiderabat, ut certæ, & stabiles eodem semper modo de rebus loquerentur, non quemadmodum nonnulli, qui sæpe modo hoc, modo illud affirmant, ut tulerit animi impetus, quo quasi vento incitantur. Et vero si legis, aut ejus principii, de quo agimus, officium est monstrare quid rectum sit revera, seu bonum, quid malum, atque repugnans; qui fiat, ut id non debeat ipsum demonstrando, indicandoque obtinere? Atque hinc porro fit, ut natura ipsa quasi per illud recti principium integre, incorrupteque judicante quædam apud omnes in virtute posuerit, quemadmodum in vitiis turpia. Sic pudor, & justitiæ soror incorrupta fides, nudaque veritas hominibus placent universis, displicent iis repugnantia, ut ideo qui frugi non sunt, neque ex ullo virtutis capite commenda-

(a) *Principium illud, ad quod referuntur, vel comparantur actus, ex se debet esse rectum, & immutabile.*

mendabiles, adhuc tamen ejus quærant adumbratam imaginem, & etiam tum, quum maxime fallunt, & improbi sunt, id agant, ut viri boni esse videantur. Hinc sine pretio, & lucro nemo sua sponte iniquus, & sine mendacii præmio falsus testis non adest. *Malitia*, ajebat Sallustius orat. 2. de Rep. ordin., *præmiis exercetur, ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est*. Hæc porro quid aliud innuunt, nisi revera existere principium illud recti immutabile, & constans, quod potestatem suam, imperiumque vel in animos improborum exercet, ut propterea de æquo, & bono, eorundemque contrariis recte, ac perpetuo, uti par est, sentirent omnes, nisi rationis judicium singularibus caussis distraheretur? Non enim si quidam aliter judicent, ex ejus fit mobilitate principii, sed quia flexibilis, ac devius eorum animus facile patitur se huc, illucque trahi vel perturbationibus, vel mala consuetudine, vel exemplo ad vitia consentientis multitudinis, quippe etiam recti apud nos locum sæpe tenet error, ubi publicus factus est. Huc etiam referri possunt quædam, quæ plerumque ignorantur, caussæ locorum, quibus efficitur, ut homines aliquando diversa de eodem sentiant; & quoniam id sine appositione exempli lentius disputaretur, res facto aliquo illustranda est. Furtum permittebatur Spartæ, dum fures ad metalla damnabantur Athenis. Quid ita? Respondet Helvetius *de l'esprit disc.* 2. *ch.* 13., quia quum Lacedæmone aurum, & argentum nullius ferme essent pretii, furta nonnisi ad minuta quædam, & exigua contrahebantur: aliunde intererat admodum Reipublicæ ea permissione cives animosiores reddere, atque vigilantiores.

Repo-

Reponit alter Scriptor anonymus cujusdam dialogi, quem initialibus alphabeti literis inscripsit, quia Spartæ quum omnia publici juris essent, atque communia, furtum non aliud erat, nisi avaritiæ pœna. Nil ultra moror. Si hæc ita sunt, ut dicuntur, en quemadmodum peculiares quædam locorum, & regiminis caussæ potuerint in rerum judicia influere, atque ita apud aliquos honestare, quod alibi injustum haberetur. Cæterum, ut dixi, semotis iis, aliisque id genus caussis, quibus sæpe homines in transversum aguntur, nemo est, qui non plaudat justitiæ, honestati &c., refutetque contraria. Quid enim si apud Græcorum gentem, ut opponit Helvetius cit. loco, omnium excultissimam magni habitus est Plato, etsi licentius viveret, & Apollinis oraculo celebratus summis efferebatur laudibus Socrates, qui tamen Alcibiadem flagitiose deperibat, immo & iidem ipsi Græci, quum multa inhonesta patrarent, & turpia, nihilominus domi, forisque celebres omnium vocibus commendati sunt? An hisce de caussis laudati, approbati, celebres facti, quod se se flagitiis, atque propudiis inquinarent? Non puto: neque enim ullus unquam (quod sciam) apotheosim cujusquam celebravit, ea tantum de caussa, quia inhonestus esset, & impius; quare id ad insignia aliqua eorumdem opera vera, vel credita æquius transferendum est. Vel ipsa numina, inquit nostræ ætatis Incredulus, quæ olim Paganismus, idest perversa fingendi libido excogitavit, pœnas in terris dedissent scelerum, quæ ipsis tribuebantur, si habitum de iisdem fuisset judicium. Fuit quidem, subdit, eo modo vitium, dum flagitiosi demon-

ſtrabantur Dii, ſacra quadam auctoritate armatum, ſed fruſtra deſcendebat ab alto: inſtinctus moralis illud ab hominum cordibus repellebat. Dum nefanda Jovis celebrarentur facinora, commendabatur continentia Xenocratis: caſta Lucretia adorabat Venerem impudicam: intrepidus Romanus Pavori litabat:... contemtibiliora numina a præſtantibus culta viris fuere. Videlicet ſancta, timendaque naturæ vox altius inſonabat ipſa voce Deorum, dumque complebat terras, crimina videbatur cum criminoſis pellere in cœlum. Hæc nimirum, etſi per emphaſim dicta, probant tamen, quod factum, ideſt in ipſa hominum conditione omnium corruptiſſima, quaqua ratione honeſtarentur vitia, nihilominus principium illud, de quo loquimur, rectitudinis, atque honeſtatis ſemper immotum permanſiſſe, vimque exercuiſſe ſuam, ut aliquo modo arceret ab hominum mentibus, quæ ſuperſtitio tribuebat Diis.

X.

Principium porro illud rectum, & immutabile, quod ab omnibus generatim agnoſci facto ipſo probavimus, cujus nempe ratione exiſtit rectitudo, aut pravitas actuum humanorum, illud, inquam, ex ſe vim habere debet regulæ, ad quam actus exigi oporteat (*a*). Quum enim, ut antea dictum eſt, nihil rectum ſit, aut pravum, niſi prout cum dato aliquo principio congruit, vel non congruit; aliunde vero quum ejuſmodi principium debeat eſſe rectum, & immutabile, quo valeat certo, & omni tempore juſtæ directionis criterium exhibere;

(a) *Principium illud rectum, & immutabile haberi debet ut agendorum regula.*

bere; consequens fit, quoniam in natura agnoscitur principium illud, ex cujus veritate, atque immutabili directione intelliguntur actus quidam semper, & ubique recti, seu boni, alii vero mali; consequens, inquam, est, principium ejusmodi jure appellari regulam actuum humanorum, ex cujus nempe ratione ii boni, aut mali certissime existant, atque ut tales debeant haberi.

Enimvero, ut hoc etiam obiter confirmemus, quod dicitur cujusque rei, aut operis *regula*, procul dubio ex se rectum esse debet, atque in eo rectitudinis ordine immutabile, alioquin

. . . . Si prava est regula prima,
Normaque si fallax rectis regionibus exit,
Et libella aliqua si ex parte claudicat hilum:
Omnia mendose fieri, atque obstipa necessum est,
Prava, cubantia, prona &c.

Lucretius de nat. rer. lib. 4. v. 515. Atqui hæc duo illi generatim principio, ex quo omnes homines vel inscientes, & impoliti de quorundam actuum honestate, vel pravitate judicant, competere demonstravimus, idest rectitudinem, atque immutabilitatem. Ergo jure prorsus, atque ex consensione omnium principium illud, qualecumque sit (de quo infra), rectum, & immutabile regula nominabitur actuum humanorum.

XI.

Ex eo autem, quod homo in agendo ab ejus principii, seu regulæ ratione deficiat, sequitur tum in ipso, tum in actu suo defectus perfectionis, qui ipsi debetur ex ordine naturæ (*a*). Quum enim ita

(a) *Est contra ordinem naturæ eam in agendo regulam non sequi.*

ita comparatus ſit homo, ut poſſit recte agere, ac veluti nutu ſuo eo ipſo, quod ſui perfectionem amat, honeſtatem, juſtitiamque appetat, ut proinde, niſi cauſſa ſingularis interveniat, perpetuo contraria refugiat, & iidem ipſi, qui improbe agunt, velint probi, juſtique videri; neceſſario ſequitur, ſi quid tale fiat, in quo ab ejus principii, ſeu regulæ norma deficiat, illud eſſe contra ipſius ordinem naturæ, qua homo ſuam expetit, ac diligit perfectionem; ex quo & illud fluit, eam in agendo regulam non ſequi, nihil aliud eſſe, niſi agere contra præſtitutum ordinem naturæ.

Præclare in hanc rem D. Thomas 1. 2. q. 71. ar. 2. Id omne eſt contra naturam cujuſque rei, quod repugnat potiſſimum formæ, ſeu principio, vi cujus in data ſpecie, ſeu ordine conſtituitur. Quum autem homo in ſua ſpecie, ſeu ordine proprio conſtituatur per animam rationalem, conſequens fit, quidquid eſt contra ordinem rationis, proprie eſſe contra naturam hominis, in quantum eſt homo; *Bonum enim hominis eſt ſecundum rationem eſſe, & malum hominis eſt præter rationem eſſe*, ut dicit Auctor librorum de divinis nominibus. Porro autem omne vitium, turpe, pravum eo ipſo, quod tale eſt, contra rationis ordinem eſſe, hinc patet I. quod quiſque ex ratione ipſa ſuam perfectionem appetat, unde vellemus completos eſſe in bonitate, cujuſque ordinis ea bonitas ſit. Atqui quod generatim vitium dicitur, reddit hominem cum ſuo opere malum, neque ipſum per ſe, quantum eſt ex ratione, appetit homo, ſed potius refugit, nec illud eligit, niſi quando perturbatio aliqua incidit, qua præterlapſa non ſolum

solum horam durare non potest idem probans, sed maxime infectum esse vellet, quod actum est. Ergo &c. II. quia, ut inquit S. Augustinus lib. 12. de Civit. Dei cap. 1., *omne vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam est .... Vitio enim dehonestatur natura laudabilis*. Quum enim, ut ipse Tullius affirmavit lib. 2. de invent. *virtus sit habitus in modum naturæ rationi consentaneus*, quia nimirum recte, & ex ordine agere ipsa monstrat, & præcipit recta ratio; qui fiat, ut non dehonestetur natura vitio, quo fit perturbatio rationis, & ordinis? Sicut ergo quum vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur, quod ad naturam oculorum pertinet visus, & quum vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus; ita quum vitium nominatur hominis, ad ejus perfectionem spectare quidquam intelligitur, quod ei deest ex conditione propriæ naturæ, cujusmodi virtus est, justitia est, atque id, quod universe dicimus rectum. III. Tandem id ostendi potest analogia quadam a physicis rebus ad hominum operationes, & consilia translata, quam Seneca, & Tullius vehementissime probaverunt. Prior enim animadvertit epist. 120. ex ipsa rerum existentium, atque factarum instituta inter se collatione obvium intellectui fuisse de honesto, & bono animi judicare: *Noveramus*, inquit, *corporis sanitatem; ex hac cogitavimus esse aliquam & animi: noveramus corporis vires; ex his collegimus esse & animi robur: aliqua benigne facta, aliqua humana, aliqua fortia nos obstupefecerant; hæc cœpimus tanquam perfecta mirari*. Ita nimirum ex ordine rerum naturali intellectus utpote harmoniæ, aptæque distri-

butioni

butioni amicissima facultas nullo fere negotio potuit ad excellentiorem affectuum, morumque animi compositionem assurgere, eandemque veluti delineare. Tullius vero libro de officiis primo ab iis, quæ adspectu sentiuntur, eorumdemque pulchritudine, venustate, convenientia partium voluit haud ægre traducta ad animum similitudine potuisse rationem multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis, factisque cognoscere, atque mirari, simulque ea de caussa cavere, ne quid indecore, effœminateve incideret, tum in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinose aut fieret, aut cogitaretur. Quum igitur ea sit hominis indoles sane præclara, ut ad ordinem comparatus sit, eumque solus ex omnibus animantibus sentiat, & probet tum in sensibilibus rebus, tum magis adhuc in moribus; an putabimus ejusmodi sensum, quem *non parvam naturæ vim* Romanus Scriptor appellat, frustra homini insertum, aut non alio spectare, nisi ut infra se posita admiretur, nihil vero curet eorum, quæ ad ipsum pertinent, quæque nobiliorem exhibent ordinis ideam in æquabili animi temperie, in motuum moderatione, in recti, justique constantia, ex quibus efficitur, atque conflatur honestum, quod etiamsi nobilitatum non sit, nec ab ullo laudetur, tamen laudabile est ipsa natura? Itaque amor ordinis, quem ingenitum homini persentimus, qui videlicet noscit quid deceat, in factis, dictisque qui sit modus, & quem esse ipsum auctor naturæ jusserit, & qua parte humana locatus sit in re, satis demonstrat illum propter ejusmodi formam ordinis factum, quem excolendo virtutum officia servaret, ac tueretur, non

fictum

fictum ad vitia, quæ perturbationem afferunt, animi distractionem, & inconstantiam; quippe & distrahuntur in contrarias partes ipsæ impotentium cupiditates, ut ideo quum huic sis obsecutus, alteri tibi sit repugnandum. Nec dicatur, quod nonnullos affirmare non puduit, vitium aliquando posse ad ordinis virtutem pertinere, ut quum sine illo alterius generis bonum nequit comparari. Namque ecquodnam erit ejusmodi bonum, quod sine flagitio letho pejore non valeas assequi? Absit, ut sit bonum naturæ, quod non est honeste parabile, aut ut verum bonum habeatur, quod culpa premit comes, aut bonum dicatur, cujus caussa proprie factus sit homo, in quo appetendo non omnes consentiunt, immo quod ii, qui naturæ bonitate vincuntur, diris devovent, atque contemnunt. Quod præstituit homini bonum natura, tale semper est, honestum, æquabile, temperatum, probatum omnibus, & nunquam impar sibi.

XII.

Porro autem ordo naturæ ad sui custodiam nos omnino obligare intelligitur (*a*). Testis est ipse intimus sensus pro ea prorsus liquida voluptate, qua afficimur, quum aliquid recte, & ex ejus formula gestum est, voluptate eo profecto majore, quo magnificentius quidquam, aut grandius est factum. Testis idem sensus, quo intus reprehendimur, & eo quidem acrius, quo turpius, aut libidinosius aliquid perpetratum est; quod propterea abditum vellemus aliis, ne vituperaremur, sed interim nobis ipsi dissimulare non possumus, quum de eo cogitamus, etiamsi nihil ab hominibus metuendum nobis immineat.

(a) *Natura ipsa nos obligat ad ejus regulæ custodiam.*

mineat. Quo fit, ut si ordo naturæ nos ad sui custodiam adstringit, teneamur certe ad eam sequendam recti regulam immutabilem, quam scilicet nobis natura ipsa insevit, atque proposuit; futurum alioqui, ut si adversus eam peccemus quidquam, ipsa nos redarguat, & pœnas luamus ipsas, quas a nobis exigit, atque hoc ipso tempore suo reposcit modo violata, & contemta natura.

Et sane dubitari profecto nequit, quin rationem habeant pœnæ (aliarum certe prænuntiæ) interiores conscientiæ morsus, quibus continuo anguntur improbi, excruciarturque. Id vel remotissima agnovit antiquitas. *Nolite putare* (ajebat Tullius orat. pro Roscio Amerino, audiente Senatu universo, veterum ad rem appellans, atque explicans fidem), *Nolite putare, quemadmodum in fabulis sæpenumero videtis, eos, qui aliquid impie, scelerateque commiserint, agitari, & perterreri furiarum tædis ardentibus. Sua quemque fraus, & suus error maxime vexat: suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit, suæ malæ cogitationes, conscientiaque animi terrent: Hæ sunt impiis assiduæ, domesticæque furiæ &c.* Neque id tantum privatis accidit, ne forte putaretur eos externo duntaxat, atque adventitio Reipublicæ timore pulsari. Sensit id genus supplicii Nero, sensit & Titus Cæsar, ut auctor est Svetonius, quos nempe Imperii fastigium ab hominum metu liberabat; quin & hoc ipsum sensit ad talia minime credulus Chilo Philosophus, cui jamjam morituro (quo tempore dicebat ipsum se certe non fallere), nihil aliud ab se commissum ægritudinem pariebat, *Nisi profecto illud unum*, cujus tunc animum subibat occulta recordatio. Aul. Gellius Noct.

Attic.

Attic. 1. 3. Et vero si; ut demonstravit Auctor libri, *Theorie des sentimens agréables &c.*, natura certas rebus leges imponens earumdem usum quibusdam finibus terminavit, ut sicut temperato voluptas responderet, sic immodico, atque perverso earum usui colligatus constanti fœdere dolor; quid ni hoc idem quoque dicamus ab ipsa natura, seu potius auctore naturæ præstitutum, ut quemadmodum pro bene actis consolatio tacita animum reficeret, ita ex adverso improbos sui ipsorum ulciscerentur mores, atque interior coqueret cura, & male haberet, ipsa veluti ministra naturæ conscientia reposcente pœnas, quod modum excesserint rationis lineas prætergressi? Ut ideo mirari subeat effectum adeo naturalem, atque communem, quo vel ipsa afficitur malitia, atque ita *maximam*, ut ajebat Attalus, *& illa partem bibit veneni sui*, a Tolando inter vana terricula menta recensitum fuisse, ac veluti aniles fabulas. Vos, vos adversus improbos voco castissimos viros, quorum ut integri mores, sic intemerata fides, & testimonium omni exceptione majus! Nostis, quæ cura vos torserit, quum non satis prudentibus, aut incuriosis quid excidit mali. Nunc dicite, quæ sit intime animum usquequaque affluens recte factorum suavitas, dum ipsa aliorum præclara opera adeo vos recreant, ut virtus etiam in hoste posita delectet! Vos dicite, qui sint in ipsa conscientia pulcherrimi fructus, quos in incommodis, maximisque rebus innocentia tranquillat, fides solatur, & in ingravescente, & quasi exacta ætate bene anteactæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio beat! Verum hæc cum in aliis mirari debent, tum ipsi non sentiunt libidinosi,

nosi, avari, facinorosi, quos tanquam gravi morbo affectos, & sensus stupore perculsos veræ voluptatis gustu carere necesse est. Interim eo mirifice lætantur boni, quorum sanctissima vox: *Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ*. 2. Corinth. 1.

XIII.

Jam vero regula, quæ ex se recta est, atque immutabilis, & ad quam sequendam nos obligat stimulis suis ipsa natura, est veri nominis lex (*a*). Nihil enim aliud ad veram desideratur legem, nisi ut recta sit, quo scilicet verum exhibeat delectum rerum, quæ præstandæ sunt: immutabilis, qua præsente tuto quis possit semper de agendis, fugiendisque, uti par est, judicare: simulque habens vim obligandi, quæ est præcipua legis conditio, & sine qua vix, ac ne vix quidem intelligi potest lex. Quum igitur has omnes conditiones habeat principium illud, de quo diximus & rectum agnosci ab omnibus, & immutabile, quod semper, & ubique vim habet demonstrandi quid æquum sit, & bonum, quid non, itidemque potestatem habere obligandi, quam ex ipsa novimus conscientia veluti administra, atque indice naturæ; consequens est illud vere principium rationem, & ordinem legis obtinere pro iis omnibus, ad quæ paratum, & constitutum est ab ipsa natura, nimirum pro nobis ipsis, actibusque nostris, uti par est, ad recti, bonique ordinem dirigendis, informandisque.

Lex enim sive a legendo, vel deligendo sit dicta, quod delectum habeat, & proponat rerum, ut Tullio visum est, sive a ligando, quod obligationem

(a) *Ea regula est veri nominis lex*.

tionem inducat, ſicut aliis, ac potiſſimum D. Thomæ placuit; illud profecto certum eſt, quum hæc omnia in eo, de quo loquimur, principio agnoſcantur, ut & ipſum ſit rectum per ſe, atque immutabilis rectitudinis fons, & aliunde vim habeat natura obligandi, non poſſe eidem veræ legis dignitatem, poteſtatemque abrogari. Atque hoc porro idem eſt naturale principium recti, & juſti, quod tanquam veri nominis legem in Ethnicis ipſis notaverat Apoſtolus Rom. 2. Neque enim de alia, quam gentes non habebant, ſcripta lege loqui poterat Paullus, ſed de ea tantum, quæ cordibus ipſorum inſculpta opus oſtenderet æternæ ſanctionis, *teſtimonium reddente illis conſcientia ipſorum, & inter ſe invicem cogitationibus accuſantibus, aut etiam defendentibus*. Lex, inquit Auguſtinus, quam ut animis quodammodo impreſſam æternæ veritatis ſignaculo nulla unquam delere poteſt iniquitas, quum nullum vitium ita contra naturam ſit, ut ejus deleat etiam extrema veſtigia, lib. 9. de Civ. Dei cap. 9. Neque hic mihi quiſpiam iterum obtrudat varietatem innumerabilium conſuetudinum, quaſi vero per ſe ipſam nulla juſtitia, & lex ſit, ſemel ac cuique genti mos ſuus juſtus videtur. Arceo enim ab hac cauſſa profanum, & corruptum vulgus, quod judicem, aut aſſertorem in hoc argumento nequidem voluit, aut ſuſtinuit Hobbeſius: *Iniquum eſt enim*, ſcribit in ſuis elementis de Cive cap. 2. n. 1., *naturæ leges ab eorum conſenſu recipere, qui eas violant ſæpius, quam obſervant*. Quamquam, ſi rem ſtudioſius inquiramus, haud difficile fuerit ejus varietatis cauſſam agnoſcere, aut etiam minuere argumenti auctoritatem. Quid enim ſi illi non at-

 ten-

tenderunt ad prima justitiæ principia, quæ hominum cordibus insunt? An inde consequens fuerit naturalis legis virtutem gentili eorum diversitate variari? Et porro si ad unum illud respexissent, ne multa commemorem, ut ajebat Augustinus lib. 3. de doctr. Christ. cap. 14., *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*; profecto intellexissent ea una sententia, quum refertur ad dilectionem Dei, *omnia flagitia* mori debere, quum ad proximi, *omnia facinora*. Quamquam & in hac caussa cavendum est, ne forte invidiosa ejus varietatis commemoratio fiat. Turca quidam, ait Dominus de Bielfed, *Institutions Politiques t.* 1., quum a Galliis digressus Germaniam peteret diversos offendens utriusque gentis mores, quid caussæ esset sciscitatus, cur quod justum citra, non item trans Rhenum foret, hoc sibi habuit a Consulto juris responsum; aliud nempe esse de justitia quærere, aliud de arte politices, quæ semper quidem componenda cum justitia est, sed varia esse potest pro diverso regimine, aut conditione populorum, quorum utilitas plerumque a multiplicibus caussis, nec profecto similibus pendet, & sæpe commutatis temporibus & ipsa mutatur, quo sensu familiare illud est: *Alia tempora, aliæ curæ*. Ex qua nimirum responsione sequitur non continuo omnem consuetudinum varietatem, quæ pro adjunctorum, & casuum diversitate obtinere potest, justitiæ nocere, sed quæ ejusdem adversatur principiis, quod diligentius cavendum; cæterum ut in corporibus magnæ dissimilitudines sunt, manente interim speciei, atque membrorum integritate, ita, quod ad regimen politicum attinet in populis obtinens, varias quoque esse

esse posse, quasi dixero, juris formulas, quin tamen naturalis legis robur, ac vis ipsa mutetur. Sic multi cœlum terræ miscent, dum sæpe usus quosdam tanquam justitiæ adversos imprudenter exaggerant, qui ex se indifferentes sunt, nec ullo modo naturæ legi repugnant. Quod ad absurdas revera consuetudines pertinet, jam supra dilutum est §. IV.

XIV.

En itaque, ut tandem concludamus, in quo proprie consistat *ordo moralis*, de quo initio proposuimus (*a*). Nimirum nititur ille, ut generatim de eo disputamus, lege quadam naturæ, quæ ab hominis arbitrio non pendet, sed ipsi dicta est, ut eam in suis actionibus propositam habeat, & servet; futurum alioquin, ut non recte agat ab ejus norma deficiens, neque adeo rectum, seu bonum sit, quod efficiat, in eo ordine relationis. Atque hoc est, quod diximus legem illam certum agendi modum, rationemque præscribere, ad eamque agentem, siquidem operetur humano modo, prorsus obligare. Lex, quæ ipso actu, qui ab homine fiat, anterior est, & ad quam actio quævis, etiam ante omnem, quæ ab homine instituatur, comparationem, ratione sui vel in ipso possibilitatis ordine relationem habet naturalem, & necessariam, ut ideo nequeat ille existentes inde convenientiæ, aut repugnantiæ ideas pervertere, ac mutare pro arbitratu suo, sed tales omnino in se esse debeant, quales existunt ex ipsa natura relationis. Aliud est, quod ad imputationem pertinet, quæ ipsi agenti fiat, de qua inferius suo loco. Interim & quod spectat ad indifferentia actuum

 obje-

(a) *Conclusio dictorum, & quid ordo moralis &c.*

objecta quoque obtinet lex; namque ea etiam ratione illa indifferentia dicuntur, quia ei legi ex se non repugnant, & aliunde semper recti, vel mali sunt actus, qui circa illa assumuntur, prout debitus agendi modus, & finis ex parte agentis accesserit, vel non; quod & alibi magis declarabitur. Ex quibus omnibus patet, quemadmodum vi ejus legis, seu relationis naturalis actuum, & agentis ipsius ad legem, existat tum in ipso, tum in actionibus suis, quod diximus esse bonum, vel malum morale.

Hic quædam observanda sunt. I. dum ordinem moralem dicimus vi legis existentem, quæ in natura sita est, non aliam revelatam excludimus, quæ, ut ait D. Thomas 1. 2. q. 19. ar. 4., est *lumen quoddam superadditum naturæ*, quo nimirum inter alia tutius, facilius, cumulatius homo posset legere in literis, quæ noluisset in corde; nec singulares reliquas legitima latas potestate, quæ vim suam obtinent etiam ab ea recti, justique regula, cujus illæ emanationes sunt, vel applicationes ejus variæ, ut tulerit procuratio communis boni, vel etiam determinationes ejusdem pro emergentibus casibus accuratiores. Immo hæc omnia comprehendimus generali ea naturæ lege, quam justum est, ut cuncta sint suo modo ordinatissima, & respondeant finibus, quos naturæ in universum, & singulis pro sui conditione, & statu præstituit Deus. Neque est, ut hoc etiam moneam, quod aliquis propterea de ejusmodi legum multitudine quæratur; quæ cum necessariæ esse potuerunt pro aucto hominum numero, multiplicatis eo modo, ita dixerim, particularibus justi, & injusti objectis, tum etiam aptissimæ ad tutiorem, plenioremque eorumdem

rumdem ordinem, & tutelam. Hanc quoque oeconomiam in legibus suis, ut inquiunt, positivis ferendis servavit Deus ipse, *ut pro captu, & profectibus mundi tum nascentis, post medii, tandem adulti, & perfecti leges suas poneret, aliasque aliis quodammodo distribueret perfectis perfecta recondens*, sicut Origeni dialog. contra Marc., cui consensit & Theodoretus lib. 5. Hæretic. fabul., animadversum est. Qua in re & illud summopere retinendum de eo generali jure nos hic tantum loqui, tum ne longius a proposito abduceremur particularia secuti, tum vero præsertim, quia illud jus ad omnes pertineret, & legislatores æque, ac populos complecteretur universos. Neque enim putandum, quod innuere quidam visi sunt, non aliam admittendam esse justitiam, aut probitatem, nisi *relativam*, ut dixerunt, ad cujusque populi mores, & regiminis formam, cætera puras esse species Platonismi, aut cassum quiddam, & inani vocis sono decoratum; namque & illi mores, & ea gubernationis forma cum præstantiore adhuc componi debuerunt principio, quod est universalis lex ipsa naturæ; quæ quidem dirigendi vis & antiquior est omni particulari jure, ut quæ ad naturam pertinens hominis extitit, antequam privatæ, aut majores societates crearentur, & etiam, priusquam latæ ab his leges essent, illa jam perdomuerat, quod rationi adversabatur, maculosum nefas. Reliqua, ut dixi, ejus potius legis appendices sunt, & consectaria, sed quæ ex illa generaliore justitia fluunt. II. eo ordine morali, quem proposuimus ad actus dirigendos, illos tantum concludi jussimus, qui fiunt humano modo, & libere; neque enim ulla pro aliis lex est, qui aut sunt

indeliberati, aut extra agentis potestatem. Qua de caussa receptum est, ut, quoniam mores ex ejusmodi actibus ita voluntarie, & libere ab homine assumtis fiunt, qui pro actibus, ut decet, informandis, componendisque ordo esset præstitutus, idem & *moralis* diceretur. III. etsi non de omnibus actibus egerimus, ad quos dirigendos ea spectat lex, sed de quibusdam tantum, qui apud omnes tales sunt, & habentur, idest, prout ei legi congruunt, vel non congrunt, boni, aut mali; id tamen non alia mente est factum, nisi ut in eo generatim admittendo justi principio consensum omnium demonstraremus; cæterum nihil impedit in reliquis ejus juris consectariis ab aliis peccari potuisse negligentia, perturbatione, consuetudine, aut similibus caussis; quamquam quod ab illis in eo principio non cernitur, alii vident &c., quod satis est, ut dicatur legem naturæ ad omnes actus pertingere, qui & capaces directionis sunt, & possunt ad id juris quoquo modo referri.

X V.

Restat nunc igitur, ut inquiramus, in quonam ponenda, vel ex qua potius caussa ducenda sit ejus, de qua loquimur, naturalis legis origo (a). Cui quæstioni illud necessario præmuniendum legem ejusmodi esse non posse solum hominis intellectum in se ipso duntaxat consideratum. Namque, ut dictum est, ea lex ex se omnino recta est, & immutabilis; talis porro absolute nequit esse hominis intellectus, qui & fallax esse potest, & falsus, quod non semel experimento compertum est. Aliunde vero, uti

(a) *Ejusmodi lex non est solus hominis intellectus in se ipso nude consideratus.*

uti etiam ſupra probavimus, ea lex vim obligandi habet, quod ex ipſo hauſimus ſenſu, & effectu naturæ intimo; difficile autem intelligitur, quomodo id poſſit ex ſe ſolus intellectus, qui non eſt, niſi ipſius hominis facultas, & quaſi pars, quum aliunde verbum *debere*, quod obligationem ſonat, non habeat niſi inter duos locum. Quum autem, quod de uno homine ſingulari dicitur, id proportione quadam de omnibus in pari cauſſa queat affirmari, ſi eos tantum ex nativæ virtutis indole æſtimaverimus; conſequens eſt quid aliud omnino præter nudum intellectum ejuſmodi legem eſſe, quæ videlicet recte, ac immobiliter dirigere humanos actus queat, atque ad ſui cuſtodiam homines & ſingulos adſtringere, & ſimul univerſos.

Nimirum hic non agimus de voluntate, quæ ex ſe cæca facultas eſt, nec poteſt inſtar normæ produci. Res ad intellectum contrahitur, qui ut cognoſcens facultas facem quodammodo voluntati in actionibus ſuis præferre poteſt. Atque id quidem concedimus in ordine phyſico, immo & in morali eum, ſemel ac veritatem viderit, ducem ſe præbere poſſe voluntati. At alia res eſt, quod ipſe ſit ea veritas, quæ recte ſemper, & immutabiliter de rebus judicet, ac præcipue de recto, & juſto, quod eſt moralis inquiſitionis objectum. Burlamachius quidem contendit intellectum hominis eſſe naturaliter rectum, quod ſi aliter eſſet, inquit, Pyrrhoniſmus induceretur in genus omne officiorum, *Princip. du droit naturel* 1. *par. ch.* 1. §. 7. Id ipſum quoque docuit Helvetius affirmans, *De l'eſprit diſc.* 1. *ch.* 2. 3. 4. *&c.* omnes homines *ſpiritum*, ut ipſe ait, habere *eſſentialiter rectum*, nec niſi accidentarias

prorsus esse naturæ caussas errorum. At, ut hoc mittamus, quod sanius adhuc explicandum esset, profecto, ut ut quis se torqueret, ne inde quidem sequeretur, intellectum hominis habendum esse pro ea, de qua sermo est, lege, quando in se ipso tantum consideretur. Unde enim rectitudo isthæc intellectus æstimari posset, nisi ex veritate, seu norma, cui conformis sit, ut idcirco, quum diceretur rectus moraliter, talis intelligi non posset, nisi per comparationem ad regulam morum, cui in agendorum, fugiendorumque judicio perfecte responderet? Pyrrhonismus autem nullus metuendus est, quando lex aliqua naturæ inserta sit, aut ita in aperto, vel proximo constituta, ut facile sentiatur, aut cognosci ab omnibus queat, quod attinet ad generalia ipsius capita, ex quibus reliquæ pendent justi, rectique notiones. Omitto, quæ de ingenii humani eadem sæpe in re mutabilitate dici possent, nisi certis quibusdam legibus firmaretur. Tantum urgeo, quod de obligatione positum est. Quum enim ea sit vinculum quoddam, quo necessitate, scilicet morali, ad aliquid adstringimur; an ea proprie obligatio dicenda esset, quam quisque in se adversus neminem reciperet, & qua se ipsum exuere pro arbitrio posset? Nam quod de convenientia quadam naturæ afferri solet, prorsus elumbe est. Vel enim ea convenientia vere subsistit, tumque nasci debet ex aliqua relatione naturæ, sed quæ, ut sit, ab hominis facultate non pendeat; vel convenientia est, quam sibi intellectus effingat, tumque arbitraria est prorsus, &, si rem penitius inspicias, ad aliud tandem non revocatur, nisi ad id, quod placet, quodque iterum tam variabile est, quam diversi

versi, ac multiplices esse queunt aspectus, quibus res una, eademque particularis considerari potest. Hoc, quod de singulari ex. gr. homine dicitur, posset ex æquo hominibus aptari universis, in quibus eadem facultas sine lege ulla conciperetur; nisi quod ex condicto fortasse possent sibi invicem jura dare quædam proprio physico statui, ut putarent, accommodata; quo tamen in casu obligatio semper ad alterum esset, qua quisque devinciretur, & saltem societatis respectu, quam constituissent; nam tunc *singulus quisque homo, ut in sermone una litera, ita quasi elementum esset civitatis, & regni, quantalibet terrarum occupatione latissimi*, neque adeo carere quis ea relatione posset, qua se se in liberis actionibus, ut ponitur, erga alterum obligasset. Vid. S. Augustinus lib. 4. de civ. Dei cap. 3.

XVI.

Jam vero extra hominis intellectum nihil est, quod sciamus, a quo recte, & immutabiliter in justi, rectique judicio dirigi homo queat, ut nempe & recte operetur ipse, & bonum omnino sit, quod operatur, nisi solus Deus, qui est ipsa sapientia, & immutabilis veritas. Rursus nihil est, quod omnes, & singulos homines possit obligare, nisi solus ille, cui competit natura sua jus omne in omnia, ut qui omnium conditor est, & conservator. Constant hæc ex dictis, atque ex ipsa summi, ac præpotentis Dei notione, quæ omnium animis anticipata est. Ergo in Deo tantum agnoscenda, ab eoque supremo Domino tanquam a caussa repetenda est ea universalis lex, qua omnes actus recte,

(a) *A solo Deo repetenda ejusmodi lex, & vis, quam habet obligandi.*

recte, atque indefectibiliter regi queant, & omnes homines ad ejus custodiam adstringi, quæque naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna non alia sit Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed & omnes gentes, & omni tempore una, eademque contineat, utpotequæ est ab uno communi quasi magistro lata, & Imperatore omnium Deo.

Non est, cur quis admodum laboret, ut hoc demonstretur. Universalis effectus, ajebat Grotius in lib. de verit. Relig. Christ., universalem requirit caussam. Quum autem in eo habeatur universalis effectus, quod omnes sentiant, & consentiant quid justum, aut injustum esse ex vi, & intelligentia naturæ quadam; consequens fit eam impressionem, aut inclinationem naturæ, aut lucem &c., qua talia dijudicent, nonnisi ab eo repetendam, qui naturæ auctor universæ quiddam indiderit hominum animis, unde illa nosse possent, aut persentire, quæ ipsis instar legis esse voluit, qua regerentur. In hoc capite omnis consensit antiquitas: Deus semper agnitus legis hujus, quam naturæ dicimus, inventor, disceptator, lator, ut ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Vel idem ipse, qui, ut scribebat Prudentius in Apotheosi, in idolio recubans inter mille sacra, ridiculosque Deos sale, cespite, thure venerans non putabat esse Deum summum, & solum super omnia, quamvis Saturnis, Junonibus, & Citheræis, portentisque aliis fumantes aras consecraret;

Attamen in Cœlum quoties suspexit, in uno
Constituit jus omne Deo, cui serviat ingens
Virtutum ratio variis instructa ministris.

Hinc

Hinc etsi Ethnici olim varios haberent Deorum ordines, quorum alios cum aliis comparatos agnoscerent vel *superos*, vel *inferos*, vel *medioxumos*, atque omnes in proprio velut ordine tanquam Legumlatores, & Dominos venerarentur; nihilominus semper unum putaverunt esse, saltem plerique, ut divinitatis, sic & legum omnium municipem, quibus non homines tantum, sed etiam ipsi obligarentur Dii. Qua de re passim veteres christianæ religionis vindices adversus Gentiles, ac Tertullianus præcipue in suo Apologetico cap. 17. Ex quibus nimirum omnibus efficitur, quemadmodum nemo sanus potest adversus consensionem hominum in admittenda aliqua naturæ lege prudenter resistere, sic nec posse quemquam illam non repetere a solo Deo, cui summum imperium ratione omnia cogendi, aut vetandi semper attributum est, & ultima ea mens, *ex qua*, ut Ethnicorum more loquebatur Cicero lib. 2. de legibus, *illa lex*; *quam Dii humano generi dederunt*, *recte laudata est*.

XVII.

Colligantur itaque, quæ hactenus dicta sunt, omnia, nimirum ex una parte inesse hominibus sensum quemdam naturæ, seu vim cognoscendi rectum, & honestum aliquod, cujus caussa in universum judicant omnes de quorumdam actuum bonitate, vel malitia; ex alia hanc vim, seu judicandi criterium non posse, nisi a caussa aliqua universali proficisci, qua universa regatur hominum natura (a); tumque constabit revera agnoscendam esse aliquam legem, quam humano generi inseverit naturæ auctor Deus, & ad quam proinde actus suos in

(a) *Dictorum conclusio*.

in universum exigere debeant omnes, ut recti sint, seu boni; futurum alioquin, ut mali habeantur, qui cum propriæ legis, ac directionis principio non conveniant.

Aliis rationibus hoc, quod est omnium dictorum summa, nempe aliquam naturæ legem datam hominibus, alii demonstrant. Burlamachius cit. libro par. 2. c. 2. §. 4. id probat ex ipsâ hominis indole ad recipiendam legem aptissima, & sine qua inutiles, immo etiam noxiæ evaderent excellentiores ipsius facultates. Ut enim, inquit, certa ex. gr. oculi structura ostendit hominem factum ad videndum lumen, quod etiam de aliis membris dicitur per comparationem ad propria objecta; sic etiam ex quo nobiliores hominis facultates, quales sunt mens, & voluntas, ita effectæ sunt, ut capaces sint regulæ, ad quam dirigantur, atque ea polleat homo potestate, qua se ipsum valeat, & actus suos ad quoddam recti, justique principium comparare; sequitur ex hac ipsa analogia, & proportione naturæ in eum finem aliquam reapse legem homini præstitutam, qua se ipsum regat, uti par est, & rationalem naturam decet; maxime quum, subdit, sine ea directionis norma frustraneæ prorsus, immo etiam exitiosæ fierent, quæ summopere laudantur in homine, facultates. Cui enim usui ratio, considerandi, deliberandique vis, ac potestas se se in certum finem dirigendi, si una tantum dominatrix cæca libido esset in homine, cui tanquam bruto instinctui parendum? Eo modo locus pateret amplissimus abusui propriarum facultatum, qui certe eo solet esse nocentior, quo illæ sunt præstantiores, magisque valere possunt ad depravationem, ad vitia, ad cujusque generis mala, ut

patet

patet, quum inter homines data libertas odiis, resolutaque legum frenis ira ruens talia audet, qualia ne quidem auderent belluæ, nisi in dispar genus. Montesquieu *lib.* 1. *de l'esprit des loix ch.* 1. id evincit ex comparatione quadam a physico mundi ordine assumta, atque ad intellectualem, & moralem traducta. Si enim certis legibus hanc rerum universitatem temperatam videmus, quæ se se constanter produnt in motibus corporum, in animantium actibus, atque in organica ipsius hominis structura, partium ordine, & compage; putandum ne mundum intellectualem, & moralem, qui amplior, & præstantior est altero, atque ad nobilissimum pertinet omnium animantium, ita a Deo fuisse neglectum, ut nullas pro ipso statuerit leges, quibus regeretur? Maxime quum, ut probe notavit Heineccius lib. 1. elem. jur. nat., & gent. cap. 1. §. 10., miserrimus fuisset homo ita sibi relictus, ut tantum incerto, & vago arbitratu suo gubernaretur nullo directus afflatu, ac ductu divino, quod alienum, inquit, ab omni ratione est, atque de optimo, summoque Deo cogitare nefas. Aliam indicavit viam, qua hoc ipsum efficeretur clarissimus P. Franciscus Adami in aurea, quam Religiosis Juvenibus suis proposuit, studii Philosophici, & Theologici methodo. Scilicet scribit ille pag. 18. *ex ipsa hominis libertate sequi necessitatem legis, quam æternus, & sapientissimus Provisor imprimere quodammodo debuerit mentibus hominum, ut in verum, sincerumque bonum suos actus dirigerent, & ab inani, & fallaci pedem retraherent*. Nobilissimum certe docendi genus, ut quod ex fine, ad quem natura omnes ferimur, ideft felicitatem, assumtum naturam

turam propius attingit humanam, atque ita non solum occurrit Schmaussio, qui hominem *sine lege creatum* affirmat, sed & Helvetio, qui cum instinctu eandem confundit animalibus communi, quibus tamen non idem, ac homini est propositus finis, atque felicitas. Alii tandem, ut ejus divinæ legis hominibus datæ existentiam, & veritatem ostenderent, ad constantissimam, ipsique coævam mundo traditionem humani generis confugerunt, qua semper retentum etiam sub involucris fabularum initio homines non alios habuisse Reges, quam Deos, adeoque omnem ipsorum gubernationis formam non nisi *Theocraticam* fuisse, quod & innuit Rosseau *Contr. social. liv. 4. ch.* 8. Ex quo videlicet sequitur antiquissimam omnium, & præstantissimam legum, qua omnes gubernantur, qualis certe est, quæ dicitur naturæ, cæterarum fundamentum, & radix; a Deo tantum repetendam esse, qui eam hominibus dederit; eamdemque propterea neque hominum ingeniis excogitatam, neque scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod universum mundum regat imperandi, prohibendique sapientia, qualis prudentissimorum omnium olim sententia fuit, cujus quidem argumenta ex remotissima antiquitate petita adeo accurate collegit, atque expendit in suis de traditione principiorum naturalium libris vir undecumque doctissimus Pater Ansaldi, ut nihil præterea in hoc rerum genere videatur desiderandum. Atque hæc porro placuit ex præstantissimis viris adferre, tum ut magis confirmarentur, atque illustrarentur, quæ hactenus de ea naturæ lege pro ordine morali diximus, tum ut aliæ etiam indicarentur viæ, quibus id ipsum posset effici, quod propositum.

XVIII.

Ex iis porro omnibus illud I. constat solam hominis in agendo, & actuum suorum legem in ordine morum a Deo præstitutam unam esse veritatem (*a*). Quum enim lex a Deo data sit, ipsa lex ejus veritas est, ut idcirco quidquid ei non congruit, nec verum, nec sincerum haberi possit, sed omnino sit falsum, idemque prorsus sit dicere rectum, aut bonum in genere morum, ac verum, indeque propterea, quod tale non est, secundum se neque rectum dici, neque bonum queat. Ex quo nimirum efficitur, quod & ipse ajebat Leibnitius, *uti proportionum, & æqualitatum, ita & æquitatis, & convenientiæ regulas æternis rationibus constare*. Quum autem Deus negare se ipsum nequeat, neque adeo ordinem sapientiæ suæ, ex hoc ipso sequitur nec rectum ex se, neque bonum, quod attinet ad actus naturam, ullo prætextu dici apud Deum posse, quod cum ipsius æterna lege quo demum cumque modo repugnat; id quod solet etiam dici intrinsece malum ob immutabilem, quam habet cum ejusmodi lege oppositionem, qua fit, ut nullo unquam cujusque alterius boni, aut finis obtentu honestari queat.

Præclare id docuit Tertullianus lib. de spect. his verbis. *Non potest aliud esse, quod vere quidem est bonum, seu malum. Omnia penes veritatem Dei fixa sunt. Ethnici, quos penes nulla est veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis Deus, malum, ac bonum pro arbitrio, ac libidine interpretantur, alibi bonum, quod alibi malum, & alibi malum, quod alibi bonum.*

(a) *Lex justi, & boni moralis a Deo data sola veritas.*

bonum. Cujus quidem rei ratio ex immutabili æternæ legis veritate petitur, cui, ut ajebat Tullius lib. 3. de Rep. apud Lactantium lib. 6. cap. 8., nec obrogari fas est, neque derogari aliquid licet, neque eadem tota abrogari potest. Hinc frustra adversus eam legem quis cujusque generis præscriptionem obtruderet. Lex enim illa veritas est: *Veritati autem nemo præscribere potest: non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegia regionum*. Consuetudo quævis adversus eam nihil juvat: *Quodcumque adversus veritatem sapit, hoc est hæresis*, seu falsum, *etiam vetus consuetudo*. Tertul. de velandis virginibus; &, ut habetur etiam in jure Canonico ex Cypriano, *consuetudo sine veritate vetustas erroris est*. Exceptionibus quidem his subesse possunt hominum leges, quia ab hominibus sunt, neque de cœlo ruunt; qua de caussa & mutari, & corrigi ab iisdem queunt. Sic Lycurgi leges a Lacedæmoniis emendatæ fuerunt, & *Vos* (scribebat Tertullianus in Apologetico ad Alexandrum Severum, & Antoninum filium Romani Imperii Antistites) *nonne quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem, & squalentem silvam legum novis principalium rescriptorum, & edictorum securibus rustatis, & ceditis?* At æterna Dei veritas experimentis non eget: vicissitudinibus non obumbratur: virgo est corrumpi nescia: & tamdiu immobilis manet, quamdiu, qui æternum vivit, *Antiquus dierum* sedet. Ex quibus omnibus patet, quemadmodum nihil urgeri adversus illam legem queat, quo aut ejus minuatur auctoritas, aut quod in illam commissum secundum se honestum fieri possit.

XIX.

XIX.

Conſtat II., quod maxime ad rem noſtram attinet, quid ſit ſecundum veritatem vivere, & quid ſecundum mendacium; quæ quidem non raro in Scripturis, & Patribus occurrit diſtinctio (a). Vivere ſecundum veritatem nihil eſt aliud, niſi ex lege Dei vivere, ad quam factus eſt homo, quæ ipſa veritas eſt; vivere autem ſecundum mendacium eſt ſecundum proprium appetitum, & arbitrium vivere, propter quod homo creatus non eſt. Hinc ut prius rectum, & bonum, utpote quod Dei ordinationi reſpondet; ita alterum malum, quia repugnans ordini, quem præſtituit Deus. Prius bonum, quia verum, ideſt juſto, & legitimo ordini congruens; alterum malum, quia falſum, ideſt ab æternæ veritatis ſanctione diſcordans.

Egregie in hanc rem S. Auguſtinus de civ. Dei lib. 14. cap. 4. Quum vivit homo ſecundum veritatem, non vivit ſecundum ſe ipſum, ſed ſecundum Deum. Deus eſt enim, qui dixit, Joan. 14., *Ego ſum veritas*. Quum vero vivit ſecundum ſe ipſum, hoc eſt ſecundum hominem, non ſecundum Deum, profecto ſecundum mendacium vivit: non quia homo ipſe mendacium eſt, quum ſit ejus auctor, & creator Deus, qui non eſt utique auctor, creatorque mendacii, ſed quia homo ita factus eſt rectus, ut non ſecundum ſeipſum, ſed ſecundum eum, a quo factus eſt, viveret; ideſt illius potius, quam ſuam faceret voluntatem: non autem ita vivere, quemadmodum eſt factus, ut viveret, hoc eſt mendacium. Beatus quippe vult eſſe, etiam

K non

(a) *Quid ſecundum veritatem vivere, quid ſecundum mendacium.*

non sic vivendo, ut possit esse. Quid est ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici potest, omne peccatum esse mendacium. Non enim fit peccatum, nisi ea voluntate, qua volumus, ut bene sit nobis, vel nolumus, ut male sit nobis. Ergo mendacium est, quod quum fiat, ut bene sit nobis, hinc potius male est nobis; vel quum fiat, ut melius sit nobis, hinc potius pejus est nobis. Unde hoc, nisi quia de Deo potest bene esse homini, quem delinquendo deserit, non de se ipso, secundum quem vivendo delinquit? Quo refertur & illud, quod antea notaverat S. Doctor de Principe tenebrarum, ideo ipsum mendacii patrem appellari, quia *in veritate non stetit*, Joan. 8., idest creatus a Deo non secundum Deum, sed secundum se ipsum vivere voluit, & ideo non de Dei veritate, sed de suo mendacium locutus est. Eo spectat etiam Paulli testimonium Rom. 3. *Si autem veritas Dei in meo mendacio abundavit*. Meum dixit mendacium, veritatem Dei: ut nimirum significaret hominem, quum derelinquit Deum, ejusque legem, non veritatem sectari, sed vere, & proprie mendacium, dum sequitur id, quod verum non est, sed omni modo deficiens, & falsum.

XX.

Constat III. Deum, qui legem homini statuit, ut eam sequeretur, atque ita secundum veritatem viveret, ejus certe notitiam illi exhibuisse, aut sic parabilem constituisse, ut eam sibi comparare posset, quod attinet ad præcipua saltem, & generalia juris naturæ principia, indeque proxime manantes conclusiones. Hoc enim omnino ad legis rationem pertinebat, ut manifestata esset aliquo modo;

futu-

futurum alioquin, ut frustranea lex, & nulla ipsius obligatio haberetur, quæ ex absolutæ cognitionis defectu non posset impleri (*a*). Manifestata est autem per lumen quoddam affusum rationali naturæ, quo quasi divinæ mentis radio vel quædam in animis signarentur æterni ordinis, ac veri notiones, vel ita in aperto ponerentur, ut easdem intellectus, semel ac attenderet, non posset non videre. Talia sunt ex. caussa: *Deum colendum, a quo existentiam, & vitam accepimus: Alteri non faciendum, qui communem habet nobiscum naturam, quod nollemus ipsi*, & alia id genus: Principia scilicet fœcundissima, a quibus, quantum assequi ratione possumus, universa officiorum moralium ratio, seriesque pendet, & aliunde quæ omnibus probata sunt, ac debent esse, ut quæ vel communis intelligentia in animis inchoavit, vel satis, quantum ad cujusque officium pertineret, si velit attendere, patefecit.

Hæc principia, de quibus diximus, consueverunt appellari *principia synderesis*, quod aut animo inserta sint, aut proxime adjacentia rationi, unde & a quibusdam dicuntur menti hærere instar habituum, ab aliis non ita quidem, sed quasi ipsi affinia, & proxima, quæque ideo sic eidem obvia sunt, ut, quemadmodum accidit in rebus maxime conspicuis, ad ea respicientes non tam credamus ipsa animo videre, quam videamus: quo fit, ut illius generis controversia nihil immutet naturam rei, quæ in utraque sententia eadem manet. Idem Lockius, qui

(a) *Ea lex, & veritas justi, & boni moralis manifestata est hominibus per quasdam naturæ notiones tanquam cognoscendorum, agendorumque principia &c.*

qui ideas innatas sustulit, quum ventum ad hæc principia est, ita rationi pervia dixit esse, ut innoxie ab homine sano ignorari non possint. Deus, inquit, homines non reliquit sine testimonio sui. Instructi, ut sunt, facultatibus percipiendi, sentiendi, ratiocinandi, næ manifeste iniquissimi forent, si quererentur sibi non satis esse præsidii, quo suum auctorem noscerent, & quæ ad ipsos pertinent, quantum est opus, quo ad finem tendant suum (ut per rationem licet), cujus gratia existunt, in eamque felicitatem moveantur, quæ naturæ proposita est. Ignorant quidem hæc fortasse nonnulli, sed quos adeo strenua exercet inertia, ut pari jure ignorare queant alias etiam ex illustrioribus, atque evidentioribus veritatibus, quod ad eas considerandas animum nunquam appulerint. Vid. *Abregé de l'essai de Monsieur Locke sur l'entendement humain &c. liv.* 4. *ch.* 10. Haud aliter disputat Auctor libri, *Lettres juives tom.* 5. *lettr.* 181. *Lumen*, ajens, *naturæ a Deo tributum sufficit, ut cognoscatur, quod utile, & honestum. Si hæc non satis apte discernuntur a quibusdam, attentionis defectui, aut præjudicatis opinionibus est imputandum. Frustra*, subdit ille, *hujusmodi lumen inutile diceretur, quia multæ adhuc gentes, etsi ratione polleant, solo tamen quodammodo instinctu reguntur. Idem enim de ratione, seu intellectu hominum affirmandum, quod de libero eorumdem arbitrio. Possunt quippe ratione, si velint, uti, quin tamen ipsis ulla immineat violenta necessitas. Atque ex hoc porro libero rationis usu existit, qui tam sæpe in hominibus cernitur, diversus, ac varius sapientiæ, prudentiæ, virtutisque gradus.* Hæc quum ita sint, non magnopere quærendum, ut dixi, num ea principia

cipia habitus instar sint, vel quid aliud. Quum iidem ipsi, qui innatis habitibus adversantur, aut ideis, eas tamen notiones adeo in luce positas velint, ut nequeant ignorari sine piaculo, quid adhuc rei immoramur? An ut sibi quis postulet explicari, dum cogitat, aut videt aliquid, quo modo hoc ipsum videat, aut cogitet? Tantum hic paucis docebo, ut constet, & quam late pateat eorum, quæ supra constituimus exempli caussa, duorum principiorum veritas. Illud est enim, ut animadvertit Montesquieu *de l' esprit des loix liv.* 1. *ch.* 1., naturæ effatum omnem institutionem hominum antevertens: *Entia intelligentia, quæ beneficium ab altero acceperint, gratum eidem animum afferre oportere:* (Facessat hinc aliquantisper Helvetius, qui facti gratiam non naturæ obligationem, sed tantum societatis officium esse voluit in miserorum subsidium invectum, quo augeretur beneficorum numerus, *de l'esprit disc.* 2. *ch.* 2.) Quid porro hoc? Nonne ex eo principio generatim, & nullo monitore quisque statim, qui ratione utatur, intelliget Deo obsequentissima grati animi officia adhibenda esse, a quo nimirum habet, & quidquid est, & quod spiret, & placeat, si placet? Venio ad alterum. An non congeneratum quodammodo naturæ illud principium est: *Alteri non faciendum, quod tibi fieri nolis*, si homines consideres cognatione naturæ, & quasi originis communione conjunctos? Quid ergo in alios facinora? *Nullus est enim*, ajebat S. Augustinus lib. de decem chordis cap. 10., *nullus est, qui faciat alteri injuriam, nisi qui fieri nolit sibi, & in hoc transgreditur naturæ legem, quam non sinitur ignorare, dum id facit, quod non vult*

 pati,

pati. Furtum si faciam, id facio, quod pati nolo: si parentibus meis honorem non deferam, quando volo, ut mihi deferatur a filiis meis, id facio, quod pati nolo: si occidam, si accedam ad uxorem alterius, & nolo, ut mea uxor tale quid faciat, si concupisco uxorem proximi mei nolens, ut concupiscatur mea; id facio, quod pati nolo. Colligantur etiam, si placet, quæ sparsim habet Rosseau in suis libris, *Emile, ou de l'education*, tumque patebit vel ipsius testimonio, quam sint naturæ consona, quæ erga alios vocantur *justitiæ, humanitatis, & misericordiæ* officia ex ipso eodem amore, quo nos ipsos prosequimur natura. *Primus*, inquit ille *liv.* 2. *pag.* 207., *naturæ motus in propriam conservationem spectat, atque felicitatem*. Hinc facilis ad alia progressio est: ex sensu justitiæ, quæ debetur nobis, potest & alter justitiæ sensus existere, quam aliis debeamus ipsi. Deinde *ex amore propriæ conservationis amor eorum proxime nascitur, quæ conservare nos possint, liv.* 4. *pag.* 161. Hinc quem benevolum sensum quisque concipere debet pro specie sua, id tantum reputans animo, quemadmodum sine aliorum subsidio vivere nequiverit infans, & vix, ac ne vix quidem, ut tantillum loquar, adultus? Tandem, ut alia prætercam suscepti operis modum cogitans, *ex amore eorum, quæ conservare nos possunt, & deploratio*, inquit, *existit malorum, quibus perceili possumus, ac turbari; liv.* 4. *pag.* 203. Hinc contristari pro afflicto, ut liberetur, timere periclitanti, ne pereat, & generatim virtus misericordiæ existit, cujus gratissima vox mortalibus: *Non ignara mali, miseris succurrere disco*. Ex quibus omnibus patet, ut ex uno, aut altero juris naturalis principio cætera

manare

manare queant, & quæ ad Deum, & quæ ad alios referuntur, ac pertinent, ut sola possunt ratione investigari, atque cognosci.

XXI.

Intellectus itaque, seu ratio hominis, non qualiscumque, sed iis, aliisque id genus principiis, atque notionibus a Deo quocumque modo informata est propria, ac naturalis ejusdem hominis lex, ad quam ut exiguntur actus, boni; secus, mali habentur in ordine morum (*a*). Ex quo & illud dici consuevit, quemadmodum lex æterna Dei ut in divina mente existens prima quidem, sed remota actuum humanorum regula est, ita rationem hominis ejus legis ordine a Deo informatam secundam, seu proximam eorumdem actuum legem appellandam esse; quia nimirum ab illa est lege æterna, ex qua accipit ratio hominis, ut sit recta; ab illa assumit, unde immutabiliter judicet de actuum honestate, aut turpitudine; ab illa tandem habet, ut obligationem inducat, atque ita homines valeat ad sui prosecutionem adstringere; qui tres sunt veræ, ac legitimæ legis, ut supra memoravimus, characteres.

Audiatur hac de re S. Thomas 1. 2. q. 19. art. 4. *In Psalmo 4. dicitur*; multi dicunt, quis ostendit nobis bona? Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: *Quasi diceret, lumen rationis, quod in nobis est, intantum potest nobis ostendere bona, & nostram voluntatem regulare, inquantum est lumen vultus tui, idest a vultu tuo derivatum*. Ex

 quo

(a) *Intellectus, seu ratio hominis, ut legis principiis informata, est proxima actuum humanorum lex.*

quo principio colligit S. Doctor (quod præ oculis semper habendum est , & consentit cum eo , quod supra ex S. Augustino laudavimus de æternæ legis veritate §. XIX.) , rectitudinem actus , & voluntatis humanæ magis pendere *a ratione Dei* , seu a lege increata , quam a creata , idest a recta ratione ; quia hæc ipsa , ut habeat vim legis , id obtinet a lege æterna , cui conformis est . *In omnibus autem caussis ordinatis* , subjicit cit. loco , *effectus plus pendet a caussa prima , quam a caussa secunda , quia hæc non agit , nisi in virtute primæ caussæ* . Hinc semota ejusmodi lege , ut diximus , ne quidem ratio , se sola inspecta , rationem habere posset normæ , seu legis , quemadmodum sine artis alicujus principiis frustra cujusque vel acutissimi ingenium ejus artis regula diceretur . Eo pertinet illud Augustini , quod de æterna rerum omnium veritate dictum lib. de vera religione cap. 30. cuncta , quæ hactenus docuimus , mirum in modum illustrat : *Lex* , inquit , *omnium artium quum sit omnino incommutabilis , mens vero humana , cui talem legem videre concessum est , mutabilitatem pati possit erroris , satis apparet supra mentem nostram esse legem , quæ veritas dicitur . Nec jam illud ambigendum est incommutabilem naturam , quæ supra rationalem animam sit , Deum esse , & ibi esse primam vitam , & primam essentiam , ubi est prima sapientia . Nam hæc est illa incommutabilis veritas , quæ lex omnium artium recte dicitur , & ars omnipotentis artificis* .

XXII.

XXII.

Hinc porro quædam ſequuntur (*a*). I. ſicut in ordine phyſico voluntas in homine dominans principium eſt, eo quod omnes ejus reliquæ facultates ipſius imperio natura ſubjiciantur, ut explicavimus 1. parte §. IX., & X., ita a contrario in ordine morali dominans in homine principium eſſe debere rectam rationem, cui voluntas ſubſerviat ipſa ex Dei jubentis præſcripto neceſſe eſt; quia non proprium arbitrium homini datum a Deo tanquam lex, ſed ratio, ut ponitur, divini ordinis cognitione informata, quæque ideo valeat in agendis, fugiendiſque hominem dirigere, quod non poſſet cæca voluntas.

Atque hoc modo refellitur eorum agendi ratio, qui, omnia quæcumque ad mores pertineant, revocant ad ſuum arbitrium, ſuiſque tantum res eſſe, aut ſtare volunt judiciis, aut quocumque tempeſtas, vel fanaticus error tulerit, illuc deferuntur hoſpites, & ſubſiſtunt; quod profecto nec ſapit veritatis amorem, nec ullo modo decet prudentis viri integritatem, & fidem. Id vero multo magis affirmandum de illis eſt, qui infimum ſenſum paſſim in rationis locum ſubſtituunt, ex eoque judicant, quod recta ratione penſandum. Qua de re D. Thomas 2. 2. qu. 25. art. 7. *Principale in homine eſt mens rationalis, ſecundarium autem eſt natura ſenſitiva, & corporalis; quorum primum Apoſtolus nominat* interiorem hominem, *ſecundum* exteriorem, *ut patet 2. ad Cor. 4. Boni autem æſtimant principale in ſe ipſis rationalem naturam, ſive interiorem hominem; unde ſecundum hoc æſtimant ſe eſſe, quod ſunt,* (atque ita quoque de cæte-

cæteris rebus sentiunt). *Mali autem æstimant principale in se ipsis naturam sensitivam, & corporalem, scilicet exteriorem hominem; unde non recte cognoscunt se ipsos*, (neque adeo etiam quæ vere ad ipsos pertinent, uti par est, ab aliis dijudicant). Atque hinc profecto prima mali lues, quæ tantopere olim, vel ipsis Apostolorum temporibus, ut ex Paullo discimus, castissima morum dogmata ab iisdem proposita vexavit tanquam prudentiæ carnis, quæ tamen, eodem Paullo judice, *mors est*, inimica. Et sane si optima, omnibus consentientibus, ea lex est, quæ minimum relinquit arbitrio judicis, optimus vero judex ille, qui minimum sibi; qui fiat, ut talis haberi debeat communicata rationi Dei lex, idest enim omnium imperfectissima, quæ huc, illucve trahi pro animi sententia possit, aut talem mereatur judicem, qui se se ipsum, & voluntatem suam eidem anteferat, quod vel in ipsis humanis legibus tum incivile, tum iniquum omni modo haberetur?

XXIII.

Sequitur II. si ratio non habet vim legis, nisi ut est divinæ, æternæque legi conformis, a qua id obtinet, ut recta sit, & immutabiliter rectum, quod judicat, cum virtute, potestateque obligandi, ne quidquam contra ipsam fiat; sequitur, inquam, quæ legi Dei quocumque modo adversetur, aut ab eadem discrepet humana ratio, tum virtutem legis amittere, tum etiam ex se vim proprie dictam dirigendi hominum actus (a). Id enim omne

(a) *Hinc rursus ratio humana discrepans a Dei lege, non est vera lex, nec bonum ex se, quod secundum eam factum.*

omne tribuitur legi, sed ut vera lex est, non legis corruptio, utcumque assumtus, aut imbutus error pro lege accipiatur. Hinc poterit quidem tunc opus exercitum ex falsa legis idea excusari, quando fortasse fuerit error absolute involuntarius (*Leges enim dant veniam ex necessitate, & involuntate delinquenti*, Tertull. in Apologet., quod infra etiam suo loco expendetur); at nunquam effici inde poterit, ut vere sit bonum, quod in legem etiam inscienter commissum est. Id enim non bonum, quod non rectum, atque hoc non rectum, quod cum sua regula non coæquatum, cujusmodi sola ratio non est, sed ratio conformis legi Dei. Referantur huc, quæ superius dicta ex D. Thoma, in caussis ordinatis effectum plus pendere *a caussa prima*, quam *a secunda*, adeoque rectitudinem actus magis ab æterna Dei lege pendere, quam a ratione, utcumque ponatur recta. Sed de hoc etiam alibi.

XXIV.

Sequitur III. si ratio, seu intellectus humanus eatenus lex est agendorum, quatenus divinæ legi conformis, ergo quod rectæ rationi adversabitur facinus, aut crimen, illud idem adversabitur legi Dei, quæ per rationem rectam innotescit, atque manifestata est (*a*). Neque enim peccari potest contra principium proxime dirigens, quin simul agatur contra illud, a quo proximum ipsum dirigitur, & cui istud usquequaque debet congruere. Hinc D. Thomas 1. 2. qu. 71. art. 2. *Quidquid est contra rationem artificiati est etiam contra naturam artis,*

qua

(a) *Hinc etiam non potest peccari contra rationem rectam, quin adversus Dei legem peccetur.*

qua artificiatum producitur: Lex autem æterna comparatur ad ordinem rationis humanæ, ſicut ars ad artificiatum. Unde ejuſdem rationis eſt, quod vitium, & peccatum ſit contra ordinem rationis humanæ, & quod ſit contra legem æternam. Quare etſi Philoſophi ex. gr. ſoleant peccatum tantum conſiderare, ut rectæ rationi opponitur, non tamen excludunt alterum, quem habet, ad æternam Dei legem, cui adverſatur, reſpectum; ſed ſolum, quod muneris ſui eſt, agentes rationem, ejuſque ordinem ſcrutantur, illis interim relinquentes cætera, quorum eſt ex inſtituto tractare de lege Dei.

Obiter hic moneo eadem cauſſa, qua fit, ut agi contra rectam rationem non poſſit, quin ſimul contra legem Dei agatur, ex qua nempe habet ratio, ut ſit recta, vimque exerceat legis; eadem, inquam, cauſſa effici, ut qui adverſus rectam rationem peccat, non duplex peccatum admittat, alterum contra ordinem rationis, alterum contra legis æternæ præſcriptum. Quum enim hæc ordinata invicem ſint, ſic ut alterum profluat ex altero, nimirum ratio humana non habeat vim legis, niſi quatenus pendet a lege æterna Dei; conſequens fit hinc non duplicem legem exiſtere, quæ peccando offendatur, ſed unam, eandemque, quæ in Deo, atque a Deo eſt, ſed per rationem rectam manifeſtata, ac propoſita. Ubi autem una tantum lex, ſeu præceptum, & per conſequens una obligatio, ex ejus violatione proprie nequit duplex peccatum exiſtere, licet accidere poſſit, ut augeatur, vel minuatur ejus gravitas pro majore, vel minore perſpicientia, aut opinione mali, quod in putatam legem admiſſum eſt, aut etiam nova ei-

dem

dem crimini species accedat malitiæ, prout illa agentis mentem subiit, aut operi inesse credita est, qua de re etiam infra.

XXV.

Ex his porro omnibus, quæ hactenus diximus, hoc existit, quod cujusque alterius inquisitionis de actibus humanis, ut ad legem comparantur, caput, & fundamentum est (*a*). Nimirum actus humani quivis eatenus boni, vel mali censentur in ordine morum, quatenus sunt recti, aut pravi. Recti porro, vel pravi sunt, & habentur, ut cum lege vere congruunt, aut non congruunt. Quum autem recta ratio ea sit, quæ Dei legem, seu primam morum regulam nobis exhibeat, ac manifestet, ut antea explicatum; ex eodem principio consequens fit actus humanos omnes rectos esse, vel pravos, seu bonos, aut malos, prout ordini congruunt rectæ rationis, aut eidem repugnant. Porro autem quum nihil vere dici possit certæ legi, seu regulæ congruere, nisi ejus præscripto usquequaque respondeat, aliunde, ut quidquam non congruens dicatur, satis sit, ut in aliqua sui parte a lege deficiat; jam inde etiam ex hoc ipso necessario sequetur, ut actus humani vere moraliter boni sint, & dicantur, debere rectæ rationis ordini ab omni parte congruere; futurum alioquin, ut si in aliquo capite a legis commensuratione deficiant, habeantur, & sint simpliciter mali.

Hæc

(a) *Corollarium generale: ad bonitatem actuum humanorum requisita omni ex parte cum recta ratione congruentia, ad malitiam quilibet defectus sufficit.*

Hæc ex hucuſque dictis, ut arbitror, ſatis perſpicua ſunt, ex quibus nempe intelligitur, quam illud ſit verum, & maxime in morum doctrina, quod ex auctore librorum de divinis nominibus aſſumtum axiomatis loco ſemper, & ubique habet D. Thomas, & præcipue 1. 2. q. 18. ar. 4., ubi de actionum bonitate, vel malitia agit: *Quilibet ſingularis defectus cauſſat malum; bonum autem cauſſatur ex integra cauſſa*. Enimvero quum actio quævis, ut bona ſimpliciter ſit, debeat legi tanquam regulæ conformari, qui fiat, ut aut bonum dicatur, quod deficit, aut non malum, quod regulæ ſuæ non reſpondet? Id aliqua ſimilitudine adductus illuſtro. Sicut enim, quæ ſolet approbationem movere, pulchritudo corporis non in hujus tantum, aut alterius membri configuratione ſita eſt, ſed ex omnium partium apta diſtributione, atque inter ſe cum quodam lepore convenientium conſenſu efflorescit; haud aliter quod in actu decorum dicitur, ſeu bonum ad omnem honeſtatem pertinens, non ex unius, aut alterius, ita dixerim, ejuſdem partis compoſitione exiſtit, ſed ex omnium, quæ ad ipſum ſpectant, ordine, conſtantia, moderatione; ut ideo quod eo modo ad legem perfecte exactum non ſit, nec pulchrum dici poſſit, nec bonum, ſed mancum, turpe, vitioſum. Ex quo illud etiam intelligitur, quod obvium cuique, quemadmodum ad bonum quid amplius requiratur, quam ad malum, quod cum in his patet, quæ a natura fiunt, vel ab arte, tum vero in moribus longe eſt manifeſtius.

XXVI.

XXVI.

Quum igitur, ut actus aliquis moraliter bonus dicatur, & sit, ab omni debeat sui parte legi congruere (partem actus dico, ut antea, quidquid ad ipsum aliqua ratione pertinet); videndum est & quid in actu notari queat tanquam ad ipsum spectans, & quo modo illud idem debeat ad legem comparari (a). Et quidem principio statuitur, quoniam actio quævis circa certam rem est, in qua ut in sui materia versatur, ad ejus naturam *objectum*, quod dicitur, primario pertinere. Quum enim actio quævis humana non sit nisi motus quidam voluntatis, qui certe non potest, nisi in aliquid ferri; patet profecto illud ipsum, circa quod fertur, actus quasi materiam, & terminum constituere, ut quod proxime objectum est voluntatis. Hinc propterea quod primario, & proxime intentum a voluntate, illud idem objectum est actus humani, ut circa ipsum occupatur, & est.

Dixi *quod primario, & proxime intentum a voluntate*, quia nihil vetat illud idem, quod objectum immediatum est actus, ad aliquid aliud voluntate referri; qua de caussa etiam I. part. §. XII. observavimus ex actibus humanis (quod idem de objectis eorumdem dicitur, ut a voluntate in agendo intenduntur), alios ad alios ordinem habere tanquam media ad finem. Sed interim hoc non efficit, quominus per se, & primario natura actus ex objecti ratione terminetur; quippe quod, etsi ad aliud referatur, ipsum tamen sit, quod præsentem actum afficit, atque determinat, ut talis ex. gr. in se

(a) *Quod primario pertinet ad actus humani naturam, objectum.*

se ipso consideratus sit, & non alius. Atque eo plane sensu D. Thomas 1. 2. q. 1. ar. 3. *Idem actus numero*, inquit, *secundum quod semel egreditur ab agente, non ordinatur, nisi ad unum finem proximum* (dixerat autem, quod voluntati proxime est finis, objectum esse actus ipsius); *sed potest tamen ordinari ad plures fines remotos, quorum unus est finis alterius, ... Sicut hoc ipsum, quod est* occidere hominem, *quod est idem secundum speciem naturæ, potest ordinari sicut in finem ad conservationem justitiæ, & ad satisfaciendum iræ &c.*

XXVII.

Jam vero certum omnino etiam est ex objecto, in quod fertur actus per se, eundem primario sortiri, quod ex. gr. sit talis actus in sui natura, & non alius, quemadmodum constat exemplo proposito *occisionis hominis*, quæ nimirum actio ita suo objecto determinatur, ut & occisio tantum secundum se sit, & ut occisio sit hominis, non verbi gratia feræ (*a*). Hæc porro determinatio actus, quæ ex proprio objecto sit, ut talis sit in dato genere, & non alius, ea, inquam, est, quæ in scholis *species* actus dici consuevit. Ex quo patet, quemadmodum ad naturam actus pertineat ejusdem objectum, & quidem primario, ac proxime, semel atque ex eodem habet actus propriam, & determinatam in suo genere particulari naturam.

Res ex D. Thoma ibid. q. 18. ar. 2. illustrari potest motus exemplo, si quidem actus quilibet humanus, ut diximus, nonnisi motio quædam in aliquid voluntatis est. Porro autem quemadmodum motus

(a) *Quomodo actus dicatur speciem primario sumere ex objecto.*

motus omnis tendens in aliquem terminum speciem sumit ab eo termino, velut a forma quadam, quæ ipsum determinat, ut sit is, vel ille motus, prout in hoc, aut illud progressio facta est, & non alius; ita etiam actus pro objecti, in quod proxime tendit, ratione determinabitur tanquam a forma quadam, ut talis actus sit, & non alterius generis, seu naturæ. Namque & illud est receptum, ut quæ in aliquo genere, puta actionis, communia esse possent, atque indeterminata, illa nonnisi per particularem quamdam, quam habere possunt ex aliquo capite, formam a cæteris secernantur, qua ratione quoque dictum est: *Quod commune est, non discernit*. Eo modo intelligitur quo pacto actus proprie, & primario distinguatur, & in sua veluti specie constituatur ab eo, in quod proxime fertur, cujusmodi objectum est.

XXVIII.

His positis, extra omnem controversiam est ex objectis, in quæ fertur voluntas, & quibus terminari, ac figi proxime actus humani natura potest, quædam, ut comparantur per se ad rectam rationem, bona moraliter esse, quædam mala, prout ejusdem ordini congruunt, vel non congruunt (*a*). (Id, quod etiam dicitur de objectis ex se indifferentibus; quippe & isthæc ipsa indifferentia objectorum non est, nisi ex quadam indeterminatione rationis ad illa, quatenus nec ea prohibet, aut præcipit; sed permittit tantum, ut e re fuerit, cum opportunis adjunctis assumere). Enimvero si rem,

L uti

(a) *Quemadmodum ex objectis actuum quædam bona, quædam mala, alia ex se indifferentia &c.*

uti par est, ratione consideremus, profecto apparebit ex se bonum esse ex. gr. depositum reddere, fidem servare, honorem deferre parentibus &c., in quibus elucet ordo ipse, sensusque naturæ; contra malum esse credita sibi negare, injuria parentes afficere, & quæ iis similia, in quibus nutu suo aperte se se explicat probrosa quædam æqualitatis, & juris alieni violatio. Ex quibus propterea illud existit, quoniam per se, & primario, ut demonstravimus, actus speciem suam, idest differentiam inter se ex respondentibus sibi objectis assumunt, eosdem etiam per se, & primario ex ipsis speciem habere moralem, idest distinctionem in eo ordine boni, vel mali, prout eadem objecta convenire cum recta ratione intelliguntur, vel non. Hinc ea prima ordinis moralis lex: nimirum ut bonus sit actus in genere morum, oportebit, ut ejusdem objectum cum recta ratione congruat, aut saltem non repugnet; futurum alioquin, ut ex ejus capitis defectu fiat, & habeatur malus.

Talis est summa doctrinæ, quam de bonitate, vel malitia objecti habet Angelicus 1. 2. q. 18., scilicet *in actibus bonum, vel malum* (morale) *non intelligitur, nisi per comparationem ad rationem*. Igitur & quæ ex objectis actuum existet *differentia boni, & mali* non habebitur, nisi per comparationem eorumdem ad rationem ipsam. Atqui objectum per se non comparatur ad rationem, nisi *secundum quod est ei conveniens, vel non conveniens*. Ergo ex convenientia illa, vel non convenientia objecti per se ad rationem existet in actu bonum illud, vel malum, quod in objecto concipitur, & est. Quum autem actus per se, & primario speciem suam ab objectis repe-

repetant, circa quæ versantur; per se quoque, & primario, ut ad rationem sunt, ex iisdem speciem, seu differentiam boni, vel mali desument. Ex quibus concludit postea ejusdem quæstionis art. 8., si objectum actus includat aliquid, quod convenit ordini rationis, actum esse bonum secundum suam speciem, *sicut dare eleemosynam indigenti*; si autem quidquam includat, quod repugnet ordini rationis, actum esse malum secundum speciem, *sicut furari, quod est tollere aliena*. Ex qua doctrina duo consequuntur. I. objectum quodvis, ut materiale simpliciter, nihil conferre ad ordinem moralem, quia illud ex se nihil habet, nisi quod physicum, neque adeo ullam posse in actibus differentiam inducere, nisi physicam prorsus, prout inter se objecta discernuntur; quod convenit cum iis, quæ initio hujus secundæ partis de ordine physico disputata sunt. II. proinde quum objecta actuum aliquid conferunt ad ordinem moralem, id non efficere, nisi sub eo respectu, in quo versantur ad rationis ordinem, prout nempe licet ea per rectam rationem attingere, vel non licet, ut permissa sunt, vel prohibita, quod ex morum lege æstimandum. Utrumque simul caput luculentius declaremus. Quod ut fiat, advertendum, etsi omnia, quæ condidit Deus, & in rerum natura constituit, sint bona, immo etiam valde bona, non tamen omnia homini tanquam libera, & licita Deum permisisse. Vel ipsa esca, inquit Augustinus, in qua primum peccatum commissum fuit, non quidem ex se mala, aut noxia erat (neque enim quidquam mali Deus in illo tantæ felicitatis loco creasset, atque plantasset), sed mala, & noxia erat, quia prohibita, ut in eo

præcepto parentum obedientia commendaretur. Hinc quum peccat homo, non deficit *ad mala*, *sed male*, *idest non ad malas naturas*, *sed ideo male*, *quia contra ordinem naturarum*. *Neque enim auri vitium est avaritia*, *sed hominis perverse amantis aurum justitia derelicta*, *quæ incomparabiliter auro debuit anteponi*; *nec luxuria est vitium pulchrorum*, *suaviumque corporum*, *sed animæ perverse amantis corporeas voluptates &c.* Et unde *perverse*, nisi quia homo ea attingit, quæ prohibuit Deus, vel eo modo, quem vetuit æterna, aut temporali sanctione sua? De civ. Dei lib. 12. cap. 8., & lib. 14. cap. 12. Audiatur etiam ea de re Tertullianus in libro de spectaculis. *Non hoc solum respiciendum est*, *a quo omnia sint instituta*, *sed a quo conversa*. *Ita enim apparebit cui usui sint instituta*, *si appareat cui non* ... *Omnes species malorum*, *quæ etiam Ethnici ut indubitata & prohibent*, *& defendunt*, *ex operibus Dei constant*. *Vis homicidium ferro*, *veneno*, *magicis devinctionibus perfici? Tam ferrum Dei res est*, *quam herbæ*, *quam Angeli*. *Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit? Atquin omnem homicidii speciem uno*, *& principali præcepto interimit:* Non occides. *Proinde aurum*, *æs*, *argentum*, *ebur*, *lignum*, *& quæcumque fabricandis idolis materia captatur*, *quis in sæculo posuit*, *nisi sæculi auctor Deus? Numquid tamen ut hæc adversus ipsum adorentur? Atquin summa offensa penes illum idololatria*. *Quid non Dei est*, *quod Deum offendit? Sed quum offendit*, *Dei esse desiit*, *& quum desiit*, *offendit*. *Ipse homo omnium flagitiorum auctor non tantum opus Dei*, *verum etiam imago est: & tamen & corpore*, *& spiritu desciit a suo institutore &c.* Ex quibus omnibus

nibus

nibus satis arbitror intelligi & quemadmodum quæ physica in se sunt, seu materialiter, ut ajunt, considerantur, nihil per se sola ad ordinem moralem confluant; & aliunde, quemadmodum hic ordo moralis concipi possit comparate ad res ipsas, ut se habent ad ordinem rationis; eo quod earum quasdam absolute prohibuerit Deus homini attingere, aut attingere hoc aut illo modo, quasdam permiserit: quæ duo fuerant propositis exemplis illustranda.

XXIX.

Ad actum etiam pertinent, quod secundo loco observandum, *circumstantiæ*, quæ sunt adjuncta quædam, quibus ipse actus afficitur (a). Quum enim actio quævis in singularibus versetur, non potest sine certis respectibus esse vel ad agentem, vel ad locum, vel ad tempus, aliasve res, ad quas refertur, vel quomodocumque ordinem habet; ex quibus iccirco respectibus existunt ea, quæ *operi adjuncta* nominamus. Hinc de iis quoque videndum, an, & quemadmodum possint & ipsa non solum physice actum afficere, ac determinare, sed etiam moraliter, sicuti supra de objecto est animadversum.

Obiter hic adnotamus septem generatim circumstantias numerari, quæ possunt in actus influere (Dixi *quæ possunt influere*, quia non semper omnes influunt, saltem eo modo, ut quid singulare ex se afferant actui sive in natura, sive in moribus, qua de re mox dicetur). Eæ porro sunt, quæ a Theologis eo versiculo comprehensæ (*Quis, quid,*

 ubi,

(a) *An ad actus etiam moralis naturam pertineant circumstantiæ &c.*

ubi, *quibus auxiliis*, *cur*, *quomodo*, *quando*) si bene expendantur, in idem recidunt cum illis, quas censent Jureconsulti ex Claudio Saturnino Digest. lib. 48. tit. 19. leg. 16. de pœnis, *caussam* scilicet, *personam*, *locum*, *tempus*, *qualitatem*, *quantitatem*, & *eventum*; quod propositis mox exemplis patebit. Nunc, quod in præsens attinet, teneatur, quod de circumstantiis generatim in actum aliquo modo influentibus docuit S. Thomas 1. 2. q. 6. a. 3. & 4., earum videlicet accuratam investigationem ad Theologum summopere pertinere, tum quia sine illis non potest tuto judicari, num actus convenientem proportionem habeat ad finem, quem respicere debet, necne, quum illud, nisi per commensurationem quandam, quæ fiat per debitas circumstantias, nequeat intelligi; tum quia quod dicitur bonum, vel malum in actu, melius, & pejus, etiam ex circumstantiis existit, atque ex earum conditione sæpe variatur, diversumque fit; ac tandem etiam propterea quod quum in moribus saltem actus non consideretur, nisi ut voluntarius est, aut involuntarius, profecto & ad hanc investigationem circumstantiæ pertinent, de quibus haberi cognitio, aut ignorantia potest in actu ipso, quod omnino ad rationem voluntarii quoque, aut involuntarii refertur. Quæ autem ex memoratis circumstantiis principaliores sint, paucis declarat ibidem Angelicus ar. 5., nimirum ex parte voluntatis agentis circumstantiam potiorem omnibus esse *finem*, quo voluntas ad agendum adducitur, quum ex fine fit, tanquam ex caussa impellente, unde actus humanus existat, & fiat; ex parte autem actus ipsius præcipuam esse inter cæteras circumstantiam *quid*

(non

(non prout *objectum* sonat, quomodo abs re prorsus circumstantia diceretur, sed ut significat aliquam conditionem objecti, puta, quod aqua fuerit calida, vel frigida, qua quis perfusus est), quum ea proxime attingat ipsam actus substantiam, reliqua vero eandem tantum quodammodo extrinsecus circumdent.

XXX.

Porro autem, ut ad rem accedamus, apertum est, quemadmodum, etsi substantia hominis ex. gr. eadem in omnibus hominibus sit, quod attinet ad constitutionem ipsius naturæ, tamen ea potest ex variis adjunctis formæ, coloris, temperaturæ corporis variari, aliisque id genus; haud aliter in actibus ipsis posse contingere, ut licet ex. caussa duo in idem objectum conveniant, attamen secundum circumstantias, quibus afficiuntur, quasi per quædam adjuncta varientur, & differant (*a*). Quum autem isthæc ipsa variatio vel secundum genus intelligi queat, ut quum quæ afficiunt actum, reipsa inter se differunt, & natura; vel secundum gradus, ut quando eadem etsi conveniant inter se, tamen magis, vel minus in actum influere deprehenduntur; ex hoc ipso planum fit, quemadmodum varietas & ex genere, & ex gradibus in actum induci per circumstantias queat, ut illæ diversæ inter se revera fuerint, aut tantum in eodem genere invicem distantes penes magis, aut minus. Priores appellantur variantes speciem, idest genus morale actuum; posteriores tantum in eadem spe-

 cie,

(a) *Quomodo in naturam actus moralem influant circumstantiæ & penes speciem boni, vel mali, & penes horum gradus.*

cie, seu genere augentes, vel minuentes eorumdem moralitatem. Ex quibus propterea fit, ut, sicuti actus, eo quod objectum, in quo versatur, habeat diversam relationem ad ordinem rationis, ut supra explicatum, intelligitur speciem quandam, seu differentiam boni, vel mali moralis inde sortiri; sic ex eadem caussa, prout circumstantiæ operi adjunctæ, atque in illud vere influentes, ut morale est, singularem habebunt convenientiam, aut repugnantiam cum rationis ordine, inde consequens fiet, eamdem quoque moralitatem, seu bonitatem actus, aut malitiam variari vel penes speciem, seu genus, vel penes gradus posse, ut tulerit earumdem circumstantiarum ad rectam rationem vel in genere morum, vel in gradibus suis comparata natura.

Hæc quidem pleraque omnia depromta sunt ex D. Thoma cit. loco q. 18. ar. 3., circa quæ adhuc juverit observare circumstantias quasdam quandoque transire in conditionem principalem objecti, qua nimirum ipsum afficitur, atque determinatur; quandoque autem eidem tantum adjacere, ut quid minus principale. Scilicet eo fit, ut quando circumstantia principalem constituit conditionem objecti, tum ea quoque ut illud afficiens sit etiam primario, & principaliter volita, quando objectum intenditur a voluntate, ut quum quis alterum abluere volens, non aquam utcumque vult, sed ferventem, atque ea ratione bonitas, vel malitia, atque ejusdem species, vel gradus erit etiam primario, & præcipue in actu intentus; contra se habet res, quando circumstantia tantum concomitanter objectum respicit, vel quasi quoddam accidens; tunc enim ut principaliter non intenta, non poterit

terit esse id, quod primario, & per se moralitatem, aut ejus gradum, & speciem constituat, sed tantum quod secundario, & ex consequenti, ut quæ indirecte tantum volita est. Id quod descendit ex eo principio, quod jam constituimus prima hujus operis parte, atque alibi etiam confirmabitur, nihil posse in actum ut moralem confluere nec penes speciem, nec penes gradum, nisi prout in eumdem confluit ut humanum, atque adeo nisi prout illud idem apprehensum est a voluntate, aut apprehendi potuit, & debuit vel in se, vel in caussa; qua de re videantur, quæ I. parte §. V. VI. VII. & XVII. dicta sunt &c.

XXXI.

Porro autem illud etiam manifestum est, aliquando circumstantias, ut ad rationis ordinem referuntur, quidquam habere, quod eidem consentaneum sit, vel repugnans, quod item quandoque diversum est in genere moralitatis ab eo, quod objecto competit ratione sui ad eum ordinem comparato, rursus & quod aliquando magis, vel minus convenire, aut repugnare intelligitur, prout inter se adjuncta ipsa in eo ordine conferuntur pro majore, vel minore, quam habent ad rectam rationem analogia, vel repugnantia (a). Patet id ex communi hominum sensu, qui, ut de boni, vel mali moralis specie judicent, non id solum consulunt, quod factum, sed etiam ipsi operi adnexa perpendunt, in quibus quidquam factum est; atque id quidem & in privatis judiciis, & in publicis locum habet, &

(a) *Circumstantiæ aliquando quid habent rationi congruens, aut repugnans magis, vel minus, quo influunt in actum &c.*

& in oeconomicis rebus, & in politicis, & generatim in omnium gentium institutis, & legibus. Ergo ex omnium consensione cujusque generis factis comprobata constantissimum est, circumstantias revera quidquam ad opus conferre posse boni, vel mali aut penes rationem ipsam boni, vel mali, aut penes ejusdem gradus, aut species, prout sub rationis ordine inspectæ quidquam moralitatis habent, qua in opus ipsum influant. Hinc existit hæc altera ordinis moralis lex priori finitima: ut quilibet humanus actus sit rectus, seu bonus moraliter, non solum talis penes sui objectum debet esse, sed etiam ratione adjunctorum, ut ad rectam rationem sunt, alioquin erit malus, & quidem ea malitiæ ratione, genere, & gradu, quo intelligitur penes sui adjuncta a rationis ordine deficere; quod idem subauditur de bonitatis caussa, specie, aut gradu, uti supra traditum est, modo concurrant ex ordine cætera ad bonitatem moralem requisita.

Laudavimus hac de re generis humani consensum tam in bonarum, quam in malarum actionum judicio. Res quibusdam exemplis commonstranda est. Æstimatio pœnæ profecto cæteris paribus, pendet a ratione culpæ, quæ patrata est, ut si exempli gratia peccatum fuerit proposito, aut impetu, in re gravioris momenti, aut levis, quæ distinctio culpæ ab omnibus probata est. Jam vero quis credat hæc, quæ tamen ad circumstantias solum pertinent facti, ita ex æquo legibus æstimari, ut pro eodem delicto quocumque modo patrato æqualis irrogetur pœna? Id certe nunquam tulit sacra majestas legum, ut Stoicorum instar, aliis

qui-

quibuscumque insuper habitis, de nudo tantum opere judicarent. Quare Claudius Saturninus loco superius memorato post numeratas circumstantias, quibus criminosa aut facta, aut dicta, aut scripta, aut consilia affici queunt, eaque inter se discerni, vel in eodem improbitatis genere augeri, aut minui, sic diversas pro iis pœnas luendas dixit, ut probe intelligatur eumdem ex diversis operi adjunctis & de varia delictorum specie judicasse, & de eorum gradibus plane distinctis. Scilicet delictorum genera, inquit, *consideranda sunt septem modis*. Caussa, *ut in verberibus, quæ impunita sunt a magistro allata, vel parente, quoniam emendationis, non injuriæ gratia videntur adhiberi; puniuntur, quum quis per iram ab extraneo pulsatus est* (Atque hæc porro circumstantia *caussæ* cum ea confunditur, quam Theologi *finem* appellant, cujus gratia quidquam factum est). Persona, subdit, *dupliciter spectatur: ejus, qui fecit, & ejus, qui passus est. Aliter enim puniuntur ex iisdem facinoribus servi, quam liberi: & aliter, qui quid in dominum, parentemve ausus est, quam qui in extraneum, in magistrum, vel in privatum. In ejus rei consideratione ætatis quoque ratio habeatur*. Locus *facit, ut idem vel furtum, vel sacrilegium sit, & capite luendum, vel minore supplicio*. Tempus *discernit emansorem a fugitivo: & effractorem, vel furem diurnum a nocturno*. Qualitate *quum factum vel atrocius, vel levius est: ut furta manifesta a nec manifestis discerni solent, rixæ a grassaturis, expilationes a furtis, petulantia a violentia* .... Quantitas *discernit furem ab abigeo: nam qui unum suem subripuerit, ut fur coërcebitur: qui gregem, ut abigeus*. Eventus *spectetur, ut a clementis-*

simo

ſimo quoquo facta , . . . & ideo apud Græcos exilio voluntario fortuiti caſus luebantur . . . Evenit etiam, *ut eadem ſcelera in quibuſdam provinciis gravius plectantur , ut in Africa meſſium incenſores , in Myſia vitium : ubi metalla ſunt , adulteratores monetæ . Nonnunquam* quoque *evenit , ut aliquorum maleficiorum ſupplicia exacerbentur , quotiens nimium multis perſonis graſſantibus exemplo opus ſit .* En itaque quemadmodum ex ipſa civilis juris auctoritate circumſtantiæ poſſint in opus influere , in eoque propterea aliquando ſpeciem mutare , ſeu novam inducere , ut in ſacrilegio , vel furto &c.; item augere , vel minuere ejuſdem gravitatem , quod ex recenſitis exemplis planum eſt , atque ita cauſſam præbere Reipublicæ diverſæ , aut majoris , vel minoris infligendæ pœnæ . Hoc autem quum in civili ſocietate recta ratio ſuadeat , ut ex adjunctis delicta penſentur , cur & eadem non vincet , ut eodem modo illa æſtimari debeant , prout non tantum adverſus externas leges, quam contra ipſam quidquam peccatum eſt ? Neque enim minus auctoritatis recta ratio habet , quam in externo foro civilia jura , quæ etiam quantam obtinent , totam in origine a recta ratione ſortiuntur , cui & leges omnes , ut juſtæ ſint , congruant neceſſe eſt . Atque hæc quidem in malis operibus propoſita exempla . Afferamus nunc quoddam , quod in bonis valeat , & , ut ajunt , in conſcientiæ foro , & coram Deo . S. Auguſtinus lib. 15. de civ. Dei cap. 7. illud explanans , quod Deus habuit ad Cain Gen. cap. 4. ver. 7. ſecundum LXX. Interpretum verſionem : *Nonne ſi recte offeras , recte autem non dividas , peccaſti ?* , ſic eleganter ſcribit : *Recte quippe offertur ſacrificium , quum offertur Deo vero , cui uni*

tan-

tantummodo sacrificandum est. Non autem recte dividitur, dum non discernuntur recte vel loca, vel tempora, vel res ipsæ, quæ offeruntur, vel qui offert, & cui offertur, vel hi, quibus ad vescendum distribuitur, quod oblatum est: ut divisionem hic discretionem intelligamus; sive quum offertur, ubi non oportet, aut quod non ibi, sed alibi oportet; sive quum offertur, quando non oportet, aut quod non tunc, sed alias oportet; sive quum id offertur, quod nusquam, & nunquam penitus debuit; sive quum electiora sibi ejusdem generis rerum tenet homo, quam sunt ea, quæ offert Deo: sive quum ejus rei, quæ oblata est, fit particeps profanus, aut quilibet, quem fas non est fieri. Ex quibus postea concludit S. Doctor *propterea Deum non respexisse in munus Cain, quia hoc ipso male dividebat, dans Deo aliquid suum, sibi autem se ipsum &c.* Ex quo uno exemplo per alia omnia commode transferendo patet revera circumstantias etiam coram Deo in actum influere, ita ut non sufficiat ad actum virtutis, quod quidquam ex se bonum fuerit factum, seu ratione objecti, sed insuper omnino requiratur, ut fiat bene, ideft cum *discretione recta*, ut ait Augustinus, adjunctorum; futurum cætera, ut malum sit, quod non ita recte offeratur, aut fiat, utpote a rationis ordine, seu lege discordans.

XXXII.

Quum igitur ea sit actuum humanorum indoles, & natura, ut & ex objectis, in quæ feruntur, per se, & primario speciem habeant, & ex circumstantiis, prout earum complexu quodammodo perficiuntur, quæ itidem aliquando novam actui speciem tribuunt, aliquando tantum cumulant, & absol-

absolvunt, quam habent in proprio ordine (a); consequens fit, quæ hactenus dictorum summa est, moralem actuum rectitudinem, seu bonitatem (quod idem de malitiæ pravitate intelligitur) ex objecti, & circumstantiarum natura compleri, prout in actionem revera influunt, & quid habent rationis ordini congruens (aut repugnans), seu in specie, seu in gradibus, quod hucusque probatum est. Etsi enim non eodem modo, seu directo, & primario, quandoque ad actus moralis rationem circumstantiæ pertineant, quemadmodum objectum; attamen eo ipso, quod certus actus nequit sine quibusdam circumstantiis exerceri, etiam illæ ipsæ intelliguntur voluntariæ in objecto, quod volumus, vel in actu, quem exercemus, ubi de his aliquo modo cognitio aliqua præcesserit, aut haberi potuerit, quod alibi declarabitur luculentius.

Scilicet actus sine circumstantiis nequit exerceri, Ergo tametsi aliquando non velimus circumstantias directo, quemadmodum objectum volumus, tamen volentes objectum, indirecte & ea volumus, quæ eidem adjacent, ut intelligi in his voluntarium potest saltem in caussa. Ea est enim connexorum vis, ut alterum sine altero velle quis nequeat, qua ratione alterum sine altero esse non potest. Sic, inquit Augustinus de Civ. Dei lib. 16. cap. 2. *solo vomere terra proscinditur, sed, ut hoc fieri possit, etiam cætera aratri membra sunt necessaria: & soli nervi in citharis, atque hujusmodi vasis musicis aptantur ad cantum; sed ut aptari possint, insunt & cætera in compaginibus organorum, quæ non percutiuntur a canentibus, sed ea, quæ percussa resonant, his connectuntur.*

(a) *Dictorum conclusio.*

tur. Addimus tantum ad pleniorem dictorum cognitionem, quæ habet S. Thomas 2. 2. q. 33. ar. 2. Nimirum observat ille I. quoniam *actus peccatorum* sunt secundum se mali, & nullo modo bene fieri possunt, ideo de his nunquam inquiri, utrum in datis circumstantiis fieri queant, quod repugnat, sed tantum utrum circumstantiæ quidquam in eosdem influxerint, idest majoris, aut diversi mali. Quare de iis dicuntur dari *præcepta negativa*, quæ videlicet obligant omni tempore, ut ideo nunquam fieri liceat, quod ita per legem, seu rationis ordinem cautum est; quales quidam affectus sunt ex Aristotele ad Nicom. lib. 2. cap. 6. puta malevolentiæ, impudentiæ, invidiæ, & item actiones, ut adulterium, furtum, homicidium, quæ statim vel ipso nomine ita cum pravitate implicantur, ut nullo modo possit quispiam in ipsis recte agere, sed peccare semper necesse sit, quia eorum natura ex circumstantiis, ex. gr. ab excessu, vel defectu non pendet, sed ipsa per se ex naturali, & absoluta, quam habent cum rectæ rationis ordine, oppositione mala sunt. II. animadvertendum ex eodem D. Thoma, quum *actus virtutum* non quolibet modo exerceri debeant, sed observatis debitis circumstantiis, quæ ad actum, ut bonus sit, requiruntur, scilicet ut fiat, ubi debet, & quando debet, & secundum quod debet &c.; propterea ad ejusmodi actuum rationem ita circumstantias pertinere, ut de iis actibus ea caussa non dentur nisi *præcepta affirmativa*, quæ etsi quoad præparationem animi, voluntatem scilicet generatim bene agendi semper obligent, non tamen semper obligant actu, ut quid fiat, nisi quum debitæ circumstantiæ con-

fluxe-

fluxerint, ex quibus actus efflorescat virtutis, quæ una est subjecta cuilibet vero præcepto materies. III. proinde, si interveniat alicujus circumstantiæ defectus circa actum ejusmodi, quæ omnino tollat bonum virtutis, talem actum adversari præcepto, neque usquam licere, sicut primo loco dictum est; contra, si eo defectu non tollatur omnino virtus; quippe etsi tunc actus perfecte non attingeret ad bonum virtutis, attamen contra præceptum non esset; unde & Philosophus dicit in 2. Ethicorum: *si parum discedatur a medio, non est contra virtutem, sed si multum discedatur, corrumpitur virtus in actu suo;* ad quod actuum genus arbitror quosdam imperfectos pertinere, puta ex agentis infirmitate, aut alterius rei caussa, qui tamen adhuc cadere sub præcepto possunt, ut nempe fiat, quod pro dato casu, aut tempore, aut bono possibile est, licet ad cumulatam, absolutamque virtutis rationem non pertingat. Hæc porro, ut monui, omnia de circumstantiis debent intelligi, quæ vere in ordine morali quidquam influant in actum; namque si materialiter, ut inquiunt, tantum se habeant, tum ex iis ut nulla singularis moralitas existet, sic nec eædem poterunt quidquam ex se in actu producere ad talem ordinem pertinens; qua ratione ajebat Tertullianus in libro de Idololatria nihil interesse, si Idolum, quod adoraveris, *Plastes effinxerit, an Cælator exculpserit, an Phrygio detexerit;* sicut *nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formatum fuerit &c.;* quod etiam in bono dicendum est, ubi quædam circumstantiæ impertinentes prorsus, vel inutiles nihil ad propositum conferunt. Quo pacto autem

tem, quæ ad rem faciunt, circumſtantiæ, ut in actum moralem influere cenſeantur, requiratur ex parte agentis voluntas, id nimirum generatim explicabitur, ubi ad imputationem ventum erit.

XXXIII.

Sed inter omnes, quæ emineat, circumſtantias præcipue finis eſt agentis, quod jam innuimus §. XXIX. (a). Eſt enim finis ratio, ſeu cauſſa, cur actio ſuſcipiatur, quique proinde in actum influit tanquam a ſui conditione, & vi derivatum. Namque etſi aliquando contingat opus ab agentis intentione, & fine prorſus diſtingui, immo & eidem contrarium eſſe, ſicuti quum aliquid præter, aut contra opinionem inter agendum incidit; attamen, ſi conſideretur actus, ut vere humanus eſt, ſeu voluntarius, quemadmodum hoc loco accipitur, nunquam fieri poteſt, ut ab eo penitus finis influxus excludatur, quum ea ſit cujuſque deliberate agentis natura, ut nequeat ad volendum, aut agendum quidquam adduci, niſi aliqua idea boni præluxerit animo, quæ tunc ſe habet tanquam actionis ratio, & finis. Videantur, quæ dicta ſunt 1. par. §. XI. Hinc propterea quum ea ſit finis ipſius agentis natura, ut præcipuam, ac ſingularem conſtituat operis circumſtantiam, de ea nunc ſeorſim, atque ex inſtituto agendum eſt.

Notandum hic obiter, quod diximus, finem eſſe cauſſam, cur opus ſuſcipiatur, & quidem ſemper, quoties deliberata actio fiat. Namque quum nihil velle poſſit voluntas, niſi ſub ratione boni, hæc ipſa apprehenſio boni, quoties illam ad aliquid determinat,

M

(a) *Præcipua inter actionis circumſtantias agentis finis.*

terminat, eo ipso rationem finis obtinet, & dicitur ratio, & caussa actionis ejusdem. Atque hoc quidem de actibus tantum voluntariis est intelligendum. Namque si de indeliberatis agatur, frustra in iis, qui pure organici sunt, & sine ulla possunt advertentia exerceri, finis ratio quæreretur. Quare & in hac caussa de voluntariis tantum actibus loquimur, immo nec de iis quidem, nisi ut possunt ad moralitatis gradum ascendere, adeoque sunt liberi.

XXXIV.

Et quidem principio nulla est dubitatio, quin finis rectus esse debeat, qui in actum influit, ut hic bonus habeatur, & sit; quod supra de aliis circumstantiis operis dictum est (*a*). Nihil communi hominum sensui congruentius. Ii passim, immo constantissime de actionibus judicant ex fine, quem aut norunt agentis fuisse, aut putant, ut operum ipsorum figatur natura; quod quidem & in privatis judiciis, & in publicis locum habet, & in æstimatione injuriarum, & in boni operis laude. Immo, quod accurate animadvertendum, adeo firmum, fixumque hominibus est finem agentis in actionem influere, quoties ejus caussa hæc suscepta fuerit, ut passim, quum dehonestare aliquid velint ab altero factum, quod adhuc fortasse bonum esset, aut tolerabile, nihil expeditius habeant (qui improborum mos est), quam ut pravos fines in agente ipso comminiscantur, sicut ex adverso quum se se, aut alios purgare volunt a crimine, solent, ubi aliud præsto non sit, bonam saltem, ut inquiunt, intentionem obtrudere. Adeo verum est ex communi

(a) *Ut finis agentis ex communi sensu influat in operis naturam.*

muni ſententia finem agentis in actionem influere, ut ei boni, vel mali rationem tribuere queat, quæ ipſi hæret, atque ita opus corrumpere, vel perficere etiam ſingulari ratione, ut tulerit ipſius finis ad operis conditionem, & ſtatum comparata natura. Hinc propterea hæc peculiariter de fine ut influente in actum habebitur regula in ordine morali, nimirum, ut opus, quod fit, aut factum eſt, cenſeatur bonum, & ſit, illud etiam ex parte agentis requiri, ut ex recto, ſeu bono ipſius fine proficiſcatur.

Deſcendit id ex iis, quæ antea diximus, actum nempe, ut moraliter bonus ſit, debere ex integro penes omnes ſui partes, & adjuncta conformari rectæ rationi. Atqui recta ratio id exigit, ut bonum, quod fit, nonniſi ex bono fine fiat, ſeu *propter bonum*, ut loquitur D. Thomas 1. 2. q. 19. ar. 7.; alioquin quis non æſtimet malum, quantum ex agentis eſt animo, quod licet ex ſe bonum, tamen eſt factum ſub ratione mali, ut puta nocendi voluntate? Sic & ille malus habitus eſt, ipſiuſque opus malum, qui, ut legitur apud Valer. Maximum lib. 1. cap. 8., alterum occidere quum vellet, felici caſu tantum vomicæ deformitatem ſuſtulit. Hinc in jure paſſim receptum, ut eadem ſeveritate voluntas ſceleris, qua effectus, puniatur, cod. lib. 9. tit. 8. l. 5., quum in maleficiis voluntas præcipue ſpectanda ſit, non exitus, Dig. lib. 48. tit. 8. l. 14., & tit. 19. l. 16. Quid hoc, niſi quia ſucceſſus ipſe rei aliquando penes hominis voluntatem non eſt, aut etiam extra poteſtatem, contra animus, ſeu finis ſemper penes ipſum eſt? Atque hæc porro opus ex animo agentis, ubi innoteſcat, æſtimandi ratio adeo naturalis eſt, ut vel ipſos infan-

tes agnoverit Rosseau non aliter de iis, quæ ad ipsos aliquo modo referuntur, judicare. *Vidi ego*, inquit ille, *Emile liv.* 1. *pag.* 102., *infantem a nutrice leviter percussum gravius id tulisse, utpote cum manifesto offendendi animo factum, quam si quid nocentius incidisset, sed casu. Si dubitassem*, subdit, *num sensus justi, injustique insertus esset hominum cordi, eo solum exemplo ambiguitas omnis ex animo fuisset erepta;* quod quidem profecto exemplum & illud æque demonstrat justum, & injustum præcipue ex fine agentis pensari. Quin etiam addit ibid. *liv.* 4. *pag.* 162. experimento compertum est, quocumque modo se erga alios habeant infantes, *illud in amoris, aut odii sensum non converti, nisi ex manifestata eorundem adversus ipsos nocendi, aut juvandi intentione, quam animo gerunt*. Nihil afferri poterat aptius, quo ex ipsa naturæ humanæ indole ante omnem prorsus institutionem demonstraretur revera agentis finem, seu animum, ut in actus naturam, sic & in ejusdem justitiam, aut injustitiam influere; quod tamen quibusdam olim res tantum, ita dixerim, palmo metientibus non fuerat visum. Addo, quod dictum est de malo, idipsum de bono opere intelligi, ut videlicet ejusdem bonitas præcipue pendeat etiam ab agentis fine, idest ex honeste agendi voluntate. Hinc non consueverunt homines pro benefacto, quod imprudenter excidit, multam gratiam reddere, immo & justitia ipsa, quæ erga alios obtinet in foro humano, non suevit, nisi ex *voluntate ipsa* definiri, quæ veterum Jureconsultorum sapientia fuit, Dig. lib. 1. tit. 1. leg. 10. Vid. ea de re Pufendorfius lib. 1. de jure nat. & gent. cap. 7. & 8.

XXXV.

XXXV.

Jam vero si finis agentis influit in actionem ex ipso hominum sensu, ac judicio naturæ, eamque valet pervertere, aut perficere, ut licet ipsis de actuum, & finis justitia, vel injustitia cognoscere; procul dubio id multo magis admittendum est coram Deo, qui cum omnia cernat, tum vero præcipue ex animo potest hominem æstimare, & quidquid agere ille voluerit (a). Hinc etsi homines, qui sæpe sub vulpe latent, possint alios decipere externa officii specie, id tamen nunquam efficere adversus Deum poterunt, qui ipsi adest animo, atque intus est. Quum igitur ea sit humanæ indoles naturæ, ut etiam ex justitia finis judicet de actuum bonitate, ut supra ostensum est, vel malitia; aliunde vero isthæc ipsa indoles a Deo sit, qui naturam cum tali instinctu condidit, atque effinxit; consentaneum his principiis est dicere, siquidem ita ex communi sensu ad actionis bonitatem generatim rectitudo finis pertinet, hanc ipsam quoque requiri ad actuum honestatem coram Deo, seu in illo ordine legis, quem per rectam rationem hominibus dedit; neque enim alio modo demonstrari melius potest hæc naturalis lex, nisi ex ipso sensu naturæ.

Hæc cum illis cohærent, quæ superius dicta sunt de infallibili ipso sensu animæ humanæ prima parte §. LV., & hac secunda §. V. Non enim ulla afferri potest ratio, cur homines de actionibus, ut ad ipsos, vel ad alios sunt, ex finis natura, & conditione, ut possunt, dijudicent, & non item idipsum putare debeant adversus Deum, nempe ab illo

(a) *Ut influat etiam finis agentis in bonitatem, vel malitiam actus coram Deo.*

illo etiam bonas, & malas actiones ex fine judicari; nisi forte existimetur illum exterioribus tantum officiis delectari, quod ne probis quidem hominibus placeret, qui ut simplices, & aperti quum nihil ex occulto, nihil ex insidiis ipsi agendum putent, tum vero in aliis etiam fictam, si nossent, adversum se simulationem animi, & cultus execrarentur. Hinc antiqua illa, sed maxime naturæ consona Philemonis sententia, qua, ut est apud Stobæum serm. 9., justus describebatur; *Non quisquis justa quolibet præstat modo, sed qui dolosi nescius fuci integra probitate justus esse, non credi studet*. Id, quod etiam in caussa fuit Augustino, ut scriberet lib. 2 de moribus Manichæorum, in omnibus, quæ fiunt, quærendum esse finem, quo fiunt. Finis enim, quo referuntur ea, quæ facimus, idest propter quem facimus, quidquid facimus, si non solum inculpabilis, sed etiam laudabilis fuerit, tunc etiam facta nostra laude aliqua digna sunt: sin ille jure, meritoque culpatur, quem spectamus, & intuemur, quum in aliquo versamur officio; id quoque officium nemo improbandum, vituperandumque dubitaverit. De Catilina, subdit, memoriæ proditum est, quod frigus, sitim, famem ferre poterat. Hæc erant illi spurco, sacrilegoque etiam cum Apostolis nostris communia. Unde ergo discernitur parricida iste ab Apostolis nostris, nisi fine illo, quem diversissimum sequebatur? Namque ille ista tolerabat, ut immoderatissimas, & immanissimas expleret cupiditates: illi contra ut eas premerent, & dominanti rationi servire cogerent &c. Quum igitur, ipsa quodammodo præeunte natura, virtutes non tantum officio, seu operis ipsius substantia secerni

cerni debeant a vitiis, sed maxime finibus, quibus facti ratio continetur, & caussa; quidni hoc ipsum obtineat certo, & infallibiliter apud Deum, cui ut summæ veritati nihil probari potest non sincerum, fucatum, & falsum, quique ut auctor naturæ eam legem impressit hominibus, qua de bono, & malo morali ex finis, ut possent, comparatione, & natura præcipue judicarent?

XXXVI.

Quæstio itaque hic existit, undenam sit repetenda rectitudo finis, seu bonitas voluntatis, quæ in agente ad moralem actus conditionem, integritatemque requiritur, & quidem coram Deo; nam de actionis honestate, ut apud ipsum est, disquiritur (a). Qua de re observandum, antequam ad propositum accedamus, hic de rectitudine voluntatis, & consequenter actionis inquiri, prout tantum in ordine morali, seu naturalis legis inspicitur, non autem ut pertingit ad ordinem supra naturam, qui sola revelatione tenetur, & ad quem non potuisset ullo modo ratio, aut natura se sola contendere, ne quidem penes cognitionem ejusdem, utcumque perfectissima conciperetur.

Atque hoc quidem de capite nonnulla animadvertenda sunt, quæ pertinent ad explicationem hujus ordinis tum naturalis, tum præter naturam, ut probe res, de qua agitur, percipi queat. Dico itaque ea supernaturalis ordinis esse, ad quæ non potuisset ullo modo nativo suo lumine homo pertingere, multoque minus in ea se se movere appe-

 titione

(a) *Undenam repetenda rectitudo finis, seu voluntatis agentis, ut requiritur ad bonitatem moralem actionis.*

titione, aut nisu interiore, & suo. Talia sunt, quæ sola constant fide, puta, quod Deus voluerit se ipsum humanæ naturæ communicare per quandam gratiæ speciem, qua homo fieret, ut loquitur S. Petrus ep. 2. cap. 1., *Divinæ consors naturæ*; quod Deo placuerit ipsum in se, ac penes essentiam suam objectum esse beatitudinis nostræ, quo videlicet frueremur ipsi, in quod intueremur videntes ejus naturam, *sicuti est*, 1. Joan. 3.; quod ille quandam societatem spiritualem ipsum inter, & homines constituerit etiam in hac vita, vi cujus qui *in charitate maneret*, *in Deo maneret*, *& Deus in eo*; 1. Joan. 4. Hæc profecto, & alia id genus, quæ maxime pertinent ad virtutes Theologicas, quum dicant communicationem *alicujus boni proprii naturæ Divinæ*, certissime, nisi revelata, perpetuo latuissent hominem, nulla unquam ipsius cognitione, aut voto attingenda. Atque hæc porro, quoniam ex ordine rationis non sunt, ab hac omnino disputatione removentur; neque enim hæc possunt ullo modo ad rectitudinem voluntatis cujusque agentis secundum naturæ ordinem pertinere, quæ nimirum naturam superant, ipsiusque vim omnem excedunt. Reliquum est igitur, ut ad ea tantum contrahatur sermo, quæ naturalis ordinis sunt, ad quæ ipsa hominis ratio pertingere posset, ut nimirum intelligatur, quæ, & qualis esse debeat agentis voluntas in appetitionibus, & actibus suis, quo recta, & justa dicatur in ordine naturæ. Videatur hac de re clarissimus Doctor Sorbonicus Carolus Du Plessis d'Argentré : *Notions Theologiques de la surnaturalité, ou de la difference propre, qui distingue les choses naturelles des surnaturelles.*

XXXVII.

XXXVII

His præmunitis, iſtud principii loco pono, ad rectitudinem voluntatis in ordine naturali conſtituendam haud ſatis eſſe. ut aliquid boni faciat utcumque, & abſque omni conſideratione, ſed omnino requiri, ut quod bonum facit, ſciens, ac prudens operetur (*a*). Quippe ſi caſu quid faciat boni; non laudatur voluntas, quæ ex æquo mali aliquid efficere potuiſſet, ut per ipſam ſtetit; immo culpanda potius, quæ ita agendo incurioſa, & indiligens adverſus legem fuit. Rurſus quæ boni quid egit, ſed cum opinione mali, profecto voluntas bona non eſt, cujus propoſitum ea in hypotheſi fuit non bonum, ſed malum agere, & quidem malum ejus ſpeciei, quod etiam per errorem mente perceptum eſt. Itaque hæc prima, & generalis, quod ſpectat ad finem agentis, ordinis moralis lex erit, ut non ſolum voluntas in id feratur, quod bonum, ſed etiam illud ipſum intendat ſub ratione boni, quatenus ſcilicet ut tale cognitum, atque apprehenſum eſt.

Et vero quum objectum, vel res ut apprehenſa conſtituat finem voluntatis, certum eſt, prout ea bona, vel mala concipitur, ſpeciem boni, vel mali tribuere voluntati; hinc ut bona voluntas cujuſque agentis habeatur, hoc primo requiretur, ut non ſit, niſi boni. Collegit hæc S. Auguſtinus ex ipſa natura voluntatis. Quum enim ea, ut ipſe ratiocinatur lib. 14. de civ. Dei cap. 7., pro varietate rerum, quæ appetuntur, atque fugiuntur, in hos,

(a) *Ad ejus finis rectitudinem primo exigitur, ut bonum, in quod fertur, voluntas intendat, & velit ſub ratione boni.*

hos, vel illos mutetur affectus, consequens est, ut quis dicatur voluntatis bonæ, oportere, ut idem ipse habeat affectus bonos, quorum proinde rectitudo, & bonitas ex rebus eisdem subjectis definienda est. Ex quo concludit illi, qui secundum Deum, idest ejus legis veritatem, non secundum hominem, hoc est sui arbitrium vivit, opus esse, *ut sit amator boni, unde sit consequens, ut malum oderit*; quod certe affectum boni in voluntate agentis præconcipit, quemadmodum & in eadem odium, seu aversationem mali. Haud aliter D. Thomas, qui 1. 2 q. 19. ar. 1. ita ad rem disputat: Bonum, & malum sunt per se differentiæ actus voluntatis, & quidem secundum speciem; nam profecto bonum, & malum inter se specie differunt. Atqui differentia speciei in actibus per se, & primario ab objectis assumitur, ut per rationem repræsentantur voluntati, sicut & nos antea demonstravimus. Ergo bonum, & malum in actibus voluntatis proprie attenditur secundum objecta &c.; unde qualia sunt objecta, quæ voluntati repræsentantur per rationem, talis & ipsa voluntas erit, ut se habet ad illa, idest bona, vel mala in ordine morum, prout appetit, quod appetendum est, & defugit, quod est fugiendum, aut contra &c. Ex quo efficitur, ut voluntas dicatur bona, omnino requiri, ut non solum bonum faciat, aut velit, sed & illud ipsum apprehendat, & velit, ut tale, seu sub ratione boni. Eo pertinet, quod idem S. Thomas 2. 2. q. 53. ar. 1. ex Philosopho ajebat, ut aliquis actus circa quamcumque materiam sit virtuosus, inter alia exigi, ut sit voluntarius, idest ut qui agit, *operetur sciens, eligens, & propter debitum finem*,

qui

qui videlicet conveniat cum ordine rationis, ut idem explicat 2. 2. q. 10 a. 9.

XXXVIII.

Jacto huic principio & alterum addo non minus rationi consentaneum, nimirum si ad bonitatem actionis requiritur, ut voluntas intendat, atque velit in opere ipso bonum rationis, quod percipit, necessarium fuisse ex ipsomet Creatoris ordine, ut quod bonum rationis, seu legis esset, illud ipsum tale videri posset voluntati, idest enim sibi conveniens, seu bonum (a). Quippe voluntas, quæquæ fingatur hypothesis, non potest in aliquid moveri, nisi ut illud apprehendit sub ratione boni sui, idest naturæ convenientis; dico *naturæ*, quia voluntas ipsa propriæ, in qua subsistit, naturæ est sua indole conciliata, ut propterea quisque sciens, ac volens appetat bonitatem, ac perfectionem suam. Itaque si consequenter ad aliquod principium, caussamque appetendi a Creatore ipso in natura constitutam moveretur, aut moveri posset voluntas ad probandum, sequendumque ipsum rationis, seu legis naturalis bonum, certissime tenendum esset eam ex bona, honestaque caussa moveri, adeoque bene agere, quod ita ageret boni, quippequæ tunc moveretur ex principio, quod naturæ indidisset ipsemet Deus tanquam caussa vel generalis, vel particularis motionum, & appetitionum ejusdem.

Neque dicendum tunc futurum, ut periret voluntatis libertas, aut electio in singularibus appetitio-

(a) *Ut voluntas moveretur in bonum rationis, oportuit, ut ex aliqua Creatoris lege illud videri posset bonum ipsi voluntati, idest hominis naturæ conveniens.*

titionibus suis, si ex naturali aliquo naturæ ejusmodi principio ad aliquid moveretur. Namque, ut prima parte explicatum est, etsi reapse in natura existere debeat, & porro existat principium, seu ratio determinationum omnium voluntatis, quale est ipsius ad bonum generatim necessaria inclinatio; tamen in eo semper se se explicat in particularibus quibuscumque, quæ appetuntur, libertatis vis, & natura, quod quum non possint illa usquequaque repræsentare plenam, perfectamque rationem boni, & maxime in alterius concursu, quod ex vana saltem specie repræsentari potest ut bonum, semper libera voluntas est ad considerandum quodlibet particulare objectum sub hoc, aut illo respectu, quo etsi in se vere bonum sit, posset tamen pro hac, aut illa circumstantia videri non bonum, atque adeo a voluntate ipsa repudiari. Sic in proposito, de quo loquimur, tametsi in voluntate poneretur naturalis quædam inclinatio ad bonum rationis, & ordinis sequendum, adhuc tamen semper libera foret in ejus prosecutione, tum quia illud esset semper particulare bonum, finitum, ut sistitur, neque adeo aptum explere totam vim appetendi ipsius voluntatis, quæ ideo ad alia se se posset convertere suæ appetitionis objecta; tum præterea quia semper videri posset non bonum, si in conflictu alterius boni saltem apparentis acciperetur, quod nimirum pro data opportunitate, ac tempore videri quoque potest bonum, cujusmodi multa sæpe suadet inferior appetitus, seu cupiditas, ut experientia ipsa testatur. Admisso igitur quovis naturali principio, quo moveri posset voluntas ad probandum bonum rationis tanquam bonum suum, seu conveniens hominis

minis

minis naturæ, adhuc tamen libera voluntas foret, quia, quum illud semper particulare bonum esset, ab eadem ipsa posset adhuc accipi, ut non bonum, adeoque rejici, ut superius declaratum est.

XXXIX.

His prælibatis dico 1. naturæ auctorem Deum inclinationem quandam homini, idest ejus voluntati impressisse, qua non solum probaret bonum rationis, seu legis naturalis, sed etiam in illud moveri posset tanquam in bonum suum, idest rationali naturæ conveniens (a). Atque hæc quidem res facti est, quæ non solum veterum testificatione probatur, sed ipso etiam usu, & sensu intimo. Nolo quæ superius dicta sunt huc revocare, quibus evictum est ex omnium consensione præter bonum physicum aliud esse moralis ordinis bonum, quod in quadam affectuum, & operum ad rectam rationem comparatione intelligitur, quod itidem est homini maxime conveniens, utpote qui non cæco impetu, ut belluæ, sed ipsa ratione regi debeat, quod bonum etsi a nemine laudaretur, tamen esset laudabile ipsa natura; unde familiares erant veterum sententiæ, *bonum homini esse ex formula naturæ vivere*, *congruenter naturæ*, & alia id genus, quibus illi declarabant ex ipso interioris hominis sensu bonum rationis, seu legis naturalis esse quodammodo bonum ipsius naturæ humanæ, quod ideo ut tale voluntas prosequi posset, ac deberet. Solum urgeo naturalem propensionem, quam sentiunt omnes, (nisi forte qui in vitio obduruerint) ad probandum ejus

(a) *Deus revera indidit voluntati inclinationem quandam ad sequendum bonum rationis tanquam bonum suum, seu rationali naturæ conveniens.*

ejus ordinis bonum, quo mens, & ratio inferioribus viribus, & commotionibus dominetur, eas regat, nec ad impetum pervenire ſinat, ut ideo ſemoto lucro, aut perturbatione animi nemo improbus eſſe, aut cenſeri velit, & ſiquid in rationem peccatum fuerit, quiſque ſtatim ſe damnet, ut recepit ſe mens, infectum eſſe volens, quod cupido ſuaſit, aut ira. Hæc porro in hominum vita adeo communia, familiaria, continua quid aliud innuunt, niſi revera ſenſum quemdam ineſſe naturæ, ad probandum rationis ordinem ut bonum, quem ideo appetere, ſectarique voluntas queat, in eumque ſe ſe movere tanquam ſibi conveniens, ideſt illi naturæ, cui conciliata eſt facto ipſo, & inſtituto Creatoris? Patet igitur revera Deum, ut per rationem homini legem dedit, quam ſequeretur, ſic & in natura, ſeu voluntate inclinationem indidiſſe quamdam ad eam probandam, tenendamque, tanquam bonum ſuum, quam alii *inclinationem ad virtutem* nominant, alii *appetitum naturalem boni*, *quod eſt ſecundum rationem*; nam quod ſecundum rationis ordinem eſt, illud ipſum eſt ſecundum virtutem.

Præclare ea de re D. Thomas 1. 2. q. 3. ar. 1., ubi animadvertit inclinationem ad bonum rationis convenire homini ex hoc ipſo, quod eſt rationalis. Deus quippe ut quædam principia naturaliter cognita tam ſcibilium, quam agendorum in ratione hominis poſuit tanquam ſeminaria quædam intellectualium virtutum, & moralium; ſic etiam, inquit, voluntati impreſſit quendam appetitum ejus boni, quod ex ordine rationis exiſteret, quaſi proximum quoddam adminiculum, quo excitaretur, ac juvaretur voluntas ad ejus ordinis proſecutionem, atque

cuſto-

custodiam. Hinc etiam ajebat olim Auctor librorum de divinis nominibus bonum homini naturaliter esse *secundum rationem* se habere, malum contra, aut præter eamdem; & Damascenus scribebat lib. 3. de fide orth. cap. 14. *naturales esse virtutes, & æqualiter inesse omnibus*, nimirum penes inchoationem quamdam earum factam in animis; & Augustinus quoque apud D. Thomam loco citato dicebat: *Si naturam voluntas mutaverit, perversitas est, conditio servetur, & virtus est*. Quæ omnia ferme complexus est Tullius ex ipso animi sensu, quum scripsit lib. 3. Tusc. quæst. naturam quosdam nobis igniculos dedisse, ad virtutem scilicet, quos tamen ipsi celeriter malis moribus, opinionibusque depravatis restinguimus, & naturaliter esse ingeniis nostris semina innata virtutum, quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret, quantum videlicet per rationis cognitionem liceret, conditionemque naturæ. Fateor equidem ejusmodi ad bonum ordinis, virtutisque inclinationem, quæ in natura integra perfectissima erat, nunc primigeniæ culpæ reatu, quo languor quidam ad bonum effectus est in homine ad sensibilia potius, quam ad rationalis ordinis bona converso, diminutam admodum fuisse, atque vexatam; at interim negandum non est eam adhuc in sui parte subsistere in ipsa natura, a qua penitus tolli nequit, ut egregie animadvertit S. Thomas, quin & eidem eripiatur, *quod sit rationalis*. Atque hoc est, quod idem ajebat Angelicus, *bonum naturæ*, quod est inclinatio ad virtutem, originis peccato non penitus fuisse sublatum. Testes conscientiæ stimuli, quos & in gentibus agnovit Paullus Rom. 2., & experiuntur

etiam

etiam profligatissimi ingenii homines, quando quidquam adversus rectam rationem commissum est; qui certe vim exercere non possent in eorum animos, nisi præconciperetur adhuc in illis manere & ejus rationalis boni cognitio, & naturalis quidam ejusdem appetitus, non enim consuevimus dolere, aut tristari de iis, quæ ignota sunt penitus, aut nullo modo expetuntur, vel amantur. Testis, ut ajebat ex veterum sententia P. Chrysostomus Javelli Canapicius in sua Philosophia morali tract. 1. in 2. Ethic. cap. 1., ipsa rerum magistra experientia, qua manifestum est *in solo homine a prima pueritia esse verecundiam de turpitudine, & gloriam de honestate, quod utique non procedit*, inquit, *nisi ex naturali inclinatione humani appetitus in bonum honestum.* Testis demum ipse improborum sensus, ad quem appellabat Tertullianus in Apologetico inquiens: *Quod vere malum est, ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. Omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile, aut semper confitentur, certe damnati mœrent. Dinumerant in semetipsos, mentis malæ impetus vel fato, vel astris imputant. Nolunt enim suum esse, quod malum agnoscunt.*

X L.

Dico II. Si voluntas consentanee ad ejusmodi inclinationem a Creatore impressam moveatur in rationis ordinem, tanquam in bonum suum ex ipsa ejusdem convenientia cum natura humana, eamdem voluntatem, quantum ex ejusmodi caussa volendi est, bene se habere ex Creatoris ordine.

Nam

Nam profecto bene se habet, rectaque est ea voluntas, quæ tam penes rem, quæ appetitur, quam penes appetendi caussam se se conformat ad voluntatem Creatoris, ut declarata est in ipsa natura (*a*). Atqui ita se habet in proposito casu voluntas, ubi in bonum rationis moveatur ex ejusdem cum rationali natura convenientia; quippe & ea convenientia a Deo ipso constituta est in natura hominis, & ad eamdem ipsi insita inclinatio, ut eam prosequeretur tanquam suum, idest ipsius hominis bonum. Ergo dicendum revera eo in casu recte se habere voluntatem, quæ ita ejusmodi bonum appetat, atque ex tali caussa generatim inserta ipsi naturæ; namque id plane rectum, seu bonum est, quod in dato ordine tam penes rem, quam penes caussam appetendi est cum sua regula coæquatum. Talis porro regula est ipsa Creatoris voluntas manifestata per principia intranea naturæ.

Neque dicatur hoc tandem, quod modo affirmamus, revocari ad *amorem sui*; namque profecto & ipse amor sui a natura est, nec quisquam in eo peccat, quod se diligat, sed quod se diligat male, quemadmodum etiam dici de amore cujusque creati boni potest; quum enim illud, ut a Deo est, bonum sit, bene amari potest, vel male, prout recto ex lege affectu diligitur, aut pravo. Multæ quidem turbæ olim in celebrem Scriptorem excitatæ fuerunt, quod dixisset *amorem proprium principium esse omnium nostrarum actionum*. Scilicet amor proprius tunc pro superbia, atque inani gloria ac-

 ceptus

(a) *Recta voluntas est in ordine naturæ, quæ ad bonum movetur ex ipsa ejus convenientia cum natura rationali.*

ceptus fuit, hincque putatum Auctorem in vitio posuisse virtutis originem, aut saltem permiscuisse utrumque simul. Et vero, inquit Augustinus lib. 21. de civ. Dei cap. 16., *nonnunquam sane apertissima vitia aliis vitiis vincuntur occultis, quæ putantur esse virtutes, in quibus regnat superbia, & quædam sibi placendi altitudo ruinosa*. At interim si *amor proprius*, aut *sui* accipiatur pro illo sensu, quem cuique impressit natura ad probandum, sequendumque, quod vere bonum est, quis juste ejusmodi amorem accuset, quin & naturam ipsam, ejusdemque Auctorem vituperet? Bonus nimirum est talis amor, quo quis se diligit in vero bono, cujusmodi bonum ordinis est, nec potest in hoc amore depravatio intelligi, nisi ex amantis fine. At vitiosus ne finis erit, quo quis se diliget in eo bono, quia novit illud sibi, suæque naturæ, ut a Creatore effecta est, congruere? Si hoc vitium est, sinamus, ut virtutes morales vitia appellentur, quia earum inchoatio quædam in ipsis animis a Deo facta est, quia ad eas probandas ipsa duce natura vehimur, quia tandem, quæque fingatur species, voluntas non movetur ad ullos virtutis actus, nisi ex ratione boni sui, inquam, boni, & naturæ convenientis, quod in illis elucet.

XLI.

Ex his porro hoc consectarium educimus, eum, qui sequendo ordinem rationis a Deo præstitutum in natura ex insita appetitione boni, quod est secundum rationem, in illud ipsum moveatur ut sibi, idest rationali, quam Deus effinxit, naturæ conveniens, tantum abesse, ut ex hac caussa peccet, quin potius bonum attingat virtutis humanæ,

qualis

qualis est, quæ communiter virtus moralis dici consuevit (*a*). Namque virtus humana moralis est, qua quis bene se habet ad regulam hominis propriam, qua homo est, cujusmodi est recta ratio. Atqui is, qui aliquid appetit, quod secundum rectam rationem bonum est, & aliunde ad illud appetendum movetur ex caussa rectæ rationi consentanea, qualis generatim est convenientia rei cum natura rationali, is, inquam, bene se in hoc habet ad rectam rationem. Ergo & ille bene se habebit in ordine ad regulam hominis propriam, qua homo est, adeoque in ordine, & serie virtutis humanæ moralis. Hinc ex hoc capite nullum peccatum, aut vitium, quod ex omnium sensu non intelligitur, nisi per turbationem quandam *rationis*, & *ordinis*, cujusmodi in illis actibus, aut affectibus, quantum ex ipsis est, nulla habetur.

Et sane illi actus, aut affectus, quibus quis bonum aliquod honestum prosequitur ex motivo, seu caussa rectæ rationi consentanea, cujusmodi esse generatim diximus convenientiam ejus rei cum natura rationali, possunt adhuc per gratiam divinitus infusam perfici, itaut non modo secundum rationem boni sint, idest in ordine naturæ, sed etiam proficiant ad ea bona, quæ sunt supra naturam. Absurdum autem, ut vitia, aut peccata quoquo modo perfici queant, aut in bonum ullum etiam ordinis naturalis converti. Ergo absurdum quoque tales actus, vel affectus vitia, aut peccata dici, qui nimirum præstantioris divinæ virtutis accessu perfici

 queunt,

(a) *Bonum virtutis humanæ moralis est ex ejusmodi convenientia agere quod bonum secundum rationem.*

queunt; & ad superiorem ordinem provehi. Tales porro actus, & affectus dico bonos esse tantum in ordine naturæ, seu secundum virtutem humanam moralem, cujus est, ut loquitur D. Thomas 2. 2. qu. 145. art. 2. *omnes res humanas secundum rationem moderari*, & ex qua homines passim *boni* nominari solent. Hinc honestum illud, quod, ut ajebat Tullius lib. 2. de invent., *suavitate nos allicit, & sua dignitate trahit, ut virtus, veritas, scientia;* hinc illa *intelligibilis pulchritudo*, quam in honestate Augustinus agnovit lib. 38. qu. 30.; quare & *honestum* dixit *propter se expetendum*; hinc illud decorum, quod accipitur ut conveniens, & bonum, quo sensu scribebat Auctor librorum de divinis nominibus, *illud omnibus esse pulchrum, & amabile;* unde & Cicero dicebat in 1. de officiis: *Formam ipsam, & tanquam faciem honesti vides, quæ, si oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, excitaret sapientiæ*. Hæc autem omnia, de quibus fuse D. Thomas citato loco, si ex se mala non sunt, immo secundum rationis ordinem maxime laudabilia, profecto nec etiam mala erunt, immo vehementer laudanda opera, quod attinet ad ordinem ipsum naturæ, quæ ex ejusmodi honestatis, decori, virtutis fonte, atque amore profluxerint. Audiatur ea de re Augustinus ejusmodi affectuum, & actuum, ut rationi serviunt, apologiam ornans præsertim adversus Stoicos lib. 9 de civ. Dei cap. 5. Irasci enim, inquit, peccanti, ut corrigatur, contristari pro afflicto, ut liberetur, timere periclitanti, ne pereat, nescio, utrum quisquam sana ratione reprehendat. Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare; sed quanto honestius ille

Stoicus,

Stoicus, (de quo apud Aulum Gellium lib. 19. Noct. Attic. cap. 1.) misericordia perturbaretur hominis liberandi, quam timore naufragii! Longe melius, & humanius, & piorum sensibus accommodatius Cicero in Cæsaris laude locutus est (orat. pro Q. Ligario), ubi ait: *Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est*. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ quædam in nostro corde compassio, qua utique, si possumus, subvenire compellimur? Servit autem motus iste rationi, quando ita præbetur misericordia, ut justitia conservetur, sive quum indigenti tribuitur, sive quum ignoscitur pœnitenti. Hanc Cicero locutor egregius non dubitavit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, ut docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici ex decretis Zenonis, & Chrysippi, qui hujus Sectæ primas partes habuerunt, hujusmodi passiones (seu motus) in animum sapientis admittunt, quem vitiis omnibus liberum volunt. Unde fit consequens, ut hæc ipsa non putent vitia, quando sapienti sic accidunt, ut contra virtutem mentis, rationemque nihil possint, & una sit, eademque sententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum, & ipsorum Stoicorum. Sed, ut ait Tullius lib. 1. de oratore, *verbi controversia jamdiu torqueat homines Græculos contentionis cupidiores, quam veritatis &c.* Hæc Augustinus, qui & antea ibid. cap. 2 sapientes homines esse dixerat (quasi sapientiæ humanæ virtutem describens, ut etiam in Philosophis laudabatur), qui perturbationibus animorum, a quibus humana non est immunis infirmitas, mente imperturbata resistunt, non eis cedentes ad aliquid approbandum,

vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere sapientiæ, & lege justitiæ; quod dum fit, fixa nimirum manente animi sententia, tum, subdit cap. 3., mens nullas perturbationes, etiamsi accidant inferioribus animi partibus, in se contra rationem prævalere permittit: *Quin immo eis ipsa dominatur, eisque non consentiendo, sed potius resistendo regnum virtutis exercet*. Ex quibus nimirum videtur effici Augustinum aliquo modo agnovisse quoque virtutes ex honesta naturali caussa, & ratione profectas, quales etiam vetus Philosophia commendare visa est.

XLII.

Sed hic iterum quæstio est, quomodo virtus humana moralis possit hominem in finem ultimum ordinare, quod tamen ad veræ virtutis indolem ex omnium sententia exigitur (*a*). Quod ut explicetur, duo principia pono ex D.Thoma. Primum, *ad Deum naturaliter rationem, & voluntatem ordinari, prout est naturæ principium, & finis, secundum tamen proportionem naturæ*, 1. 2. q. 62. ar. 1. Existit enim in homine naturaliter amor summi boni, quod ratio aliquantisper evoluta non potest abnuere, quin in Deo sit, a quo noscit omne bonum esse, quod est, aut esse potest in natura. Hinc nulla repugnantia, quin eo modo ratio, & voluntas sub illo respectu ordinetur ad Deum, tanquam ad summum bonum suum, quo nullum existit, aut generatur majus, cuique nec viget quidquam simile, aut secundum. Quare Augustinus ajebat lib. 1. de doctr. chr. c. 7. omnes homines cujusque Sectæ, quum de bonis quærunt, aut disputant, *certatim pro excellentia Dei dimicare*,

(a) *De ordinatione hominis in finem; & quomodo ratio, ac voluntas naturaliter ordinentur ad Deum.*

dimicare, nec quemquam inveniri posse, qui hoc Deum credat esse, quo melius aliquid est &c.

XLIII.

Alterum, quod præstituo ex D. Thoma 1. 2. q. 65. ar. 2., est non posse quidem virtutes morales (quod idem de earumdem actibus dicitur) hominem ordinare *respectu finis ultimi simpliciter*, seu ut ille dicit, ad Dei ipsius fruitionem tanquam objecti in se ipso, & penes essentiam suam beatitudinis nostræ (a); qua de re jam dictum est §. XXXVI.; *ordinare tamen bene respectu finis ultimi in aliquo genere*; ex quo concludit ibidem eas non esse *simpliciter* virtutes, sed *secundum quid*, nempe respectu ejus solum generis, in quo hominem ordinant ad ultimum finem. Et quoniam, ut antea docuerat, hic finis non intelligitur, nisi Deus, sed prout tantum est naturæ principium, & finis, ideſt cujusque naturalis boni fons, & terminus, idcirco videndum nunc, quomodo virtus moralis sub eo respectu hominem possit bene ordinare ad Deum.

XLIV.

His positis, homo non potest dirigi ad Deum, nisi per actus suos (b); est enim talis liberi agentis natura, ut nonnisi per operationes proprias, seu voluntarias ad aliquid ordinetur, in quo distinguitur ab aliis seu agentibus, seu rebus, quæ solo instinctu, aut impressione naturæ in aliquid aguntur, ac veluti transmittuntur in finem, sicut sagitta a sagit-

(a) *Qua ratione morales virtutes possint hominem ordinare ad finem ultimum.*

(b) *Ut hominem ordinent per legem ad ultimum finem; quod etiam dicitur de naturali inclinatione in bonum rationis, & ordinis &c.*

gittante. Aliunde vero intelligi nequit, quomodo per actus suos homo ordinari possit ad Deum, etiam ut solum est auctor, & finis naturalis boni, nisi per legem aliquam, quam Deus constituerit tanquam ordinem quemdam hominis ad se ipsum. Namque, semota lege, infinita, quæ est hominem inter, & Deum, distantia ipsum potius perturbare debuisset, ac deterrere, quam ut valeret modum illi suggerere, quo ipse per actus suos dirigeretur in Deum. Quum itaque noscamus & legem quamdam naturalem in homine, quæ ex se valet ipsius actus dirigere, & aliunde eam homini datam ab ipso Deo per principia quædam inserta, aut declarata naturæ, continuo dicendum erit talem legem vere ordinem illum esse, quem Deus præmonstravit homini in natura; quo dirigeretur ad ipsum. Ex quo efficitur, ut virtus moralis (quod idem affirmandum de inclinatione naturæ ad ejus ordinis bonum) hominem promovet, atque excitat ad actus consentaneos legi sibi a Deo præstitutæ, ita eamdem ipsam, quantum fieri potest secundum cognitionem, intentionemque naturæ, hominem ordinare ad Deum, dum eumdem sollicitat ad custodiam ordinis, quem Deus statuit ad se ipsum. Sic etiam in quavis regiminis forma qui se se constituit in ordine legis eidem voluntarie parens, se se constituit in ordine ad finem, in quem lex ducit, quum ea nihil aliud proprie sit, nisi statutus quidam ordo actionum in finem.

Atque hæc porro mihi videtur eadem philosophandi ratio, quæ veteribus olim, ac præcipue S. Justino in deliciis fuit, Apologia 2. Scilicet agnoscebant illi incorpoream quamdam lucem affusam hominum mentibus, quam *Logos*, seu *Verbum* dicebant,

bant quasi divinæ mentis emanationem, & radium; indeque concludebant, quotquot eam lucem contemplarentur, æternum ipsum verbum contemplari, & qui eam lucem secuti fuissent, eosdem ipsos secutos quodammodo verbum, quod iisdem prælucebat virtute, ac splendore luminis sui. Quippe lux illa, ut argumentabantur, quemadmodum æterni verbi, seu divinæ sapientiæ communicatio erat, ita & ad ipsum verbum, seu Deum reflexio quædam erat, & via. Hinc *quæcumque*, ajebat Justinus citata Apologia, *præclare unquam dixere, aut excogitavere Philosophi, aut Legumlatores, hæc invento, & considerato aliqua ex parte verbo elaborarunt*, cujus ope asserebat eos vera bona, ac minime fucata internoscere didicisse. Quod eo usque produxit Justinus, ut dixerit eos, qua parte verbum, seu rationem secuti sunt, quodammodo Christianos fuisse, quia nempe vi verbi cognoverunt ex parte, atque etiam fecerunt aliqua, quæ postea plenius, & perfectius cognoverunt, feceruntque Christiani ejusdem verbi virtute; unde & concludit illos veteres ad partem tantum aliquam disseminatæ rationis vitam instituisse, non ad totius verbi cognitionem, & contemplationem, quemadmodum postea Christiani. Nolo per omnia Justini comparationem, & argumentum urgere. Solum illud inde colligo, quemadmodum & veteres existimaverint revera legem naturalem, seu rationis lumen esse ordinem quemdam homini præmonstratum ad Deum, semel ac a Deo ipso est ejusmodi lex, & lumen, ac quasi divini verbi, seu mentis radius communicatus homini, ut per ipsum vera bona cognosceret, & cum ratione vitam institueret suam, atque ita quodammodo se se ipsum

ad verbum, seu Deum per actus suos dirigeret, atque ordinaret. Ita nimirum etiam ex antiquorum sensu efficitur, qui in ordine legis est, eumdem esse in ordine ad Deum, qui legis est finis. Recolantur, quæ supra ex Augustino diximus §. XIX., eum, qui *secundum legem* vivit, vivere *secundum Deum*, sicut ex adverso qui secundum sui arbitrium vivit, non vivit secundum Deum, sed secundum hominem, hoc est secundum mendacium, & peccatum, quia non ita factus est, ut secundum sui voluntatem viveret &c.

XLV.

Ex his porro omnibus, quæ hactenus disputata sunt, illud colligo, quod pertinet ad rectitudinem moralem finis agentis, satis esse, ut ejusmodi rectitudo habeatur in ordine morali, quod posita ordinatione rationis, & voluntatis ad Deum, quæ per amorem quemdam, seu appetitionem summi boni habetur, homo se se moveat in bonum legis, seu rationis cognitum, atque intentum ut tale ex motivo, & caussa naturaliter honesta, cujusmodi generatim esse potest ipsa ejusdem rei, seu boni convenientia cum natura rationali &c., seu hominis ad idem bonum naturalis inclinatio, quam, ut supra diximus, posuit in homine Deus tanquam proximum adminiculum, quo in ejusmodi bonum moveretur ipsa natura (a). Eo quippe modo intelligetur homo, & ejus actus ordinatus ad Deum tanquam ad ultimum finem, dum ex parte voluntatis impetum, progressumque servat naturæ, quem habet in summum bonum, & ex parte actionis tenet ordinem legis, quem præstituit Deus in na-

(a) *Conclusio dictorum de rectitudine finis agentis &c.*

natura ad se ipsum tanquàm in finem &c. Neque enim putandum, quod probe monet D. Th. 1. 2. q. 1. ar. 6., oportere, ut semper quis cogitet de ultimo fine, quandocumque aliquid appetit, vel operatur; namque, ut ipse inquit, *virtus primæ intentionis, quæ est respectu ultimi finis manet in quolibet appetitu cujuscumque rei, etiamsi de ultimo fine actu non cogitetur, sicut non oportet, quod qui vadit per viam, in quolibet passu cogitet de fine*.

Atque hic etiam operæ pretium est adnotare, quemadmodum consentanee ad ejusmodi doctrinam P. Malebranchius explicet naturam, & actum peccati, ut se habet ex parte ipsius voluntatis, quatenus deficit ab ultimo fine. Nimirum Deus naturæ impressit inclinationem ad summum bonum, quod est idem ipse, vel, ut ait Auctor, Deus in natura hanc inclinationem continuo producit. Quid ergo facit voluntas, quum peccat? Scilicet non sequitur ipsa ejusmodi inclinationem ad summum bonum, quo totius naturæ impetus currit, sed ubi aliquod bonum offenderit particularis objecti, eo veluti solo contenta quiescit, se seque remittit quasi negligens ulterius progredi, quo adhuc posset ex vi, motuque naturæ; quo modo certe intelligitur voluntatem malam fieri, seu peccare, dum ita agendo vere *deficit ab eo, quod summe est, ad id, quod minus est, quod est incipere habere voluntatem malam*, ut ajebat Augustinus lib. 12. de civ. Dei cap. 7., qua ratione intelligitur voluntatem ponere finem ultimum in creatura. At alia res est, quando voluntas servata naturali progressione in ultimum finem, seu summum bonum, aliquid agit adhuc, aut vult particularis boni, quod ex lege sit; tunc enim ipsa

vere finem non ponit in creatura, sed eadem potius utitur etiam cum delectatione in ordine ad finem, in quem naturaliter tendit. Hoc est, quod etiam docuit idem S. Doctor lib. 2. retract., ubi animadvertit, quum ipse scripsisset lib. 11. de Trinit. de visibili corpore, *id amare, alienari est*, hoc non de quocumque amore intelligendum esse, sed de eo tantum, quo quis ibi quiescat, ut putet inde se fieri posse beatum &c. Sed de hoc argumento satis. Consulatur laudatus Malebranchii locus t. 4. *Recherche de la verité: Eclaircissement* 1. *&c.*

XLVI.

Colligantur nunc omnia, quæ hactenus dicta sunt de morali actuum bonitate, & malitia, nimirum ad eorumdem integritatem pertinere, ut omni ex parte legi conformes sint, idest penes objectum, circumstantias, & agentis finem, quo boni habeantur; sufficere vero, ut in aliquo eorum capite a lege deficiant, ut mali moraliter sint; tumque profecto intelligetur (quod esse debet omnium huc usque dictorum summa), quemadmodum nullus actus in individuo ab agente assumtus, seu prout secundum hæc omnia consideratur, esse possit in ordine morum indifferens (*a*). Quum enim ea sit hominis agentis conditio, ut se se, dum agit, conformare debeat regulæ morum, quæ ipsi pro actuum suorum norma præstituta est; planum, apertumque fit, ipsum, dum agit, vel ita se legi attemperare, ut actio sua eidem usquequaque respondeat, vel non; quod si primum fiat, actio bona erit, sin minus, mala.

Quum

(a) *Summa omnium, quæ dicta sunt de bonitate, vel malitia actuum morali &c., & ut nullus esse possit actus in individuo indifferens.*

Quum autem nihil medium sit inter hæc duo, quod videlicet vel se se homo attemperet legi usquequaque, vel non, quum illa inter se contradictorie opponantur; inde necessario consequens fit ejusdem actum bonum esse debere, vel malum, prout consentanee ad legem elicitus est, aut secus, neque adeo ullum ex ejusmodi actibus in genere morum esse posse absolute indifferentem.

Atque hæc, ut alibi observatum est, intelligi debent de actionibus deliberate elicitis, ideest voluntariis, & liberis, quæ solum possunt ad moralitatis gradum ascendere; namque aliæ habentur quasi *extra genus actuum moralium existentes*, sicut adnotat D. Thomas 1. 2. q. 18. ar. 9. Neque hic dicatur hominem teneri semper deliberate agere, videlicet ex rationis judicio, & voluntatis electione; quippe & hoc non est, saltem semper, in hominis potestate; immo sæpe quando acrius in aliquid intendere se ipsum vult, facilius evagatur, & hebescit mentis acies, atque contentio, quod evenit sive ex quadam mobilitate, sive etiam aliquando ex inertia naturæ, quæ, ut chorda, non eum semper sonum reddit, quem vult manus, aut mens. Cæterum si agatur de actibus deliberate factis certum est semper penes hominem esse se se ad legem componere, vel non; quod si aliter contingeret, nec bonum, nec malum morale eidem imputaretur, immo nec ullum esset, ut infra clarius patebit. Interim ex memoratis principiis haud difficile fuerit hic Burlamachium refutare, qui in libro, *Principes du droit naturel* 1. *par. ch.* 11. §. 9. aperte constituit admittendas esse actiones in genere morum absolute *indifferentes*, seu nec bonas, nec

malas.

malas. Ait enim actiones indifferentes esse, quæ *nec præcepta, nec probitæ sunt, sed quarum eliciendarum, vel non eliciendarum jus per legem est, ut cuique videtur*; quod æque extendit ad legem divinam, & humanam. Sed hoc quam falsum sit nullo negotio demonstratur. Sunt enim revera quædam, quæ lex nec prohibet, nec præcipit ratione sui, seu objecti, sed permittit; at interim in permissione ipsa rei numquid adjacentia cuncta relinquit hominis arbitrio? An, quæ licent, omnia ex æquo expediunt ratione circumstantiarum? Num quæ permissa secundum se sunt, semper ædificant? *Omnia quidem munda sunt*, scribebat Paullus Rom. cap. 14. de quolibet ciborum genere, *sed malum est homini, qui per offendiculum*, scilicet fratris, *manducat &c.* En quemadmodum quod per legem absolute licet, adjunctorum caussa malum fieri possit, quod omnino cavendum lex ipsa præscribit; ut ideo nihil unquam sic permissum lege intelligatur, quin illud idem exerceri in convenientibus circumstantiis debeat, quum impossibile omnino sit, ut in actu individuo, seu pro ut hic & nunc exercetur, non aliqua interveniat circumstantia *saltem ratione finis, per quam*, ut loquitur D. Thomas 1. 2. q. 18. ar. 9., *non trahatur ad bonum, vel malum*; aliunde vero generatim se se in re permissa attemperare legi, seu rationis ordini quoad debitas circumstantias, quas semper, & ubique servandas præcipit, bonum sit, sicut quod adversum, malum. Agnovit id etiam Plato, qui in suo convivio admittens actiones quasdam ex se neque honestas, neque turpes, *ut ea, inquit, quæ nunc agimus, bibere, canere, disputare &c.*, attamen ut *in individuo* assumuntur, seu prout

debitus

debitus agendi modus eisdem accedit, vel deest, fassus est illas bonas, vel malas absolute fieri: *Agendi modus*, inquiens, *actioni certum tribuit cognomentum*; .. *quod enim non recte agitur*, *turpe existit*. Id ipsum docuit Heineccius lib. 1. de jur. nat. & gent. cap. 2. §. 38., ubi de actionibus lege permissis differens vult easdem ipsas ex generali legis praescripto non nisi *prudenter*, *&* *adhibita in consilium ratione* exercendas esse; quod quid aliud sonat, nisi quum agimus ea etiam, quae licent, circumspicienda semper nobis esse extrinsecus omnia, ne forte quod permissum est, per imprudentiam male, ac malum fiat? Quamobrem ut Burlamachius actiones vere, & proprie indifferentes constituere possit, atque eo de capite contrarium sentientes Scholasticos *vanae subtilitatis* accusare, oportebit ipsum ostendere in aliquo actu singulari nihil legem Dei de circumstantiis cavere, & maxime de recti finis proposito, tumque dabitur ei, quidquid in hac caussa pro opinione contendit. Sed quamdiu constabit legem naturalem de adjunctis, uti par est, servandis praecipere, & maxime de bono agentis fine, quidquid demum ex liberis, & permissis fiat, non erit, cur eam indifferentiam, quam ipse constituit, in ullo opere deliberate facto admittamus. Qua in re & ejusdem ipsius principiis insistemus, quae antea stabiliverat §. 4., nimirum *actionem moraliter bonam esse*; *aut justam*, *quae in se usquequaque respondet legis obligatoriae praescripto*, *&* *aliunde facta est secundum modum*, *&* *circumstantias*, *quas Legislator intendit*; *malam* autem, seu *injustam*, quae contra, ut idem ipse demonstrat ibid. §. 6.

XLVII.

XLVII.

Supereſt nunc, ut ad totius, quod hactenus pertractavimus de moralitate actuum humanorum, argumenti clauſulam pauca quædam circa eorundem *æſtimationem*, ut vocant, *relativam* dicamus, quæ videlicet in expendenda eorum qualitate, & quantitate morali verſatur. Hoc enim habebitur velut appendix dictorum, immo & eorundem complementum, quod ut ab illis accipiet, ita & iiſdem tribuet lucem (*a*). Itaque ut id, quidquid operis eſt, compendio fiat, obſervandum aliud eſſe de abſoluta, quod ajunt, bonorum, malorumve natura dicere, aliud de illorum inter ſe, prout in ſuo quæquæ genere conferuntur, differentia. Primum enim, quod abſolutum, idem, & æquale in omnibus eſt, ſcilicet quod bona omnia juſta, ideſt congruentia legi uſquequaque ſint, mala autem, quod in aliquo a lege differant. Quo ſenſu recte dictum eſt unam eſſe virtutem conſentientem cum ratione, & perpetua conſtantia, cui nihil addi poſſit, quo magis virtus ſit, nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur; vitium autem, ſeu omnem animi, & operis pravitatem in deflexione a legis norma conſiſtere; quare & ſimpliciter *iniquitas* dicta eſt, quaſi vitioſum, pravumque ſit illud omne, eaque de cauſſa tale, quod non eſt cum propria regula coæquatum. Igitur quum in hoc generali capite conveniant omnia ſeu bona, ſeu mala, quod illa eatenus bona ſint, quatenus legi conformia, alia ideo mala, quia eidem repugnantia, fit inde, ut ex

(a) *De æſtimatione operum relativa, & ut hæc non petatur ex eo, quod abſolutum eſt in actibus, ſeu commune &c.*

ex hac communi ratione non possit seu quantitas, seu qualitas tam bonorum, quam malorum moralium explicari.

Hic animadverto, ejusmodi plane scopulum fuisse, cui impegerunt Stoici, quum pares esse inter se virtutes omnes, omniaque vitia paria dixerunt, quod nimirum virtutes singulæ in communi quadam *recti* ratione conveniant, quemadmodum & vitia omnia in generali caussa *pravitatis*; qua de re affirmabant unum, & idem esse in omnibus virtutibus rectum, conveniens, justum; peccare vero, quod est rationis legem offendere, in omnibus vitiis unum. Nimirum in eo errabant, quod singulares rerum differentias, quæ ex peculiaribus earumdem affectionibus existunt, quum ipsi in communi earum ratione, & caussa non viderent, putaverunt nullas esse: quo nihil fingi queat inconsideratius dictum, quum & ipsi homines in eo conveniant omnes, quod exposcit natura communis, & nisi convenirent, non esset caussa, cur eorum species a cæteris animalibus distingueretur, quin tamen inde sequatur singulos a singulis non discerni per id, quod peculiare est singulorum; unde etiam quos similes nosti, quum inter se contuleris, invenias esse plane dissimiles. Quare quum ex communi illa ratione non possit bonorum inter se, malorumve distinctio repeti, necesse est, ut ad aliam ejus vestigandæ caussam accedamus.

XLVIII.

Videndum ergo, num quæ bona dicuntur moraliter opera (nam de iis primum agimus), ideo inter se alia aliis præstantiora dicantur in certo genere, aut etiam in specie bonitatis discreta

ex eo tantum capite, quod alia aliis ſint legis ordini propiora (*a*). Atqui ne hoc quidem admittendum videtur. Omnia enim, quæ vere bona ſunt, & dicuntur, æque congruunt legi ratione conformitatis, quippe non aliter, atque aliter hæc lege metiuntur, ſed eodem prorſus modo directionis, & æqualitatis. Quod æquale dicitur, in omnibus idem eſt, quæ eidem principio ſunt æqualia. Eo ſenſu nihil *recto rectius*, quemadmodum nec vero verius quidquam dici poteſt. Itaque quum in conformatione ad legem omnia æque conveniant bona opera, quæ eatenus bona, quatenus legi uſquequaque congruunt, nec in conformatione abſoluta, quæ ſingulis competit, graduum, aut ſpeciei diſtantia inter actus inveniri queat, conſequens ſit neque etiam ex hoc capite relativam, ut ajunt, inter ſe operum bonorum diſtantiam eſſe repetendam.

Hæc porro videtur Stoicis altera errandi cauſſa fuiſſe priori ſimillima, quod nempe virtutes omnes, & recte facta non ſolum in generali ratione conformitatis ad legem conveniant, ſed etiam, quod hæc conformatio abſoluta major, aut minor in iiſdem eſſe non poſſit, nec in ſe diverſa. Ex quo colligebant, ut omnes lineæ rectæ non ſolum in generali rectitudinis cauſſa conveniunt, ſed nec una rectior eſt altera, ut inter ſe comparantur, haud aliter nec virtutes inter ſe differre gradibus, aut qualitate poſſe, ſemel ac non ſolum omnes virtutes conformantur invicem eidem directionis principio, ſed etiam in hoc conformationis ordine omnes inter

(a) *Bona, quæ dicuntur, opera non ideo inter ſe differunt qualitate, aut quantitate boni, quod alia aliis comparata ad legem ſint rectiora.*

ter se æquales sunt; futurum enim, ut, si altera alteram in ratione conformitatis ad legem excederet, quæ deficeret, non posset dici absolute conformis, utpote non ab omni sui parte, & gradu legi adæquata, neque adeo appellari simpliciter virtus. Sed nimirum hinc hallucinabantur Stoici, quod ex sola abstracta ad legem conformatione bonorum operum vellent de eorum natura, & gradibus judicare, quæ ex aliis adhuc capitibus æstimanda sunt. Sic omnes lineæ rectæ in eadem rectitudinis ratione, & caussa conveniunt, sed differre in aliis possunt, puta in re, super quam describuntur, in longitudine, colore &c. Equidem fateor hæc ad rectitudinem lineæ non pertinere, ut illa in se tantum consideratur, sed tamen, quomodo similis generis adminicula ad rem moralem conferant, mox explicabimus.

XLIX.

Quoniam igitur ex parte rectitudinis, qua virtutes, & bona opera comparantur ad legem, omnia inter se convenire deprehenduntur, quum universa & singula esse debeant usquequaque recta, ne rationem boni, ac propriæ dignitatis amittant; quærendum nunc, an ex ipsa operum natura, ut ad se invicem conferuntur, ea peti distinctio debeat, de qua agimus; & quoniam ratio moralitatis semper ex lege est, num diversa eorum natura, ut refertur ad ordinem legis, diversitatem moralitatis adjunctam habeat in proprio cujusque actus genere (a). Atqui ita est. Virtutes, & actio-

(a) *Quemadmodum distinctio qualitatis, seu speciei actuum bonorum sumatur præcipue ex illorum objectis &c.*

nes earum objectis inter se differunt, seu ex subjecta materia distinguuntur, circa quam versantur, & sunt, atque hinc physica earundem species diversa. Lex autem non præcipit de actibus, nec eos dirigit, nisi qua tales, aut tales sunt, idest ejus generis, vel alterius; neque enim generatim tantum præcipit agendum, sed ex ipsius ordine agendum hoc, aut illud in tali, vel tali genere &c. Atqui nequit intelligi legem de diversis eo modo actibus, rebusque præcipere, nisi in eorundem objectis, prout in proprio quæquæ genere considerantur, concipiatur specialis quidam ad legem respectus, ex eoque singularis, & propria boni ratio, ut tale quid ad legem est, & consequenter actus, qui circa illud versatur. Ergo dicendum ex objectis ipsis virtutum, & actuum, ut se habent in proprio ordine ad legem, præcipue distinctionem bonitatis operum inter se repetendam esse, atque ita primarium æstimationis relativæ, quæ de bonis actibus fit, & maxime circa eorum qualitatem, seu speciem, fundamentum potissimum in diversa objectorum, ut sub ordine legis considerantur, natura subsistere.

Huc quoque pertinet, quod diximus §. XXVIII., ex objectis etiam speciem actuum moralem primario desumi, ut scilicet quid habere intelliguntur sub rationis ordine considerata, quod singulari modo eisdem conveniat, & non aliis. Hinc patet non ex communi legis principio, aut generali rectitudinis caussa qualitatem actionum relativam æstimandam esse, sed ex propria singulari ratione, quam habet data actio ad legem. Præclare Angelicus I. 2. q. 60. a. I. *Appetibilia*, seu appetitionum objecta, *secundum motionem*

rationis

rationis constituuntur in diversis speciebus, secundum quod se habent diversimode ad rationem, & ita sequitur, quod virtutes morales sint diversæ secundum speciem. Hinc exemplum rectitudinis linearum, quod in hac caussa producebant Stoici, ne in operibus quibuscumque distinctionem agnoscerent boni, proprie non faciebat ad rem; quia rectitudo linearum ut quid abstractum percipiebatur, ad quod nihil pertinebant quæ, ita dixerim, substantiam constituerent lineæ; at in ordine morali alia res est: ad ipsum enim pertinent omnia, quibus actus constituitur, atque objecta præcipue, ex quibus accipit, ut talis actus sit, & non alius, & secundum hanc rationem diversa in moralibus rectitudinis species potest intelligi pro diversitate rei, quæ intelligitur recta, & singulari ex objecto ad legem comparato rectitudinis ordine. Sic ex sola diversa ratione, quam habere potest justitia ad alterum tribuendo cuique suum, possunt in una, eademque generali virtute diversæ ejusdem justitiæ species percipi. Aliter enim, & ex alia caussa quidquam ex. gr. debetur, & rependendum est æquali, aliter superiori, aliter minori, & aliter etiam ex pacto, vel ex promisso, vel ex beneficio suscepto, & secundum has diversas rationes diversæ plane sumuntur virtutes, diversique habentur earum actus, puta religionis, per quam redditur debitum Deo, pietatis, per quam redditur debitum parentibus, vel patriæ, gratiæ, per quam redditur debitum benefactoribus, & sic de aliis &c. Ea de caussa putaverim rem aptius exemplo sonorum, & vocum posse declarari. Voces omnes, sonique recti, ac justi æqualiter sunt, ut habentur ad proprios numeros, legemque harmoniæ exacti; sed quia hæc harmonia ex

disparibus efficitur quasi concordia discors, aliquando postulat, ut interdum vox, aut chorda grave, quandoque remittat acutum; atque ita pro hujus temperamenti varietate in una, eademque communi rectitudine vocum, & sonorum existit diversa eorumdem inflexio, & tonus, eoque dissimilior, quo inter se magis distant, quæ conferuntur, extrema. Hæc ut clarius percipiantur, quæ in proposita caussa dicta sunt. Interim dixi speciem, seu qualitatem relativam virtutum, ut & actuum earumdem ex objectis *præcipue* sumi, quin tamen excludantur circumstantiæ, & varii, qui esse possunt, agentis fines, ex quibus potest etiam diversa bonitatis ratio, & species uni, eidemque actui accedere, prout illi singulariter aliquid habent pertinens ad ordinem rationis a re ipsa, seu ab operis fine, ac natura distinctum; de quibus videnda, quæ jam antea tradita sunt.

L.

Jamvero si ex diverso ordine, quem habent, aut habere queunt actus ad rationem rectam, intelligitur in iisdem diversam esse posse eorumdem speciem, seu qualitatem in genere moralis boni; apertum est illud ipsum multo facilius de majore, vel minore quantitate boni percipi posse; quippe quæ diversi generis sunt in ordine boni, solent quoque inter se quantitate, seu gradibus bonitatis discerni (*a*). Hinc etiam objecta magis, vel minus præstantia intelliguntur pro diversitate majoris, vel

mino-

(*a*) *Rursus quemadmodum quantitas etiam, seu gradus bonitatis actuum ex objecti ratione petatur, aliisque adjunctis.*

minoris boni, quod in proprio ordine secundum rationis regulas repræsentant. Nihil necesse est diutius in hac caussa immorari, quando illud ipsum naturæ sensus, & commune judicium confirmat. Novimus enim ex diversitate materiæ actuum quorumcumque bonorum dignitatem solere æstimari, ut ideo alter altero ex hac caussa præstantior habeatur, & sit. Idem affirmandum est de adjunctis cæteris, puta difficultatis rei, majoris cognitionis, & nisus, quo quis potest se se ipsum in datum opus præ alio movere, aut acrius nunc, quam alio tempore; ex quo videlicet constat æstimationem bonitatis actuum etiam penes quantitatem ejusdem moralem, seu gradus non solum ex objectorum differentia, ac natura peti, sed etiam ex aliis adjunctis, rei, personæ &c., quæ in actum ita valent influere, ut ejusdem augeant bonitatis gradus. Et quidem de æstimatione relativa bonorum hactenus tam penes qualitatem eorumdem, quam penes quantitatem.

LI.

Nunc paucis attingimus, quæ pertinent ad æstimationem mali, quod in vitiis, aliisque pravis operibus obtinet (a). Et quidem illud pro certo habeo, quæ mala dicuntur, ex duplici capite posse inter se discrepare. I. ratione deflexionis a lege. II. caussa objectorum, aliorumque adjacentium &c. Ratione quidem deflexus a lege, quia recessus quivis a regula ex sui natura inæqualitatem dicit rei, vel actionis ad principium suæ directionis

 com-

(a) *Æstimatio relativa mali ut petatur ex deflexione operis a lege &c.*

comparatæ. Quod autem inæquale est, gradus admittit, & si infinitum ab altero distet, cum quo confertur, diversam valet etiam speciem induere, ut constat exemplo mortalis, & venialis peccati, quæ inter se toto genere dirimuntur, ut comparantur ad ordinem legis; quippe alterum penitus ordinem abrumpit, alterum quandam tantum turbationem infert in iis, quæ ordinis sunt, velut qui non exit quidem de via, sed nimis immoratur viæ, quod D. Thomæ exemplum est. Hinc eo in capite mirum est Stoicos aliunde satis acutos deceptos fuisse, quasi vero major, vel minor a lege recessus ad æstimationem culpæ nihil pertineret; qua in re tum a communi sensu abhorrebant, quo receptum, ut delictorum gravitas, atque etiam aliquando species inde maxime pensetur, habeaturque sæpe ut ex majore contemtu, aut contumacia factum, quod fortius incurrit in legem, quorum utrumque culpam, & pœnam cumulant; tum vero sibi ipsis repugnabant, quippe qui affirmantes peccatum non fieri, nisi perturbatione rationis, & ordinis, certissime tenebantur agnoscere varios, qui esse poterant in diversis, immo & in eodem homine, perturbationis gradus saltem ad majorem, vel minorem delictorum acerbitatem posse pertinere.

LII.

Ratione vero objectorum, adjunctorum, & finis diversam quoque speciem, seu qualitatem peccatorum existere posse, atque inde etiam majorem, vel minorem eorumdem, ut invicem conferuntur, distantiam, res adeo perspicua est, ut demostratione

non egeat (*a*). Ita quidem omnes ex objectorum diversitate, atque natura solent de actibus judicare; id quod etiam in foro humano obtinet, ut ex variis rebus, personis, & juribus, quæ offenduntur, tum diversa, tum etiam atrocior, vel minus culpa intelligatur; unde varia pœnarum genera respondentia criminibus constituta, *quæ scilicet aut vitam adimerent, aut servitutem injungerent, aut civitatem auferrent, aut exilium, aut coërcitionem corporis continerent*, dig. lib. 48. tit. 19. l. 6. Idem dicatur de adjunctis, ut quid ex se habent rationis, aut legis ordini singulariter adversum, & ab objecti natura distinctum, de quo jam ante explicavimus, vel tantum quidquam in eodem ordine augens culpæ gravitatem, quo modo certe admodum refert vel in ipsis majoribus delictis consulto ne aliquid admissum fuerit, an casu, quum *in omnibus criminibus distinctio hæc pœnam aut justam eligere debeat, aut temperamentum admittere*; ibid. l. 5. Id ipsum quoque de agentis fine sentiendum est, qui in actionem influens tanquam ejusdem caussa potest tum majorem, tum diversam ab ea, quæ objecto jam inest, in opus pravitatem influere, ut ideo qui ex. gr. furatur, ut adulterium committat, non solum fur habeatur, sed etiam adulter, immo, ut ajebat Philosophus lib. 5. Ethic., *per se loquendo sit magis adulter, quam fur*, quia potissimum ex fine ut agentis animus, sic etiam actus natura pensatur. Addo, quod in persimili caussa scripsit Auctor incredulus nostri temporis in libro *Dieu, & les hommes*

(a) *Rursus quemadmodum eadem æstimatio peti ex objectis, aliisque adjunctis queat &c.*

hommes ch. I., nimirum *amplitudinem*, *&* *fines noſtrorum criminum gradibus perturbationum*, *quibus impellimur*, *gradu virium*, *poteſtatiſque*, *quo pollemus*, *nec non*, *quo utimur*, *rationis gradu definiri*. Hæc autem quum varia in hominibus ſint, nec ſemper in uno, eodemque homine æqualia, quis non agnoſcat inde tum diverſitatem criminum inter ſe, tum eorumdem multiplicem gravitatem exiſtere poſſe, atque æſtimari? Itaque quoties ad has, aliaſve animi affectiones, quibus peccata patrantur, ventum fuerit, concidant neceſſe eſt, queis placuit ea omnia inter ſe, quaqua ratione conſiderentur, paria eſſe; quum perabſurdo dogmati non ſolum lex, & mos, verum etiam ſenſus ipſe naturæ repugnet.

PARS III.

De modo cognoscendi moralitatem actuum humanorum, deque ejusdem cognitionis necessitate, & usu.

I.

PATET ex antea dictis moralitatem actuum humanorum ex eorumdem ad legem respectu existere, cui proinde si usquequaque congruant, recti, sive boni, sin minus, pravi habentur, seu mali in ordine morum, quem supra delineavimus (*a*). Hic porro quum agatur de ratione, & via, qua ad hujusmodi moralitatis cognitionem procedendum sit, & quidem respectu agentis ipsius, aut cujusque alterius, ad quem pertineat de bono, & malo, ut in actibus est, judicare; apertum est, universam ferme hujusce operis partem nonnisi in applicatione prædictorum ad facta, sive potius in quibusdam regulis tradendis ad id rite efficiendum comparatis versari, ut intelligatur & cui usui sit allata doctrina, & simul quæ esse in universum debeat ejus, qui agit, vel judicat in hoc rerum negotio, mentis, atque animi præparatio, & sensus.

II.

Et quidem illud initio præcipio legem morum, quum de omnibus statuat, quæ agi debeant, vel declinari a quolibet deliberate agente, scilicet ut homo est, idcirco eamdem judicium omnibus exhibere

(a) *Quis ille generatim modus, de quo hic agitur, ut moralitas actuum dignosci queat.*

bere posse, ut innotescit, seu discretionem boni, malique, quod in ordine ejus sit legis videlicet naturalis (a). Nam vix, ac ne vix quidem admittendum eam, quam naturæ dicimus legem, dum de facto, aut opere agitur ad quemque pertinente, penitus ignorari posse, nisi forte aut hebetudo mentis præcesserit, aut alia voluntaria caussa, ex qua ejusmodi profluxerit ignorantia; quod ab omnibus agnoscitur saltem circa primaria principia juris naturæ, & proxime manantes conclusiones. Quo circa & in culpa sunt, quotquot, cum primum potuerunt, aut necessariam sibi parare scientiam, aut se se ab anteceptis erroribus liberare, id minime præstiterunt, sive quia consuetudine mala implicati, sive quia aliis rebus dediti maluerunt vitam inculti sicut peregrinantes transire, quam officio incumbere, ut par erat, quo tenebantur. Ea de caussa ne hic quidem memorandi, quibus contra naturam placuit vagus uxorum concubitus, avaritia, præceps in omnia libido, nihil scilicet attendentibus ad legem, quam oportebat intueri, ac veluti medio sole cæcutientibus; neque his patrocinium accedere potest ex corrupto more, quem exuere valebant, quasi vero fraus, aut culpa in legem admissa per se tueri, ac tegere hominem possit, ne violati officii habeatur reus. Itaque id primum in hac caussa præjudicatæ rei loco habebitur, ut quis possit, ut decet, de bono, & malo morali cognoscere, oportere, ut legem curet, ejusque scientiam, sine qua non poterit in ejusmodi rerum cognitione, atque judicio proficere. Quare nil mirum, si quidam aliqua in moribus

(a) *Ut cognitio ejus moralitatis pendeat ex generali cognitione legis &c.*

bus manifesta non cernant, quorum oculi sunt obscurati, ne videant, & altiora nunquam suspiciant, qui, ut in terrena sint proni, dorsum eorum semper incurvum est. Talia vitia, ut hoc transiens admoneam, & olim fuere quorumdam populorum. Sed neque in hoc quidquam absurdi, aut incredibilis est, ut quemadmodum in singulis quibusque gentibus quædam monstra sunt hominum; ita in universo genere humano quædam monstra sint gentium.

III.

Præcipio II., quoniam, quod incidit in moribus judicandum, quandoque abstracto modo concipi potest, puta si quis quæsierit, an aliquid generaliter liceat, quin de opere suscipiendo cogitetur, aliquando vero in concreto, ut ajunt, seu prout hic, & nunc, quod quæritur, ordinatur ad opus, duplex idcirco judicium admitti oportere, quod ex lege educi queat, ad rem moralem pertinens, alterum, quod generale dicitur, abstractum, speculativum; alterum determinatum, individuum, practicum, quorum prius rem considerat abstrahendo ab opere, posterius eamdem attingit ut cum opere aliquo modo conjunctam, vel conjungendam, ad quod videlicet refertur (*a*). Certum est enim eamdem esse legem, quæ mentem, & facta dirigere debet, eamdem, quæ non solum pro iis, quorum agendorum hic & nunc occasio, aut necessitas occurrit, data est, sed & generatim pro aliis omnibus, quæ possent evenire, ut ideo ejus cognitio, & scientia generatim dici queat, vereque sit scientia, & cognitio agen-

(a) *Quemadmodum a generali legis cognitione pendere debeat quodcumque judicium, seu speculativum, seu practicum de rebus morum.*

agendorum. Ex quo efficitur (quod secundo loco instar principii ponimus), seu de speculativo tantum, ut inquiunt, judicio, seu de practico agatur, quod ferendum in rebus morum sit, illud omnino non nisi ex veritate legis educi oportere, cujus est & mentem, & voluntatem in cognitione, atque opere ipso moderari, ut ideo quidquid demum intelligatur tanquam moraliter verum, seu bonum, aut contra in quolibet judicio, illud per legem solum haberi possit, quæ omnia æque metitur, & ex qua tantum exsculpi, atque elici seu generales, seu particulares de moribus conclusiones queunt.

Atque hoc quidem eo firmius tenendum est, quo magis dignoscitur prodesse ad eos refutandos, qui etsi minime mali, tamen non satis acuti inter ea, quæ speculativa sunt, & practica, distinguentes quædam passim inquiunt priore modo vera esse, quæ item in praxi, ut loquuntur, talia non sunt, perinde quasi alia sit lex agendorum, sciendorum alia, aut una quidem, eademque pro utrisque lex, sed quæ cerea sit in varias partes flecti, prout quis aut speculativa tantum cognitione, & judicio contentus fuerit, aut insuper voluerit, quod abstracta ratione percepit, executioni mandare. Profecto si res ita se haberet, non admodum æquabiliter, atque constanter res morales administrarentur, & passim aliud alio ferri, mutari, ac misceri omnia cerneres. Quæ enim esse posset unquam dogmatum vis, & constantia, si legis effata pro arbitrio verti contingeret, aut inutilia fieri? Atqui ita porro eveniret, si, ut cujusque animus agere quidquam, vel non agere, decrevisset, aliter ea, atque aliter se se haberent. Non hoc certe legis officium

cium casibus regi, cujus nempe est veram recti viam continuo monstrare, simulque docere quid deceat, quid non, quo virtus, quo ferat error. Hinc falso dicitur aliud esse verum, quod per legem in theorematis habetur, aliud, quod in praxi obtinet, quasi quod in actu ipso verum, aut falsum est, rectum, aut pravum, illud antea non fuerit, aut saltem non debuerit tale esse in anticipato judicio, quod vere ex lege institutum fuerit; qua ratione & anteaquam actu quilibet circulus describeretur, verum erat omnes ejus radios esse debere æquales. Sed enim hæc nonnullorum animis offusa caligo est, quod quum aliquando animadvertant in usu ipso rerum facti naturam, atque indolem mutari improvisæ alicujus circumstantiæ interventu, inde concludunt verum non fuisse, quod in abstracto judicio constitutum erat, videlicet non reputantes haud quidem id ex ejus mutabilitate judicii, aut inconstantia fieri, sed quia commutatis rebus & judicia ipsa, quæ illarum æstimatione nituntur, mutari necesse est, firma cæterum semper, & ubique mansura, ubi res eadem, ut mente percepta est, permaneret. Ex quo efficitur, quod probe tenendum, nihil ineptius eo principio esse, quod a quibusdam usurpatur, *aliud esse speculative verum*, *aliud practice* (si quidem integra maneat utrinque res, de qua agitur), quum eadem lex sit, ex qua omne, & quodlibet judicium de moribus assumi debet, eadem veritas, quæ tam in mente, quam in opere ipso tenenda est. Hinc qui praxim cum theoretico legis judicio committunt, quasi hæc diversa esse possint, immo & aliquando circa eandem rem inter se repugnantia, perinde fecerint, ac si doceant quandoque facta lege non

dirigi,

dirigi, aut aliquando mores esse posse a sententia legis honeste discordes.

IV.

Illud tandem in hac caussa præstituo judicium quodvis, quod a lege petatur, non solum posse ad ea pertinere, quæ præsentia sunt, vel in futurum spectant, de quibus scilicet cernitur, num liceat ipsa agere nec ne, sed etiam ad præterita opera retrahi posse, ut oportuerit de illorum bono, aut malo morali cognoscere. Quippe lex, de qua agimus, naturæ quum eamdem semper exhibeat ordinis veritatem, nihil mirum si nunquam impar sibi de rebus quibuscumque, & quovis tempore gestis, aut gerendis semper pari modo decernat (a). Quo fit, ut ejus legis vi non solum cognoscere possimus quid facto, aut non opus sit in futurum, & num hoc, an illud nunc liceat, sed etiam de præteritis, num scilicet, quod gestum, rectum fuerit, an secus. Ita duplex in moralibus comparate ad actionem esse poterit judicium, alterum antecedens, quod ipsam actionem prævertit, antequam fiat, consequens alterum, quod post factum habetur; & quidem prius judicium, quod de bono, & æquo fertur, antequam animus ad agendum accedat, plerumque solis bonis in usu est, qui legem semper gerentes in oculis commisisse cavent, quod postea emendandum sit; alterum vero etiam improbis convenit; quippe non magnum est post factum sapere, monente interius ipsa sceleris conscientia; *Sero enim*, ut in proverbio est, *sapiunt & Phryges.*

V.

(a) *Rursus ut ex lege tam de præsentibus, aut futuris cognoscere possimus, quam de præteritis.*

V.

His constitutis, quoniam, ut secunda hujus operis parte demonstratum est, moralitas cujusque actionis ex ratione ejusdem ad legem profluit, ita ut bona, vel mala habeatur, prout cum ejusdem ordine congruit, vel non congruit; hæc propterea generalis erit moralitatis cujuscumque operis seu facti, seu faciendi, sive ad nos, sive ad alios pertinentis cognoscendæ ratio, & via, ut nimirum id, de quo quæritur, contendamus cum lege, indeque omnibus prudenter expensis judicemus, num eidem omni ex parte respondeat, an non; quippe, sicut antea docuimus, quod omni modo respondet, bonum, quod in aliquo deficit ex iis, quæ comparanda ad legem sunt, malum habebitur in genere morum. Omnia enim seu facta, seu facienda *relativa*, ut inquiunt, ad legem sunt, cujus imminet observatio, adeoque nonnisi ex respectu, quem habere dignoscuntur ad ipsam, collatione facta, sunt æstimanda.

Fateor equidem hæc aliquando, quæ moraliter bona, vel mala dicuntur, sensu quodam a nobis distingui, quem alibi monuimus a quibusdam *instinctum moralem* appellari. Verum enim vero hic sensus in communibus, maximeque obviis rebus, & facilioribus obtinet, in quibus & vulgus rectum videt; cæterum in gravioribus, implicatisque negotiis semper comparatione ejusmodi opus est, ne rerum specie decipiamur, & sub veri imagine falsum nobis illudat. Plura enim, quæ similia videntur, reapse diversa sunt. Hinc familiaris illa,

(a) *Hinc generalis regula cognoscendæ moralitatis actuum, eorundem collatio facienda cum lege.*

ſed falſa quorumdam querimonia, qui quum paſſim perniciofo otio, aut libidine uſi fuerint, ubi per ſocordiam mentis vires, tempus, ingenium defluxere, ſi quid in rerum judicio peccatum fuerit, continuo naturæ infirmitatem accuſant, propriamque culpam ad negotia transferunt, quaſi aut illa non fuerit abunde pollens, potenſque ad ea extricanda, quæ opus erant, aut iſta ſuo velut pondere, aut improviſo fato naturam oppreſſerint. Videlicet quidquid in his, aliiſque ſimilibus obrepere ſolet mali, inde plerumque fluit, quod non admodum ſtudioſe cauſſam, de qua quæritur, intueamur, tædeatque nos examinis, quo cæteroquin extorqueri poſſet menti error aliquando gratiſſimus. Hinc etſi Burlamachius, *Principes du droit naturel 2. par. ch. 3. §. 9. 10. 11.*, conceſſerit ex. gr. pro ſimplicioribus caſibus ad ſtatum hominis naturalem pertinentibus ſolum moralem inſtinctum ſufficere, quum in iis plerumque oporteat hominem quaſi ex tempore determinari; negavit tamen in obſcurioribus aliis ſatis eſſe, qui videlicet ex diverſa ejuſdem hominis conditione, & ſtatu exiſtere queunt, ex complexu adjunctorum vario, aut aliis mixtis relationibus, quique adeo accuratiorem poſtulant rei inveſtigationem, nec niſi ſeveriore legis conſideratione ſunt definiendi. Quidquod, ut apte idem obſervat, qui ſæpe putatur in ſingulari negotio ad nos pertinente integer moralis ſenſus, interdum corruptus eſt? Multa enim uſuveniunt in hominum vita, conſilia, opiniones, exempla, quæ aliquando tam alte animum feriunt, ut eidem adhæreſcant intime, & quaſi congenita videantur. Quare facile error incurioſum, & imparatum animum invadet, quo ſæpe turbari ejuſ-

dem μ

dem hominis vita queat. Id autem ne accidat, omnino providendum est; quod tum fiet, quando ratio assueverit in omnibus legem respicere; tunc enim ea (quod prudentis est) suis velut ponderibus, modulisque res, ut quæque earum sit, dimetietur, quando nudis visis minime acquiescens, quidquid agendum inciderit, ad juris, ut poterit, trutinam revocabit.

VI.

Atqui porro hæc, de qua loquimur, operis cum lege collatio fieri nequit, nisi a generalioribus legis principiis ad particularia descendamus, eaque præsertim, quæ ad speciem singularem facti pertineant (*a*). Etsi enim lex universalia agendorum principia præstituat, non desinit tamen peculiaria suppeditare, aut saltem innuere, quæ pro singularibus negotiis faciant, quod cum omni legislationi commune est, tum vero præcipue in moribus obtinet, ubi aliquando talia sunt, quæ seorsim incidunt, negotia, ut ea non aliunde, nisi ex singulari determinato principio oporteat regi. Quare & hæc altera priori consimilis habebitur ad justam cujusque operis cum lege comparationem regula, ut non solum generatim legem intueamur, sed & particularia ejusdem ad rem pertinentia principia assumamus, nec nisi ex iis de operis facti, aut faciendi probe explorata natura, quoad tulerit materiæ conditio, judicemus; futurum alioqui, ut fallamur, quando in alterutro capite legis, aut facti peccaverimus.

(a) *Praterea ad hoc requiritur vestigatio principiorum particularium legis, & cum iisdem comparatio operis, de quo quaritur.*

Hæc probe animadvertenda fuerunt adversus nonnullos, qui non admodum de singularibus legis præceptionibus laborantes, assumto tantum generali aliquo ejusdem principio, continuo in re quavis certa, incerta, probabili, improbabili, ne quid præterea dicam, agendum putaverunt. Exempli caussa ex eo, quod Augustinus generatim dixerit: *Dilige, & , quod vis, fac*, non defuere, qui hanc dilectionem, quam ipsi *defixionem*, vel *quietem mentis in Deo* nominabant, passim exaggerantes de aliis, quæ ad legem pertinerent, ne minimum quidem angerentur, contendentes immo, quidquid inferioribus animi motibus cieretur, ea boni animi conditione, & obtentu honestatum iri. Verum non ita certe Augustini præscriptum, qui solam quidem dilectionem ut legis totius complementum, & finem proposuit, at quæ iners non esset, sed vivax, actuosa, quæque non omitteret in legem diligenter inquirere. Eo spectant omnia, quæ Sanctissimus Doctor de hominis erga Deum dilectione suis operibus adornavit. Qua de caussa & D. Bernardus scripsit in libro de dispensat. & præcep. cap 14. num. 36. ad bonitatem operis (quam ipse in oculi interioris simplicitate constituit) non sufficere, ut *charitas* habeatur *in intentione*, sed præterea requiri *in electione veritatem*: *Nam si bonum*, subdit, *quis diligat, sed verum non eligat, habebit quidem zelum Dei, sed non secundum scientiam, & nescio quemadmodum judicio veritatis vera esse possit cum falsitate simplicitas &c.* Eo etiam pertinet, quod toties habet D. Thomas, ad integritatem moralem actionis requiri *appetitum rectum*, qui non solo honesti finis proposito definiatur, verum etiam habeat *rectam apprehensionem de*

fine

fine, seu re, de qua agitur, quæ quidem nonnisi *per rectam rationem est*; 1. 2. qu. 19. art. 3. ad 2. Quare & ibidem subjicit ar. 2. ad 3. malam esse voluntatem *sive sit ejus, quod est secundum se malum, & sub ratione boni, sive sit boni, & sub ratione mali*. Quod sane nil aliud demonstrat, nisi ubi rei veritas, quæ ex lege est, haberi opportuna diligentia possit, non esse cur quis sibi honesti finis caussa, vel beneficio blandiatur; quippe, quæ magnificari tunc bona intentio solet, certe non prodest, ubi neglectæ legis officium nocet; nocet autem semper, quando, qua par est, animi contentione in singulari, quod oportebat, negotio quæsitum non fuit. Idem dicatur de iis, qui particularia, quæ probe norunt, legis effata ad rem spectantia in adversum, alienumque sensum trahunt, ut sibi, aut aliis gratificentur; quod si in humano jure ferendum non est, ut nempe quis *verba legis amplexus contra ejusdem nitatur voluntatem, aut regalem sensum contemnat*, cod. lib. 1. tit. 14. l. 5., & 22., multo id minus tolerabile habebitur in lege Dei, circa quam non licet arbitria facere salva ejusdem, qua nihil majus, aut sanctius est, majestate. Quod autem de necessaria legis investigatione diximus pro singulari, de qua agitur, caussa, id ipsum pari jure intelligendum est de cognitione operis seu facti, seu faciendi, quod cum legis principio comparandum est. Certum est enim legem, quæ sui veritatem non mente solum, sed facto servandam præcipit, nos obligare, ut, quoad possumus, in rei naturam, quæ cum lege contenditur, sedulo inquiramus, ne forte alicujus adjuncti, aut alterius capitis præter-

missione decipiamur in facto, quod, ubi vitari potuerit, in vitio est. Sed quandonam in hac caussa inculpatus error obrepere possit, alibi explicabitur.

VII.

Finis hujusce collationis, qua opus sive factum, sive faciendum cum principiis legis aut generalibus, aut particularibus, ut postulat rei conditio, contenditur, non alius est (quantum ex vi, & natura ipsa comparationis est) nisi ut dignoscatur, num vere illud, de quo quæritur, liceat nec-ne, seu de abstracto tantum judicio sermo sit, seu de particulari, & practico (*a*). Eo enim ducit nutu suo cujusque instituti examinis ratio, & finis, ut nempe cognosci debeat quid rei sit, de qua agitur, seu ejusdem veritas. Quum autem tota, quanta est, veritas moralis nonnisi per relationem quandam ad legem intelligatur, qua nimirum fit, ut tale quid vere sit in ordine morum, eoque sensu rectum, aut pravum, prout cum ejus ordine convenit, vel non; consequens inde existit, quidquid demum instituta facti cum lege comparatione inquiratur, ex se, atque ut postulat ejus ordo examinis, non aliud esse debere, nisi illam ipsam veritatem, quæ habetur, & quæritur in eo, quod fit, aut factum, vel faciendum est, per legem. Hinc proinde in eo, qui ejusmodi comparationem efficit, non alius existere debet finis, quam quem poscit ipsa rei, & examinis, quod de illa instituitur, natura, nimirum cognitio moralis veritatis: Quæ altera etiam regula est ad moralitatem operum dignoscendam ex parte inquirentis ipsius omnino requisita.

Et

(a) *Ejus comparationis, quæ assumitur, finis non alius quærenti esse debet, nisi cognitio veritatis.*

Et vero quì fieri poteſt, ut veritatem invenire queat, qui ejus amore non capitur, immo aliquando (quod nonnullis gentile eſt), ne ſe offerat, reformidat? *Si ſapientia, & veritas*, ajebat Auguſtinus ex ipſorum Manichæorum ſententia lib. de morib. Eccl. cap. 17., *non totis animi viribus concupiſcatur, inveniri nullo pacto poteſt*. Quod cum in humanis diſciplinis experimento comperitur, tum multo id magis de veritatibus morum affirmandum eſt, quas tam ſæpe vitium æmulatur, ac fingit, ut earum paſſim captet imaginem. Vincit quidem aliquando veritas vel invitum; neque enim uſque adeo terrenorum affectuum labe natura humana detrita eſt, ut quandoque verum non ſentiat, aut videat. Teſtis vel ipſa hypocriſis, quæ, ſi propius conſideretur, ut animadvertit noſtri ævi liberrimus Scriptor, *Traitè ſur la tolerance ch. 16.*, nihil eſt aliud, niſi *tributum quoddam, quod vitium pendit virtuti*, quæ idcirco virtus niſi agnoſceretur, nemo ejus ſimilitudinem concupiſceret. At enim numquid indeterminatis tantum, & vagis virtutum notionibus regitur hominum vita? An non alia multa in ejus uſus manant, atque funduntur ſive ad Deum, ſive ad alios pertinentia, quibus nulla pars vitæ vacare debet: quæ profecto niſi te te ipſum collegeris, ac ſtudueris, cum damno latent, atque otioſa ſunt? Ita plerumque fit, quod idem docebat Auguſtinus, ut veritas nec agnoſcatur, niſi a volente, nec ipſa niſi volentem vincat. *Amore*, inquit laud. loco, *petitur, amore quæritur, amore revelatur*. An nobiliſſima hæc *Cœli filia* ultro ſemper ſe ſe repugnantibus ingeret?

VIII.

Veritas quævis moralis, ut & alia cujuſque generis conſiſtit in adæquatione rei ad ſui principium, & menſuram. *Vera enim in tantum vera ſunt, in quantum ſunt; in tantum autem ſunt, in quantum principalis unius ſimilia ſunt; ea forma eſt omnium, quæ ſunt, quæ eſt ſumma ſimilitudo principii, & veritas eſt, quia ſine ulla diſſimilitudine eſt*: S. Auguſtinus lib. de vera Religione cap. 36. Principale autem, quod in rebus moralibus obtinet, & quoad nos, eſt lex ipſa Dei nobis communicata tanquam regula, & menſura cognoſcendorum, atque agendorum. Veritas ergo in rebus moralibus, de quibus agitur, tum a nobis habebitur, quando de ipſis judicaverimus, ut in ſe ſunt, ideſt in ratione ad legem, a qua habent, ut ſint morales, & in hoc, vel illo ordine, & modo, quo ad legem ſunt. Hinc illud D. Thomæ principium a quolibet in moralibus diſcuſſionibus adhibendum, ut inveniatur veritas: *Unumquemque ſcilicet debere niti ad hoc, quod de rebus judicet ſecundum quod ſunt*, 2. 2. q. 60. ar. 4.

Atque hæc porro iſtius principii firmiſſima ratio eſt: Veritas, ut a nobis cognoſcitur, ſeu percipitur, non conſiſtit, niſi in adæquatione intellectus ad rem, ut in ſe eſt, quocumque in genere conſideretur. Quippe intellectus noſter non eſt ratio, & menſura rerum, ſicut intellectus divinus, a quo omnia ſunt, & cui proinde, ut congruunt res, & ſunt, & veræ ſunt; ſed res ipſæ ſunt potius ut objecta, & terminus cognitionum noſtrarum, ſic

&

(a) *Hinc inquirens debet ſemper niti in hoc, ut de rebus judicet, ut in ſe ſunt.*

& mensura, ac ratio ejusdem nostræ cognitionis; quo fit, ut intellectus se conformare debeat rebus, ut in se sunt, quo dicatur verum cognoscere, aut cognovisse, non se se res debeant attemperare intellectui, quo veræ sint. Hinc scribebat Nyssenus in libro de vita Mosis: *Hæc est, ut ego sentio, veritatis definitio, firma ejus, quod est, intellectio; falsitas enim phantastica quædam est circa id, quod non est, comprehensio, quasi subsistat, quod non est*. Et Augustinus lib. 2. Soliloq. cap. 5. *Verum est, quod ita se habet, ut cognitori videtur, . . . falsum, quod aliter, quam est, videtur*. Quum igitur veritatis cujusque natura, ut a nobis percipitur, in eo sita sit, quod intellectus conformetur rei, ut est in se, futurum alioquin, ut sit falsum, quod secus percipit; illud necessario existit, quod positum, in re morali, de quocumque opere agatur, debere quemque summa ope niti, ut cognoscat quale quidque in se sit per comparationem ad legem; nam in ejusmodi operis ad legem ratione intelligitur, quæ vere est, ac dicitur de peculiari quacumque re moralis veritas. Atque hinc deprehenditur, quam recte D. Thomas citato loco distinxerit inter judicium, quod habere de personis decet, atque illud, quod ferendum de rebus est. Quippe in judicio, inquit, quod de rebus habetur, non attenditur bonum, vel malum ex parte ipsius rei, de qua judicamus, quia nihil nocet, qualitercumque judicemus de ipsa, sed attenditur ibi solum bonum judicantis, si vere judicet, vel malum, si falso, quia verum est bonum intellectus, falsum autem est malum ipsius, ut dicitur in 6. Ethic. cap. 2.; proinde quisque

eo

eo debet contendere in quovis judicio de rebus, ut de iis sentiat, prout in se ipsis sunt. Ex adverso, quum de hominibus judicamus, præcipue attenditur bonum, & malum ex parte ejus, de quo judicatur, qui hoc ipso honorabilis habetur, quod bonus judicetur, & contemtibilis, si judicetur malus; & ideo ad hoc potius tendere debemus in tali judicio, ut hominem judicemus bonum, nisi manifesta ratio in contrarium appareat; ipsi autem homini judicanti falsum judicium, quo bene judicat de alio, non pertinet ad malum intellectus ipsius, (sicut nec ad ejus perfectionem pertinet secundum se cognoscere veritatem singularium contingentium) sed magis pertinet ad bonum affectum.

IX.

Nisus autem ille, quo quis contendit in verum, de quo quærimus, morale, ut illud per memoratam operis cum lege comparationem cognoscat, semper ordinem, proportionemque habet ad vim, ac facultates ejus, qui inquirit (*a*). Quippe contentio cujusque in quamcumque rem, de qua agatur, major esse non potest secundum naturæ conditionem, quam ejus valeat ad id ipsum comparata virtus, qua conatum exercet. Hinc proinde etsi in quibusdam maxime obviis, facilioribus, conjunctisque naturæ quilibet possit de vero, & bono morali cernere, non tamen in abstrusioribus casibus, qui acutiorem postulant intelligendi vim, nec nisi longa argumentorum, & conclusionum serie possunt definiri. Quamobrem id etiam in hoc judicii genere cavendum, ne quis temere

(a) *Ut conatus ad inveniendum verum proportionem habeat ad inquirentem, nec ideo quisque de quolibet possit judicare.*

temere aliquid statuat, atque operi imparatus cum proximo errandi periculo audeat in proprio sensu abundare. Sic enim plerumque male consultis pretium est prudentia fallax.

Dixi id non licere cuique *in abstrusioribus casibus*, quos facile ut tales ex rerum natura, & complexu cognoveris. Namque in aliis officiis, quæ congenita veluti naturæ sunt, quis eorum non dixerim cognitionem, sed sensum ipsum vel rudioribus invideat? *Manifesta sunt*, inquit Apostolus ad Galat. 5., *opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, invidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia*. Quæ quidem omnia appellavit *opera carnis*, quia aperte pugnant cum interiore spiritus lumine, quo quisque sibi in iis, ut olim Gentes, esse potest lex. At interim ex eo non sequitur, qui in his judicare potest, eumdem æque de aliis posse cognoscere, ad quæ nec natura, nec arte, aut alterius generis beneficio satis comparatus est. Hinc in iis rebus periculose admodum, quod admonuit Burlamachius cit. lib. *par.* 2. *ch.* 9. §. 4., ab ejusmodi hominibus judicium assumitur, nec vacant graviore temeritatis nota, dum id ipsum implent, quod eo modo ab ipsis præjudicatum est. Tales censentur, inquit ille, qui passim lites de Religione serunt, aut se se implicant difficilibus de re morali, aut politica quæstionibus, quibus percipiendis, aut extricandis impares sunt. Hos etiam Pufendorfius voluit lib. 1. de officio hominis, & civis in similibus rebus ab omni judicio temperare, ne imprudentes audiant, *quamdiu nihil est, quod consensum velut extorqueat, cogatque provi-*

provisionale judicium quodammodo efformare. Tandem & in hanc rem bene, compositeque S. Augustinus libro de utilitate credendi cap. 12. de his sermonem habens, quos ipse appellat *Stultos* in religionis negotio, evidenter ostendit, quemadmodum multo consultius sit eosdem Sapientum regi consilio, quam suo: *Nemini*, inquiens, *dubium est omnes homines aut stultos, aut sapientes esse. Nunc autem sapientes voco non cordatos, & ingeniosos homines, sed eos, quibus inest, quanta inesse homini potest, ipsius hominis, Deique firmissime percepta cognitio, atque huic cognitioni vita, moresque congruentes; cæteros autem cujusque modi artibus, inertiisque affecti sint, quolibet victu probandi, sive improbandi, stultorum in numero deputaverim. Quæ quum ita sint, quis mediocriter intelligens non plane viderit stultis utilius, atque salubrius esse præceptis obtemperare sapientum, quam suo judicio vitam degere?... Atque hoc si in rebus minoribus, uti in mercando, vel colendo agro, in uxore ducenda, in suscipiendis, educandisque liberis, in ipsa denique re familiari administranda expedire nemo ambigit, multo magis in Religione. Nam & res humanæ promtiores ad dignoscendum sunt, quam divinæ, & in quibuscumque sanctioribus, & præstantioribus, quo majus eis obsequium, cultumque debemus, eo sceleratius periculosiusque peccatur*. Addo, ubi quis non satis aptus, aut necessariis ad quidquam cognoscendum subsidiis destitutus de re judicium aggreditur, plerumque, quod ita opinatur, aut judicat, non ex veritatis studio, sed vel ex antecepta opinione, vel ex interiore affectu quodam animi proprio, & suo proficisci. Id enim efficere solet dominans animi sensus, aut præjudicata sententia, quæcumque illa

sit,

sit, quod & scribebat Helvetius ipse *De l'esprit disc. 1. ch. 3.*, ut non solum res, quæ proponitur, sub ea tantum facie, qua placet, videatur, quocumque alio prospectu impedito, verum etiam ut illud ipsum, quod quis vult, illic videat, ubi non est, quippe præoccupata mens non consuevit, nisi quod maxime cupit, in rebus cernere. Ubi autem ista officiunt, haud facile animus verum providet. Quis enim unquam omnium libidini simul, & veritati paruit? Quarum altera nec modum habet, neque consilium, altera nisi certa ratione, modoque tractari non vult.

X.

Positis his, quæ omnino requirebantur tum ex parte rei, tum ex parte judicantis ad rectam, justamque operis cum lege comparationem, sententia, quæ inde elicitur, ea porro est, quæ veritatem moralem, seu practicam rei exprimit, aut non. Quippe si recte educta ex antecedentibus fuerit, uti par est, inter se comparatis, tum ipsa justa sententia erit, & rei respondebit, ut est in se, atque existit in ordine morali per sui relationem ad legem; si autem ex antecedentibus etiam veris, sed male educta fuerit, tum profecto falsum erit, quod statuet in eo ordine moralitatis, quippe non exprimet verum respectum, quem in eo casu habet opus ad legem; quod ad falsitatem sufficit in eo genere, de quo quærimus.

Constant

(a) *Ut ad rectum in moribus judicium præter justam comparationem operis cum lege requiratur sententia recte deducta.*

Constant hæc, & necessario fluunt ex prædictis. Namque si veritas, ut a nobis percipitur, aut exprimitur, in eo sita est, quod cogitatio, aut locutio nostra respondeat rei, ut est in se; manifestum est sententiam, quæ in genere morum non respondeat rei, ut in se est, seu talis, vel talis, idest bona, vel mala in suo ordine relationis ad legem, prorsus falsam esse. Id quod, ut patet, non solum ex male facta comparatione operis cum lege contingere potest, sed etiam ex eo, quod perperam, & abs re sit ducta conclusio. Sic non insolens est, ut quis in deducendis sententiis etiam ex rectis principiis fallatur, sive attentionis defectu, sive occulto vitio animi, cui veritas odio sit. Itaque, ut veritas moralis habeatur in hac, de qua agitur, ducenda sententia, oportebit animum integrum, sincerumque afferre, qui nec plus, nec minus affirmet, quam quod ex data comparatione animadvertit existere. Veritas enim talis non est, quæ possit nostro arbitratu mutari. Constat ipsa vi naturalis, & essentialis conceptus sui, qui variari nequit, quin ipsa rei, quæ ponitur, existentia tollatur. Neque enim, pulchre ajebat Augustinus lib. 2. de doctr. christ. cap. 39., sicut prima syllaba *Italiæ*, quam brevem pronuntiaverunt veteres, quia voluit Virgilius, longa facta est, ita quisquam potest efficere, quum voluerit, ut ter terna non sint novem, aut non efficiant quadratam figuram &c.; quippe hæc ex ipsa natura rerum, & relationum essentialium determinata sunt, neque adeo, quemadmodum de quavis alia veritate dicendum, ullo possunt hominum ingenio, aut conatu turbari.

XI.

XI

Ex hoc porro ſequitur, quoniam in toto iſto ſeu comparationis, ſeu ſententiæ negotio nihil aliud, quam veritas quæritur, nullam idcirco partem in hoc opere voluntati conſtare debere, niſi ut veritatem appetat (*a*); cæterum, quod pertinet ad cognitionem rei, univerſum officium nonniſi ad intellectum ſpectare. Quippe intellectus tantummodo munus eſt quærere verum, cui hoc ipſum, ut objectum, a natura propoſitum eſt, non voluntatis, quæ ex ſe cæca facultas eſt, quæque ideo poterit quidem in re aliqua exprimere inclinationem ſuam, minime vero ullum judicium interponere de veritate, ſeu re, ut in ſe eſt. Ex quo proinde intelligitur, quemadmodum perperam eo in caſu cognitio veri ad voluntatem referretur, ita abs re prorſus, atque abſurde affirmari ſententiæ definitionem ab inclinatione voluntatis in hanc, vel illam partem, qua moveatur intellectus, repeti poſſe; quaſi vero cujus potentiæ eſt intellectum applicare ad inveſtigationem rei, ejuſdem poſtea ſit intellectum ad eam, quam voluerit, partem propellere, ut nimirum illud tanquam verum habeat, ſeu in praxi licitum, quod placuit voluntati.

Hoc etiam nunc obſervandum adverſus nonnullos fuit, qui in eam ſententiam inciderunt, ut, ſi contingeret intellectum ex. gr. in ſuſpenſo remanere, nec liquido veritatem cognoſcere, tunc poſſet voluntas æquilibrium illud, ut ponitur, intellectus disjicere, eumque ad hanc, vel illam partem

(a) *Quemadmodum in ferenda ſententia nullus voluntatis arbitrio locus eſſe debeat, ſed tantum intellectui.*

tem inclinare. Quæ quidem si admittatur opinio, mirum, quam latius serpat, ut nihil in re præsertim morali integrum relinquat, & incolume. Scilicet tunc cujusque arbitrio mutabuntur essentiæ rerum: quisque pro lubitu quod petiit ut bonum, spernet, repetet, quod nuper ut malum omisit, atque ut in cibis, & dubia cœna licebit cuique pro gustu, & palato suo abundare. An hæc moralis doctrina, quæ mutat omnia, diruit, ædificat, atque ordine toto sibi disconvenit, ut ideo nihil certi habeatur, & pensi, quo morum tueamur constantiam, sed universa pro mirabili dissimilitudine ingeniorum, & unius, ejusdemque hominis levitate prodigialiter varientur, & singula quæque tempestatis prope ritu mobilia fiant, & cæca sorte fluitantia? Itaque exulatum hinc etiam volumus tetrum illud principium, quo omnia in incertum revocarentur, aliquam scilicet in moralitatis sententia competere voluntati partem; quod si semel, aut in aliquo tantum casu admittatur, non video, cur in aliis retineri nequeat, atque ita universam morum doctrinam perditum eat.

XII.

Teneatur igitur, quæ esse debet hactenus dictorum summa, unum cognoscendæ moralitatis modum esse, qui ex justa existit facti cum lege comparatione, indeque recte deducta sententia; quod pro omnibus temporibus, & casibus valet, etiam ubi sensu de rebus judicamus ipsis, quum etiam moralis sensus in his, quæ obvia sunt, hanc comparationem ponat, vel anteceptam quasi animo habeat: nihil in hac parte libidini, voluntati, arbitrio,

(a) *Summa dictorum.*

bitrio, propensioni quid juris esse: totum hoc ratione, seu intellectu tantum definiri; ut ideo qui alio modo velint morum veritates quærere, non eas proprie, sed se ipsos quærant, voluntatem suam, appetitum suum; quod cum in aliis turpe est, tum vero in morum dogmatis longe turpissimum, ubi de rerum summa agitur, a qua vel æterna salus pendet, vel nunquam desitura calamitas: ut interim prætermittam innumera alia, quæ in rem privatam, & publicam existere possent mala, & porro evenirent certissime, si alia ad arbitrium reciperetur vestigandæ, cognoscendæque moralitatis via, de qua re toties dictum est.

XIII.

Jamvero ex hactenus disputatis liceat nunc quædam mihi ad judicium hoc, sententiamque pertinentia colligere, quo etiam reliqua, de quibus dicturi sumus, ad cognoscendum magis, magisque in aperto sint (*a*). Et 1. quidem illud omnino ex antea dictis sequitur, quoniam veritas rei, quæ in quæstione versatur, ejus disquisitionis, atque judicii moralis tum finis, tum objectum est, non licere cuiquam eamdem seu cognitam jam, seu cognoscendam prætextu quovis in invidiam vocare, ne alienus ab ea cujusque animus fiat. Quocirca nefas erit illam, qualitercumque se habeat, ut nimis duram, difficilem, asperam exaggerare, aut tanquam publico bono, aliisque humanæ societatis adminiculis repugnantem. Quippe hac loquendi ratione cum id significatur,

 quod

(a) *Quemadmodum non liceat morali cuicumque veritati sub quolibet prætextu invidiam creare &c.*

quod prorsus falsum est, tum vero offendiculum ponitur simplicioribus in Dei lege, &, quod potius est, nos ipsos, propriaque commoda anteponimus ordini divinitus præstituto, dum ex ingenio nostro, non ex legis indole quid in moribus deceat, seu bonum, quid repugnet, seu malum æstimamus, & porro ab aliis sic volumus æstimari.

Dixi utrumque falsum esse, quod dicitur, & veritatem, quæ ex Dei lege, ut refertur ad mores, elicitur, nimis duram esse, ac intractabilem; rursus & eamdem aliquando cum publicæ felicitatis cura pugnare. Primo enim non decet, tanquam nimis durum traducere, quod jubet Deus, ac jubendo monet & facere, quod possis, & petere, quod non possis, & adjuvat, ut possis. Deinde hæc plerumque, immo semper cupiditatis vox est, cui profecto plus æquo grave videri oportet, atque etiam intolerandum divinæ legis jugum, quemadmodum & cujusque alterius generis sanctio, qua eripiatur peccandi licentia, quæ corruptæ inclinationi accommoda est. Itaque hæc calumnia poterit ex æquo cuilibet legi inscribi, quæ eo ipso, quod vim dirigendi habet, est delictorum, quæ sponte, vel ignorantia contrahuntur, coërcitio. Tandem & illud animadvertendum est non ex nostri mollitie animi, qui sæpe languidis liquefactus est voluptatibus, sed ex virtutis robore pensandum esse officium, quod nos gravat; tumque constabit, quod & veteribus Philosophis visum, magis naturæ industriam hominum, quam alia necessaria deesse. Hinc scribebat Seneca epistola 116. *Scis, quare non possumus ista? Quia nos posse non credimus. Immo mehercule aliud est in re. Vitia nostra, quia amamus, defendimus,*

&

& malumus excusare illa, quam excutere . . . Nolle in caussa est : non posse prætenditur &c. Quidquod etsi durum aliquid, atque operosum offendatur in lege, num propterea desinet obligare, quasi ejus caussa infirmata sit legis virtus? Notum est, quod de humanis legibus scripsit Ulpianus dig. de just. & jur., quodque constanti usu retinetur, quando videlicet aliquid vere durum in casu particulari inciderit, adhuc tamen servandam esse sententiam generatim constitutam, quia etsi dura lex, tamen scripta est; id quod pertinet ad publicum bonum, ut quæ semel pro omnium utilitate sancita sunt, particularibus exceptionibus non subsint, aut mutabilia fiant. An vero, quæ admittitur in civili regimine, legum constantia, & veritas, non agnoscetur in Deo, qui ut dux, atque imperator omnium, ac præsertim vitæ mortalium jus habet, ut, quidquid præcepit tanquam inviolabile, & sanctum, ab omnibus hominibus teneatur, quibus sola obsequii gloria relicta est? Venio nunc ad alterius generis calumniam, qua morales, ut ex lege Dei colliguntur, veritates impetere quidam olim consueverunt liberrimi ingenii homines ceu publicæ felicitati inimicas, aut cum politico regimine inconciliabiles, quasi vero aut bonum bono adversum esse queat, aut rectus ordo ordini. Profecto quicumque animadvertat, quod & Manilio observatum est, nihil quidquam in hac tanta rerum mole magis admirabile esse, quam ratio, & certis quod legibus omnia pareant, nunquam in animum inducet suum, ut putet Deum, qui tanta pro hominum felicitate, & cura molitus est, quanta in communi rerum ordine cernimus, eumdem postea voluisse homini legem dare, qua suum ipsius bonum non curaretur,

 quan-

quantum etiam in hac vita haberi posset, immo potius labefactatum iret. An eo spectat ordo rationis, quo se ipsum, & sua regere potest homo, atque ad certam normam componere, ut tandem iste idem in ipsius perniciem, & exitium vergere debeat? Quod de communi regimine dicitur, ex æquo falsum. Quicumque rectus obtineat inter homines ordo publicus in communem felicitatem spectat, & ideo rectus est, quia continetur sub ordinata æternæ legis obedientia, quæ cujusque ordinis, ac legis archetypus est, & caput, & fons. Neque enim, quod alibi demonstratum fuit, rectum esse, aut dici poterit, quod illi æternæ legi, ut hominibus per rectam rationem communicata est, repugnat. Legumlatores ipsi non aliunde, quam ex hujusmodi divinæ legis ordine hauserunt, quo publicum bonum vere, atque, uti par est, salubriter curarent. *Ubinam sunt*, scribebat S. Augustinus lib. 14. de Trinit. cap. 15., *istæ regulæ scriptæ*, scilicet recte vivendi? *Ubi quid sit justum & injustus agnoscit? Ubi cernit habendum esse, quod ipse non habet? Ubi scriptæ sunt, nisi in libro lucis illius, quæ Veritas dicitur, unde omnis lex justa describitur?* Itaque inaniter fingitur morales quascumque veritates, quæ ex lege Dei profluunt, cum justis, atque in rem communem vere spectantibus cujusque administrationis, aut societatis regulis pugnare, quum e contrario nihil rectum, planeque utile in humanis sit, quod ab æternæ legis, qua omnia contineri, ac regi decet, veritate non descendat. Duæ scilicet Respublicæ sunt, quas animo complecti oportet; altera magna, & vere publica, qua, ut ajebant veteres Philosophi, Dii, atque homines continentur;

tinentur; altera parva, cui nos adſcripſit conditio naſcendi. Et quoniam poſterior hæc prioris ambitu comprehenditur, a qua pendet, ut ſit, & tuta ſit, cavendum propterea, ne hujus ſtudio majoris, ideſt divinæ ſocietatis jura violentur, atque ita etiam humana peſſum eant: erit enim ad omnia promtum iter, & patens, ſublato, aut converſo in pretium Deo. Teſtis Helvetius *De l'eſprit diſc.* 2. *ch.* 13. 14. *&c.*, qui, dum nimium *politicæ probitati*, ſeu potius, ſicut ipſe explicat, *utilitati* ſtudet, eouſque progreſſus eſt, ut & Lacedæmoniorum furta defenderit, & frequentatas Sylveſtribus hominibus parentum cædes, & turpiora quæque Græcorum flagitia; quod nempe hæc, & alia id genus, ut ipſe putat, eorum gubernationis forma, atque utilitatis ratio poſtularet.

XIV.

II. Si veritas una, qualis exiſtit, atque haberi per legem poteſt, in moribus quærenda, atque tenenda eſt, improbanda igitur eorum ſentiendi, agendique ratio, qui aliis quidquam ſupra veritatem præſtituunt, quod ſequantur, quaſi vero ſemper bonum ſit, quod aſperius, immo & non aliquando in officium impingat id ipſum, quod ſeverius videtur (*a*). Sola veritas homini propoſita eſt agendorum regula: ſive faveat illa, ſive repugnet, quidquid ipſa præſcribit, tutum eſt. Ultra fas trepidant, qui ſibi quid tutius præter veritatem ominantur, qua ſcilicet una conſtat recti via. Quæ enim conformatio cum æterno rerum ordine eſt menti *verum*, quum eam cognoſcit, eadem eſt

 animo

(a) *Ut non liceat in moribus quid præter, aut infra veritatem ſtatuere &c.*

animo *rectum*, *& honestum*, quum eam eligit. Hinc & verum pro æquo bono, sive adeo pro justo semper acceptum est; unde & *vere vivere* antiquis dictum pro eo, quod recte, & convenienter vivere. Atque hoc etiam multo magis adversus illos tenendum est, quos nulla tangit moralis veritatis cura, & semel ac aliqua species veri animum attigit, continuo, quod eo modo sistitur, agendum putant, perinde ac si in omnibus sola veritas quærenda non sit, sed aliquoties ejus tantum similitudo sufficiat, aut saltem inculpatus haberi possit error, qui ex incuria ejus inquirendæ profectus est.

Unam veritatem in moribus constitutam esse, quam teneamus, cum ex omnibus constat, quæ antea diximus, tum vero id ipsum luculenter ostendit clarissimus Scriptor Joseph Guerreri Canonicus Placentinus in libro, cui titulus: *Trattato de' Principj dimostrabili della Fede Cristiana tomo 6. cap.* 11. *art* 1. Collectis enim undecumque venerandæ antiquitatis monumentis evidenter probat non aliud Patres in quæstionibus morum, quæcumque occurrerent, finiendis præ oculis habuisse, nisi solam, & simplicem veritatem, ita ut nec quod quibusdam *tutius* dicitur, & plerumque, ut Hieronymi verbis utar epist. 83. ad Ocean. cap. 2., *superstitiosius magis est*, *quam verius*, sequerentur, nec, quod aliis placuit, tantum probabilitate, ut familiarius, ac lenius id nominis in hac caussa accipi consuevit, contenti essent. Et vero quum legis virtus hæc sit, ut docet Modestinus dig. lib. 1. tit. 3. l. 7., *imperare*, *vetare*, *permittere*, nec nisi per legem veritas morum constet, apertum est, quidquid lex permittit, non

minus

minus verum, ac tutum esse, quam quod aut præcipit, aut cavet, proinde ex æquo licere, quod ita lex concedit, sequi, quemadmodum in aliis reapse non licet aliter se habere, quam ferat ejusdem legis præscriptum. Hinc propterea non bene præcipiunt, qui semper legem contra hominis libertatem interpretantur, quasi hæc duo perpetuo invicem pugnent, quum e contrario multa concedat lex, quæ si omittantur, non raro periret & finis, & ratio ipsa legis, eoque posset res deduci indiscreta opinione, ut de medio tolleretur omnis, quæ per legem in rebus est, bonorum, malorumque distantia. Atque hæc quidem de primo erroris capite; nam quod ad alterum spectat, satis fuerit laudati gravissimi Viri sententiam proferre, quam ex italico sermone sic latine converto: *Quum primum probabilitati nimis creditum est, languescere cœpit studium veritatis, quæ profecto sæpius occurrisset, nisi quibusdam quasi supervacua, pluribus etiam suspecta fuisset, & invisa. Cui enim fucata tantum ejus species sufficit, quid ultra laboret? Intra spem veniæ cautus sub ejus velut umbra latebit, nec quidquam formidabit, ubi sola, & qualibet probabilitas pro muro est. Si quid inciderit mali, rei vitium dicetur, non animi: Quasi vero & illud non pertineat ad animi vitium, in quo negligentia peccatum est &c.* Ita nimirum fit, ut qui rectum iter veritatis amiserint, in diversa abeant æque periculosa, & falsa; velut sylvis, ubi passim palantes error certo de tramite pellit, ille sinistrorsum, hic dextrorsum abit: unus utrique error, sed variis illudit partibus. Quare, ut hoc caveamus, alte retinendum erit etiam in rebus morum, quod Marcianus de publicis judiciis statuit: *Perspiciendum*

est judicanti, ne quid aut durius, aut remissius constituatur, quam caussa deposcit: nec enim aut severitatis, aut clementiæ gloria affectanda est: sed perpenso judicio, prout quæque res expostulat, statuendum est. Quod non alio spectat, nisi ut in omnibus, quoad possumus, teneamus, & tueamur legis veritatem, ex qua una pensandum est quid bonum, aut malum sit, quid liceat in moribus, aut non.

XV.

III. etiam quia sola veritas moralis servanda est, quæ per legem existit, atque obtinet, consentaneum est huic principio dicere nihil aliud in moribus præter veritatem per se vere, & proprie obligare, & quidem eo modo, quem circa facienda, fugiendaque præscribit eadem ipsa lex (a). Quum enim *vinculum juris*, quo necessitate ad aliquid adstringimur, & *obligatio* appellatur, nonnisi a jure ipso, seu lege originem habeat; perspicuum est, quoniam solum id, quod verum est, idest proprie legi respondet, ex eadem legis sanctione derivat, illud inquam, solum utpote legis præscripto consentiens per se, ac vere obligare, non aliud, quod etsi ex lege putetur esse, tamen reapse non est. Hinc propterea error, cujuscumque rei, aut generis sit, sive inculpatus, sive non, nunquam ex se proprie obligabit, quasi vim legis obtineat, quia nempe alienus a lege est, nec potest vere obligare ex se, quod legis veritatem offendit; licet obligare, atque adstringere improprie eo sensu dicatur, quod nihil quidquam adversus præsumptam, manentemque opinionem legis agendum sit; quippe tunc perinde se haberet

(a) *Quemadmodum sola veritas in moribus vim habeat per se obligandi, nunquam error &c.*

ret contra procedens animus, ac si legem violare intenderet, quam præsentem, obligantemque etiam per errorem percepisset.

Videlicet quidquid ex lege, aut per legem habetur, illud solum verum, æquum, bonum, ac justum est, proinde ut veritas a lege emanata obligat, qualis est quæcumque per Dei legem existit, ac obtinere debet in moribus. Obligat autem, quo modo lex, quia non aliter veritas est, nisi quia a lege, & per legem est; atque eo sensu affirmatur ipsam per se, & proprie obligare. Hinc sæpius in Scripturis lex Dei dicitur *veritas*, rursumque veritas, sive verum, quod a lege est, *lex* nominatur, ut pateat unam, & eandem esse veritatem, & quæ legis secundum se est, & quæ participatur a lege, seu existit, atque cognoscitur in opere per ipsam legis ad illud comparationem, quæ veritas, ut ajunt, *practica* est, atque adeo unam, & eandem esse obligationem, sive quæ a lege abstracto modo descendit, sive quæ refertur ad praxim, idest ad actum quemlibet ceu hic & nunc ex legis præscripto exercendum, vel non. Error contra numquam a lege est, quippequæ neminem fallere potest, quemadmodum nec veritas, quæ & lex ipsa, & finis legis est. Eo fit, ut error per se obligare nequeat hoc ipso, quod a lege non est, cui tantum inest adstringendi, ligandique potestas, immo & ejusdem veritati repugnat. Atque hoc quidem intelligitur etiam de errore involuntario, quia, quisquis demum fingatur error, nunquam veritas est, neque adeo valet ullo modo vim veritatis induere. Hinc neque etiam in judicio Dei habebitur ut verum, seu bonum, quod ex quacumque

caussa,

caussa, aut modo contra legis veritatem fuerit, quia & ipsum *judicium Dei secundum veritatem est*, Rom. 2. Poterit quidem error involuntarius excusare a culpa in eo, quod ita commissum est, utpote non sponte factum, immo contra animi sententiam; at nunquam valebit efficere, ut verum, seu bonum, & conforme legi sit, ac judicetur, quod falsum, eidemque repugnans est. Exempli gratia aliquid afferam, quo hæc illustriora fiant. Quicumque putat aliquid verum esse, quod falsum est, atque illud ut tale affirmat, & jurat, profecto quantamcumque habeat bonam fidem, animumque confirmandi veritatem, nunquam tamen efficiet, ut verum sit, seu tale, quod testatur, quando aliter est, quia rerum essentiæ, &, quas habent invicem, relationes a nobis non pendent, neque adeo pro animi affectibus commutantur. Excusabitur quidem ille a mendacii, & perjurii culpa, *quia ream linguam non facit*, ut ajebat S. Augustinus serm. 28. de Apost., *nisi rea mens*; at interim semper falsum ex se erit, quod ita affirmatum est ob naturalem, & necessariam oppositionem *intellectus, vel signi ad rem intellectam, & signatam, vel etiam rei ad suam regulam*, ut loquitur D. Thomas 2. 2. q. 109. ar. 1 & seq. Haud aliter in proposito dicendum, ubi agitur de conformitate operis cujuscumque ad legem, quippequæ, quum ex naturali utriusque relatione definiatur, non pendet ab hominis errore, aut arbitrio. Hinc si error utcumque involuntarius nunquam id agere potest, ut verum sit, legique consonum, quod reapse falsum, atque adversum est, qui fiat, ut hoc ipsum legis instar obtinere queat, atque ita ejus

vi

vi obligationem inducere? Reliquum est igitur, ut dicatur, quoties quis in aliquo judicio de vero, bono, & justo errat putans e. g. aliquid contra legem esse, quod secus est, illum non ex errore ipso proprie obligari, quod esset absurdum, sed potius ex præsumta opinione legis, qua innectitur, ne illud faciat, quod adversus legem, ut ipse putat, est. Id, quod ex alio principio manat, quod vere legis est, videlicet nihil faciendum, quod injuriam contra legem significet, aut involvat, ut tunc revera contingeret, quando quis ageret, quod existimat utcumque legi adversari. Neque opponatur, si hæc ita sint, fieri posse, ut quis ex eo principio obligetur ad aliquid, quod etsi ex errore involuntario, ut ponitur, non imputetur agenti, adhuc tamen in se malum sit, atque a legis veritate alienum. Namque mirum non est, ut optime animadvertit D. Thomas 1. 2. qu. 19. ar. 6., *quod sicut in syllogisticis uno inconvenienti dato, necesse est alia sequi, ita in moralibus uno inconvenienti posito ex necessitate alia sequantur;* sed quæ videlicet non tribuantur culpæ, quando præter omnem voluntatem sunt. Cæterum quod spectat ad actum voluntatis, quo quis se se determinavit ad aliquid, quod putavit honestum, aut salutare, & per improvisum errorem in re deceptus est, num scilicet ille actus animi seorsim consideratus haberi possit bonus nec ne, an errore adhuc ipso corrumpatur, infra declarabitur.

XVI.

XVI.

Porro autem, ut cœpta nunc prosequamur, animadvertendum est seu ratiocinium illud, seu judicium, quo de re aliqua affirmamus justam eam, vel injustam esse, præceptam, aut non &c., familiari, communique loquendi ratione ratiocinium, aut judicium *Conscientiæ* appellari; quo modo consuevit ipsa conscientia definiri applicatio scientiæ, idest principiorum legis ad opus, & ejus officia censeri solent accusare, aut defendere pro eo, quod gestum est; admonere officii, vel retrahere a crimine secundum id, quod faciendum, vel fugiendum est; obligare, aut non, ut tulerit eorum ratio, aut perceptio, quæ proponuntur, in ordine ad legem (*a*). Hinc propterea quæcumque hactenus dicta sunt sive in universum, sive peculiariter de modo cognoscendæ moralitatis actuum humanorum, ea, inquam, omnia conscientiæ aptanda erunt, prout de re aliqua, quæ ad mores pertineat, ratiocinatur, aut judicat. Quo fit, ut ratione rei, de qua quæritur, prima omnium conscientiæ distinctio sit, quam & in judicio illo memoravimus, quod vera sit, aut falsa; vera prout rei congruit, ut est per legem, falsa ut disconvenit ab eo, quod vere secundum legem est. Atque hoc porro sensu ad conscientiam revocabuntur omnia, quæ supra inveniendæ, cognoscendæque moralis veritatis caussa docuimus.

Hinc porro retegitur insignis lapsus eorum, qui conscientiam sæpe cum morum lege, ac regula confundunt, perinde quasi nihil intersit inter applicationem

(a) *Quid, & quotuplex sit ratiocinium, & judicium conscientiæ, quo de moralitate operum censemus.*

tionem legis ad opus, & legem ipſam; quum aliunde applicatio ipſa, quæ fit, falſa eſſe poſſit cujuſque cauſſæ interventu, contra lex morum nunquam. Errorem hunc inter alios notavit etiam Heineccius lib. 1. elem. jur. nat., & gent. cap. 2. §. 45., ubi obſervat *non ipſam conſcientiam normam eſſe, ſed quæ normam applicat factis, & ſpeciebus obvenientibus*; alioquin dicendum foret, & quando nutat conſcientia, vel falſa eſt, rationem adhuc ex ſe habere, ſeu virtutem legis, quo nihil fingi queat inconſideratius. Et quidem ſæpius damnanda eſſet lex, quemadmodum conſcientia ipſa, quæ male aut in collatione legis cum facto ſe habuit, aut in ferenda ſententia. Id in omnibus quoque diſciplinis obtinet, ut certa plerumque earum principia ſint, nec niſi in eorumdem ad opus comparatione error contingat, ſed quæ falſa applicatio non arguit principiorum artis falſitatem. Hinc inepte prorſus philoſopharetur, qui ex firmitate principiorum concluderet ſemper, atque conſtanter veritatem applicationis, aut ex adverſo qui ex errore applicationis principia tanquam falſa improbaret, quum hæc ſejunctim vera eſſe poſſint, ac porro certe ſint vera, quæ legis ſunt, male autem quiſpiam inde ratiocinari, atque concludere queat. Si hæc ita ſint, ajebat in perſimili cauſſa quidam noſtri temporis Scriptor, doctrina quævis ſacra, ut vacuum quid, ableganda eſſet, quia ea plures abuſi ſunt: exterminandum medicæ artis nomen, quia non ſemel in ejus exercitio peccatum eſt; & numquid Aſtronomia, aut Chimica firma conſiſterent, quando ex affectatis, aut male perceptis earum artium notionibus tot Aſtrologi, & Circulatores prodierunt? Nimirum in omnibus diſtin-

distinctio principiorum, & usus eorumdem adhibenda est. Itaque & conscientia ipsa, seu applicatio principiorum legis ad opus, judiciumque inde existens, ab ipsis principiis discernendum quoque erit, ne rerum perturbatione labamur, cujus nempe distinctionis defectu puto evenisse, ut ex perversa quorundam cernendi licentia de rebus morum lex ipsa naturæ, seu principia legis in dubium vocarentur, & aliquando ex indiscreta legis cum judicio conscientiæ permixtione ut bonum, & justum traduceretur, quod contra erat. Quæ incommoda, & alia id genus, ut amoveantur, tenendum, quod diximus, conscientiam esse quidem actum, quo nos ex principiis legis de bono, vel malo &c., quod est, vel putatur in opere, judicamus, aut judicare intendimus, unde consuevit etiam *judicii actualis practici* nomine donari; non ipsam legem, aut legis principia, quæ semper, & ubique immobilia sunt, atque etiam in nobis esse possunt sine ejus actus, aut judicii exercitio. Hinc fit, ut ad veritatem conscientiæ & illa requirantur, quæ supra memoravimus, recta, justaque legis ad factum comparatio, & simul recte deducta sententia; unde receptum, quod & monuit Heineccius laudato loco §. 34., ut omnis ratiocinatio, ac judicium conscientiæ non nisi tribus propositionibus absolvatur, quarum altera legem, altera factum, seu actionem propriam exhibeat, tertia sententiam, quæ de ejus actionis justitia, aut injustitia, vel permissione est. Atque eo solo sensu *lex* dici conscientia posset (licet ex consequenti), quando veritatem edisserit legis, eamque recte applicat ad opus, de quo agitur; unde & qui contra conscientiam peccat,

cæte-

cæteris eodem loco manentibus, non duplex peccatum committit, alterum adversus conscientiam, alterum contra legem, quia conscientia ipsa aliud non est, nisi legis ipsius applicatio ad factum, seu ejusdem, ut creditur, propositio, atque explicatio &c.

XVII.

Quia vero, uti supra dictum est, sola lex vere, & proprie obligat, neque adeo ullum reapse particulare judicium ex se adstringere ad sui prosecutionem potest, nisi quod re ipsa ex lege est, seu eidem conforme, a qua obtinet, & quod rectum, justumque sit, & quod effectum juris invehat, seu obligationem; inde necessario sequetur non omnem conscientiam, quod judicium quoddam in moribus esse diximus, per se, idest vi legis directe, ac proprie obligare, sed eam tantum, quæ vera, & recta est, idest enim legis principio congruens (a). Hinc propterea quæ falsa est, atque errans conscientia per se directe non obligat, ut quis eam sequi debeat, quia non habet legis veritatem, ex qua una vis obligandi est; dicitur tamen obligare per accidens, ne quidquam contra eam adhuc manentem fiat, quod idem esset, atque agere contra existimatam divinæ legis veritatem.

Nimirum quod justum, rectumque judicium est in moribus, revera obligat, quia non putatam, sed re ipsa existentem legem repræsentat. quæ in particulari casu, ut ponitur, vim exerit suam; at ratio errans nulla alia ratione censetur obligare, nisi quia, sicut loquitur Angelicus 1. 2. q. 19. ar. 5.,

(a) *Sola conscientia vera, seu recta per se obligat; errans nonnisi per accidens, ne quid contra eam adhuc manentem fiat.*

5., *judicium suum proponit ut verum*, *& per consequens ut a Deo derivatum*. Proinde, quanta ejus esse concipitur, obligatio occasionem habet ab imbuto errore, qui si evanesceret, nulla amplius ne *per accidens* quidem ei constaret in proposita specie vis, ac potestas. Cæterum, eo obtinente, si quid fieret, quod putaretur in legem impingere, non solum malum, seu peccatum esset in ordine morum, sed etiam ejus rationis, & generis, quod mente perceptum esset, quia objectum voluntatis non solum est res, qualis in se est, sed maxime, ut in actum proxime influit, quæ ex judicio rationis esse existimatur. Ea de caussa S. Augustinus lib. 3. de Hæresibus num. 46. referens quorumdam Manichæorum, quos ipse *Electos* nominat, opinionem, qua putabant *in pecoribus*, *herbisque reperiri animas hominum*, *qui non fuerant Manichæi*, nec tamen abnuebant illis ad cibum ab Auditoribus suis comparatis uti, eos, inquam, ex ipsorum opinione serio redarguit, quasi vixerint *in tot secundum suam vanitatem homicidiis alienis*. Quin etiam hoc ipsum ex communi gentium sententia receptum est, ut quis ejus criminis habeatur reus, quod per errorem inesse putat operi, cui efficiendo incumbit. Ejus rei insigne documentum nobis suppeditat eruditissimus P. Ansaldi in libro paucis abhinc annis Oxonii recuso de Romana Tutelarium Deorum in oppugnationibus urbium Evocatione cap. 4., ubi, postquam innuit potestatem jure gentium hostibus factam in devictorum sacra, *illud tamen verum est*, inquit ex Grotio lib. 3. de jure Belli, & Pacis cap. 5., *si quo in simulacro Numen aliquod inesse credatur*, *id violari*, *aut corrumpi nefas esse ab iis*, *qui in ea persua-*

persuasione conveniunt ; & hoc sensu impietatis , aut læsi etiam gentium juris accusantur interdum , qui talia commiserunt , nimirum ex talis opinionis positione . Aliud est , si hostes non idem sentiant , sicut Judæis non permissum tantum , sed & præceptum est Gentium simulacra abolere . . . Sciebant quippe Hebræi Dei certissimo monitu in simulacris illis non habitare aut Dei spiritum , aut bonos Angelos , aut vim astrorum , ut deceptæ Gentes existimabant , sed pravos , & humano generi infestos dæmonas : non mirum ergo est , si templa profani cultus a Machabæis incensa non semel legimus. Sic & Xerses , quum simulacra Græcorum corrupit , nihil fecit contra jus Gentium , etsi multum id ad invidiam exaggerant Græci Scriptores ; nam Persæ non credebant in simulacris ulla esse Numina , sed Deum esse Solem , & portionem ejus aliquam ignem . Ex quo videlicet sequitur , teste Grotio , omnium fere gentium consensu reos habitos fuisse violati Numinis quotquot putantes (licet falso) simulacris inesse aliquam divinam virtutem ea rapere , aut temerare ausi fuissent . Quare Romani , ut animadvertit laudatus P. Ansaldi , ne & ipsi contaminarentur opinione sua talia agitantes , ut Victorum mos ferebat , aut saltem ne ab aliis sacrilegi haberentur , consueverant ante expugnationem urbium quoddam recitare Evocationis carmen, cujus virtute receptum erat exaugurari sacra , & Indigetes Deos e simulacris excedere , adytis , templisque relictis . Adeo verum est ex ipsa Ethnicorum sententia sua quemque conscientia , atque opinione infici , dum quid agit , quod etiam ex errore non agendum putat ! Itaque hic unum adhuc inquirendum superest , num , quod dicimus de falsa

conscientia, ad omne genus erroris pertineat, ita ut eo semper corrumpatur animus, an vero aliqua in re exceptio sit. Quo de capite affirmo primum, neminem accusari posse, nisi de errore in se ipso, aut in sui caussa voluntario. *Bonum enim, & malum morale*, ait D. Thomas 1. 2. q. 19. art. 6., *consistit in actu, in quantum est voluntarius*, & remota voluntate poterit quidem aliquid dissonum in opere ipso intelligi, prout ex se non est comparatum *ad sui regulam*, sicut nec *signum ad rem signatam*, quando falsum quid etiam præter intentionem dicitur; attamen illud non erit morale ipsi agenti, quia non potest quidquam alicui vitio tribui, quod ab ipsius voluntate non est. Hinc propterea eo in casu *excusatur agentis voluntas, ut non sit mala*, sicut loquitur S. Doctor citato loco, seu ut non inficiatur ex opere ipso, quod ex se malum est, utpote legi non consentiens, quod consuevit dici *materialiter* malum. Rursus mihi videtur etiam asseri posse, quoties illud, quod ex se repugnans regulæ contra omnem voluntatem accidit (quale est id omne ratione sui, quod non licuisset ab sciente fieri), id utpote existens extra genus actus humani, proinde præter omnem electionem agentis, non posse corrumpere actum humanum, qui ab eo plane distinctus est. Quippe hæc toto genere dirimuntur *actus humanus, & non humanus*, nec unquam potest alterum ad alterius gradum, rationemque pertingere. Quo fit, ut considerando tunc actum humanum, quo quis ex. gr. proposuit *verum dicere*, aut, quod prudenter tale esse credebat, etiam *juramento confirmare*, ut vere sejunctum ab eo, quod præter opinionem evenit,

evenit, & reapse in se falsum est, non immerito videatur eo in casu affirmari posse ejusmodi actum objecti, ut inquiunt, falsitate non infici, adeoque bonum in se adhuc esse, & apponi lucro, quia circa id, quod incidit falsi, nulla agenti *electio* constitit, neque adeo illud potest ad actum humanum moralem, quo verum dicere statuit, & porro voluit, revocari. Eo sensu puto explicandum D. Bernardum, quando ait lib. de dispensat. & præcep. cap. 14. *Ejus, qui bonum diligit, & malum nesciens agit, bonus quidem oculus, quia pius, non tamen simplex, quia cæcus .... Et quidem laude dignam dixerim vel solam intentionem piam, nec plane condigna remuneratione fraudabitur in opere quoque non bono ipsa bona voluntas &c.* Sed hæc, ut dixi, de errore tantum involuntario intelligenda sunt, qui ex. gr. ad naturam, & conditionem facti pertineat; namque si legem respiciat, quam scire quis posset, ac teneretur, omnibus immutatis, tunc error vel in se, vel in caussa voluntarius fuit, adeoque in agentis ipsius electione continetur, qui propterea naturam ejus actus humani ingreditur, eumque prorsus inficit. Atque huc plane revocentur, quæ superius dicta §. VI. de necessaria *veritatis electione* ad bonitatem actus humani requisita.

XVIII.

Sed quo demum cumque modo veritas quæratur, aut habeatur in eo ratiocinio, seu judicio conscientiæ, veritas, inquam, practica, ut percipitur, & enuntiatur de opere facto, aut faciendo, honesto, vel turpi &c., ea certe non est in agente ipso, seu in ipsius judicio, nisi per cognitionem quamdam

dam, quam & alii *intellectionem* appellant (*a*). Quippe etsi veritas cujuscumque rei per se, & absolute subsistat ex ejusdem natura, aut necessaria ipsius ad aliquid aliud relatione, nec ideo ab hominis cognitione pendeat, ut sit, aut talis sit, quod jam sæpe ostendimus; tamen ut in homine esse concipitur isthæc veritas, quo sensu & moralis ipsi dicitur, ea nonnisi per ipsius cognitionem est. Neque enim alio modo concipitur in homine veritas esse alicujus rei, nisi quia illam, ut in se est, perspicit. Quum autem cognitio ejusmodi, quam quisque de re aliqua habet, debeat in ipso producere judicium quoddam de ejus notitiæ conscientia, quod ex. gr. credat, vel putet se reapse veritatem, idest naturam rei, ut est in tali ordine, cognovisse, vel non; intelligitur inde quemadmodum in homine vi sensus intimi revera existere possit persuasio quædam, quod rem, ut in se est, noverit, vel non; idest sibi conscius sit de cognitione sua. Quo posito si firma in ipso persuasio sit se rem cognoscere, ut in se est, tumque in ipso, quantum est ex vi judicii sui, nascitur judicium, seu persuasio, vel conscientia, quæ ipsi dicitur *certa* de rei veritate, qua nimirum sibi indubie persuadet se veritatem cognoscere, aut cognovisse; si autem talis firma persuasio non producatur, tum comparate ad rem, de qua quærit, dicetur habere judicium, seu conscientiam incertam, qua nempe sentit, atque existimat rei veritatem adhuc sibi incompertam, vel non esse certam omnino. Hinc proinde altera ejus judicii

(a) *Qua conscientia, quæ dicitur nobis certa, quid, quæ incerta &c.*

judicii moralis, seu conscientiæ distinctio habebitur respectu cognoscentis, aut agentis hominis, quod alia sit certa, qua absolute putat se verum invenisse, aut cognoscere, ut in actu, vel opere ex vi legis est; alia incerta, qua sibi ipsi conscius est se adhuc nescire veritatem rei, quam inquirit, vel adhuc circa eam in dubio esse.

Puto hinc certitudinem, ut in cognoscente existit, a veritate rei, ut in se est, seu objectiva, ut loquuntur, distinguendam esse. Etsi enim certitudo ex se, atque etiam ex inquirentis animo ordinem habere debeat ad verum; tamen aliquando in agente, vel cognoscente, quantum in ipso est, ea certitudo concipitur, qua putat se verum invenisse, aut videre, in quo tamen deceptus est. Hinc certa judicantis persuasio esse potest de re aliqua, quin tamen assecutus sit veritatem rei. Quo pacto conscientiam certam a vera distinguimus, quarum altera definitur ipsa conformatione judicii ad rem ipsam, ut in se est, altera intima persuasione, qua quis afficitur, quod res talis sit, ut putat, quæ duo plane toto cœlo differunt. Ea de caussa quibusdam dictum est in hac vita *certum* quodammodo substitutum esse saltem in pluribus loco *veri*, quippe non semper verum, ita dixerim, in se, ac tuto intuemur, sed sæpe illud cernimus per indicia, & sunt etiam, qui existimant aliquando cerni tantum per quædam tenuis imaginationis umbracula; quare multi phantasmata sua tam præcipites sequuntur, ut nulla sit alia materies opinionum suarum præter ipsa, quæ ideo sæpe pro veritatibus & credunt, & venditant, sicut *qui vident, aut se vidisse putant per nubila Lunam*. Itaque certum aliquid haberi potest, quin verum

ſit, quamquam quod ad rem ipſam attinet, proprie certum haberi nequeat, quin & illud ipſum nitatur rei veritate. Atque hinc porro neceſſitas ea fit, de qua diximus, admittendi excuſationem voluntatis in eo, quod involuntarie deliquit, quia non ſemper hominis eſt verum in ſe noſſe, ſed quandoque vana ſpecie decipitur, quæ eſt ex rerum ſimilitudine, quandoque ex infirmitate naturæ, quæ in ordine ad ſuum objectum perturbata primigeniæ culpæ vitio, aliquando adventitiis etiam tenebris circumfuſa verum ipſum, etſi conſpicuum, non videt. Unde Lucanus Pharſal. lib. 9 ſub init. Pompeii Apotheoſim Ethnicorum more deſcribens, dum fingit illum æternos orbes, & convexa Tonantis ingreſſum,

... *Illic*, inquit, *poſtquam ſe lumine vero*
Implevit, ſtellaſque vagas miratur, & aſtra
Fixa polis, vidit quanta ſub nocte jaceret
Noſtra dies!

Hanc diſtinctionem quoque inter verum, & certum nobis exhibuit Vir ſummi ingenii Joannes Baptiſta Vicus in ſuo Proloquio ad Librum de Conſtantia Juriſprudentis ſcribens: *Duo verba ſunt, verum, & certum, quæ diſtingui oportet .... Verum gignit mentis cum rerum ordine conformatio: certum conſcientia dubitandi ſecura*. Itaque ex hoc diſtinguitur conſcientia vera a certa, ut hæc in nobis eſt, quod illa dicat conformationem judicii ad rem, iſta tantum excludat a nobis dubium, & ancipitem curam cogitandi. Hinc quæ certa nobis videtur, & dicitur conſcientia, poteſt revera eſſe aliquando falſa, quod a rei natura diſcrepet, ut vere eſt, licet firma, fixaque nobis inſidat perſuaſio rem

ita

ita se habere, ut judicamus; aliquando autem reapse vera est ob necessariam, & solidam cum rei natura, & statu convenientiam. Atque hæc oportuit accurate distinguere (tametsi proprie illud certum in se sit, quod verum); namque familiari loquendi ratione, quæ etiam in hac caussa Theologis usui est, aliquando dicitur conscientia ex. gr., vel judicium moraliter, idest pro rei conditione *certum*, tametsi nemo unus ambigat absolute loquendo fieri posse, ut in se falsum sit, qua de re infra. Ex quo idcirco intelligitur hæc inter se caute discernenda esse, saltem ut plerumque accipi consueverunt.

XIX.

Quoniam itaque hic quum certum judicium, seu conscientiam dicimus, illud intelligimus in ordine ad moralem practicam veritatem, in quam spectare debet conscientiæ inquisitio, quamque nobis notam sine dubio putamus; idcirco nunc videndum est, quæ, & qualis esse possit in moralibus ejusmodi caussis certitudo, ut probe id, de quo agitur, teneatur (a). Constat enim pro varia, ac multiplici natura rerum diversi ordinis certitudinem existere posse; quædam enim sunt, quæ alicui subsunt demonstrationis generi, alia, quæ alteri, unde non eadem plane ratione, modoque in nobis enascitur de rei cognitione persuasio. Quædam enim subsunt tali demonstrationi, ut absolute aliter se habere nequeant, ac demonstrantur esse. Hujusmodi sunt res mathematicæ, aliæque physicæ, quæ ex se determinatam habent, atque invariabilem quantitatem,

 unde

(a) *Cujus generis certitudo plerumque haberi in moralibus queat.*

unde exacto calculo, aut mensuræ subjici possunt, itaut inde sine ulla ambage ad oculum, ita dixerim, earum quantitas, ratio, veritas percipiatur. Ejusmodi quoque sunt prima cognoscendorum, agendorumque principia, quæ ita obvia, determinata, fixa sunt rationi, ut ea rejicere nemo queat, nisi sensum etiam, naturam, sui ipsius cognitionem ejuret, ac vere det operam, ut cum ratione insaniat. Alia ex adverso sunt, quæ tali exacto calculo, aut ejus generis mensuræ subesse nequeunt, atque ita non cognoscuntur, nisi per quædam prudentiæ argumenta (quod aliis veri nominis probabilitas dicitur); unde tametsi absolute non repugnet ea aliter se habere posse, ac demonstratur, vere tamen istud ipsum metuendum non sit, quia talia habentur veritatis signa, ut possibilitas contrarii se se exhibeat menti potius ut quid abstractum, ac velut imprudens, quam rei vere adjacens, de qua agitur, ut ad humanum judicium pertinet. Itaque duplicis generis quod ad institutum spectat, certitudo haberi poterit rerum, altera, quæ mathematica, geometrica, physica, aut evidentiæ dicitur, altera, quæ prudentiæ nominatur, unaquæque propriæ materiæ respondens, nec altera ex se ad alterum genus rerum apta transferri.

Præclare ea de re Aristoteles ad Nicom. lib. 1. cap. 1. *Accurata tractatio* (idest ad eas leges, mensurasque exacta, quæ ex. gr. in mathematicis obtinent) *non simili modo in unoquoque genere exquirenda est .. Est enim eruditi eatenus exactam in unoquoque genere explicationem requirere, quatenus pati rei ipsius natura potest. Nam & Mathematicum suasionibus*

sionibus utentem adprobare, *& ab oratore demonstrationes exigere*, *simile vitium videtur*. Sunt, qui Philosophum ex eo redarguant, quod solis mathematicis rebus certitudinem adjudicaverit, quasi vero illæ tantum accuratæ, ut loquuntur, subsint demonstrationi. Sed abs re id cogitatum videtur. Quippe, dum exactam in suo genere demonstrationis vim, ac certitudinem mathematicis tribuit, non abrogat summam, quæ in alio quoque genere esse possit, vim demonstrandi, cognoscendique, alioquin & nutaret ipsa mathesis, quæ aliis nititur principiis, puta cognitioni physicæ rerum, ac proportioni numerorum, qui inter se ad datam regulam comparantur, quæ quidem cognitio ex calculis non est. Hinc 1. metaphysic. par. altera cap. ult. scribit: *Certitudo mathematica*, seu quæ ejus rationis, & ordinis sit, ac mathematica, *non in omnibus rebus quærenda est*; cæterum non negat aliis rebus competere posse etiam summam, quæ in proprio genere obtinere queat, certitudinem. Quare immerito quidam moralia principia in dubium revocaverunt, quod mathematicæ, sicut loquebantur, demonstrationi non subessent, quos nimirum Lockius ipse graviter, ac solide refutavit. Vid. *Abregé de l'essai de M. Locke sur l'entendement &c. liv.* 4. *ch.* 12. Et vero egregie, atque apposite ad rem ajebat Dominus Pascal, *Pensées &c. ch.* 21., in iis, quæ sensu intimo probantur (cujusmodi multa esse possunt, & certe generalia morum principia sunt) frustra aliæ demonstrationes requirerentur, aut ejus generis, quæ ad rem non faciant, quibus aliunde suo modo propria certitudo constat &c. Est enim, inquit, peræque ridiculum, si ratio petat a sensu,

&

& ab intelligentia demonstrationes primorum principiorum, quo illa assensum præstet suum, quemadmodum ineptum esset intelligentiam inducere postulantem a ratione sensum omnium earum propositionum, quas demonstrat. Res enim sunt plane diversæ & quæ sensu, & quæ ratione nituntur, ac pro varia earundem natura diversa esse debet eas cognoscendi, demonstrandique via, nec possunt ad unum, idemque genus ut probationis, sic certitudinis revocari, nisi misceantur simul omnia, quæ suapte indole, & conditione discreta sunt. Eo etiam errore refert S. Augustinus lib. 6. confess. cap. 4. se quodammodo laborasse, quum nondum vera fide imbutus Ambrosium audiret de rebus quibusdam sacris, atque ad morum quoque institutionem pertinentibus disserentem: *Tenebam*, ait, *cor meum ab omni assensione, timens præcipitium, & suspendio magis necabar; volebam enim eorum, quæ non viderem, ita me certum fieri, ut certus essem, quod septem & tria decem sint. Neque enim tam insanus eram, ut ne hoc putarem comprehendi; sed sicut hoc, ita cætera cupiebam sive corporalia, quæ coram sensibus meis non adessent, sive spiritualia, de quibus cogitare, nisi corporaliter, nesciebam*. Paucis. Omnes Philosophi docent facultatem quamlibet, ut & habitum ex æquo non pertinere ad cujuscumque rei speciem; hinc oculorum non esse, nisi colores percipere, aurium nisi sonos, & quæ vere, ac proprie dicitur scientia, non versari, nisi in iis, quæ evidentia sunt. Proinde absurdum est in re quavis ejusdem generis demonstrationem, ac certitudinem exposcere, uti supra constitutum est, & docuit etiam D. Thomas 2. 2 q. 70. ar. 2.

XX.

X X.

Jamvero illud extra omnem prorſus controverſiam eſſe debet in actibus humanis, de quibus ratiocinamur, ac judicamus per exercitium conſcientiæ, non ſemper eam haberi certitudinem poſſe, quæ deſcendat ex evidentia demonſtrationis (*a*). Fit id ex eadem ipſorum actuum natura, quippe qui quum verſentur, ut inquit Angelicus, *circa contingentia*, *& variabilia*, quæ ideo abſolute aliter ſe habere poſſunt, ac videntur, talem propterea in dato genere demonſtrationem pati nequeunt, quæ ad ſtrictos apices exacta conficiat rem neceſſario ita eſſe debere, quemadmodum aſſumtis argumentis efficitur. Aliunde vero certum eſt in iis oportere hominem ut plurimum determinari, ut aliquid judicet, aut faciat; ſecus plerumque ſapienti ab officio vacandum eſſet, ubi ſemper expectare deberet evidentem probationem, quippequæ in omnibus locum habere non poteſt, quod & Academicis non ſemel in vitio poſuit Auguſtinus. Ergo dicendum in iis, aliiſque id genus judiciis, atque dubitationibus ſufficere eam certitudinem, quam ferre poteſt natura, atque indoles rerum, & qua major haberi nequit in obveniente negotio, quod tamen aliqua certe ratione pro hominum ſtatu, & conditione finiendum eſt.

Ut clarius res percipiatur, duo hic diſtinguenda ſunt. Alia nimirum eſt certitudo, quæ principiis moralibus in ſe conſideratis competit, alia, quæ concluſioni, prout ex comparatione eorundem prin

(a) *Ut plerumque habeatur in hoc morum genere certitudo, quæ dicitur, prudentiæ.*

principiorum ad factum ducta est. Principia moralia sensu ipso intimo, ac constanti totius naturæ probantur, & hæc certitudo, quæ ex hujusmodi consensione existit, talis est, qualis omnium maxima, quippequæ non potest in incertum adduci, quin sensus communis, adeoque firma cujusque rei, aut scientiæ perceptio de medio tollatur; quod profecto revocatur ad principium metaphysicum, & certissimum, nimirum impossibile esse, ut omnes fallantur in eo, quod communiter sentiunt; & de his principiis, ut eo modo nobis innotescunt, jam alibi dictum est. Alia est certitudo, quæ rebus, ut inquiunt, practicis congruit, ut ex eorum principiorum applicatione ad factum existit; namque etsi ea possit ad eumdem certitudinis gradum, & ordinem aliquando pertinere quadam sensus, ita dixero, evidentia, quia, quæ utrinque comparantur extrema, suapte natura determinata sunt, ut contingit in quibusdam operibus, quorum ex. gr. turpitudinem, aut honestatem nequit sibi quisquam dissimulare &c.; accidit tamen sæpe sæpius, ut alia incidant negotia, de quibus veritas moralis quæritur, & porro certitudo quidem ejusdem haberi possit, ut earum rerum fert natura, sed quæ illuc usque non pertingat, ut aliter res se habere nequeat, sicuti judicamus; atque hæc plane est certitudo, quæ una ut plurimum pro communibus humanæ vitæ officiis in promtu est. Cedo exemplum. Judex quædam per indicia cognoscere debet, quædam per testes, & tamen illa per se falsa esse possunt; isti quoque ignorantia, aut perturbatione falli queunt, vel etiam decipere voluntate: sic perjura fides aliquando consortes fefellit, socium, & hospites. Hinc huma-

humanam imbecillitatem in ejusmodi rebus generatim deplorans Augustinus, & de judiciorum præcipue suis temporibus obtinentium forma, & ritu loquens lib. 19. de civit. Dei cap. 6. ajebat: Quid ipsa judicia hominum de hominibus, quæ civitatibus in quantalibet pace manentibus deesse non possunt, qualia putamus esse, quam misera, quam dolenda! Quandoquidem ii judicant, qui conscientias eorum, de quibus judicant, cernere nequeunt: unde sæpe coguntur tormentis innocentium testium ad alienam caussam pertinentem quærere veritatem. Quid, quum in sua caussa quisque torquetur, & quum quæritur, utrum sit nocens, cruciatur, & innocens luit pro incerto scelere certissimas pœnas, non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur? Ac per hoc ignorantia Judicis plerumque est calamitas innocentis. Et quod intolerabilius est ..., quum propterea Judex torqueat accusatum, ne occidat nesciens innocentem, fit per ignorantiæ miseriam, ut & tortum, & innocentem occidat, quem, ne innocentem occideret, torserat. Si enim secundum istorum sapientiam delegerit ex hac vita fugere, quam diutius illa sustinere tormenta, quod non commisit, commisisse se dicit. Quo damnato, & occiso, utrum nocentem, an innocentem Judex occiderit, adhuc nescit, quem ne innocentem nesciens occideret, torsit: ac per hoc innocentem, & ut sciret, torsit, & dum nesciret, occidit. In his tenebris vitæ socialis sedebit Judex ille sapiens, an non sedebit? Sedebit plane. Constringit enim eum, & ad hoc officium pertrahit humana societas, quam deserere nefas ducit. Hoc enim nefas esse non ducit

cit, quod testes innocentes in caussis torquentur alienis: quod hi, qui arguuntur, vi doloris superati, & de se falsa confessi etiam puniuntur innocentes, quum jam torti fuerint innocentes ...., quod aliquando & ipsi, qui arguunt, humanæ societati fortasse, ne crimina impunita sint, prodesse cupientes, & mentientibus testibus, reoque ipso contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare, quod objiciunt, non valentes, quamvis vera objecerint, a Judice nesciente damnantur. *Hæc tot, & tanta mala non deputat esse peccata: non enim hæc facit sapiens Judex nocendi voluntate, sed necessitate nesciendi; & tamen, quia cogit humana societas, necessitate etiam judicandi. Hæc est ergo, quam dicimus, miseria certe hominis, etsi non malitia Sapientis*. En quemadmodum ex Augustino in humanis vitæ casibus, quod certius definire volumus, & porro certum esse putamus, quandoque falsum sit, & tamen ingruat eadem ipsa definiendi necessitas, ut ideo perniciosius interdum sit ab omni temperare judicio, quam de eo, quod incidit, decernere, ut prudens ratio suggesserit. Quod in proposita specie dictum est, aptari ex æquo aliis potest, quæ nonnisi ea certitudinis ratione innotescere nobis queunt, ut aliter tamen absolute loquendo se habere possint. Talia sunt, de quibus prudentes viri consultari solent, quæ bona sunt, & utilia ad bene vivendum in universum; ejusmodi multa eveniunt in hominum commercio, ubi de justi pretii determinatione agitur, quæ multiplex esse potest ex multis adventitiis caussis non nisi prudentiæ judicio expendendis, de æstimatione personarum, qua judicamus alteram alteri in certo negotio, aut officio præfe-

rendam

rendam publici boni caussa, aut alterius necessitatis intuitu, de exæquatione inter delicta, & pœnas; quis enim accurate definiverit, quot plagæ, & qua violentia incussæ atrocitatem certi ex. gr. furti adæquent? Idem affirmetur de imperfectorum officiorum necessitate, puta de liberalitate, misericordia, gratitudine, æquitate exercenda, quæ aliquando nonnisi ex adjunctis oportet definire; ut interim mittam quæ in legibus ipsis aliquando innui, subaudiri aliquando videtur indulgentia, & venia, quæ *latitudinem quamdam*, ut inquiunt, *moralem* efficit; quia & in legibus ipsis vis adstringendi mortales non eodem se modo semper habet, sed circa quasdam actiones præcipiendas, aut vetandas laxior, quandoque circa alias strictior apparet: unde est, ut aliud jure stricto, aliud ex æquitate deberi dicatur, de quibus omnibus Pufendorfius lib. 1. de jur. Nat., & Gent. cap. 2.

XXI.

Ex his patet 1. quænam sit, quæ toties in hac caussa producitur, *moralis certitudo*, quamque in rebus particularibus morum obtinere plerumque receptum est (a). Non enim ea est, quam principiis agendorum, aliisque evidentioribus caussis competere diximus, & recte *moralem certitudinem perfectam* appellaveris; sed quæ ex signis quibusdam, & argumentis, quæ VVolfius nominat *requisita ad veritatem*, Phil. Rat. par. 2. sect. 1., colligitur, quamque nonnisi *moralem imperfectam* rectissime dixeris, quia licet valeat animum prudenter certum efficere de

(a) *Quæ, & qualis sit moralis certitudo in particularibus casibus obtinens.*

de rei veritate, attamen non excludit penitus *possibilitatem* contrarii, sed quæ non timetur, quippe imprudens est. Nempe *in agilibus*, ut loquitur D. Thomas 2. 2. q. 123. ar. 7. *per prudentiam disponuntur actus humani*. Prudentia enim *perfectio* quædam *rationis est*, ibid. ar. 12., sed ut ratio in dato genere perfici potest. Atqui in ejusmodi variis, & contingentibus rebus, circa quas actus humani plerumque versantur, non potest ratio perfici, saltem ubique, & semper, per evidentiam demonstrationis, quæ tantum in necessariis locum habet, & ex sua natura determinatis, sive illud fiat ob tenebras naturæ quasdam, sive ob rerum similitudinem. Ergo ea tunc in pretio habebitur *perfectio rationis*, quæ solum pro rei natura, & modo obtineri potest, cujusmodi est illa certitudo ex signis collecta non necessariis quidem, sed plerumque veritatem attingentibus, quæ solum in peculiaribus negotiis, & rebus præsto sunt. Namque eatenus ratio perfici dicitur, quatenus in verum pro modo rei dirigitur, ut possibile est, quod omnino facit prudentia, quæ utpote virtus *intellectualis* suo ipsius ordine, & nutu tendit in verum, quod ipsius intellectus & objectum, & perfectio est.

Accidit ferme in hujusmodi variabilium cognitione, quemadmodum circa futura quædam usuvenire solet, quæ scilicet homines præcognoscere nequeunt, nisi ex quibusdam eorum signis, & ex præsente complexione rerum, ut sæpe faciunt prudentes, qui ex præteritis memoratis, & præsentibus intellectis de iis, quæ eventura sint, conjectantur. Eo modo, qui providi passim apud alios audiunt, advigilant rebus suis, & quando certius haberi

beri nequit experimentum, omni ope contendunt, ut eam saltem negotii rationem capiant, quæ pro ipsius natura suppetere inquirenti potest. *Nunquam expectamus nos*, ajebat Seneca lib. 4. de benef. cap. 33., *certissimam* (quæ scilicet haberi nequit) *rerum comprehensionem, quoniam in arduo est veri exploratio, sed ea ire, qua ducit verisimilitudo. Omne hac via procedit officium. Sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus, quum horum omnium incertus sit eventus. Ad ea accedimus, de quibus bene sperandum esse credimus &c.* Haud aliter, inquam, de particularium quorumdam cognitione dicendum, ubi & se se determinandi necessitas ingruit, & aliunde non nisi ex lucentibus hinc inde quodammodo stricturis veritas colligenda est, modo ex iis satis prudens de illa judicium effici queat. Longe enim plura sunt, quæ ea solum ratione discimus, aut tenemus, quam alia, quod attinet ad singulares agendorum caussas. Quare S. Antoninus Archiepiscopus Florentinus part. 1. Summæ tit. 3. cap. 10. sententiam in hac re Gersonii Parisiensis Academiæ Cancellarii referens, & probans, *Certitudo*, inquit, *quæ requiritur in materia morali, non est certitudo evidentiæ, sed probabilis conjecturæ ... Non enim consurgit certitudo moralis ex evidentia demonstrationis, sed ex probabilibus conjecturis ... magis ad unam partem, quam ad aliam se habentibus*. Ita Judex, ut vidimus, quando aliter fieri nequit, finit controversias; ita & alia in hominum vita negotia absolvuntur. Prudentia porro filiorum hujus sæculi, quod spectat ad humana officia, debet esse filiorum lucis norma in his, quæ

ad Deum sunt. Neque enim aliter e. g. certi esse possumus de nostra, aut aliorum præparatione in sacris faciundis, administrandis, aut percipiendis necessaria, quam ex ejusmodi argumentis, quæ signa appellavimus veritatis. Quod semel in hac caussa dictum ad alias transferri volumus, quæ ejusdem generis sunt, & in quibus ideo par ratio viget.

XXII.

II. Patet etiam ex dictis revera ejusmodi certitudinem prudenter inductam pro moralibus caussis sufficere, quando alia haberi non potest (a). Namque si sola veritas homini proposita est tamquam agendorum norma, sive faveat ipsius libertati, sive eandem coërceat, nec ea alio modo, ut præjudicatum est, in singulari, de quo agitur, negotio est apta cognosci, nisi per argumenta prudentiæ; manifestum est certitudinem inde existentem ejus veritatis satis esse, ut homo se se ipsum determinet ad id, quod eo modo, cujusque rationis sit, verum percipit, idest legis præscripto consonum. Quippe eo pacto certus est, ut ponitur, quantum natura rei postulat, & patitur, de honestate suæ actionis, nec potest indiligentiæ, aut alterius vitii argui, quod majorem certitudinem non habuerit, quæ ex rei conditione non erat, atque eo ipso optanda quidem homini fuit, sed nullo modo parabilis. Hinc propterea non erit cur hoc loco iterum, quod *tutius* est, aut dicitur, obtrudatur, quod quum, etsi vere tale sit, non habeatur præceptum, ubi veritas legis pro natura negotii satis constare intelligitur; idcirco vere nequit saltem

(a) *Ut sufficiat ea moralis certitudo pro rei natura ad hominis determinationem &c.*

tem in universum requiri, quippe, ut antea diximus, non quod tutius, sed quod verum nobis tenendum lege propositum est.

Et sane moralem certitudinem, ut in gravibus vitæ negotiis, ita & in aliis sufficere, quando major notitia de rei veritate nequit obtineri, & aliunde talis ea est, ut ad prudentem assensum adducat, & quod ex adverso est, non videatur, nisi contemnendus scrupulus, tum ex prædictis constare potest, tum ex recepto communi sensu. *Expecta*, ajebat Seneca laudato loco de humanæ vitæ negotiis agens, quorum exitus prudentia tantum licet vestigare, *expecta, ut, nisi bene cessura non facias, & nisi comperta*, idest ad oculum demonstrata, *veritate nihil moveris, relicto omni actu vita consistat. Dum verisimilia me in hoc, aut illud impellant, non verebor beneficium dare ei, quem verisimile erit gratum esse*. Quis enim, ut rem ad mores propius transferamus, certus usquequaque esse poterit de justitia sua apud Deum, quæ tamen ad quædam, uti par est, sancte perficienda omni modo necessaria est? Quis de vi, & intentione actus, quo hæc ipsa justitia paratur, quo diligitur Deus, aliisque ejusmodi, quæ etiam ex affectuum aliorum hominum cognitione, ac judicio pendent, sibi quid absolute tanquam indubium, ac firmum polliceatur, quæ videlicet vel illustrium Sanctorum studia effugerunt, & curas? Satis erit igitur, quam pro singularibus caussis habere licet, certitudo moralis, ut censeamur prudenter nos ipsos determinare, nisi forte quis velit in plerisque absistendum esse ab officio, quod cum per se malum est, tum nihil perniciosius in rem communem cogitari potest.

Accideret in hac parte, ut alia mittam loqui, quod cuidam Herodico, ut memorat Aristoteles, qui quum nihil aliud ageret per totam vitam, nisi ut valetudinem impensius curaret, atque ita ab infinitis pene rebus abstineret inani metu, corporis interim usu quasi multatus est. Sic hominem, qui, quod vitet, numquam satis cautum est in horas, adhuc opprimet improvisa vis leti, quæ semper rapuit, rapietque gentes. Id ipsum exprobratum est olim quibusdam Philosophis, qui quum incerta esse omnia profiterentur, neque adeo sensibus, quibus quasi nuntiis animus utitur ad res cognoscendas, crederent, miserabilius fallebantur, quam si credidissent, ubi opus erat, licet aliquando error posset irrepere. Multa esset mihi copia memorandi officia, quæ implenda sunt, nec tamen alia nituntur certitudine, nisi quæ prudentiæ dicitur. Sic etsi graves juris sint pejerati pœnæ, quot tamen reperire est, qui perfidum dixere sacramentum? Numquid propterea testibus in judicio standum non erit, quod non sine multa, & gravi ratione institutum est divino, & humano jure? Sed enim hæc prætermitto, quæ satis obvia sunt, & jam superius indicata. Tantum referam, quæ Augustinus habet lib. 2. de Bapt. contra Donatistas cap. 5. *Homines sumus: unde aliquid aliter sapere, quam se res habet, humana tentatio est... In nullo autem aliter sapere, quam res se habet, Angelica perfectio est. Quia itaque homines sumus, sed spe Angeli sumus* (Matth. 22.), *quibus æquales in resurrectione futuri sumus, quandiu perfectionem Angeli non habemus; ideo dicit Apostolus* (1. Cor. 10.): Tentatio vos non apprehendat, nisi humana. *Humanum est ergo aliquid aliter, quam*

res

res se habeat, sapere &c. Ne autem tentatione divina abripiamur, illud in omnibus curandum erit; ut animum afferamus in consulendo liberum, neque delicto, neque libidini obnoxium; ut veritatem diligamus, quæramus, ut possumus, sicut fert natura negotii. Ea enim sola, ut antea diximus §. XIV., nobis proposita est, quam sequamur, ut manifestari, & cognosci ab homine per opportunam diligentiam potest; quæ etiam, ut hoc moneamus, & gravior, & accuratior esse debet, quo præstantius, aut difficilius est id, de quo quæritur; notum est enim, quod & ipsum naturæ lumen ostendit, *ubi majus periculum intenditur, ibi procul dubio esse plenius consulendum*, cap. 3. de elect. in 6. Atque hæc quidem de necessariis officiis intelligenda sunt; namque in liberis si quis voluerit eo, quod perfectius est, abundare, atque ab iis etiam abstinere, quæ per legem licent, integrum cuique jus erit, dum error absit, neque gravior caussa pro tempore in adversum trahat.

XXIII.

Sequitur porro ex his, quod & jam alibi innuimus, opus, quod quis putabat bonum ex inducta, ut ipsi visum prudenter est, morali certitudine, licet ex se ejusmodi non sit, quia ex objecto, ut præconcipitur, veritati repugnans, attamen non adscribi ipsius agentis vitio, quia quod præter omnem prorsus animi sententiam incidit, involuntarium est; quod autem tale est, non tribuitur culpæ, quæ non nisi a voluntate esse intelligitur. Immo, quod probe in hac caussa advertendum, quum sola veritas homini sequenda lege proposita sit, nullus dubito, quin eo in casu bonus sit hominis affectus,

quo, ut potuit, veritatem eſt ſecutus, etſi contigerit in re ipſa decipi, quia videlicet affectus iſte, atque propoſitum animi habetur ut quid ſeparatum ab objecto, quod in ſe vitiatum eſſe concipitur citra omnem hominis culpam (a). Qua in ſpecie retineo, quod ſupra dictum §. XVII., nihil corrumpere actum humanum poſſe, niſi quod ad ipſum aliquo modo pertineat, ut humanus eſt. Quum autem ille error, de quo agimus, hujuſmodi humanum actum, qua humanus eſt, non attingat, inde conficio prædictum voluntatis actum, qui eo in caſu definitur bene agendi propoſito, ejuſmodi involuntario errore non infici. Ex quo & illud etiam ſequitur in opere ex ſe non bono, quale generatim eſt, quod non licuiſſet a ſciente fieri, poſſe adhuc intelligi voluntatem, ideſt aliquem voluntatis actum bonum, ut conſtituitur ipſo bene agendi voto, quod etiam in re aliqua non bona contingere per involuntarium errorem poteſt, ubi reapſe talis error admittendus ſit.

Atque huc pertinere videtur inſignis Juliani Pomerii ſententia lib. 3. de vita contemplativa; ſic enim ſcribit: *Hi, qui prudentiæ participatione prudentes effecti Deo ſuo non pedibus, ſed ſanctis moribus appropinquant, ex ea parte, qua ſunt dono Dei prudentes, nec ſuo perire poſſunt, nec alieno peccato.* Talis porro mihi eſt eorum prudentia, qua ſe ſe probi, & pii determinant, ut nihil aliud, niſi quod vere bonum eſt, in omnibus quærant, & velint.

(a) *Quid dicendum ſit de eo, qui pro certo habens aliquid ut bonum, aut permiſſum, in illo ipſo penitus involuntarie deceptus eſt.*

lint. Eſt enim id genus prudentiæ donum Dei, & ex hac parte pius homo numquam fallitur, quia vere bonum eſt ſic velle; hinc rectus ſemper eo modo ipſius affectus eſt, atque adeo actus determinationis, ut ex tali affectu procedit. *Ex eo autem*, ſubdit, *quod nec dum ita eſt eorum perfecta prudentia, ſicut in illa vita erit, ubi perfecte videntibus nullus error obrepere omnino poterit, etiam prudentes aliquoties peccatis fallentibus acquieſcunt, non voluntate depravati, ſed humano errore ut homines lapſi, nec adhuc tota prudentiæ, ac ſapientiæ perceptione perfecti, ſicut ibi erunt, ubi nec ignorare aliquid, nec peccare jam poterunt*. Ejuſmodi porro eſt prudentia humana, qua decipi etiam juſti in alicujus rei, quam eligunt, veritate poſſunt, quæque tantum abeſt, ut quod ex Deo eſt, inficere queat, quantum alienum eſt ab omni fide rationis bonum, aut voluntatis per aliquid, quod omnino citra rationem, & voluntatem eſt, corrumpi. Atque hanc quidem diſtinctionem inter agentis animum, & opus ipſum quandoque obtinentem agnoſcere quoque viſus eſt S. Thomas, quando animadvertens 2. 2. qu. 110. art. 3. quoſdam in Scripturis laudari, quorum opus in ſuſpicionem venire poterat mali, eos commendatos inquit non propter perfectam virtutem, ſed propter quamdam virtutis indolem in ipſis elucentem, *ſcilicet quia apparebat in eis aliquis laudabilis affectus, ex quo movebantur ad quædam indebita facienda;* quo modo explicat Judithæ factum, & laudes ipſi delatas cap. 15. Id quod multo magis de eo, qui involuntarie deliquit bonum quid agere putans, ſubaudiendum

 eſt.

eſt. Cæterum addit idem Pomerius: *Hic vero, ſi potuiſſet a peccato recte factum perfecte diſcerni, nunquam ab occultis ſuis oraret ille mundari, qui ait: Ab occultis meis munda me*. Quod non ita accipiendum eſt, quaſi involuntarie factum imputetur, in quo eſſet manifeſta repugnantia, ſed quia difficile eſt, immo etiam impervium homini certo noſſe, num omnem, quam oportebat, adhibuerit diligentiam ad inveſtigandam in peculiari negotio veritatem, quem videlicet ſæpe mollis inertia vincit, & affectuum occulta perturbatio, quæ in rebus morum præcipue locum habere naturæ vitio ſolet; & etiam quia vere fidelis, ac pii erga Deum eſt non ſolum nihil committere, quod contra Dei præſcriptum eſſe cognoſcatur, verum etiam illud ipſum improbare, quod utcumque etiam per improviſum errorem exciderit. Utroque ſenſu piis, & probis omnium occultorum, & eorum etiam, quæ fortaſſe incurioſis elabi potuerunt, venia a Deo petenda eſt, & ut ſibi in omnibus conſulant, & ut animo rejiciant, quæ etiam incogitanter adverſus ordinem admiſſa ſunt: ut interim mittam neminem reperiri poſſe in hac vita penitus immunem a ſorde, ſaltem ex earum genere, quas pro nativa infirmitate parum humana cavit natura; & rurſum quemque, dum veniam petit erroris cujuſcumque admiſſi, eo ipſo majus a Deo lumen impetrare, quo agnoſcat tenebras ſuas, ad eumque veniat, qui ſolus poteſt hominem figere in veritate. Sic ſapiens ille judex ex Auguſtino lib. 19. de Civ. Dei cap. 6. qui non *ex nocendi voluntate, ſed neceſſitate neſciendi*, ideoque non *ex malitia ſapientis, ſed ex miſeria hominis* fallitur, eam adhuc, quam agnoſcit in iſta neceſſi-

tate

tate miseriam in se ipso odit, & si pie sapit, clamat ad Deum: *De necessitatibus meis erue me*: psal. 24.

XXIV.

Quæstio itaque nunc eo revertitur, ut videamus qualia ejusmodi argumenta sint, quibus moralis paratur certitudo, cui nixam conscientiam in rebus morum sufficere diximus, ut quis prudenter se se ipsum ad id, quod eo modo cognovit ex lege esse, determinet (a): & quoniam, ut dictum est, ea moralis certitudo non alio spectat, nisi in verum, quod per legem in actu particulari est, prout ad licitum, vel illicitum refertur; hinc necesse est, ut ejusmodi, de quibus loquimur, argumenta ex se apta sint pro rei natura, & modo ejusmodi verum demonstrare. Quo fit, ut ejus generis argumenta non debeant esse ad arbitrium inducta, ut aliquid, quod placet, utcumque suadeatur, sed quæ in verum spectent vi sua, ut pro singulari negotio manifestari potest, neque adeo indifferentia ad falsitatem sint. Namque si ea assumuntur, ut ponitur, ad veritatem dignoscendam, qui fiat, ut æque in falsum spectare possint, quod vero adversum est?

Hinc ex hoc capite refellitur eorum agendi ratio, qui, modo quidquam etiam leviter probabile subierit animum, continuo ex eo se determinant; quasi vero id genus argumenti aptum sit rei, aut opinionis cum veritate nexum ostendere, atque ita prudentem parere certitudinem; cui nimirum argumento

(a) *Quæ, & qualia sint argumenta, quibus veritas pro rei conditione detegi potest, deque ejusdem cognitione moralis certitudo comparari.*

gumento ne in communibus quidem, minimeque gravibus humanæ vitæ negotiis fideretur. Eo modo phantasmata quoque videri poterunt vera, si animus velit plus eorum speciei tribuere, quam par sit, immo ea profecto ratione in incertum etiam vocari posset quidquid est maxime inviolabile, & sanctum, quum nihil plane reperire sit, adversus quod non aliqua suspicio, difficultas, aut adparens ratio excitari queat, nihilque sit tam bene dictum, aut constitutum, quod male intelligendo, aut ineptæ rationis usu nequeat depravari. Quum igitur hic agatur de veritate in particulari negotio cernenda, quæ per legem sit, haud satis erit argumentum quodcumque adhibere, sed immo illud unum, aut plura oportebit adsumere, quæ ex se apta sint rem finire, seu, quod eo modo in re veri est, declarare. Eo enim solo argumenti genere cognosci poterit veritas, de qua quæritur, ac de ejusdem cognitione moralis induci certitudo, quæ ad justam determinationem necessaria est.

XXV.

Argumentum autem quodvis, quod ad rei alicujus cognitionem assumatur, vel ex rei ipsius natura, vel ex auctoritate est (*a*). Ratio enim colligit intrinseca veritatis indicia, quæ ex re ipsa pellucent, cujuscumque ordinis, aut naturæ sit; & quoniam in re, ut nunc quæstio est, contingente versamur, ea colligit ratio, quibus consuevit plerumque ejusdem rei veritas ostendi. Eo modo

(a) *Argumenta veritatis, & certitudinis alia ex ratione, alia ex auctoritate sunt.*

do agebant Academici ipsi, qui quum existimarent veritatem alto velut puteo demersam in se cerni, ac reperiri non posse, consectabantur maxime verisimilia, ut per ejusmodi quasi veritatis signa, quæ ex negotii cujusque indole, & adjunctis, aut ex facta contentione caussarum existerent, id ipsum tuerentur, quasi proximius ad veritatem accedens. Auctoritas vero in subsidium rationis est, quando aut quis ea non pollet intelligendi vi, qua aliquid pro ipsius natura assequatur, aut quando illud ipsum tale est, ut non possit, aut non expediat melius, quam auctoritate finiri; quod maxime in peculiaribus morum negotiis intervenit, quæ saltem pro communi populi doctrina, & regimine non oportuit, nisi quadam auctoritate proponi, & ut vulgus ab inquirendi cura plerumque liberaretur, & ut tandem aliquis poneretur locus, & caussa, in qua pro sui conditione, & statu plerique omnes quiescerent. Hinc argumenta ejusmodi, quibus conscientia moraliter certa parari de peculiaris negotii veritate potest, ut ad mores pertinet, non alia sunt, & habentur, nisi *ratio*, quæ ex natura petitur rei, ut quodam modo ipsa se manifestat, & *auctoritas*, quæ vel rationem communit, vel in ejus locum arcessitur, ubi ratio tam liquida non est, ut possit ad prudentem assensum adducere.

Hæc porro ex se satis conspicua sunt. Tantum admoneo, quam hic nominamus, atque inducimus, auctoritatem non eam esse, quæ divina est, aut ex Ecclesiæ judicio prodit inerrantiæ privilegio donatæ; ea enim tantum abest, ut solum moralem eam, de qua loquimur, certitudinem producere valeat, quin

quin potius summam efficiat, & quavis altera firmiorem ob summam, & infallibilem ex se veritatem Dei, cui ne *per accidens* quidem, ut loquuntur, subesse potest falsum; sed de ea solum agimus, quæ humana est, & inferioris ordinis dicitur, quam etsi absolute non repugnet in errorem prolabi posse, attamen id prudenter credi nequit, quin absurdiora credantur, ut quum tot, tantisque signis extrinsecis est communita, ut nonnisi temere ei dissentiatur. Talia plerumque sunt humanorum cœtuum judicia de familiaribus vitæ, societatisque negotiis, aut quornmdam etiam gravissimorum virorum sententiæ, quorum satis commendata fides est, & mores fidei congruentes. Ad hanc porro ejus generis auctoritatem plane gravissimam revoco quoad morum institutionem Pastorum sententiam, ubi de rebus ejusmodi consilia, aut judicia proferunt, quando cætera maxime ad eorum tum scientiam, tum integritatem commendandam conveniunt. *In eis*, inquit Augustinus lib. de utilitate credendi, *jure videntur excellere, qui, quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum, & non vivunt aliter, quam vivendum esse præcipiunt; quibus si aliqua etiam fortunæ munera accesserint, quorum appareant usu magni, contemtuque majores, difficillimum omnino est, ut eis quisque vivendi præcepta dantibus credens recte vituperetur*. Ad hæc, inquit doctissimus Canonicus Guerreri laudato jam libro, *Trattato de' principj dimostrabili della Fede Cristiana tom. 6. cap.* II. *art.* 2., eo magis nos permovere debet Pastorum, quo funguntur, munus, cujus gratia præstantioris curæ similitudine *Patres* appel-

appellantur, quibus solis competit *justa*, ut loquitur, *missio populum jure proprio docendi*; qui soli, quod spectat ad morum doctrinam, sibi creditas animas debent Deo tanquam rationem de ipsis reddituri, ut ajebat D. Paullus Hebr. 13., quorum proinde auctoritas in hujusmodi rebus si absque evidente, & certissima caussa imminuatur, metuendum est, ne universa ecclesiastici regiminis forma, & ratio divinitus constituta pessum eat, quum Ecclesia non constet, nisi ex Pastoribus, & Plebe, illis docendi, huic præcipue discendi facultate collata, &, ut ajebat Augustinus lib. de util. credendi, *vera religio sine quodam gravi auctoritatis imperio iniri recte nullo pacto possit*. Quæ quidem omnia, & alia, quæ fuse persequitur laudatus Scriptor, quid aliud probant, nisi ut summam, quæ Pastoribus in proprium gregem competit, docendi potestatem, sic obsequium, ac fidem, quam iisdem *vivendi præcepta dantibus* adhibere par est, nisi evidens contra singularem eorum sententiam, aut satis idonea pateat exceptio?

XXVI.

Itaque quum duo tantum sint argumenta, quibus repræsentari alicujus sententiæ, aut rei cum veritate connexio queat, ratio ex ipsa rei natura, ac adjunctis petita, & auctoritas, quæ ut plurimum in prioris subsidium venit, eique conjuncta est, ut conscientia moraliter certa de alicujus rei, aut operis honestate habeatur, alterutrum, aut utrumque simul argumentum, ut postulat negotii ratio, inducendum est; quippe non aliter, ut ponimus, manifestari propositæ caussæ veritas patitur, aut postulat (*a*).

In

(a) *Ut firmioribus tantum argumentis credendum sit &c.*

bit, in eam sententiam concedendum, *cui magis suffragari ratio, & auctoritas favere cognoscitur*. Eo quippe modo tenemus verum, ut possumus in subjecta materia, dum id sequimur, quod vel unum ratio, & auctoritas plane confirmant, vel quod præ alio ut magis confirmatum apparet. Regula hæc adeo communi sensui consona, & quæ omnes ferme difficultates exterminat, tradita etiam, atque proposita olim fuit a Ludovico Pio Imperatore in hac ipsa, de qua agimus, morum doctrina. En ipsius capitulum Addit. 3. c. 32. *Nullus Sacerdotum unquam . . . secus judicet, quam quod in Canonibus sacris invenerit, aut quod illi secundum sanctarum Scripturarum auctoritatem, & ecclesiasticam consuetudinem rectius visum fuerit. Rectius*, inquit, idest quod animadverterit auctoritati, ac legitimæ consuetudini congruentius. Quod ad rationem spectat, id ipsum docuit Lockius, de qua re cumque agatur, cujus vestigare, ac tenere velimus veritatem. Primo enim ait, antequam assensus alicui propositioni adhibeatur, accurate colligenda esse omnia, quæ illam communire videntur, aut infirmare; deinde isthæc argumenta singula sine partium studio expendenda esse tantum pro gradibus virium, quos habent. Tertio tandem ei solum parti assentiendum, cui suffragentur validiora argnmenta, & pro rata portione virium, quibus hæc argumenta aliis præstare intelliguntur. *Abregé de l'essai de M. Locke sur l'entendement &c. Liv.* 4 *ch.* 14. Atque hoc quidem modo, dum ei parti assentior, quæ gravioribus argumentis confirmata videtur, non aliud ago, nisi quod prudens solet, ubi in ejusmodi rebus quidquam judicandum est; dum autem nihilo plus credo, aut tribuo sen-

tentiæ

tentiæ, quam quod ipſius momenta ferant, ut contraria ſuperare percipiuntur, vito præcipitem, atque inſolentem definiendi arrogantiam, qua ſæpe plus tribuitur opinioni certitudinis, aut roboris, quam ex ſe habeat, aut habere intelligatur ex vi rationum, quibus communita eſt.

XXVII.

Ex his conſequitur I. quum iſthæc moralis certitudo conſcientiæ non alia ratione obtineri queat, niſi per memorata argumentorum genera, quæ ex ſe apta ſunt demonſtrare rei, aut ſententiæ conjunctionem cum vero pro ſubjectæ materiæ indole, ſequitur, inquam, ea argumenta, ſeu ſigna, aut indicia, quæ id minus demonſtrent, non poſſe in aliorum conflictu in uno, eodemque homine moralem certitudinem parere de rei veritate, quia abſurdum eſt ex ipſo rei conceptu, ut poſſit moraliter certum videri, quod per ipſa argumenta apparet minus verum (*a*). Diximus enim certitudinem ſuo ordine in verum ſpectare; unde non poterit ut certum videri, quod ut minus præ alio verum ex ipſis rei argumentis percipitur. Argumenta enim non poſſunt quid amplius efficere, quam quod efficiant, & ſi nequeunt rem ut talem menti repræſentare, nequidem etiam efficere poterunt, ut quis ſibi bona fide perſuadeat rem aliter eſſe, atque ex ſubjectis argumentis intelligit, aut eam ſe certitudinem habere, quam animadvertit ex cauſſis eidem non conſtare. Hinc per argumenta minus aliquid

(a) *Nulla moralis certitudo rei, pro qua minora argumenta cum gravioribus confligere intelliguntur.*

aliquid demonstrantia præ aliis in ordine ad verum nunquam effici poterit in intelligente conscientia moraliter certa.

XXVIII.

Sequitur II. neque etiam admitti posse conscientiam moraliter certam pro utraque contradictionis parte in uno, eodemque homine, quæcumque vis, aut ratio utrinque fingatur argumentorum (*a*). Sive enim alterum credat, ut moraliter certum, sive alterum, nunquam fieri poterit, ut dum alterum tale putat, id ipsum sentiat de opposito; quod contra naturam intellectus est, ut duo contradictoria conjungat, & æque putet vera esse. Si veritas una est, nec potest pugnantia secum adversis frontibus componere, intellectus, qui suo nutu tendit in verum, ne quidem illa simul in uno, eodemque veritatis puncto conjungere poterit, atque adeo sibi ut certo vera persuadere, quæ se se pellunt mutuo. Ex quo propterea efficitur non posse quemquam ullo modo de utraque simul contradictionis parte moralem obtendere conscientiæ certitudinem, quasi utraque vera sit, atque eo modo quam maluerit, prudenter eligere queat. Nimirum ut una tantum veritas est, ita & una solum in ordine ad verum, omnibus immutatis, in uno, eodem homine certitudo. Veritas in utramque partem flexibilis non est; ergo nec certitudo, si reapse talis habeatur, poterit ad duo extrema fluere, & refluere, quæ se se ex adverso respiciunt, sibique invicem contradicunt.

T Nec

(a) *Item nulla moralis certitudo conscientiæ in uno, eodemque homine pro utraque simul contradictionis parte.*

Nec juvat dicere utramque contradictionis partem veram videri posse saltem pro diverso tempore, & modo, quo placet alterutram considerare, scilicet vel quia in hanc potius, quam in aliam quis se ipsum defigit, vel quia aliorum adversæ partis momentorum velut oblitus in iis tantum sistit, quibus impetus quodammodo in vacuum animum fiat. Quis enim unquam prudens, & cordatus homo sibi persuadeat eum, cui veritas cordi sit, ita comparatum esse posse in ejusdem investigatione, ut putet alteram tantum partem considerandam esse, quo sibi queat de veri cognitione blandiri? Agitur hic de quæstione, quæ in re mutabili, & fluxa versatur, ut ideo ipsa rei mutabilitas admonere inquirentem debeat de utriusque partis cura. Vel ipsa possibilitas veri ex parte altera an non excitare, & acuere ingenium debet, ut exploret, num forte illic reapse lateat, quod hactenus consideratum non est, vel consulto prætermissum? Itaque hæc exceptio, qua dicitur utramque partem contradictionis veram, atque adeo moraliter certam alicui videri posse, pro ut voluerit tantum alterutram considerare, nullius momenti est, si de probo quidem agatur, & ingenuo, qui veritatem ex animo quærat. Non enim eo modo de futuris, aliisque negotiis, quorum veritatem, aut exitus nosse velit, mediocriter prudens philosophabitur. Ne ipsi quidem Academici, quorum non semel producta sententia est, etsi omnem veritatis cognoscendæ spem abjicerent, hunc ejusdem inquirendæ probavissent modum. Fatebantur ii suum probabile, quod latissime patebat, posse ad alicujus propositionis partem *sine assensione* videlicet necessaria invitare; at interim negabant assen-

assensionem ejusmodi iniri sine ratione posse, & quidem vehementius impellente, quam ferret conquisita alterius partis caussa. *Ut verbi gratia*, ajebat ex eorum sententia Augustinus lib. 2. contra Acad. cap. 11. *utrum hesterna nocte tam liquida, ac pura hodie tam lætus Sol exoriturus esset, si nos quisquam rogaret, credo, quod nos id scire negaremus, diceremus tamen ita videri*. Non quæro nunc, an satis idoneum haberi possit signum ex nocte illustri ad divinandam cum aliqua certitudine lucem consequentis diei; quum eadem sæpe caussa, quæ noctu detergit cœlo nubila, interdiu obducat polum. Tantum urgeo, quemadmodum Academici non ex arbitrio in hac, aut illa parte sibi probabilitatem fingerent, sed eam ex ratione ipsa non quidem necessario efficiente, sed præ alia efficiente tamen definiendam esse existimarent: *Et talia*, inquiebat Academicus sectæ suæ nomine, *mihi videntur omnia, quæ probabilia, vel verisimilia putavi nominanda*. Atque ad hoc confirmandum ne verbum quidem addam. Satis est enim veteris Philosophiæ, & ejus quidem, quæ desperabat verum videre, exemplum, ut intelligamus nihil absurdius esse, quam sibi verum ad arbitrium in hac, vel illa parte comminisci; quod tum fit, quum altera sine altera consideratur, aut una præ alia inspicitur, quando ex adverso ipsius probabilitatis indoles id postulat, ut nonnisi perpensis utrinque momentis res discernatur, ut ei tantum parti tribuatur assensus pro cognitionis modo, cujus ad alteram comparatæ & gravior, & firmior ratio est. Ex quo fiet, ut si altera revera probabilior videatur, idest propior vero, altera non amplius talis videri possit, ut cum alia con-

confertur, quæ quidem collatio in re contingente ad cognitionem veritatis omnino necessaria est.

XXIX.

Venio nunc ad conscientiam incertam, qua quis sibi conscius est, ut diximus §. XVIII., se nescire veritatem rei, quam inquirit, vel adhuc circa eam in dubio esse (a). Nimirum eo sensu *Conscientia* adhuc dicitur tale judicium, non quod quidquam de veritate sciat, quam assecutus non est homo, sed quia se se ipsum excutiens novit sibi necdum liquere, quod in quæstione positum est, quaqua ex caussa talis ignoratio profluat. Hinc in dubio semper ponitur conatus aliquis animi ad inveniendum verum; quippe si de re agatur, quam non curet quis scire, proprie tunc simplex habebitur nescientia rei, non incertitudo, aut dubium. Quo fit, ut dum animus nititur aliquid nosse, & ex quacumque caussa non potest, saltem ut fert ejusdem natura, tum in ambiguo esse dicatur respectu rei, quam inquirit. Ex quo intelligitur conscientiam certam a dubia, seu incerta differre, quod illa sit *dubitandi secura*, saltem ut fert conditio rei, de qua quæritur, altera non item, cui adhuc hæret anceps cura de propositi veritate.

Eo modo dubium definiri consuevit *motus animi indifferens in utramque partem*, ut est apud Isidorum in libr. Ethymol. Quum enim, uti probe explicat Angelicus quæst. 14. de veritate, intellectus circa rem propositam, de qua aliquid affirmandum, vel negandum est, non inclinetur ad unam magis, quam ad alteram partem, ex hoc ipso intelligitur eum-

dem

(a) *Expenditur notio conscientiæ incertæ, & natura dubii explicatur.*

dem veluti fluctuare inter utraque contradictionis extrema. Quamobrem dubii communi usu non semel iis comparantur, qui incerto feruntur mari, & spem inter, ac metum velut penduli fluitant; aut aliis, qui vagantes per implicitas errore vias, unde unde se se ipsos extricent, nesciunt. Idem etiam veteribus visum est. Homerus dubitantem fingit tamquam suspensum in aëre, qui nulli insidens puncto est *in medio Terræ simul*, *& stellantis Olympi*; Aristoteles velut eum, qui est vinculis impeditus, ne ulterius progredi queat; & Virgilius sic apte alternantis animi curas dubio prognatas explicat Æneid. 4.

Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.

Hæc videlicet ex omnium sententia prorsus tenenda sunt, ut intelligatur & quæ vera incertitudinis, seu dubii natura sit, & qui ejus effectus; namque ex horum notione maxime pendent, quæ nunc de incerta, seu dubia conscientia, quod pertinet ad moralem aliquam practicam, ut inquiunt, veritatem, dicturi sumus.

XXX.

Jamvero incertitudo hæc, seu dubitatio, quoniam ex defectu cognitionis veritatis existit, quæ inquiritur, ex duplici potest esse caussa, vel quod nullæ, aut non satis idoneæ occurrant animo rationes, quibus res finiatur, vel quod æquales appareant pro utraque contradictionis parte (a). Sive enim verum

 non

(a) *Ut incertitudo, seu dubium comparate ad alicujus rei veritatem enascatur sive ex defectu rationum, sive ex apparente æqualitate earumdem.*

non invenias, quia nescias, aut non habeas viam, qua ad ejus cognitionem procedendum sit, sive quia ignores, utra ducat ad illud ex duabus, quæ ad versæ invicem sunt, quoad pertinet ad notitiam veri, nihil interest; quippe de eo semper in incerto es, nec ejusmodi dubitatio eximi potest animo, nisi per inventionem saltem existimatam veri, quæ tunc nulla est. Cui enim parti te prudenter addicas, si vel nulla habeas indicia veritatis, vel ea hinc inde tibi videantur æqualia? Nihil in hoc opere voluntati negotii est; tantum intellectui, cujus est verum cognoscere. At si æqualia sint utrinque pondera, vel nulla, lanx in suspenso est. Ex quo fit, ut optime recepta sit ea distinctio, quæ jamdudum in scholis obtinuit, ut aliud nempe dubium dicatur de alicujus rei veritate, quod ex defectu rationum existit, & *negativum* appellatur, aliud ex æquali, ut apparet, rationum pondere emergens, quod *positivum* dicere consueverunt.

Apposite ad hanc rem Aristoteles, qui utriusque dubii naturam, & caussam expendens ait 1. Topic. cap. 9. Problemata esse ea, de quibus sunt syllogismi contrarii, quæ scilicet dubitationem exhibent, utrum sic se habeant, an secus, propterea quod in utramque partem sint rationes probabiles; tum ea, de quibus rationem non habemus, quum magna sint, & ardua, putantes difficile esse, ut afferatur ratio, quamobrem ita sint. Problemata autem dixit, quæ ob memoratas caussas utrinque sunt dubitabilia, num hoc, vel illo modo sint intelligenda, qualia multa a Philosophis inquisitionis gratia proponuntur, & alia etiam, quæ familiari sermone usurpantur, ut audientibus difficultas, aut fu-

cus

cus fiat, quemadmodum illud e. g. fuit Samsonis ad sodales suos, de quo lib. 3. Reg. cap. 10. Id ipsum ferme ad unguem ex Philosopho expressit Angelicus qu. 14 de veritate ar. 1., ubi exemplum dubitantis in iisdem problematibus ponit, de quibus certum aliquid cognosci non potest *vel propter defectum moventium, vel propter apparentem aequalitatem eorum, quae movent ad utramque partem*. Sic vere dubii erant, qui olim, ut explorarent ancipitem fatorum viam, aut quem ipsis finem dedissent Dii, Babylonios tentabant numeros, nec tamen inde colligere poterant, quo sibi quidquam ominarentur, aut si quid noverant, eo tantum pertinebat, ut aequalia hinc inde futurorum indicia perspicerent. Et quidem quum aliquis scire quidpiam laborans nec tamen quaestionis exitum invenit argumentorum defectu, eumdem pro eo, quod quaeritat, in dubio versari nemo unus, quod noverim, contradicit. Verum, quod ad eam partem attinet, pro qua aequalia utrinque momenta adparere finguntur, non defuere, qui putarent inde opinionem potius gigni, quam dubium, quod utraque pars satis, ut videtur, confirmata sit, utraque voluntatis electioni permissa; quasi vero tunc non amplius de veritate ipsa quaeratur, quae lucere non potest, ubi contradictio in rationibus est, sed de argumentis ipsis tantum, quae sine ullo ad verum ordine ipsa per se sint prudentis electionis objecta, quod memini jam antea a me refutatum. Mitto nunc quod de simili opinione dici ex Augustino posset Enchirid. cap. 59., & lib. de utilitate credendi eam esse potius *errorem opinantium se scire, quod nesciunt, quaeque nunquam sine vitio est, & quod ille ediscere non possit, qui sibi jam se scire persuasit,*

si modo illud disci potest, *&*, *quod per se ipsa temeritas non bene affecti animi signum sit*. Solum insto per rationem minime fieri, ut tunc opinio aliqua vel levis de veritate haberi queat, quum paria utrinque in adversum argumenta urgere videntur. Quum enim opinio nequeat induci nisi per putatam saltem cognitionem veri, undenam poterit in his rerum adjunctis ratio sibi utcumque persuadere se veritatem attigisse? Non quidem per indicia, quæ se se pellunt invicem, & æqualia sunt pro utroque contradictionis extremo; neque etiam per voluntatem, cujus non est pro arbitrio tollere, seu ponere dubia, aut verum ipsum, ut si cæcus iter monstrare velit, ostendere. Concedam etiam, si placet, argumenta se se non elidere, ut illi volunt, sed immo in sua quæque integritate manere. At interim illud semper constabit neutra vi sua posse mentem defigere, ut æstimare queat hic potius, quam illic existere veritatem. Ita quidem conclusit, & porro ex naturæ sensu conclusit festivus ille apud Terentium Senex, qui quum duos consuluisset super conjugio filii peritos juris excipiens contrarias eorum sententias: *Fecistis probe*, inquit: *Incertior sum multo, quam dudum*. In Phormione act. 2. scena 4.

XXXI.

His constitutis certum est etiam nec naturam per se, aut statum materiæ, de qua agitur, nec solam temporis conditionem, quæ adjaceat operi, aut quæstioni, quæ proponitur, mutare posse, aut excutere dubii existentiam, & caussam, demonstrando videlicet ut certum, quod sive ob defectum, sive ob apparentem æqualitatem rationum incertum

est

eſt (*a*). Namque dubium, ut antea monuimus, & res ipſa per ſe loquitur, tolli nequit, niſi per præſumtam ſaltem inventionem veri, quam idcirco ex ſe nec diverſitas cauſſæ, quæ tractatur, efficere poteſt, nec temporis, aut alterius extranei adjuncti ratio; quippe hæc ad conſiderationem quidem cauſſæ pertinebunt, ſed non ad efficiendam ejus, quæ non noſcitur, veritatem. Ergo illud etiam ex antea dictis conſequens erit, de quacumque re ſermo ſit, & quovis tempore, animum ſemper dubium eſſe, quando alterutro ex memoratis modis impedita veri cognitio fuerit. Ex quo propterea etiam ſequitur, ut rem ad moralem, in qua verſamur, cauſſam conferamus, ſive agatur de ſpeculativa tantum quæſtione, ut loquuntur, ſive de practica, ſive de jure, aut de facto, ſive de opere jam perfecto, aut etiam implendo, quotieſcumque aliquo modo verum non luceat, quaqua ratione id fiat, animum ſemper in incerto eſſe: quod etiam nunc ad uberiorem dicendorum explicationem ſtatuendum erat.

Scilicet hæc quoque obſervanda ſunt adverſus quoſdam, qui putantes olim, ut ſupra dictum eſt §. III., aliud eſſe verum ſpeculativum, aliud practicum, inde etiam concludebant multa, quæ ſpeculative dubia eſſent, uſu ipſo certa fieri poſſe, quaſi vero ſola executio, aut operis exequendi propoſitum quidquam ex ſe conferre ad rei, vel animi certitudinem poſſet, aut objectorum naturas interververtere. Quod plane non intelligo qua ratione eorum animos invaſerit, niſi forte ſibi per errorem ſin-

(a) *Quemadmodum dubii natura pro varietate materiæ, & temporis, in quo illa conſideratur, nec mutetur, nec pereat.*

finxerint aliquam hominum consuetudinem posse in agendo rectum, aut firmum reddere, quod secus per rationem est. Id, quod jam vel a temporibus suis notaverat, atque proscripserat S. Gregorius Nyssenus Homil. 2. in Canticum canticorum his verbis: *Multi homines non judicant ipsi, quemadmodum se habeant res naturæ, sed eorum, qui vixerunt, intuentes consuetudinem, aberrant a sano rerum judicio, non prudentem aliquam ratiocinationem, sed rationis expertem consuetudinem boni, & honesti constituentes Judicem . . . , quum sit incertum, quo sit unumquodque eorum redditurum post hanc vitam. Non enim de futuris satis tuto fidejubet consuetudo, cujus finis sæpe numero invenitur grex hædorum, non ovium . . . . Qui autem aspicit ad id, quod est proprium humanæ naturæ, hoc est autem ratio, despiciet quidem rationis expertem consuetudinem, nullum autem bonum eliget, quod non afferat lucrum animæ.* Sed enim hæc prætermitto, de quibus jam alibi. Venio ad incertitudinem legis, in qua præcipue caussa posita est. Contendunt enim quidam etsi in facto ex. gr., ubi æqualia utrinque momenta sint, vere subsit dubitandi ratio, num illud, de quo quæritur, præstitum reapse fuerit, an non, negant tamen hoc ipsum contingere in lege, quando incerta sit, saltem quod attinet ad effectum obligationis. Namque, inquiunt, quum lex incerta est, atque adeo ejus obligatio, tunc jus certum libertatis, quæ competit cuique, prævalet, atque ita saltem quoad agendi caussam omne dubium eximit. Quod quidem quam inutile sit, & falsum, paucis explico. Utor itaque permisso, quum dicitur in æqualitate argumentorum pro diversa parte hominem vere anci-

ancipitem hærere circa veritatem, ideſt exiſtentiam legis obligantis, an non. Solum quæro, an excuti dubium poſſit, quod ad operationem pertinet, per jus certum, ut conſtituitur, obtinentis tunc libertatis. Atqui hoc plane abſurdum eſt ullum certum libertatis jus fingere, quando incerta lex; & cauſſam affero. Illud tantum in moribus integrum eſt homini agere, quod per legem licet, quippe omnes actus legi conformandi ſunt, ut recti habeantur, & boni, quod omnino præceptum eſt. Jamvero quando lex incerta, atque adeo ambiguum eſt, num in ea ſpecie liceat homini agere, an non, hoc, vel illo modo, non poteſt abſolute liberum cuiquam dici, quod agere, vel non agere poſſit, eaque, vel illa ratione, quia ex dubio conceſſionis, vel prohibitionis legis naſcitur in facto dubium, num illud liceat nec ne. Ergo falſum in eo caſu dubium, quod habetur legis, eximi quoad facultatem agendi per certitudinem, quæ nulla tunc eſt, libertatis. Non eſt neceſſe hic quærere, quod a quibuſdam eſt diſputatum, utrum *permiſſio* vere ſit actus legis, an vero propriæ tantum exceptio libertatis, quando lege conſtricta non eſt. Hoc ad rem nihil attinet. Sive enim actus legis ſit, ſive libertatis exceptio, ut quis honeſte agat, ſemper requiritur, ut vel permiſſio illa, vel exceptio certa aliquo modo ſit. At ubi certitudinem alterutrius invenias, quando ipſa incerta lex eſt, a qua una vel permiſſio eſt, vel legitima, ac juſta libertatis exceptio? Fruſtra quæreretur hic de ulla libertatis adverſus legem poſſeſſione, quippe nec certa poſſeſſio ejuſdem obtrudi poteſt, ubi incertum, an lex obliget, nec ne. Quod quum ne in civilibus quidem negotiis admittatur, quando dubium eſt

est de lege Principis, multo minus admittendum, quum agitur de divinæ legis imperio, quæ & æterna, & naturæ ipsi saltem generatim congenita est; unde primum cujusque juris principium est, quod & Thomasio visum Jurisprud. div. lib. 1. cap. 3., *Imperanti pare*, quod, ut ad Jurisprudentiam divinam transfertur, sic se habet: *Deo pare, quia est imperans*. Hinc nemo potest ullum aliud ei principium præponere, quo in dubio se se ipsum regat inutili, & falsa suæ libertatis exceptione, nisi vanitatis, & arrogantiæ vitio accusetur, ut est in libro Jobi cap. 11. *Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam pullum onagri se liberum natum putat*. Quod de incertitudine obligationis dicitur vere obtinente, ubi pares utrinque rationes sint, an lex vigeat nec ne, id ipsum locum habet, de re quacumque agatur, adeoque de opere seu faciendo, num scilicet illud per legem liceat, an non, seu facto, quod ad eamdem caussam revocatur, nempe an quid vere præstitum nec ne fuerit, quia in utroque casu res definiri per ullam veram certitudinem, aut prudentem alterutrius partis persuasionem potest. Quare ubi res ad licitum, vel illicitum referatur, saltem quod pertinet ad Dei legem, utrumque easdem leges sequetur, quas in dubio servandas pro rei statu mox præstituemus.

XXXII.

Quæritur igitur nunc quid consilii capiendum sit, ubi de honestate, aut turpitudine actionis dubium incidit (a). Qua de re illud generatim statuitur

(a) *Ut non liceat cuique cum dubio ad legis ordinem quoquo modo pertinente agere*.

tuitur, quod & ex superioribus effluit, nemini fas esse cum tali dubio agere, aut in eo quo demum cumque modo quiescere, etiam ubi de præteritis sermo sit. Quippe qui sic dubius agit, aut nihil de eo, quod egerit, curat, sive ex lege fuerit, sive adversus ipsam, eo ipso demonstrat se nihil de legis custodia laborare, nihil de ejus violandæ periculo, aut culpa, quæ ex opere ipso contracta est, atque ita se se ipsum, aut res suas administrans eo usque procedit, ut quodammodo suam voluntatem, atque arbitrium legi præficiat. Atqui porro quidquid ejusmodi fuerit, & quacumque ex parte consideretur, prorsus in vitio est. Namque se se objicere voluntario, & prudenti legis violandæ periculo, ut in dubio accidit, aut legem quocumque modo contemnere, nemine contradicente, peccatum est, & quidem pro gravitate, aut natura rei, vel actionis, cujus caussa quis adit legis periculum, aut legem ipsam temnit. Ex quo & illud magis efficitur, quod superius constitutum, non licere cuiquam agere, aut se se ad aliquid determinare, nisi moralem pro rei negotio certitudinem habeat de honestate consilii sui, & actionis; quod & naturalis ratio docet, & ordinis cujusque tranquillitas postulat, sicut etiam propriæ salutis cura: quæ proinde certitudo quum in dubio ejusmodi nulla sit, sive de præterito agatur facto, seu de opere futuro, in proclive est nullo modo cum ejusmodi dubio agendum, aut in ipso quiescendum, quando prudens suspicio de crimine, aut opere contra legem admisso est.

Docuit id Tullius lib. 1. de officiis cap. 9. his verbis: *Bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat injuriæ*; idest, ut explicat Heineccius lib. 1. elem. de Jur. Nat., & Gent. cap. 12. §. 47., *qui dubitans de æquitate actionis tamen agit, eo ipso prodit animum injuriam faciendi Deo*, quæ nimirum ex rei indole, & gravitate pensatur, & ex animo, quo quis voluit subire discrimen. Qua in re etiam animadvertendum est, etsi contingeret hominem falli in periculi, seu mali æstimatione, attamen quidquid deliquerit, ipsi vitio tribui, ubi possibilis ipsi fuerit rei exploratio, quia quicumque eo in casu obrepserit error, eidem, ut ponitur, voluntarius est, eaque de caussa fuit sub electione; non enim decuit ita agere cum præsenti, vel possibili existimatione mali. Unde & Apostolus, subdit Heineccius ex textu Græco, scribit Rom. 14. *Qui ambigit, si ediderit, condemnatus est, quia non edit ex fide*; quare ibidem antea dixerat, ut idem ex Græco refert: *Unusquisque in sensu suo plane certus esto*. Atque hæc porro doctrina sensui naturali innititur. An prudens ille, sibique satis consulens, qui id attentaret, unde ex æquo sibi bonum, aut malum immineret? An quis sine caussa incederet per ignes suppositos cineri doloso? Atqui hic non agitur de re, ex qua existere aliquod bonum posset, sed unde certum est malum, quia verum peccatum est se se violandæ legis, ut eo modo fit, periculo objicere. Etsi enim eo in casu obligatio certa non sit ex. gr. quod lex ad hoc adstringat, vel non; est tamen indubia ea juris naturæ præceptio, & quidem

in

in omnibus obtinens, ne quis se exponat ordinem turbandi periculo, quippe ordo prævalere debet hominis voluntati, cui ipsa se se subjiciat necesse est. Qua in re adparet, quemadmodum toto cœlo differat hoc periculum, quod aditur in dubio, legis frustrandæ, ab illo, quod adhuc possibile concipitur in opinione moraliter certa de operis permissione. Periculum enim, quod dubitanti sistitur prudens est, & proxime operi adjacet, quod patratur; certum porro malum est huic se discrimini committere, quod nec legis amorem sapit, nec propriæ integritatis curam; contra aliud periculum, quod ex absoluta possibilitate oppositi in sententia cæterum per omnia prudentiæ argumenta secundum rei naturam certa existere adhuc aliquo modo percipitur, tum imprudens, & remotum est, ita ut firmitatem assensus non concutiat, tum vero ex se nullum invehit malum, & quia sola veritas sequenda est, ut ex rei negotio manifestari potest, & quia aliunde si forte contingeret hominem falli, citra ejus culpam error est; ut interim prætercam in illo actum cum nullo adversus legem affectu esse conciliabilem, qui adhuc hic obtinet, ubi quis, ut potuit, legis veritatem secutus est. Quod autem hactenus diximus de opere futuro, seu faciendo, an non, ubi cadit sub legis periculo, idem ipsum de facto intelligi debet, nbi incertum, an hoc, vel illud commissum, quod contra legem fuerit? Falsum enim circa hoc in præterita nullum homini jus esse, nisi oblivionis. Namque etsi irritum effici nequeat, atque diffingi, quodcumque retro est, quemadmodum nec infectum reddi, quod fugiens semel hora vexit; sarciri tamen aliquo modo violatus ordo potest, aut

fal-

ſaltem, quæ fuerit, culpa elui, ut in Deum admiſſa eſt, iis beneficiis, quibus eidem placuit hominum generi ſive in re certa, ſive in incerta conſuli.

XXXIII.

Ex iis duo conſequuntur, quæ inſtar regulæ in ejuſmodi cauſſis dubiis tenenda ſunt (*a*). 1 quando re, uti par eſt, explorata certum non affulgeat, aut ſufficiens lumen, unde veritas cognoſcatur, & aliunde integrum homini ſit nullam circa id deliberationem capere, conſultius id, quidquid eſt negotii, dimittetur tanquam dubium, quam ut quis ullam ineat ſe ſe determinandi viam. Ut enim S. Auguſtinus de quibuſdam ejus generis capitibus ſcribit in Enchir. cap. 59., quæ poſt multam inquiſitionem nihil exhibent, quo definiantur: *Quid* inquit, *opus eſt, ut hæc, atque ejuſmodi affirmentur, vel negentur, vel definiantur cum diſcrimine, quando ſine crimine neſciuntur?* Idem docuit in libro de fide, & operibus his verbis: *Quæ dubia ſunt, omni modo conandum eſt, ne fiant .... Quid enim opus eſt in tantum diſcrimen ambiguitatis caput mittere?* Ita quidem ille de incertis quibuſdam nuptiis, & earum diſſolutionibus; quod pro omni caſu obtinere poteſt, in quo liceat ab omni judicio, vel actu temperare. Quod quidem intelligendum eſt, ubi diligens rei, & veritatis inquiſitio præceſſerit; namque multa ſunt, quæ quiſque debet vehementius explorare, ut aſſequatur veritatem, & aliunde hujus

(a) *In dubiis, quæ certa ratione excuti nequeunt, conſultius eſt, ſi fieri poſſit, ab omni judicio, & actu abſtinere.*

hujus amor, & cura ſemper in pretio eſt; id quod pro rerum, & perſonarum conditione, ſicut etiam cæterorum adjunctorum cauſſa æſtimandum eſt.

XXXIV.

II. Quotieſcumque tamen aliquid in re dubia deliberandum ſit juſta premente neceſſitate, quod non raro accidit in hominum vita, vel quum duo ex. gr. concurrunt diverſe animum trahentia, vel quum in ambiguo eſt, num dato in caſu pateat libertati locus, an vero præceptum ingruat, tum profecto expedita, & neceſſaria ratio deliberandi erit, ut id teneamus, qua parte minus periculi eſt, ſeu quod tutius, omnibus prudenter conſideratis, apparet (*a*). Quum enim in quavis deliberatione, aut conſilio illud prorſus homini neceſſarium ſit, ut caveat legem offendere, quæ regula eſt agendorum, profecto quando veritas legis in promtu non eſt, ſeu cognoſci nequit pro negotii natura, ex rectæ rationis principio, & uſu erit, ut tunc quiſque eligat, quod minus in legis violandæ periculum adducit, alioquin ſuam quodammodo libertatem legi præferet, cui ſemper male creditur, quando ex adverſo ſuſpicio legis eſt; quippe prudens adire legis periculum, ut proprio commodo ſerviatur, non eſt, niſi ex legis contemtu, & perturbato quodam amore ſui. Hinc propterea in iis rerum adjunctis illud principii loco tenendum erit, ut id ipſum quod tutius eſt, ſeu magis removet a peccandi periculo amplectamur, minus tuto dimiſſo; ſecus crimen erit voluntarium ſubire periculum ut cujuſque gravioris

V cauſſæ.

(a) *Quando quidquid deliberandum in dubio eſt, tenendum quod tutius.*

caussæ, sic maxime legis, ac salutis, in quo quis vivus, vidensque pereat.

Eo modo regitur in omnibus cujusque generis negotiis humanæ vitæ oeconomia. *Quum hæc sit conditio futurorum*, ajebat Arnobius lib. 2. adversus Gentes disputans de incertis tum vitæ, tum salutis rationibus, *ut teneri, & comprehendi nullius possint anticipationis attactu, nonne purior ratio est ex duobus incertis, & in ambigua expectatione pendentibus id potius credere, quod aliquas spes ferat, quam omnino quod nullas? In illo enim periculi nihil est, si quod dicitur imminere, cassum fiat, & vacuum; in hoc damnum est maximum, ... si quum tempus advenerit, aperiatur non fuisse mendacium*. Eadem porro regula viget, ubi de legis periculo agatur, quod si adeas, peccas, sin minus, voluntas, & cura vitandi criminis in lucro est. S Augustinus etiam eadem ferme ratione nonnullos perstringebat, qui quum ad Catholicos migrare vellent, malebant tamen antea apud Donatistas baptizari, quod honeste id fieri posse, & citra periculum existimarent. Sic enim scribit lib. 1. de baptismo cap. 5. *Illic non recte accipi* (baptisma) *Catholici, ad quos migraturus es, dicunt: recte vero illic accipi illi, a quibus migraturus es, dicunt. Istud itaque, quod ii dicunt, quos postponis contradicentibus illis, quos ipse anteponis, aut falsum est, aut, ut mitius dicatur, incertum. Vera ergo falsis, aut incertis certa præpone... Accipere ergo* (baptismum) *in parte Donati si incertum est esse peccatum, quis dubitet certum esse peccatum non ibi potius accipere, ubi certum est non esse peccatum?* Patet autem hic S. Augustinum certum dixisse, quod tutius, quia rem ad incertam hypothesim

thesim adduxerat, ut nempe eosdem generali quadam, ac faciliori ratione convinceret. Prætereo Juris Pontificii decreta, quibus non semel confirmatum est, ut *in dubiis semitam debeamus eligere tutiorem*. Urgeo solum naturalem, quæ cuique imminet, obligationem sequendi, ut potest, legem. An vero ita comparatus ille, qui in dubio rem ex suo arbitratu potius, quam ex legis studio, & amore definit? Talis porro, qui minus tutum eligit præ tutiore hoc ipso impingens contra prima ipsa agendorum principia. Ita Eminentissimus de Polignac Lucretium perstringebat libro sui operis primo, vers. 1097.

Alterutrum quin sit, non, ut confido, negabis:
In dubiis porro, qua pars est tutior, illam
Recta sequi suadet ratio.

Frustra hic opponerentur quædam juris principia, quæ vel nihil faciunt ad rem, ubi de lege Dei agitur, vel eandem potius confirmant. Quid enim si *quum sunt partium jura obscura, reo favendum est potius, quam actori?* An non hoc ex eo ipso principio descendit, quod tutius eligi debeat in dubio, seu illa pars, ex qua minus timetur mali? Et quidem ita rescripserat Trajanus Assiduo Severo non debere quemquam damnari de suspicionibus, quia *satius est impunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnare*. Dig. lib. 48. tit. 19 l. 5. Quid, si receptum civili jure est, ut *in pari caussa potior sit conditio possidentis?* Ut omittam, quod superius animadversum est, nullam in dubio possessionem libertatis fingi adversus legem posse maxime æternam Dei, nonne hoc ipsum tutius est, ut quisque in rei possessione permaneat, qua jam fruitur, se-

mel ac adversus eum nulla satis efficax affertur exceptio? Alioquin possessores omnes immortali prope timore tenerentur, ne suspicione adversus ipsos proposita hoc ipso exturbarentur a rebus suis, quod cum per se grave, ac permolestum est, tum vero contra boni publici curam. Idem dicatur de altero familiari proloquio, quod frequentius in hac caussa jactatur, *dubia in benigniorem partem esse interpretanda*. Quod profecto concedam locum habere, quum ea pars minimum periculi habeat, aut invidiosa non sit; resisto, ubi de legis agatur discrimine, cujus caussa anima in dubio est. Ecquis enim a certo periculo liberet, quando quis sic se habens sibi potius servit, quam Deo? Itaque hoc non de dubio legis intelligendum est, sed præsertim de eo, quod personarum dicitur, in quo profecto & tutius, & æquius sequimur, quando in iis rerum adjunctis bene de iisdem potius judicamus, quam male, quæ benignior quidem, sed simul justior sententia est. *Pax enim*, ajebat Augustinus Enar. in Ps. 147., *proclivior est ad bene credendum de homine, quam ad male suspicandum. Non se multum dolet errare, quum bene credit etiam de malo; perniciose autem, quum male sentit forte de bono. Nescio, qualis sit: Quid perdo, si credo, quia bonus est? Si incertum est, licet, ut caveas, ne forte verum sit, non tamen damnes tanquam verum sit*. Quo pertinebat etiam illud Tullii in epistola ad Quinctum Fratrem: *Ut quisque est vir optimus, ita difficillime esse alios improbos suspicatur*. Solis malis reliqui, & quidem plerumque boni suspectiores præ aliis sunt, sive quia aliena virtus, quæ infra se positos prægravat, ipsis formidolosa est, sive quia ut est eorum ingenium proclive

clive ad libidinem, sic ex sua natura cæteros fingunt: *In via stultus ambulans, quum ipse insipiens sit, omnes stultos æstimat.* Ecclesiastis cap. 10.

XXXV.

Reliquum est, ut pauca nunc exhibeamus, quibus tutior pars a minus tuta in dubio, uti par est, secernatur. Quo in capite primum res ex propriæ libertatis ad legem comparatione definienda est (*a*). Scilicet ubi veritas per ullam moralem, seu prudentem certitudinem non habetur, tutius judicatur, quod legi favet, atque arbitrio proprio resistit. Qua de caussa etiam Barbeyracius non semel tutiorem dixit sententiam, quæ cupiditati adversatur. Cupiditas porro est, quæ contra animi bonum, & generatim contra id omne, quod legis est, viget; unde eamdem inducit Apostolus Rom. 7. tanquam legem membrorum pugnantem contra legem spiritus. Hinc proinde tutius erit, quod spiritualibus favet. Neç est, quod quis hic clementiam, aut benignitatem nominet. Exitialis est illa clementia, qua quis in dubio se se pro sua libertate determinans adit peccati discrimen, quod omni modo tanquam *a facie colubri* fugiendum est. Ecclesiastici cap. 21.

XXXVI.

Deinde eo in casu pro tutiore etiam habebitur sententia, cui majus pro tempore videtur jus suffragari (*b*). Sic, ut rem declarem exemplo, quod Prælatus

(a) *Tutior pars generatim habetur, quæ cupiditati adversatur.*

(b) *Tutior, cui pro tempore superior auctoritas favet.*

latus docet, aut præcipit, cæteris paribus, habetur ut quid propria suspicione potentius, & tutius, quia jus, quod superiori potestati competit, docendi, aut præcipiendi, per solam alterius dubitationem non infirmatur, aut eximitur; immo sæpenumero ea una ratio, & caussa est, qua quis laborantem animum non semel dissolvat, ut antea observatum est §. XXV. Id etiam agnovit Pufendorfii Interpres in adnotationibus ad lib. 1. de jure Nat. & Gent. cap. 3., ubi scribit eum, cui dubium hæret tantum in intellectu, posse aliquando *activo judicio* non dubitare; *quoniam credere potest in re dubia obsequendum superiori*. Quæ distinctio, inquit, judicii duplicis quin in multis actionibus locum habeat, negari haud posse concedit ipse Grotius lib. 2. de jure Belli, & Pacis 26. §. 4. Id quod non alia ratione fieri intelligitur, nisi quia in praxi, ut loquuntur, quid novi incidit, nempe superioris jussio, quæ jus fortius ingerit, quam abstracta de re tantum in se ipsa considerata ratio dubitandi. Videantur, quæ diximus §. III., & §. XXV.

Neque hic ea de caussa, quod probe advertendum est, hominis auctoritatem præferimus ordini legis, aut Deo; namque si constaret, aut adhuc admodum probabile appareret, omnibus prudenter consideratis, quod præcipitur contra divinæ legis veritatem, jussionemque esse, tunc profecto Deo potius obediendum esset, quam hominibus, ut re, & verbis docuerunt Apostoli Act. cap. 5. Quo in argumento etiam insigne est, quod in simili caussa dixerat Atheniensibus Ethnicus Philosophus Socrates apud Platon. in Apologia: *O Viri Athenienses*, *di-*

ligo

ligo vos equidem, atque amo, Deo tamen parere malo, quam vobis. Cujus quidem rei ratio est, quia supremæ auctoritati, a qua omnis potestas est, cuncta subserviant oportet; & quemadmodum nec Curatori obeditur, si contra Proconsulem jubeat, nec Proconsuli, quando aliud Imperator statuit; ita id multo magis de Deo intelligendum est, cui jus omne in omnes, atque in Imperantes ipsos summum arbitrium est. At aliter se habet res, quando quis in dubio versatur, & æque dubitat, num, si quid tale agat, aut omittat, in culpa sit. Quippe tunc aliqua ratione dubium exsolvendum est, & nunquam in iis rerum adjunctis tutius expeditur, quam si legitimæ pareatur auctoritati. Hinc D. Thomas 2. 2. q. 104. ar. 5. triplicis generis obedientiam distinguens, quarum alia *sufficiens* est, quæ in necessariis, altera *perfecta*, quæ in liberis, sed honestis paret, alia *indiscreta*, quæ etiam ad vetita se se porrigit, cum hanc postremam in vitio ponit, tum vero alias asserit ad officium, vel perfectionis gradum pertinere. An vero indiscreta erit obediendi ratio, quum adversus jus certum imperandi, quod superiori constat, privata solum existit ratio suspicandi, aut plerumque imprudens dubitatio?

XXXVII.

Addo, quod ultimum in hac caussa deliberandi principium esse potest, quando ex duobus alterutrum necessario eligendum est, illud alteri omnino præferendum, quod pro re nata præstantius videtur, aut majoris boni (*a*). Difficile est enim, ut in consulendo duo ita se se menti sistant æqualia,

 ut

(a) *Demum & illud in dubio tutius habetur, quod majoris boni caussam, & ordinem exhibet.*

ut alterum alteri non præſtare intelligatur. Hinc propterea, quoties negotio urgebimur, charitas, religio, juſtitia, & per conſequens recta ejuſdem adminiſtratio, bonum pacis, vita animæ, & corporis ſeu noſtra, ſeu aliorum, honor verus, ac ſolidus virtutis quum excellentioris ordinis bona ſint, aliis omnibus anteferenda erunt, quæ minoris ſunt, cujuſmodi generatim habentur, quæ dici ſolent bona libertatis humanæ. Quod quum fiet, tum ordo naturæ ſervabitur, ex cujus ratione eſt, ut dignius ſemper præponatur alteri, tum vero etiam hac deliberandi, agendique norma bono publico conſuletur, quod & cujuſque legis ſcopus, ac finis eſt, & quavis privata utilitate præſtabilius.

Dixi difficile eſſe, ut cuique res pro tempore conſideranti, quæ ſe ſe inter deliberandum offerunt menti, omnino æquales inter ſe videantur, quia nempe eſt in rerum natura ordo quidam, & diſcretio bonorum, quam ſi intueamur, mirum, ſi a veritate, ac juſtitia exciderimus! Nihil quidem hic de religione, & charitate dico, quæ ſatis obvia ſunt. Loquor tantum de aliis, quæ in communibus negotiis obveniunt. Nonnulla habentur ſacris in literis ejuſmodi ſecretionis exempla, quibus edocemur alia aliis bonis præferenda eſſe, prout conſtitutus inter ipſa dignitatis, aut neceſſitatis ordo poſtulat. Sic lib. 2. Machab. cap. 5., quia Templum ad hominum ſalutem ordinatum eſt, ſalus hominum ipſi quodammodo præferenda eſt, quia *non propter locum gentem, ſed propter gentem locum Deus elegit*. Chriſtus etiam non ſemel ejus ordinis conſiderationem docuit. Quum Diſcipuli Sabbato ſpicas neceſſitatis cauſſa vellentes increparentur a Phariſæis,

ſic

ſic Divinus Magiſter calumniam depulit, ut ſimul oſtenderit, quemadmodum Deo miſericordia acceptior ſit, quam moroſa, quæ ab ipſis obvertebatur, externorum rituum obſervatio: *Si ſciretis, quid eſt: miſericordiam volo, & non ſacrificium: nunquam condemnaſſetis innocentes*. Matth. 12. Hoc ipſum refertur clarius Marci 2., ubi accuſantibus in eadem cauſſa Phariſæis ita Chriſtus reſpondens inducitur: *Sabbatum propter hominem factum eſt, & non homo propter Sabbatum*. Id quod etiam de aliis omnibus adventitiis legibus, ac præceptis dixero, quæ ex ſe tantum referuntur ad ipſius hominis bonum. Aliud eſt, quando agitur de vera, proprieque dicta juſtitia, de bonis rationis æternæ, propter quæ homo ipſe eſt factus; namque illa ſemper prævalent cuilibet ipſius hominis bono, quippe qui ad illa idem ipſe Creatoris lege directus eſt. Videatur quid ſimile circa æſtimationem ſanctitatis rerum, vel perſonarum apud D. Thomam 2. 2. q. 99. ar. 3. Idem affirmari par eſt, quando de aliis bonis agitur, maxime ut ſe habent ad publicam felicitatem. Quilibet enim, ut membrum eſt alicujus ſocietatis, ad illam ipſam naturæ ductu ordinatur tanquam ad totum pars, ut ideo utilitas cujuſque communis utilitas ſit, quemadmodum & communis utilitas uniuſcujuſque bonum ob conſtitutam inter hæc duo neceſſitudinem. Hinc juſtitia legalis, ut ajunt, ſeu generalis, vi cujus actus in bonum publicum diriguntur, omnibus propoſita eſt, quam videlicet potiſſimum ſequantur. Quocirca ſicuti nulla ratio juris, aut æquitatis benignitas patitur, ut quæ ſalubriter pro utilitate hominum introducuntur, duriore interpretatione a publicæ felicitatis cuſtodibus contra ipſorum commo-

dum

dum producantur ad severitatem; haud aliter iniquum est, ut, quibus legum observatio incumbit, propriam utilitatem communi præferant, & quasi malo publico alantur, quod omnino contra ordinem est. Hinc proinde in æstimatione bonorum ea præcipue habebitur ratio, ut illud præstantius intelligatur, quod publicæ felicitati congruentius. Multa enim (quæ Stoicorum apud Tullium frequens animadversio est) sæpe apud privatos, ut inter se contrahunt, justa habentur, quæ non semper boni publici intuitu honesta sunt; quorum exemplum videre est lib. 3. de Offic. cap. 7. Eadem etiam ratio haberi poterit in ipsa, quando necessaria est, & ex tempore ingruit, interpretatione legum, ut earum præcipue caussa, & finis communis utilitas intelligatur. *Omnes enim leges*, ajebat idem Tullius lib. 1. de Invent., *ad commodum Reipublicæ referre oportet, & eas ex utilitate communi ... interpretari. Ea enim virtute, & sapientia majores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque utilitatem Reipublicæ proponerent ...* Hinc *nemo leges legum caussa salvas esse vult, sed Reipublicæ.* Ex quibus patet, quemadmodum pro tempore bonorum delectus haberi oporteat, ut scilicet in dubio saltem illud alteri præferatur, quod pro communi utilitatis studio magis visum fuerit expedire; illud enim ut cujusque legis scopus est, sic & legitimæ interpretationis fundamentum. Atque eo porro fine proposito haud obscurum erit etiam in dubio inter particularia bona discernere, prout alia aliis tanquam excellentiora, aut tutiora præferenda sunt.

XXXVIII.

XXXVIII.

Atque hæc quidem pro iis generatim dicta sint, qui aliquo modo ratiocinari valent, atque ita ex rerum inter se, vel ad certum finem comparatione de earum differentiis cernere, &, quod tutius, aut præstabilius est, sequi (a). Namque & aliud genus est hominum timidum maxime, & suspiciosum, quibus perperam ejusmodi consilia suggesseris, sed alia ratione providendum est. Ii enim in certis, incertisque rebus plerumque semper anguntur, quibus nec mens, nec color fixa sede manent, pavidi, instabiles, nec unquam pares sibi, quos communi vocabulo *scrupulosos* dicere consueverunt. Horum porro multiplex differentia est pro diversis caussis, unde existit varius in ipsis modus, & ratio cogitandi. Quidam enim, atque ii plerumque boni, dum caute vitant omnia, quidquid habere possit speciem mali, interim ea ipsa, quæ officii, aut excellentioris virtutis sunt, gelide, trepideque ministrant, quod eos vitio carentes semper ludat, aut vexet importuna imago vitiorum. Et, quod ad istos attinet, non abs re fuerit eosdem ut probos, ac pios monere isthæc ipsa contemnere, ad majorem in Deo fiduciam excitare, quo alacrius decurrant virtutis iter, quod cœptum est. Sunt enim hæc plerumque temperamenti vitia, non animi, quibus etiam interdum Sanctorum mendosa fuit natura. Tantum cavendum, ne horum caussa officium ullum deserant. Alii, dum nimium prudentes sibi esse volunt, perpetuo scrutantes futuri temporis exitum aliquando, quod adest,

&

(a) *Quid cum meticulosis, vel inepte anxiis agendum.*

& præſens eſt, omittunt componere, quia prævalet ipſis metus futurorum, quo continuo jactantur, & anxia cordis cura. Hos videlicet, ut tempeſtas reſedit, opportune docueris compeſcere miſeros tumultus mentis, quæ in vitio eſt, quando ad impermiſſa contendit, & dum cœli rimatur plagas, quod coram eſt, non videt. Alii demum ſunt, quos occulta ſuperbia fovet, & dum ſibi ipſis videntur ſapere, vix alios audiunt, atque ita perſæpe fit, ut negotia alia ex aliis nectentes nova ſemper religione detenti vix quidquam agant in omnibus dubitabiles. Qui nimirum ſeverius caſtigandi, certaque lege jubendi ſunt iniquam vitii cauſſam recidere, & ſtultorum inſtar alieno, ac Paſtorum maxime ſtare judicio. Atque hoc poſtremum omnibus præcipiendum eſt, qui ſibi quaqua de cauſſa non ſufficientes graviſſimorum hominum ductu regi debent. Nihil de aliis dico, quos alterius generis cauſſæ in tranſverſum agunt, de quibus ex inſtituto agere non eſt hujus loci. Cæterum qualeſcumque ejuſmodi cauſſæ ſint, illud ſemper certum erit, quod pro omnibus valet, homines aut ſuo, ſi ſanum ſit, aut alieno judicio vivere debere, quando ſibi ipſis non conſtant.

XXXIX.

Ex his omnibus, quæ hactenus diſputavimus, ſatis patere arbitror, quod propoſitum, nempe qui modus cognoſcendæ moralitatis actuum humanorum ſit, & quæ ejus cognitionis neceſſitas, atque uſus. Namque certum eſt moralem actuum conditionem non percipi, niſi per quamdam legis ad opus comparationem, & recte ductam ſententiam; id quod ali-

(a) *Prædictorum omnium concluſio.*

aliquando expeditius eſt, aliquando majorem poſtulat diligentiam. Quædam enim practicæ, ut inquiunt, veritates quandoque intimo ſenſu, & quadam evidentiæ ſpecie conſtant; aliæ nonniſi per prudentiæ argumenta quædam, prout fert natura rei, innoteſcunt, quæ quidem vel rationis, vel auctoritatis ſunt. Ea porro, quæ moralem pro negotii conditione pariunt certitudinem de operis honeſtate, ſatis eſſe diximus, quando uberior lux haberi nequit, ut quis ſe ſe ipſum determinet, quia non aliud homini abſolute propoſitum eſt, niſi, ut quod honeſtum eſt, ſequatur, ideſt enim veritatem legis, ſive agenti faveat, ſive reſiſtat, hoc eſt vel cohibeat libertatem, vel ad aliquid aliud agendum impellat. Quando vero per moralem, ſeu prudentem certitudinem veritas non adparet, tunc vere, & proprie comparate ad hanc dubium eſt, ſive id ex defectu rationum eveniat, ſive ex apparente æqualitate earumdem pro utraque contradictionis parte. Demonſtratum eſt autem non licere cum dubio de honeſtate ſui operis agere, quod certum peccatum ſit ſe ſe incertis committere. Proinde vel quidquid ejuſmodi eſt, melius tanquam dubium dimittetur, vel ſi deliberandum aliquid, eligendum quod tutius. Tutius vero diximus, quod, omnibus inſpectis, magis removere percipitur a peccandi periculo, quale eſt quodcumque impenſius legi favet. Quod tum fiet, quando ea pars ſeligatur, quæ maxime cum cupiditate pugnat, aut quam communit in dubio ſuperioris auctoritas, aut tandem quæ pro re nata cauſſam exhibet præſtantioris boni, aut magis neceſſarii; qua de re jam ſatis multa dicta ſunt.

PARS

PARS IV.

De imputatione Actuum humanorum, quæ agenti fit.

I.

NOn agitur hic de eo imputationis genere, quo aliena merita, aut præclara facta, ad quæ quis nihil concurrit, quandoque aliis tribuuntur ad certum effectum producendum, quod etiam aliquando apud homines & in naturæ defectibus, aut alienis vitiis obtinet, ut interdum fortunæ delictum, quod ab extranea caussa, vel ex parentibus, aut affinibus est, arguant, quum tamen illud solum vere homini turpe sit, quod meruit pati (a). Prioris quidem generis imputationis, quo ob aliorum merita aliquis erga alterum abundat in bonis, cum frequens occurrit in veteri Testamento mentio, tum vero insigne ejus exemplum habetur in Isaac, Gen. cap. 26., cui Deus ob paternæ præsertim fidei, & obedientiæ merita significavit ipsi se facere bona, quæ facit: *Benedicentur in semine tuo omnes gentes, pro eo, quod obaudivit Abraham pater tuus vocem meam &c.*, & alibi: *Multiplicabo semen tuum propter Abraham patrem tuum*. Qua de re S. Augustinus lib. 16. de civ. Dei cap. 36. Neque de eo etiam imputationis ordine loquimur, quo in civili societate sæpenumero avorum facinora ad filios, ac nepotes pertinere

(a) *Recensentur quædam imputationis species, quæ extrinsecæ homini sunt &c.*

tinere intelliguntur; quod solet esse nobilitatis gentilitiæ origo, & quædam quasi ad publicos honores via, sicut olim apud Germanos *insignis nobilitas, aut magna patrum merita Principis dignationem etiam adolescentulis adsignabant*, sicut est apud Tacitum de moribus Germanorum c 13., & apud Polybium Hist. lib. 6. Hæc enim imputatio, cujusque rationis, & ordinis sit, quum circa aliena versetur, ad quæ quis nihil, ut constituitur, propria voluntate contulit, quæque idcirco ex gratia, atque liberalitate quadam existere consuevit, nihil ad rem pertinet, in qua tantum agimus de illa, quæ homini secundum naturæ legem vere, & proprie fiat, quæque idcirco extraneas ejusmodi rationes, ut in actum non influunt, omnino excludit.

II.

Itaque, ut ad rem propius accedamus, *imputare* hic, ut id nominis latissime patet, nihil aliud esse concipitur, quam alicui tribuere quidquam, quod ab ipso tanquam caussa, vel occasione profluxerit (*a*). Caussæ autem nomine intelligitur, quod proxime, atque immediate in effectum influit: occasio autem, quod remote, atque indirectius ad illud ipsum, quod secutum est, pertinuit. Et quidem de vario, ac multiplici modo, quo quis in aliquid influere possit, satis dictum est prima hujus operis parte §. XVI. XVII. & seq., ut ideo nihil videatur, aut sit in hac caussa retractandum. Hinc proinde his insistendo principiis nihil cuiquam imputari poterit, cujus ille quo demum cumque modo caussa, aut occasio non fuerit;

quod

(a) *Quid imputare generatim, & latissime.*

quod in hoc argumento instar cujusdam generalis regulæ tenendum est. Atque ea porro de caussa motus quicumque naturæ, sive ab intranea, sive ab externa prorsus caussa producti non imputantur, quemadmodum nec quidquid demum ab ipso agente non fuerit, utcumque damnum aliquod in rebus ad se, vel ad alium pertinentibus extiterit, sicut ex. gr. in casu naufragii accidit, quando nulla propria culpa est: quis enim adeo iniquus erit, ajebat, licet in pessima caussa, Anicetus Libertus apud Tacitum 14. Annal. 3., *ut sceleri assignet, quod venti, & fluctus deliquerunt?* Atque hoc porro est, quod ab aliis *Imputabilitas* dicitur, qua primum antea concipitur, num quid ab altero factum, vel non factum fuerit, aut numquid in illud influxerit aliquo modo, antequam illud ipsi dicatur imputari, quod etiam observavit Pufendorfii Explicator in adnot. ad lib. 1. de jure Nat. & Gent. cap. 5. *Quando dispicitur, an actio aliqua sit moralis* (idest tanquam bona, vel mala homini tribuenda) *primum in mentem venit, an ea imputari queat*.

III.

Sed quum homini quidquam, qua tali, tribuitur, non solum quærendum est, num quid ab ipso processerit utcumque velut a caussa, aut occasione, sed maxime, num profluxerit ab ipso, ut homo est. Animadvertimus autem I. parte §. II. & III. &c. hominem ut talem non constitui, nisi per rationem, & voluntatem, adeoque nonnisi ex rationis, & voluntatis usu definiendum quidquid eidem

(a) *Quid imputare quidquam homini, ut homo est.*

eidem, qua tali, ut caussæ, vel occasioni adscribendum est. Qua de caussa & ab imputatione, quæ proprie homini fit, secernuntur ea, quæ utcumque ab ipso fuerint facta, non tamen ex rationis, aut voluntatis usu prodierunt, sive quia nullus, sive quia impeditus fuerit; qua de re jam alibi. Atque ea ratione etsi vere quis aliquid effecerit, adhuc tamen illud non habebitur, ut ipsius hominis actus, qua homo est; unde ne quidem illud ad bonum, vel malum cujuscumque ordinis ipsi tribuetur, & si quidem dicetur excusari, illud improprium erit, quia non est hominis facinus malum, quod fecit. Cæterum quia homines præcipue respiciunt effectus, qui sequuntur, atque tribui solent, hinc vere aliquando sic se habentes excusari dicuntur. Quo sensu Modestinus dig. lib. 48. tit. 8. l. 12. *Infans, vel furiosus, si hominem occiderint, lege Cornelia non tenentur: cum alterum innocentia consilii tuetur: alterum fati infelicitas excusat.*

IV.

Jamvero quod ab homine est agente, ut homo est, seu per rationem, & voluntatem, illud omnino ipsi dicitur voluntarium, 1. par. §. VII. VIII., quod non potest concipi sine illarum facultatum usu (*a*). Ergo quum nihil homini, ut talis est, tribui queat, nisi ut ab ipso per prædictarum facultatum usum descendit, consequens fiet, quidquid demum eidem tribuatur, ipsi ut tali adscribi non posse, nisi quatenus voluntarium fuit. Hinc ejusmodi imputationis, quæcumque sit, fundamentum erit ipsum

(a) *Nibil homini, ut homo est, atque agit, imputari potest, nisi quod fuerit voluntarium.*

ipſum voluntarium, quippe ſine illo ne cogitari quidem aliquid poteſt, quod tribui homini ſub ea ratione queat, qua homo eſt, atque ut talis agit.

Dum voluntarium dico imputationis fundamentum, haud equidem excludo conditionem libertatis, quæ in re morali maxime neceſſaria eſt, ut quid adſcribatur laudi, vel vitio. Sed tantum primam, ita dixerim, rei cauſſam, ſeu radicem intelligo, & generatim quidem, prout ad quamcumque actionem pertinet, quæ homini tribuatur, ut homo eſt, aut agit. Quædam enim ſunt, quæ ab homine fiunt, & eidem, qua tali, ut auctori tribuuntur, quæ ſolo voluntario nituntur, ut quum ex. gr. cogitans de beatitudine eamdem vult, quam certe non poteſt non velle; qui profecto actus homini tanquam auctori tribuitur, licet nequeat eam inſuper habere, aut nolle. Quod igitur hic de voluntario dicitur ut imputationis fundamento latius, & generatim accipiendum eſt, prout quidquam homini adſcribitur tanquam actio ab ipſo profecta. Eo ſenſu quoque SS. Patres, ac præſertim D. Auguſtinus non infrequenter locuti ſunt, tametſi, quod pertinet ad bonum, vel malum morale, in voluntario libertatis conditionem ſubaudierint. Sic S. Doctor lib. 12. de civ. Dei cap. 3. diſtinguens naturæ vitia ab iis, quæ ſunt voluntatis, inquit *neminem de vitiis naturalibus, ſed de voluntariis pœnas luere*; & cap. 8. *non neceſſarios, ſed voluntarios defectus juſtam pœnam conſequi*; & in epiſtola 154. ad Publicolam: *Abſit, ut ea, quæ propter bonum, ac licitum facimus, ſi quid per hæc præter noſtram voluntatem cuiquam mali acciderit, nobis imputetur*. Scio equidem hæc, quæ de propriis cujuſque vitiis, & actibus dicta ſunt, de-

bere

bere de voluntario libero intelligi, ſine quo nihil proprie eſt morale ipſi homini. Sed enim nihil vetat rem a primo capite arceſſere, quod eſt voluntarium, prout actum, & uſum dicit propriarum hominis facultatum, atque ita poſtea ad alia deſcendere, quæ ad moralem imputationem omnino neceſſaria ſunt; quod volumus ex æquo ad cujuſque actionis genus, & ordinem pertinere.

V.

Ex hoc porro duo corolaria ſequuntur (a). I. quum nihil homini tribui poſſit tanquam auctori, niſi prout illud ipſi voluntarium eſt, conſequens fit nihil ipſi vere, ac juſte imputari poſſe, niſi ſecundum eamdem ipſam rationem, qua eſt voluntarium. Quum autem voluntarium ſecundum ſui rationem aliud directum ſit, aliud indirectum, ideſt vel in ſe, vel in cauſſa, ad quod poſterius revocatur etiam, quod dicitur moraliter voluntarium vi alicujus præcepti, quod quis potuit, & debuit implere, I. par. §. XVI. XVII. &c., ſequitur neceſſario, ſi quid imputetur homini, ſeu tribuatur tanquam ab ipſo profectum, illud eidem adſcribi non poſſe, niſi pro ratione, & modo, quo ipſi voluntarium fuit. Hinc abs re prorſus ut directe voluntarium tribuetur, quod nonniſi indirecte eſt, & ex adverſo; quum iſthæc ipſa diverſa rem aliquam efficiendi ratio ſoleat quid majus, vel minus indicare ex parte ipſius voluntatis, prout in datum objectum, quod attigit, inclinata eſt. Quod quum ex ipſa communi ratione, ac ſenſu innoteſcat, non

 eſt

(a) *Hinc quidquid imputatur homini, nonniſi pro ratione, & modo, quo voluntarium eſt, tribui poteſt.*

est cur exemplis illustretur. Quippe ad imputationis, quæ quoddam veluti judicium est, veritatem pertinet, ut non aliter quidquam tribuatur homini, atque est, ideft ut ab ipsius voluntate profluxit.

VI.

II. Quum aliud sit voluntarium simplex, & absolutum, ideft quod omni ex parte tale est, aliud sub aliquo tantum respectu, in quo semper intervenit aliqua alienatio animi, seu repugnantia; itemque quum in utroque gradus agnosci possint majores, vel minores, pro ut quid vividius, aut remissius concupitum est, quemadmodum 1. par. documus §. XIII. & XIV., hinc illud etiam ad justam imputationis legem, caussamque pertinebit, accuratius investigare, aut constituere quo gradu quidquam voluntarium fuerit, ne quidquam gravius, aut minus tribuatur homini tanquam ab eo intentum, quod secus est (a). Constat enim e. gr. quæ *mixtæ* actiones dicuntur, & sunt, ut quæ partim ex voluntario, partim ex involuntario constant, minus imputari, quam quæ usquequaque voluntariæ sunt; qua de re & alibi caussas minuentes ex parte sive intellectus, sive voluntatis ipsius rationem voluntarii jam numeravimus, ideft prima hujus operis parte, ubi de his dictum est. Hinc S. Augustinus lib. 2. de peccat. merit. & remissione pro ejusmodi gradibus voluntarii seu in bono, seu in malo voluntatis bonitatem, vel malitiam definivit ajens, *si justitiam magis diligimus, voluntatem magis bonam, si minus, minus bonam esse; sicuti ex adverso non bona*

est,

(a) *Rursus nec eidem illud ipsum tribuitur, nisi pro gradibus, quo voluntarium fuit.*

est, *si omnino non diligimus*, *immo non modo mala*, *sed etiam pessima*, *si nullo modo justitiam diligimus*. Id quod pro re quacumque obtinet, cujus homini tanquam auctori imputatio fiat, quæ quidem semper pro voluntarii gradibus æstimanda, & tribuenda est.

VII.

Jamvero, ut prima parte observatum est, voluntas non modo agendo, sed etiam non agendo influere in aliquid valet; quippe & non actio, seu omissio a voluntate esse potest, ut quæ sibi temperat, ne in actum erumpat, a quo refugit, aut abstinet tanquam a re sibi injucunda, & permolesta (*a*). Constat enim voluntatem vim suam volendo, aut nolendo explicare, quæ quidem *noluntas*, ut loquuntur, etiam in operis prætermissione vel in se, vel in caussa subauditur, ut quum vel data opera quid refugit voluntas, vel caussa ab ipsa posita est, unde quidquam prætermitteret. Hinc proinde actus nolendi quivis seu per modum repugnantiæ se habeat, seu omissionis tantum, ut voluntarius est vel in se, vel in caussa, eidem erit homini, qua talis est, imputabilis, nec nisi secundum rationem, & gradus, quo ejusmodi actus a voluntate esse concipitur tanquam actus suus, aut sua prætermissio. Quapropter non agendo aliquid voluntas, ad quod tenetur, sive ad modum repugnantis se habeat, sive omittentis tantum, tam erit in culpa, cæteris paribus, quam si quid opere ipso egisset contra præscriptum legis; quippe lex non solum prohibendo ali-

 quid

(a) *Idem imputationis ordo viget, ubi de remissione agitur.*

quid vim suam exerit, sed etiam jubendo, ut quid fiat, quod idcirco inique contra legis ordinem negatum, aut prætermissum est: id quod semper erit homini, ut dixi, secundum rationem, & gradus æstimandum, quibus negatio, aut omissio actus concipitur voluntaria. Eo pertinet, quod ait D. Thomas 1. 2. q. 19. ar. 2., *principium bonitatis, & malitiæ humanorum actuum esse ex actu voluntatis*, quia scilicet sine aliquo voluntatis influxu nihil est, quod homini tribui ut bonum, vel malum queat, sive illud actione, sive omissione tantum contineatur.

VIII.

Porro autem quandoque non solum ex actione, verum etiam ex simplici prætermissione actus quidam sequuntur effectus, qui ejus se se habent veluti consectaria, quæ inde suo nutu fluunt, aut fluere intelliguntur, quemadmodum etiam prima parte explicavimus §. XVII. & XVIII., atque experientia ipsa testatur (a). Jamvero negari nequit, quin imputabile homini sit, quod est ipsi voluntarium, quippe & ab illo descendit agente, vel non agente, ut homo est. Ergo neque etiam negari poterit, quin & eidem vere, & proprie tales effectus secundum eorum naturam imputari queant, pro ut scilicet ipsi sunt voluntarii, & secundum gradus, quo ipsi voluntarii sunt. Sunt enim quidam effectus, quos directe potest quis velle tanquam finem, ad quos datam caussam assumit; alii, quos potuit velle, dum neglexit in effectus inquirere, quos cognoscere poterat ex data caussa, vel prætermissione actus secuturos.

Res

(a) *Rursus eadem ratio imputandi obtinet circa effectus omissionem consequentes.*

Res exemplis potest declarari. Sic qui stantem columnam proruit, ex cujus lapsu cognoscit, aut cognoscere potuit alterius mortem, aut damnum secuturum, caussam voluntariam posuit ejus effectus, qui proinde ipsi pro ratione voluntarii, & secundum naturam rei imputabilis est, ut si ejus effectus fuerit auctor, & caussa. Quod pertinet ad effectus consequentes omissionem, res etiam manifesta est maxime in ignorantiae, & erroris caussa. *Qui nesciunt*, ajebat Augustinus lib. I. adversus Julianum Eclanensem Episcopum, *quid appetendum, quid vitandum sit in agenda vita, ipsam boni appetendi, malique vitandi ignorantiam patiuntur peccandi necessitatem. Necesse est enim, ut peccet, qui nesciendo, quid facere debeat, quod non debet facere, facit*. Ubi certe effectus malus sequi concipitur ex negligentia sciendi, quae pro officio scienda erant, estque proinde vi caussae antegressae (nisi fuerit retractata) ut voluntarius, sic etiam imputabilis. Hinc varia ignorantiae genera, ex quibus, ut illa voluntaria est, sequitur justa pro diversis effectibus caussa imputationis. Alia enim est *ignorantia speciei*, quam Jureconsulti dicunt *ignorantiam facti*, quae ut ex temeritate, aut ignavia est inquirendi, quod decuit, praebet caussam imputandi, quae contra ordinem ex ea secuta sunt, sicut quum quis opus ipsum, cui lex applicanda erat, aut de eo ferendum judicium, satis non consideravit, unde error obrepsit. Dixi *ut ex temeritate, aut ignavia inquirendi contracta est:* nam quae a voluntate nullo modo profluxit ignorantia, ea non reum proprie, sed miserum facit hominem, qui ejus caussa, vel occasione lapsus est, qualis fertur Oedipus fuisse, qui cum ignorata matre Jocasta

uxore ducta concubuit. Alia est *ignorantia sensus communis*, quam definire possis communem tuæ civitatis, vel nationis prudentiam, qua id sequaris, aut fugias, quod omnes tui cives sentiunt sequendum, aut fugiendum; quæ ideo dat saltem in externo foro imputationi caussam, si ex illa peccatum sit; quippe & eam *culpam latam* appellant Jurisperiti, & quasi *dolum* censent. Rursus alia est *ignorantia generis*, seu rationis æternæ, qua deliberati peccare dicuntur, dum id cavent scire, quod potuisset admonere officii, maluntque insanientis sapientiæ, quæ ex voluptatum æstimatione est, consulti errare, quam ad ejus legis rationes vitam exigere. Tandem alia est *ignorantia sui*, qua delinquunt, qui in delicias, & vitæ luxus effusi, dum se se ipsos ignorant, se per otia, divitias, aliaque vitiorum irritamenta quærunt; cui & altera species affinis est, quæ *ignorantia* dicitur *rerum suarum*, qua negligentes, & incauti in propria commoda peccare solent. Scilicet, ut illuc, unde abii, redeam, hæc omnia ignorantiæ exempla, quæ etiam accommodari possunt errori, in re quacumque versetur, modo sit voluntarius, aperte demonstrant, quemadmodum ex omissione aliqua plures effectus sequi possint, iidemque imputabiles, pro ut vitiosæ negligentiæ caussa quidquam turbatum est. Immo ex hoc ipso capite pendet, quod nunc communiter tradi solet, & porro certissimum est, non requiri ad peccandum, neque adeo ad ipsius peccati imputationem, ut animum subeat præsens aliqua animadversio, dubium, aut suspicio criminis; quippe & hujusmodi cognitionis defectus potuit in caussa voluntarius esse, ut quum quis neglexit in legis verita-

tem

tem inquirere, uti per ipsum erat, & sciendi obligatio postulabat.

IX.

Ex iis patet primam imputabilitatis, vel imputationis caussam, quæ ex parte hominis habeatur, ut quidquam ipsi tribui tanquam auctori, qua homo est, possit, esse voluntarium ipsum; neque enim aliter homo, ut talis, auctor cujusque actionis, omissionis, aut effectus esse, vel concipi potest, nisi per voluntatem, quæ ex antecedente rationis cognitione se se determinat (a). Ex quo illud etiam sequitur, quod antea constitutum, quum fundamentum imputationis sit voluntarium, cujus caussa actio, omissio, vel effectus quilibet intelligitur hominis esse, ut homo est, non aliter posse cujuscumque rei imputationem eidem fieri, nisi pro ratione, & gradu, quo in illud ipsum sua voluntate influxit; alioquin quidquam ipsi tribueretur tanquam auctori, ut homo est, quod ab ipso vere, qua tali, non profluxit.

Atque hoc etiam, quod probe notandum, valet pro actione aliena, aut ab alia cujusque generis caussa producta, quoties quis teneretur, & posset effectum impedire. Quippe id facit ratio legis, ut quotiescumque obligationem alicui injecit quidquam faciendi, semel ac ille defuit officio, quod poterat implere, habeatur tanquam moralis caussa eorum, quæ prævideri potuerunt secutura. Namque non potuit id contingere sine aliquo in rem ipsam consensu, dum qui poterat aliquid impedire, & tenebatur, non restitit: quod quidem ad omnia sive justitiæ, sive humanitatis, aut charitatis officia porrigitur, modo quis

(a) *Conclusio dictorum*.

quis iisdem tunc vere adstringeretur seu ratione muneris, aut pacti, seu divinæ legis caussa, quippe quæ imperfecta esse potest hominis alicujus ad alterum obligatio, ut puta quia alter non habeat jus strictum aliquid exigendi saltem in externo foro, potest tamen esse perfecta ipsius respectu Dei obligatio, semel ac certa lege ad illud ipsum obstrinxisset. Huc pertinet, quod scripsit Tullius lib. 1. de officiis cap. 7. *Qui non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat*: & Seneca Troad. v. 291. *Qui non vetat peccare, quum possit, jubet*. Idipsum docuit S. Paullus Rom. 1., quando commemoratis multis, quibus se se implicabant olim gentes, criminibus, ita conclusit: *Qui talia agunt digni sunt morte, & non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus*. Videatur S. Thomas 2. 2. q. 62. ar. 7.

X.

Sed imputare quidquam homini, qua talis est, atque agit, non solum id postulat, ut quod fit, ab ipsius facultatibus profluat, quibus est homo, cujusmodi sunt ratio, & voluntas, ex quibus constituitur voluntarium, sed simul etiam, ut quod ab illis profluxit facultatibus, ita libere factum fuerit, ut nulla ipsis dominans necessitas intelligeretur, quæ interceperit electionem. Certum est enim nos ex. gr. beatitudinem scientes, ac libentissimos velle, quin tamen possimus velle contrarium; quia in ejusmodi viget quædam anticipata determinatio naturæ

(a) *Ut ad imputationem proprie dictam, quæ in moribus obtinet, voluntarium liberum prærequiratur.*

naturæ ad bonum ſuum, ut aliter ſe habere non poſſit, atque præordinata eſt, ut nempe eam neceſſario velit, & appetat. Quum autem imputare proprie nihil ſit aliud, quam homini tribuere datum actum tanquam ſuum, ideſt qui non ſolum ab ipſius facultatibus fuerit, ſed ab ipſo etiam deliberante factus, quo unico ſenſu intelligitur actus in ipſius hominis poteſtate eſſe, atque ejus ſubjacere dominio; conſequens fit ad veram, & proprie dictam imputationem non voluntarium quodcumque ſufficere, ſed omnino requiri voluntarium liberum, ſeu quod actus, vel quidvis aliud a voluntate deliberata procedat; quæ altera conditio eſt ex parte hominis requiſita ad proprie dictam imputationem.

Patet id ex communi ſenſu. Quoties accuſatur quiſquam, quod aliquid fecerit, vel non, ſi poteſt caſum in neceſſitatem aliquam rejicere, continuo id facit. Quare vero? Quia tunc prætendendo cauſſam, aut vim aliquam ſibi dominantem, neceſſario putat etſi per ſe factum, tamen ſibi ut eligenti, ut domino, aut arbitro tribuendum ſaltem in origine, atque in cauſa non eſſe, quod ita geſtum eſt. Eo ſenſu improbi, ajebat Tertullianus in Apologetico, *qui nolunt ſuum eſſe, quod malum agnoſcunt, malæ mentis impetus vel fato, vel aſtris imputant*; ut ſcilicet demonſtrent per ipſos non fuiſſe ab actu, vel ab ejus partis proſecutione temperare, de qua accuſantur. Univerſum fati ſyſtema olim obtinens idipſum docebat, ut ferunt Annæi Senecæ verſus lib. epiſt. 18.

Duc, ſumme Pater, altique Dominator Poli,
Quocumque placuit, nulla parendi mora eſt.

Adſum

Adsum impiger. Fac nolle: comitabor gemens,
Malusque patiar facere, quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Atque ea etiam ratione qui nunc ullum bonum, vel malum morale hominis esse negant Increduli in actibus suis, unde hoc repetunt, nisi ex eo, quod omnia putent regi æternis, universalibus, immutabilibus legibus, & hominem huic subjectum ordini, non aliter, atque alia omnia, necessario agi, & devolvi ipsa conversione naturæ? *Traité sur la Tolerance ch.* 13. *dans la note*. Non equidem abnuo falsum esse in peculiari electione quorumcumque bonorum, aut rerum particularium hominem ulla fati, aut alterius generis necessitate trahi, quod prima parte demonstratum est; quippe quæcumque obtrudatur ratio, ut id suaderi queat, semper intimi sensus testimonium obsistit, ex quo uno principium est sciendi, quidquid in nobis accidat; falsum item Dei præscientia, aut legibus eam libertatem eximi, quam idem ipse Deus legibus suis voluit humanæ naturæ adjacere, & cujus proinde sensum inseruit minime profecto fallacem, quippe qui universalis est, foretque Deo inscribendus inde consequens error, si in eo homines fallerentur. At interim illud semper constat, quemadmodum si liber non esset homo in electione eorum, quæ vult, aut facit circa particularia objecta hujusce vitæ, nunquam ipsi imputari actus tanquam eorumdem Domino possent, a quibus scilicet non potuisset ipse sibi temperare, quod tamen a communi sententia alienum est. Ex quo patet, sive eos, qui libertatem electionis circa prædicta homini abrogant, sive alios, qui hanc negant ad

impu-

imputationem homini faciendam requiri, universi generis humani sensum, & theoriam exturbare, a qua & communia negotia, & legum statuta, & virtutum, atque vitiorum actus, & cætera, quæ inde consequuntur sive in præmiis, sive in pœnis, omnino pendent. *Non enim*, ut exemplum in una re ponam, *furis esset iniquitas*, *neque homicida*, *qui ne volens quidem poterat manum continere ob ineluctabilem necessitatem ipsum ad agendum impellentem*; quemadmodum nec ullum hominis bonum, aut meritum esset, *ubi necessitas*, *aut fatum dominaretur*, sicut congruenter hominum sensui S. Basilio ser. 1. de virtute, & vitio animadversum est. Sed enim & hoc fatum, & hanc necessitatem sibi ipsis dominantem invexerunt homines, ut culpas suas in Deum rejicerent, dum interim superbus Stoicus sibi quemque æquum parare animum volebat. Error, quem vel ipsi veteres Poetæ repudiarunt interdum victi veritate, & sensu ipso naturæ. Quare Homerus, qui tam sæpe fatum, & necessitatem commemorat, atque Helenam ipsam inducit tanquam impulsam a Deo, ut rem intolerandam faceret, tamen Odissea 32. quasi injustitia admonitus nefariæ imputationis, sic Jovem introducit graviter de hominibus querentem apud Deos:

Papæ quantopere mortales Deos accusant!
Ex nobis enim ajunt esse mala; illi vero ipsi
Suis stultitiis, præter fatum, dolores habent.

XI.

XI.

Ex his porro ſequitur 1. ad imputationis moralis cauſſam referri minime poſſe, quæ vere, & proprie coacta dicuntur, & ſunt, qualia habentur, quæ majoris rei impetu, cui obſiſti non potuit, invitis acciderunt, de quibus fuſe prima parte §. xxxix., & ſeq., immo nec eo etiam pertinere, quæ interna, & abſoluta neceſſitate eveniunt, aut fiunt (a). Primum enim, quod dicitur abſolute coactum, ad paſſionem potius, ut inquiunt, refertur, quam ad actionem, paſſionem, inquam, involuntariam, quia eidem, ut ponitur, voluntas omni modo reſiſtit. Hinc propterea, quod tale evenit, negatur eſſe imputabile, non ſolum quia non liberum, ſed etiam quia non voluntarium. Alterum vero, quod ex interiore neceſſitate deſcendit, etſi voluntarium eſſet, ut puta quia libens quis illud vellet, non eſſet tamen in caſu vere urgentis abſolutæ neceſſitatis liberum, neque adeo tribui homini poſſet, ut domino actuum ſuorum, ſaltem pro ea parte, in qua talis neceſſitas dominata eſt.

Et quidem coacti, ſeu violenti, ut voluntario opponitur, jam exempla dedimus in prima parte citato loco, quibus unum addimus, quo magis intelligatur ex Dei ipſius auctoritate non imputari, quod ita ſecutum eſſet. Deuteronomii cap. 22. quum Deus ſtatuiſſet pœnas, quibus etiam in hac vita ſubjici volebat virginum corruptores, &, quæ aliquo modo conſenſiſſent flagitio, virgines, ut ſi ex. gr. *puella non clamaſſet, quum eſſet in civitate,* e ve-

(a) *Hinc non ſolum coacta, ſed etiam quæ ex neceſſitate naturæ abſoluta eveniunt, non imputantur, ſaltem in genere morum.*

e vestigio subjicit: *Sin autem in agro repererit vir puellam, .. puella nihil patiatur, nec est rea mortis, quoniam sicut latro consurgit contra fratrem suum, & occidit animam ejus, ita & puella perpessa est: sola erat in agro, clamavit, & nullus fuit, qui liberaret eam*. Ubi adparet, quia res ad passionem tantum ex parte puellæ, & quidem involuntariam prorsus utpote repugnantem voluntati contrahebatur, nihil quidquam ipsi imputatum fuisse criminis, aut vitii. Immo S. Augustinus lib. 1. de civ. Dei cap. 18. de violenter oppressis virginibus sermonem habens negat eas pollutas dici posse, aut pudicitiam amisisse, quando in apprehensa, & oppressa carne exercita fuit libido non sua. *Si enim*, inquit, *hoc modo pudicitia perit, profecto pudicitia virtus animi non est, nec pertinebit ad ea bona, quibus bene vivitur, sed in corporis bonis numerabitur, qualia sunt vires, pulchritudo, sana, integraque valetudo, ac si quid hujusmodi est: quæ bona, etiamsi minuantur, bonam, justamque vitam omnino non minuunt.... Absit hic error, & hinc potius admoneamur ita non amitti corporis sanctitatem, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas violata animi sanctitate, etiam corpore intacto*. Quod exemplum in hac re positum ad alia etiam pertinebit, quæ contra alterum ipso repugnante peracta sunt. Et vero eadem ipsa Deuteronomii auctoritate usus est S Gregorius Thaumaturgus in sua Canonica Epistola, ut ostenderet nihil eis criminis tribuendum, quibus persecutionis tempore aut vitium per vim oblatum, aut vetitus cibus in os ferramento injectus, quia isthæc omnia coacta, & violenta erant, neque adeo eorum voluntati adscri-

adscribenda. Quod non contingeret in metu, quia adhuc voluntarium absolute est, quod metu fit, quippe, ut habetur in jure, qui metu impulsus quidquam facit magis agere, quam pati convincitur, qua in re maxime metus a violentia distinguitur, sicut etiam alibi dictum est. Quod vero spectat ad illud, quod necessarium diximus, ut se se in aliqua parte explicat, ejus exemplum produci solet in amore sui, seu appetitione beatitudinis generatim, tumque in aversatione, & fuga contrarii; quippe quum hæc ex naturæ conditione, atque ordine descendant, non tribuuntur homini tanquam arbitro, ad quæ scilicet vi sua absolute determinatus est. Dixi in ea parte, qua ejusmodi necessitas se se explicat; namque etsi amor beatitudinis necessarius sit, sicuti & infelicitatis fuga, ut illa beatitudini habetur opposita, neque adeo in his liberæ appetitioni, aut electioni locus pateat; tamen actus circa eadem liberi sunt, prout scilicet de iis cogitare volumus, aut non cogitare &c., & sub ea ratione imputabiles; at non prout volumus, aut repudiamus, circa quæ aliter nos ipsos habere non possumus. Nec juvat hic dicere, quod Augustinus scripsit lib. 22. de civitate Dei cap. 30., liberum arbitrium adhuc habituros Beatos, immo magis liberum, quia *a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum*. Namque hæc quidem arbitrii perfectio erit patriæ propria, & quæ jam cessit in præmium virtutis, quia videbunt ipsam *essentiam bonitatis*, a qua alienari non poterunt; at interim non erit illud, quod modo requiritur, liberum arbitrium ad moralem imputationem, quæ scilicet ad rationem valeat meriti, vel demeriti, & porro alterius

generis

generis secundum providentiæ ordinem postulat libertatem, ut de quolibet sancto dicitur, dum adhuc in terris esset: *Qui potuit transgredi, & non est transgressus. facere mala, & non fecit.* Eccli. c. 31. Servandi nempe erant, ut idem adnotat S. Doctor laudato loco, *gradus divini muneris, ut primum daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo, novissimum, quo peccare non posset, atque illud ad comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret*. Atque ea plane de caussa scripsit etiam D. Thomas 1. 2. qu. 21. art. 2. *Actus naturales non esse in potestate naturalis agentis, quum natura sit determinata ad unum, & ideo licet in actibus naturalibus sit peccatum*, (idest perturbatio naturæ aliqua, ut in motibus subitaneis, & improvisis cupiditatis, & similibus, qui ex ipsa natura, aut ejus vitio consequuntur) *non esse tamen ibi culpam*, quia scilicet in eos homini nec potestas, nec arbitrium est. Huc referri quoque aliquo modo potest, quod ajebat Seneca lib. 4. de benef cap. 9. *Non est liberalis, qui sibi donat, nec clemens, qui sibi ignoscit, nec misericors, qui malis suis tangitur, sed qui aliis. Ita etiam nemo sibi ipsi beneficium dat, sed naturæ suæ paret, quæ movet ad refutanda nociva, & ad appetenda proficua*.

XII.

Sequitur II. perperam cum absoluta coactione, aut ea necessitate, qua natura ad aliquid unum vi sua determinata est, confundi alterius generis impulsum ad aliquid faciendum, qui improprie necessitas dicitur, cujusmodi est vehemens ex sentiente appetitu, aut alia adventitia caussa ad quidquam

exſtimulatio (*a*). Quippe quum ejus generis motio, quæcumque fingatur, (niſi forte perturbatis ſenſibus penitus rationis uſum intercipiat) adhuc nativam ſuam rationi, & voluntati vim relinquat, qua ſe ſe ipſam determinet, conſequens fit ex hac cauſſa nec voluntarium penitus, nec liberum in conſequente determinationis actu tolli; quod ex eo fit, quia quum liberum arbitrium non aliud ſit, niſi facultas quædam rationis, & voluntatis, neque adeo ſit corpus, aut actus organi corporei, nunquam contingere poteſt, ut ullus corporeus incurſus eam ſubmovere penitus queat, manente rationis, & voluntatis uſu, quippequæ facultas incorporea eſt, ut principia, in quibus inſidet, nec adeo apta extraneo alterius generis impetu coërceri. Qua de cauſſa & ea, quæ incitante paſſione fiunt, ut adhuc a ratione, & voluntate ſe ſe ipſam determinante profecta, vere, & proprie ſecundum rationem, & gradum deliberationis poſſunt, ut rei natura tulerit, moraliter imputari, ideſt homini tanquam ſuorum actuum domino, & arbitro tribui.

Et vero, ut rem latius explicemus, unde fit, ut ingruente vehementi paſſione in ſentiente appetitu plerique hominum cedant? Num quod corpus, aut corporis organici virtus animum ipſum repugnantem vi ſua pervincat? Ineptias. Vires corporis ad ſpiritum uſque non pertingunt, ut ex ipſo veluti actum extrahant, & ſi ille proprio motu non cedat, infra ipſum ſemper tumultus erit, & quem-

(a) *Ut adhuc imputetur, quidquid fiat alicujus paſſionis rationem prævenientis impulſu, modo maneat rationis uſus.*

quemadmodum de extranea timoris caussa dictum est, nunquam fieri poterit, ut sæviente quovis cordis motu, justum, ac tenacem propositi virum ullus ardor, aut impetus mente quatiat solida. Quod quum ita sit, sicut quisque ex intimo sensu suo percipere potest, jam inde apertum est occasionem tantum actus ex corpore, aut corporis motu esse posse; at sufficientem, ut inquiunt, caussam nonnisi in anima existere, quæ vel ipsa se se passionibus subjicit, antequam ratio in consilium adhibita fuerit, quod *Prævolatio* a quibusdam dici consuevit, vel non permanet in his, quæ consilio rationis fuerunt præstituta, quod quidem genus vitii *Debilitas* nominatum est: utrumque cum negligentia animi conjunctum, qua vel penitus consultationem rationis prætermisit, vel non firmiter intendit ad resistendum passioni per judicium rationis, quod habebat. Quod autem hic de sentientis appetitus motu diximus, de alio quovis externo, etiam qui ponatur ab astrorum influxu in corpus esse, subaudiendum est, quia non possunt hæc, & similia directe in substantiam incorpoream imprimere, & quidquid producere valeant in corpus, nunquam istiusmodi effectus ex se sufficiens caussa esse potest actus, nisi animus ipse se se corporeæ impressioni accommodet arbitrio suo. D. Thomas 2. 2. q. 95. ar. 5. & q. 156. ar. 1. Id quidem habere posset locum, quod etiam admonuit priore quæstione Sanctus Doctor, quoties intellectus, seu ratio non differrent a sensu, ut olim Empedoclem, aliosque existimasse auctor est Aristoteles lib 3. de anima cap. 3. Sensus enim ut externis, aut intimis impressionibus cietur, atque afficitur, sic

& necessario ab iisdem agi, ac permoveri potest. At intellectus etsi sensibus utatur quasi nuntiis rerum, ipse tamen sensus non est, neque adeo iisdem legibus subest, ut necessario, & contra propositum suum flecti ipse possit ad aliquid, sicut nec voluntas, quæ in ratione est. Et quoniam Helvetius *de l'esprit disc. 1. ch. 1.* in hac caussa veterum illorum systema restaurare conatus est, ut nempe ostenderet intelligere ipsum *ad sensibilitatem physicam* revocari, ex quo postea sequeretur, quod idem statuit *ch.* 4, nullum in particularibus determinationibus homini arbitrium constare; haud abs re fuerit paucis attingere, quæ idem Philosophus habet, ut ostendat intellectum inter, & sensum differentiam. Primo enim, inquit, sentire animalibus inest omnibus, quippe sensus ipsis communis est; intelligere vero nulli, cui non insit sublimior facultas, ratio, seu quod ejus nomine notari consuevit. Deinde sensus propriorum semper est verus, & nemo decipitur in eo, quod sentit, quia sentiri non potest id, quod non est; intelligere autem contingit & recte, quod est prudentia, & scientia, & opinio vera, & non recte, seu falso, quum obtinent eorum contraria. Rursus quo magis quidquam intelligibile est, eo magis intelligitur, ab eoque etiam ad inferiora descenditur; contra sensus non potest sentire ex vehementi sensibili, ut sonum ex magnis sonis, neque ex fortibus odoribus, & coloribus videre, aut odorari. Tandem, ut alia prætermittam, intellectus in indivisibili tempore, & indivisibili intellectione contraria simul percipit, de iisque cernit, ut inter album, & nigrum, immo & de illis, quæ diversi plane generis

ris sunt, ut album, & dulce, quod fieri non posset, nisi in eodem puncto hæc simul præsentia haberet; ex quo Aristoteles concludit sensorium quoddam commune admittendum esse, in quod quæ diversorum sensuum sunt, omnino concurrant, & referantur, quodque ideo corporeum non sit, utpote simul, & in eodem puncto tam contrarias, diversasque impressiones excipiens; id quod in corpore, & in eadem corporis parte eodem simul tempore contingere non posset. Ex quo nimirum etiam colligi potest, facultatem cognoscentem, & judicantem, quæ unico etiam actu hæc simul percipit, juncta habet, ac discernit unica perceptione, non debere cum corporeo sensu confundi, neque adeo impressionibus corporeis ejus virtus ita subjici, ut earum impetu necessario flectatur, aut moveatur in consequente determinatione, quasi corpus esset, quod hactenus demonstrandum erat. Videatur etiam P. Gerdil *Dissertazione dell' origine del senso morale prop.* 1. 2. 3. &c.

XIII.

Sequitur III. tametsi adhuc tanquam absolute libera haberi debeant quæcumque ex passionis cujuscumque impulsu ratione, & voluntate fiant, minus tamen adhuc imputari, sive in malo, sive in bono, quæ ita gesta fuerint præ his, quæ tranquillo animo sint facta, ob minorem scilicet, qui tunc concipitur deliberantis animi influxum (a). *Minus enim*, inquit D. Thomas 1. 2. q. 77. a. 6., *est in nobis existens, quod ex impulsu passionis fit*, *quam*

(a) *Ut minus imputetur homini, quod ex præveniente passione factum est, quam quod tranquillo animo.*

quam quod ratio, & voluntas ex se agunt; ut ideo communi judicio mitius ex. gr. peccent, qui impetu, quam qui consilio nocentes fuerint, ut etiam legibus receptum est. Enim vero, licet manente rationis usu possit adhuc homo contra ingruentes motus judicium suum tueri, & temperare ab actu, nihilominus quia semper aliqua turbatio inde evenit, & quo magis homo ad unam partem propellitur, eo minor remanet ad oppositum indifferentia judicii, in quo præcipue vis arbitrandi sita est, fit inde, ut arbitrium aliqua ex parte præpeditum intelligatur eo ipso, quod difficilior redditus sit, atque implicatior ejus usus, atque ita minus imputentur, quæ ejus turbationis, seu difficultatis caussa facta sunt, quam quæ ex sola ratione deliberante profluxerint.

Atque huic quidem principio innititur, quod ajebat D. Thomas 2. 2. q. 154. ar. 3. *quanto aliquis ex majore passione impulsus peccat, tanto levius peccatum esse..., quia scilicet difficilius est vincere vehementiam hujusmodi passionis*. Cui persimile est quod scripsit Grotius lib. 2. de jure Belli, & Pacis cap. 20. §. 31., *omnino tenendum esse, quo animi eligentis judicium magis impeditur, quoque magis naturalibus caussis, eo, quod delinquitur, minoris esse*. Quod quidem ut plenius intelligatur variæ passionis, seu libidinis caussæ, & species distinguendæ sunt. Alia est enim libido, quæ primigeniæ culpæ vitio instar cujusdam habitus omnibus, & etiam infantibus inest; atque hæc dum vim non exerit suam, aut impetum ante voluntatis electionem, nihil minuit de natura, aut imputatione actus, quia alioquin omnia peccata essent diminuta, quum nullum

proveniat

proveniat, nisi ex aliquo inordinato appetitu boni, qui revocatur ad hanc ipsam cupiditatem secundum illud Apostoli 1. ad Tim. cap. 6. *Radix omnium malorum est cupiditas*. Alia libido est, quæ consistit in inclinatione ipsius voluntatis, puta quia quis illam in se ipso excitavit data opera, ut dulcius re vetita frueretur, aut quam repetitis actibus accendit, unde habitus existeret, cujusmodi sunt mores diuturna consuetudine firmati; atque hæc tantum abest, ut culpam minuat, quin potius aggravet, quia, quicumque demum sequatur impetus, aut turbatio, ea ex electione fuit voluntatis, quæ etiam obtinet in habitu jam contracto, quoties quis non dat operam, ut illum exterminet; quare *Intemperati*, quorum voluntas inclinatur ad peccatum ex propria electione, quæ procedit ex habitu per consuetudinem acquisito, gravius peccare intelliguntur, quam *Incontinentes*, quos temporarius, idemque non quæsitus motus passionis ad malum trahit. D. Thomas 2. 2. q. 156. ar. 3. Alia tandem libido est, quæ ex appetitu sentiente orta rationem prævenit, atque impetum facit in animum nihil tale volentem, quo modo dictum est naturam nos intus formare ad omnem fortunarum habitum, juvare, aut impellere ad iram, aut ad humum mœrore deducere, aut alios in nobis motus efferre; & hæc porro libido est, quæ culpam extenuare dicitur, quia scilicet ea de caussa præpeditus aliquo modo concipitur propriæ electionis usus, aut saltem difficilior redditus; unde minus homini tanquam arbitro, & domino tribuendum, quod ita gestum est. Etsi enim vires sensitivæ corporis eo usque pertingere non possint, ut

animum necessario, aut violenter inflectant, tamen instar cujusdam dispositionis possunt ad quosdam actus inclinare, quos jam, ita dixerim, in corpore inchoant, quia videlicet & earum operationes quidquam conferunt ad actum intellectus, & voluntatis, *in quantum scilicet*, ait D. Thomas 2. 2. q. 156. ar. 1., *intellectus a sensu accipit, & voluntas impellitur a passione appetitus sensitivi*. Eo sensu ajebat Virgilius Æneidum 6. animas terrenis artubus, moribundisque membris hebetari; ex quo magna esse solet (licet non unica) perturbationum caussa.

Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque, nec auras
Suspiciunt clausæ tenebris, & carcere cæco.

Ejusmodi autem aliqua in antecessum perturbatione existente, quis neget minus expeditam esse rationem, ut fungatur officio suo, & quidem quo fortior est passionis impetus? Sic qui maxime acuti sunt, & cholerici solent appellari, plerumque velocitatem quamdam iræ patiuntur, quæ voluntate quæsita non est, sed ex ebullitione quadam existit sanguinis, qui cordi affusus est, ab exhalatione, & fuligine bilis proveniente. An porro quis dixerit eum, cujus præcordiis talis motus inæstuat, perinde se habere, atque illum, qui soluto pectore quidquam cogitat, considerat, eligit? Sic etiam melancholici ob terream corporis habitudinem vehementissime inflammantur, quod experientia compertum est. Numquid autem ex ejusmodi ardore, qui aliquando rationem prævertit, acrior non existit impetus, cui difficilius obsistitur? Idem proportione quadam de aliis dicendum

est,

est, qui ob mollitiem temperamenti non admodum tenaces sunt propositi, quod sæpe in fœminis conspicuum est, idemque videtur eadem de caussa in phlegmaticis contingere. Scilicet ubi vividior in hos ex caussa aliqua rationem prævenienre impressio fiat, quis non agnoscat ob singularem naturæ infirmitatem eos tunc minus comparatos redli, ut, quod rationis est, exequantur? Ita quidem D. Thomas memoratis locis probat gravitatem culpæ in iis temperari pro peculiari, & propria, quæ tunc viget, difficultate se se, uti par est, determinandi, quod illis non contingit, qui curis expeditis, & pacato animo quidquam deliberant. Idem etiam de timore docuerat Angelicus 2. 2. qu. 125. art. 4., quo nimirum *imponitur homini quædam necessitas aliquid faciendi*, & hac de caussa elevari culpam dixerat. Ex quibus colligitur omnes ejusmodi, quicumque sint, affectuum, aut passionum incursus non minuere peccatum consequens ex ea parte, qua rationem aliquam habeant vitii, vel negligentiæ, sed ex illa tantum, qua citra ullam voluntatis electionem insurgunt, & incitamentum acrius præbent ad aliquid agendum. Num autem vividius homo cupiditate trahatur, an ira, quæ ejus veluti satelles, ac vindex est, an timore, quo alienatur a malo, summo studio olim quæsitum est. Et quidem plerique dixerunt cum Augustino lib. de honestate mulierum cap. 2. *inter omnia certamina diriora esse prælia castitatis, ubi est quotidiana pugna, & rara victoria*, quia scilicet difficilius est contra hostem pugnare, qualis est delectatio, qui perpetuo

tuo hæret lateri, quam adversus iram, cujus furor brevis est; alii vim iræ cum Aristotele prætulerunt cupiditati, quia illa hominem velut extra se rapit perturbatis sensibus, quod non facit, vel saltem non adeo vehementer, cupido; alii tandem censuerunt summam præ omnibus in hominem esse vim timoris, quod nemo sit, qui non magis dolorem fugiat, quam appetat voluptatem, quum etiam immanissimas bestias videamus a maximis voluptatibus absterreri dolorum metu. Sed enim hæc latius excutere non est hujus loci, quippe, quod ad rem attinet, satis est, quod jam constituimus, qua qua de caussa concutiatur homo, dummodo vis metus voluntatem prævertat, quo acrior illa fuerit, eo mitius delinqui propter turbatam aliquo modo electionem, aut difficilius redditum propriæ libertatis exercitium. Tantum addo, quæ hactenus dicta sunt de passionibus, ut ad malum pertinent, aut sollicitant, eadem etiam, judice D. Thoma 1. 2. q. 77. ar. 6., locum habere circa bonum, quod ex aliqua passione fiat. Etsi enim passio bona consequens judicium rationis, qua quid honesti efficitur, meritum augere intelligatur, quia ea in origine ex ipsa voluntate fuit, & felix est, quam quis sibi paravit, necessitas, quæ in meliora compellit; tamen, inquit, si passio sic præcedat, *ut homo magis ex passione, quam ex judicio rationis moveatur ad bonum agendum, talis passio diminuit bonitatem, & laudem actus*, quia videlicet eo in casu minus constitit electionis ipsi voluntati, quemadmodum hactenus declaratum est.

XIV.

XIV.

Ex his facile fuerit explicare quid de naturæ passionibus sentiendum, de quibus diu magnum inter mortales certamen fuit (a). Quidam enim earum veluti apotheosim celebrarunt, quasi ex iis, quidquid boni, aut magnifici in rerum natura ab hominibus factum esset, prodierit, & sine illarum aculeis iners animus ad vitium æque, ac ad virtutem languesceret; alii vero easdem ceu malas, & noxias proscripserunt, quod earum semper contra rationem conatus sit, nec adeo unquam esse possit earum objectum laudabile. Quo factum est ut etiam hac de caussa olim Stoici negarent unquam passiones in sapiente, idest cordato viro locum habere, & ex adverso Platonis discipuli affirmarent easdem justo usui patere posse cuicumque vel sapientissimo, si quidem ratione moderentur. Itaque res, ut mihi quidem videtur, ex ipsa nominis significatione aperienda est, ut probe, quod quæritur, teneatur. Si enim passionis vocabulo intelligantur perversi naturæ motus, quibus in vetitum nititur, & contra præscriptum rationis, nullus dubito, quin hæc sint primigeniæ culpæ vitia, quibus male mulctata natura est, atque ea ratione quidquid perturbatum est, & ad malum inclinat, nusquam posse bono deputari; quibus idcirco obfirmata mente resistendum, quippe nunquam potest earum bonus usus intelligi, nisi quatenus cedunt in exercitium virtutis, qua animus non mollitur, sed quod majore vi faciendum est,

(a) *Quid de passionibus sentiendum, quibus affici animus potest.*

eſt, 'enititur. Quod ſi paſſionum nomine naturales illæ affectiones denotentur, quibus generatim timor, aut fuga a re injucunda ſignificatur, vel propenſio hominis in aliquid, quod e re ſua, vel aliorum eſſe videatur; tumque apertum erit, eaſdem, ut ajebat D. Thomas 2 2. q. 115. ar. 1. ex Philoſopho, *nec laudabiles, nec vituperabiles eſſe, quia ſcilicet non laudantur, neque vituperantur, qui iraſcuntur, timent &c., ſed qui circa hæc aut ordinate, aut inordinate ſe habent*; quo ſenſu ſcribebat etiam S. Auguſtinus lib. 9. de Civ. Dei cap. 5. Deo ſubjiciendam eſſe mentem regendam, & juvandam, mentique paſſiones ita moderandas, atque frænandas, ut in uſus juſtitiæ convertantur; atque ideo *in diſciplina noſtra non tam quæri, utrum pius animus iraſcatur, ſed quare iraſcatur, nec utrum ſit triſtis, ſed unde ſit triſtis, nec utrum timeat, ſed quid timeat*. Ex quibus aperte intelligitur paſſiones hoc poſteriore modo acceptas ex ſe nec meritis accenſeri, nec vitiis, quippequæ flecti in utramque partem poſſint, & ex æquo boni, ac ſummi eſſe materies mali, prout iidem uſus animus ad malum fuerit, vel ad bonum, ideſt ut tulerit rectæ rationis ordo, cui illæ ſubſerviant neceſſe eſt.

Et quidem paſſiones priore modo acceptæ, ut quid turbatum ſonant contra ordinem, tranquillitatemque rationis, communi vocabulo *perturbationes* appellari conſueverunt, quæ tam ſæpe homines ad perniciem devocant, & niſi eis obſiſtatur, parant peccati regnum. Hinc ſub ea ratione quis ejuſmodi paſſiones laudet, aut tanquam indifferentes habeat, quarum finis interitus eſt? Fateor

equidem,

equidem, si eisdem non consentiatur, eas personæ vitio non deputari, immo & apponi lucro, quod iisdem resistatur; at interim negaverit nemo ejusmodi ad naturæ depravationem pertinere, qua semel perturbato ipsius ordine ad Deum, quod primum accidisse docet religio Parentum humani generis culpa, turbatus quoque fuit inferiorum virium ordo ad rationem; ut nempe quæ rebellis æquissimo, sanctissimoque Domino fuit, ipsa in se pateretur tristes inobedientiæ effectus, & miserrimam legis peccati servitutem. Agnoverunt id aliquo modo etiam ethnici Philosophi, qui quum ejusmodi perversos effectus viderent, atque in se ipsis experirentur, nec tamen caussam nossent, unde tanta in homines derivata clades, inde existimarunt nos non ut a matre, sed ut a noverca natura editos in vitam, & sicut corpore nudo, fragili, & infirmo, sic etiam animo anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines. Itaque has omnes ejus generis passiones in naturæ vitio ponimus, sed quæ homini non tribuuntur ad culpam, quandiu ratio perstat in officio, immo inde facit cum tentatione proventum. At alia res est de passionibus alterius generis, quas recte *naturales affectus* appellaveris, nec ex se ad malum sollicitant, (utrasque enim significat verbum Græcum, ex quo passionis nomen eductum est). Illæ enim quum impetum in rationem non faciant, immo & iisdem uti illa tanquam instrumentis possit ad aliquid efficiendum, ex se nec laudandæ, nec accusandæ sunt; sed totum quidquid erit negotii, ex ipsius rationis usu pendebit, prout eas adjunget operi secundum

dum ordinem, quo agendum, aut non agendum est. Atque de iis porro passionibus admittitur quod quidam ajunt, sine illis hominem, saltem ut nunc est, concipi non posse, & si eæ omnino abessent, futuram in homine perfectam inertiam, atque insensibilitatem, quæ plerumque non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, & stuporis in corpore. Quid enim est vitii, si quis cupiat, metuat, lætetur, ægrescat, quando res ita postulat, & porro illud secundum rationem est? Sunt enim ii nativi motus, quibus natura concutitur nutu proprio, ac suo, & quibus ipsa admonetur vel officii, vel proprii defectus. Sic alimentorum sustentaculis indigemus: si suavia non sint, quæ ore sumuntur, nec sumi possunt, & nauseando sæpe respuuntur, & perniciosa sunt cavenda fastidia. Non solum itaque cibo, sed etiam cibi sapore indiget infirmitas corporis nostri. Quum ergo natura quodam modo poscit supplementa, quæ desunt, passio quidem erit, sed non perturbatio, fames, aut sitis, sed non erit vocanda libido, quemadmodum & hæc duo probe distinguenda sunt, quæ & in ipso Ænea discrevit Poeta Æneid. 1. *Exempta fames*, & *Amor compressus edendi*. Igitur in his passionibus, ut adjacent naturæ, nihil vitii, sed bonum, aut malum tantum habetur, prout in iis ordo rationis servatus est, aut non. Nec aliter profecto de aliis memoratis dicendum, quæ cupiditate, metu, lætitia, tristitiaque finiuntur. Amor enim inhians habere, quod amatur, cupiditas est; id autem habens, eoque fruens, lætitia est: Fugiens, quod ei adversatur, timor est; idque, si acciderit, sentiens tristitia

est.

est. Proinde mala sunt ista, si malus est amor; bona, si bonus. Sed bonus, aut malus amor tum ex re subjecta, tum ex ejusdem ad rationem ordine definiendus est. Dicat nunc Helvetius, *de l' esprit disc. 3. ch. 6. 7. 8.*, & qui cum eo sentiunt, passionibus deberi quidquid magnum, atque mirabile hominum ingenio, & arte persectum est. Dicant easdem ita se habere in moribus, & operibus mortalium, sicut in physicis motus, qui omnia creat, perimit, conservat, renovat, & quo deficiente jacent universa. Dicant ex passionibus evenisse, ut primus omnium, quisquis ille fuerit, fragilem commiserit pelago ratem, ut convalles æquatas, subversos, aut perfossos montes videamus, constrata maria, aut contracta jactis in altum molibus, & quæ olim obtinuerunt, Pyramides Mempheos, & Lacus Mœrios, & Rhodium opus. Dicant ex iisdem ipsis fieri, ut identidem admiremur Duces non indecoro pulvere sordidos, & milites sudore multo diffluentes corpora; rursus ut impallescant libris, qui in literarum ire plausum desiderant. Haud equidem id abnuero multam ex passionibus in his caussam existere potuisse. At interim semper affirmabo in re morali, quidquid demum id fuerit, quod factum est, illud omne aut bonum, aut malum in eo ordine esse, aut fuisse, prout ex rationis præscripto peractum est, aut secus, quemadmodum & in genere physico tale etiam habetur, quod factum, prout secundum regulas artis fuerit, aut contra. Neque enim putandum, quum passiones vituperamus, id repudiari, quod ex iisdem secundum rationis judicium effici potest, aut potuisset

tuisset boni; sed excessum, sed vitium, sed pravum finem vituperamus. An quæ avaritiæ, superbiæ, luxui, perversæ cupiditati ab iisdem tribuuntur opera, non potuerunt aliquando ex magnanimitate proficisci, qua quis ex rationis ordine ad magna opera, eximiosque honores contendit? An non fortitudini, quæ utitur etiam ira, & audacia, ut quod factu difficile, ac periculosum est, exequatur? An non magnificentiæ, quæ est rerum magnarum, & excelsarum cum animi quadam ampla, & splendida propositione agitatio, atque administratio? Non quæro hic quid de hominum factis, ac præcipue Ethnicorum sentiendum sit. Solum affirmo quæcumque admirabilia dicantur seu ingenii, seu artium opera sive in bello, sive in pace perafta, ea & bene fieri ab hominibus potuisse, & male, quod pertinet ad moralem ordinem, prout ex virtutis, seu rectæ rationis præscripto, & norma prodierint, aut non. Sic accidit in rebus omnibus. Creatura quævis quum bona sit, & bene potest amari, & male: bene, scilicet ordine custodito; male, ordine perturbato. Nec est, cur in egregiis facinoribus, rebusque magnis primas semper vitio concedamus. Quod grande dicitur ex vitio profectum, idem ipsum potuit ex aliqua humana virtute manare. Si ex vitio proditum, corruptio quidem hominis fuit, non virtutis infirmitas. Cæterum misera profecto est, & tristis Philosophia, quæ de præclare gestis angitur, ac laborat, nec se expedire ab iisdem potest, nisi ineptos fines, & caussas sine virtute perpetuo comminiscatur. Non puto æquum esse, ut in omnibus vilescat Socrates, aut semper

accusetur

accusetur Regulus. Resistit naturæ sensus, sicut etiam rationis vox, ne quæcumque egerint illi præclara, omnia ex vitio prodiisse putentur. Obiter moneo distinctionem, quam constituimus inter passiones, & affectus, quorum alii naturales dicantur, & ex se extra vitium, alii cum naturæ perturbatione conjuncti, agnitam quoque a veteribus Philosophis fuisse, dum ex illis quosdam esse dixerunt, quos oporteret animo coërceri, & frangi eadem plane ratione, qua servi a dominis fatigantur, ut optima pars animi, idest ejusdem sapientia in tuto sit, quales sunt vitiosæ, imbecillæque partes, ut libidines, ut iracundiæ, ut perturbationes cæteræ, alios autem tradiderunt affectus esse, quibus animus imperaret, sicut imperat corpori, cujus servitio utitur, aut ut rex civibus suis, aut parens liberis, quod nempe ex se dociles sint, pareant facile, & ad virtutum officia traduci possint, quales dicuntur affectus pure naturales, & qui secundum sui naturam sine vitio sunt. Sic enim Regum, sic Imperatorum, sic Magistratuum, sic Patrum, sic Populorum imperia civibus, sociisque præsunt, quemadmodum his affectibus animus. Immo, quod maxime in hac caussa observandum est, id ipsum innuere visus est Augustinus lib. 4 contra Julianum. Quum enim iste damnata concupiscentia, cujus nomine venit quæcumque alia libido, inde concluderet sensus alios quoque videndi, audiendi, gustandi, olfaciendi, atque tangendi in vitio ponendos esse, opportune Augustinus stultam consecutionem depulit, animadvertens aliud esse sen-

tiendi vivacitatem, vel utilitatem, vel necessitatem; aliud sentiendi libidinem. Vivacitas enim sentiendi, inquit, est, qua magis alius, alius minus in ipsis corporalibus rebus pro earum modo, atque natura, quod verum est, percipit, atque id a falso magis, minusve discernit. Utilitas sentiendi est, per quam corporis, vitæque, quam gerimus, ad aliquid approbandum, vel improbandum, sumendum, vel rejiciendum, appetendum, vitandumve consulimus. Necessitas sentiendi est, quando sensibus nostris etiam, quæ nolumus, ingeruntur. At libido sentiendi est, quæ nos ad sentiendum sive consentientes mente, sive repugnantes appetitu carnalis voluptatis (quod idem audiendum de quavis alia re vetita) impellit. *Hæc est*, subdit, *contraria dilectioni sapientiæ*, *hæc virtutibus inimica*. Ex quo sequitur, quum libido tantum ex se perturbatum quid sonet, & inferat, secus vero & vivacitas sentiendi, & ejus utilitas, necnon ejusdem necessitas, quæ ex se adjaceant naturæ, sequitur, inquam, cum illam in vitio esse, tum cætera ut per se non mala honeste impendi posse in virtutum officiis, quæ quidem nos ad naturales passiones, seu affectus revocavimus. An porro dicemus, ut hoc etiam ad Helvetii argumentum transferamus, quæcumque ab hominibus præclare, aut magnifice gesta sunt, ex libidine tantum profecta fuisse, nusquam ex sentiendi vivacitate, utilitate, atque etiam ejusdem necessitate?

XV.

XV.

Sed hic quæstio esse potest, quam sæpe proponunt, & urgent Increduli, quomodo intelligi in actione hominum electio, atque adeo consequens imputatio queat, quum homo, quidquid demum agat, aut velit, illud non consectetur, nisi ex ipso sui amore, quo necessario se ipsum prosequitur, ac bonum suum (*a*). Constat enim neminem quidquam appetere, aut attingere, nisi quia sibi bonum videtur; adeoque tota quanta dicatur in particularibus casibus, hominis electio ex præcedentibus boni impressionibus pendebit, hincque quidquid faciet necessarium erit, ut ex naturalibus impressionibus proditum, quibus proprius amor excitatur ad hoc, aut illud prosequendum, neque adeo poterit ullo modo laudi tribui, vel vitio. Quo posito res huc denum revocabitur, quum ex passionibus fiat, naturali propensione, aut motu, ut hoc, vel illud bonum videatur, aut malum in his, aliisve adjunctis, illud necessario sequetur posita passionum impressione, quæ vi sua externorum objectorum incursu excitari, atque manere potest, hominem nusquam ex sui arbitrio se determinare, atque adeo quidquid agat non esse ipsi ut domino suorum actuum imputabile. Quæ quidem difficultas nisi explicetur, quippequæ rem, de qua agimus, propius attingit, nutabunt omnia, quæ hactenus de imputatione dicta sunt.

XVI.

(a) *Quomodo intelligi possit in actionibus hominum electio, & imputatio consequens pro rei natura, licet ipse ad nihil moveatur, nisi ex naturali amore sui, seu boni.*

XVI.

Ut autem id declaretur tria mihi præmunienda sunt, quæ profecto nequeunt in controversiam adduci (*a*). Et quidem illud principio certum est hominem non esse ens, ut inquiunt, *pure sensitivum*, sed præterea ratione pollere, atque vi intelligendi, in qua præcipue sita est ipsius ab inferioribus naturis excellentia, atque distantia. *Omnis enim nostra vis*, ajebat ex omnium sententia Sallustius in Bello Catilinario, *in animo, & corpore sita est*,... *alterum nobis cum Diis*, *alterum cum belluis commune est*. Quicumque id negat, ipse sibi dissimulat, aut invidet dignitatem suam, abjicit communem sensum, atque hoc ipso indignus est, qui ab hominibus audiatur. Neque hic iterum dicatur (quod jam superius refutatum) *rationem*, atque *intelligentiam* cum corporeo sensu, aut sensatione omnino confundi. Namque huic doctrinæ animus, & vox ipsa naturæ reclamat, & aliunde ipsa diversa objecta, quibus sensus afficitur, & quæ intelligentia percipit, satis evidenter eorum discrimen ostendunt, quin opus sit diutius in hac caussa laborare. Addo tantum nobis ipsis nos conscios esse de quadam vi nobis inhærente, qua simul intelligitur, & animi imperium exercetur supra corpus, quo utitur ad fines suos: vis, qua rector animus, & dominus se se ipsum regere concipitur, atque habere cætera, quin tamen ipse habeatur, aut quasi corpus constringi queat. Quo uno demonstratur animum inter, & corpus differentia, quemadmodum etiam inter illius facultates

(a) *Duo in homine principia agnoscenda, quibus agi potest intelligentia, & sensus.*

cultates, & ejusdem corporis organa tanquam res toto genere distinctas.

XVII.

Constituo deinde, quod & sensu intimo percipitur, duplex bonum homini competere posse pro diversa, qua est instructus, vi. Ut enim sentiens est, quod habet etiam cum inferioribus naturis saltem in genere commune, respondet ei bonum quoddam, ut ajunt, sensibile, quod pro suorum organorum natura, ac virtute ipsum afficere potest magis, vel minus, hoc, vel illo modo, ut tulerit objectorum incurrentium in sensus impressio. Ut autem intelligens est, quoddam aliud habet, quo affici potest, bonum longe excellentius, cujusmodi est, quod dicitur *ordinis*, atque *rationis*, vi cujus verum percipit, & pulchrum quoddam, quod ipsummet animum ad sui approbationem movet, nec ideo tantum bonum est, quod sentiatur, quemadmodum quod est dumtaxat sensibile, sed bonum, quia in se habet intrinsecam quandam approbationis caussam nixam quibusdam ideis recti, & justi naturalis, de quibus toties secunda hujus operis parte dictum est, & quidem ex consensione, & sensu totius humanæ naturæ. Nec est, cur argumenta quærantur, ut hujusmodi boni cognitio, & conscientia excludantur. Sensus hic animi quavis argumentatione validior est. Id conari perinde fuerit, atque homini eripere conscientiam sui; quod omnino est absurdissimum.

(a) *Intelligentiæ, & sensui proprium quoddam, & distinctum bonum respondet.*

XVIII.

Tandem illud pono, quum præcipue ex animo, animique cognitione hominis natura, ac dignitas æstimanda sit, quippequæ ipsius supra cæteras infra se naturas excellentiam constituit, ita quod respondebit animo, atque rationi bonum, illud vere, & proprium, ac præcipuum esse bonum humanæ naturæ (a) Est enim illud, quod ipsi tantum convenit, quod liquidum in se prorsus, ac defæcatum percipitur, & in quo uno dignitas hominis sita est. Non admodum laboraverit quispiam, quod tauri robur non habeat, aut velocitatem cervi, aut non ita acutum videat ut aquila. At omnes sibi in ratione plaudunt, quæ omni corporeo bono præstantior est, omnes de cognitione veritatis gaudent, atque ita labi, errare, decipi in rebus maxime ad hominis dignitatem pertinentibus, tum malum, tum turpe putant. Nullus est pastor adeo rudis, qui ejus boni ratione, quod ex intelligentia est, propriaque hominis natura, se pecoribus non anteferat, atque hoc ipso quod homo sit, valeatque intellectu quædam & nosse, & facere, in iisque versari, ad quæ bruta nullo modo pertingunt.

XIX.

His constitutis dico 1. si homo tantum corporeo sensu valeret, ac regeretur, profecto ipse non secus ac inferiores naturæ solis corporeis impressionibus voluptatis, aut doloris, idest jucundis ejusmodi, vel injucundis sensationibus determinaretur, quia unum tantum ipsi congrueret bonum sensibile,

quo

(a) *Bonum rationis, seu intelligentiæ sensibili bono præstantius.*

quo posset affici, ac permoveri (a). Hinc quemadmodum *natura sola totum efficit in operationibus brutorum*, ut fatetur ipse Auctor *Emile t.* 1. *pag.* 30., quia nempe illa ad unum sensibile bonum determinata sunt, haud aliter homo in ea hypothesi non secus ac illa solo ejusmodi instinctu ageretur, atque determinaretur ejus generis bonis. At, ut supra vidimus, aliter in homine se habet res. Præter bonum corporis, & sensuum aliud est, quod rationis dicitur bonum in ordine quodam consistens ipsius hominis ad verum, & pulchrum intelligibile, quodque residet in quibusdam principiis aut insitis, aut obviis, quibus cognoscit ut in aliis rebus, sic maxime in moribus quid deceat, quid non, quid sibi, quid aliis debeat, quod sit virtutis officium, quæ turpitudo vitiorum. Ergo falsum est, quod ab adversariis ponitur hominem tantum passionibus, uti eas accipiunt, corporeis determinari, ut ideo nonnisi illis agatur, & pareat, quidquid demum agat, aut velit. Habet quippe nobilius principium, & caussam boni, qua se se ipsum ratione, & intelligentia determinet, quam illud sit, quod sensibus tantum objicitur, & proprium maxime brutorum est, quæ ut natura prona & sensibus obedientia finxit, sic nec quidquam altius sapere possunt, aut appetere, quam lex corporis ferat, & sensibilis species boni.

Attigit hoc genus argumenti S. Augustinus lib. 4. contra Julianum, qui quum voluptates, libidinesque

(a) *Homo in particularibus electionibus suis potest se ipsum regere per rationem, quin necessario dicatur agi boni sensibilis specie.*

corporis ita laudaret, ut eas contra vim mentis efferret, & in hac caussa Ethnicorum, ac Stoicorum præsertim se auctoritate protegeret, ita eum repressit S. Doctor, ut simul docuerit, quale sit hominis bonum, quod ipsum deceat vel ex eorumdem sententia sequi. Primum enim negat Stoicorum testimonio perversum dogma defendi posse, quippequi nullam particulam boni humani in corporis voluptate posuerint, & elegerint in pecoribus potius, quam in hominibus laudare libidines. Eorum namque opinioni, inquit, convenienter ait quodam loco Tullius *se non putare idem esse arietis, & Publii Africani bonum*. Rursus commemorans quæ veteres lamentabantur de proclivitate hominis ad libidinem, deque aliis vitiosis animi partibus, *in quo tamen inesset obrutus quidam divinus ignis ingenii, & mentis*, concludit ex Tullio lib. 3. de Republica, quemadmodum corpus animo potius servire debeat ex ipsomet instituto naturæ, quippecujus dominatus optimus est, quam ut animus se se corporis voluptatibus mancipet: *An non cernimus*, inquiens, *optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infirmorum datum? Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, iracundiæque, & cæteris vitiosis ejusdem animi partibus?* Ac tandem, ut alia prætercam, quæ Augustinus ex veterum fide pro vivacitate mentis adversus voluptatem corporis disputat, satis fuerit producere Catonis exemplum, quo idem ipse utitur in hac caussa S. Doctor. Intuere, sic enim Julianum alloquitur, honesto corde, si potes, quid de Catone Poeta cecinerit (Lucan. lib 2.).

Urbi

Urbi, inquit, *Pater est*, *urbique maritus*:
Justitiæ cultor, *rigidi servator honesti*:
In commune bonus, *nullisque Catonis in actus*
Subrepsit, *partemque tulit sibi nata voluptas*.

Non quærit quidem hic Augustinus, utrum in Catone vera virtus, honestasque fuerit laudata; sed interim ex veterum sententia demonstrat revera præter sensuum, & corporis bonum aliud homini propositum esse longe præstantius, quod mentis, quod officii, quod rationis est, atque virtutis. Hinc falsum, quod ab Incredulis fingitur unam esse determinationis in homine caussam, bonum, quod vel arieti, aliisque pecudibus commune sit, quale est bonum sensuum, quodque illis solis nunquam turpitudini adscribitur, quia non habent rationem, ut homines, qua libidines moderentur, ac superent, sed immo unica impressione, ac motu sensuum aguntur, & concitantur.

XX.

II. Affirmo proinde non pugnare cum amore sui, idest propriæ felicitatis, immo eidem congruere, ut homo sensuum bono præferat potius quod animi, & rationis est, quippequod solius est hominis bonum verum, & proprium, & in cujus cognitione, atque prosecutione maxime a brutis distinguitur. Si enim naturæ ordo postulat, ut præstantiora aliis anteferantur, eaque multo magis, quæ propius naturam, ac dignitatem attingunt humanam; patet ordinatum, & justum sui ipsius amorem id omnino requirere, ut superioris ordinis bonum præponatur sensibili, atque corpo

(a) *Ut non pugnet cum amore sui*, *quod quis bonum rationis sensibili anteponat*.

corporeæ utilitati, in qua hominis dignitas laudata non eit. Hinc qua ratione rectissime sentiunt, qui vires mentis, atque ingenii corporeis præferunt, quia his nobiliores, ac hominis excellentiæ magis congruentes, haud secus & animi bona, qualia sunt sapientia, integritas, virtus præ aliis omnibus diligenda, atque appetenda sunt. Eo fit, ut nihil in hac parte contra amoris proprii ordinem peccetur, si bonum rationis, ex quo hominis decor præcipue pensandus est, aliis sensuum bonis præponatur. Id etiam ex eo patet, quod si de infimis bonis agatur, ut aliquid ingerunt, aut pariunt in homine contra rectam rationem, non possit homo horam durare idem probans, ac permanens in proposito; immo quum libido deferbuit, idem se ipsum damnet, quod ita contra animi legem egerit, ac dignitatem, ut ideo verum sit, quod quidam ait, *& pœnitendi quæ est cum voluptate vicinitas?* contra sola recti, & justi opera perpetuo probentur, & sive in nobis, sive in aliis, quos noverimus, aut non, certa, ac fixa animi conscientia, & quovis tempore in pretio sint. Quod profecto demonstrat hoc, quod rationis dicitur, verum in hac vita esse bonum hominis, solam virtutis gloriam claram, firmamque haberi, cætera fluxa, & fragilia, & quæ talia videri non possunt, nisi animo perturbato; namque tranquillo nemo est, qui animi bonum præ corporeo non laudet.

Et sane rationis bonum, ut in aliis omnibus, sic multo magis in moribus sensibili tantum, atque corporeo præferendum, quod, omni perturbatione semota, quisque sanus judicaverit, tum veterum, tum etiam recentium doctrina potest demonstrari

monstrari. Fuerint quidem plures olim de bonorum, malorumque finibus sententiæ, de quibus multipliciter inter se Philosophi disputarunt. Si tamen ad duas præcipuas, a quibus pendent reliquæ, quæstio revocetur, quænam præstantior habebitur, justior, ac sanior, num quæ dicit, *mihi voluptas corporis bonum est*, an altera, quæ dignius esse pronuntiat *animi bonum*? Atqui primum illud clamat peritissimus ille auceps voluptatum Epicurus, qui convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum voluptatis nomen, suavitatem, quietem populo exaggerans instat acriter, ut sine ea sapiens, bonus, beatus nemo esse posse videatur. Alterum vero denuntiat Zeno & tota porticus, hominem scilicet ad honestatem natum, ipsam suo splendore in se animos ducere, præponendam esse cuilibet commodo extrinsecus posito, aut lenocinanti mercedi, in ejus cognitione, atque amore hominis dignitatem eminere, voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem ajunt nefas esse & hominem, & sapientem trudere. Quid porro inter hæc affirmaverit Plato, si eos rixantes offenderet, quid Socrates, qui Philosophiam evocavit e Cœlo? Immo quid sensus ipse suggerit naturæ in his contrariis sententiis, utra utri anteponenda sit? Satis fuerit in hac caussa Montesquieum audire. Ex omnibus Sectis, inquit ille, *de l'esprit des loix l. 23 ch.* 10, olim obtinentibus nulla fuit convenientior homini, ejusque bono, quam quæ Stoicorum dicta est. Si res sola ratione transigeretur, Zenonianæ excidium Sectæ in humani generis fatis deputarem. Ejus erat grandia

proponere

proponere, in quibus magnitudo animi, contemptus voluptatum, atque doloris eluceret. Sola magnos efficiebat cives, viros præstantes, eximios Imperatores... Dum vanas dicebat divitias, dignitates, dolorem, cruciatus, voluptates, unum ei erat opus in hominum felicitatem incumbere, & societatis officia prædicare. *Videntur* Stoici doctrinam hanc habuisse instar cujusdam spiritus sacri, aut propitiæ providentiæ, quæ hominum bono advigilaret &c. Non id agitur nunc, quod sæpius monendum est, num vere ita se gererent saltem in omnibus Stoici, ut docebant. Scio equidem multos etiamnum in invidiam vocare eorum effata, nec mirum Epicureos, contra quos potissimum Zenonis exarsit ingenium, olim virtutem Stoicorum comparasse cum magnanimitate, & gloria histrionis in scena, qui si a spectatoribus, & plausu eorum destitueretur, animis statim concideret. Verum enim vero, quidquid sit de hominum factis, nonne illud extra controversiam est in eo solo systemate Stoicorum nos dignitatem Philosophiæ, & humanæ naturæ admirari, solum illud esse, quod sapiat aliquid eminens, ac magnificum, cætera, quæcumque sint aliorum cogitata, in ejus comparatione languescere, ac vilia esse? Quod autem isthæc ipsa, quæ suspiciunt homines, & tanquam decora vident, inter agendum non curent, aut dimittant, annon alia esse potest caussa, quin veritas ipsa rerum, & dogmatum accusetur? Annon id evenire ex vitio naturæ potest, unde majus voluntati damnum, quam intellectui fuerit importatum? Quidquid dicant alii, mihi homo Rex est, qui pulsus ditione sua retinet adhuc in animo pristinæ

næ dignitatis & magnificentiæ vestigia, etiam dum miseram patitur servitutem, quam triste bellum invexit.

XXI.

Ex his autem omnibus puto difficultatem propositam dirimi. Verum est enim hominem natura conciliatum sibi, atque inde amorem sui principium esse, seu caussam, ex qua omnes ejus determinationes, atque actus prodeant At amor sui non est necessario determinatus ad bonum sensibile; quippe aliud est bonum & quidem ex se longe præstantius, maximeque congruens naturæ humanæ, bonum, quod dicitur rationis, atque ordinis, cujus intuitu se se ipsum determinare homo potest, ut inferius bonum dimittat, & sic veram, & propriam tueatur dignitatem, quæ in rectæ rationis custodia posita est. Eo adducere illum debet ordo ipse naturæ, quo intelligit omnia imperfectiora nonnisi propter perfectiora esse, adeoque quod inferius est in homine rationi ipsi submitti oportere, quemadmodum corpus animo, qui præstantior est. Si eo non respiciat homo, quum agit, aut deliberat, vel si respexit, & non permanet in sententia, quum vividior impetus pulsat sentientis appetitus, id non fit ex ulla naturæ necessitate, qua invitus rapiatur, sed quia prætermisit, quod officii erat, consultationem rationis, aut quia non firmiter intendit ad resistendum passioni, vel corporei

(a) *Hinc explicatur, quemadmodum electio cujusque particularis rei adhuc libera intelligi possit in homine, & imputabilis, licet ad id, quod vult, aut agit, moveatur ex amore sui.*

corporei boni illecebris per judicium rationis, quod constituerat, & habebat. Hinc falsum quod constituit Helvetius *de l' esprit disc. 3. chap. 9.*, Deum ut in physico, sic etiam in universo morali non constituisse, nisi unum principium, ex quo prodierint omnia, quæcumque fuerunt, & necessario prodire debeant, quotquot sunt, aut futura sunt; ejusmodi principium ut in materia est vis motus, quæ omnia excitavit, atque adduxit in ordinem, quem videmus, sic etiam in homine non esse, nisi *sensibilitatem*, qua una asserit eundem determinari, atque agi tanquam cæcum instrumentum divinæ voluntatis. Namque si agatur de sensibilitate tantum physica, seu corporis, de qua ipse loquitur, absurdum est eam unum, & solum esse principium determinationum hominis, quippequi intelligens præterea est, & aliud animo sentit præstantius rationis bonum, quod teneat, & consectetur supra id, quod tantum est corporeum, & pertinet ad inferiorem appetitum. Sed enim mirum non est in hæc, atque alia absurda incidisse, qui, ut supra animadvertimus, intelligentiam cum sensu confundens nihil aliud vidit in homine, nisi corpus, & corporis bonum.

XXII.

At hic quæstio adhuc urgentior est, quì fiat ut homo intelligatur moraliter liber in electione boni rationis, quando ex adverso magnum damnum puta mortis immineat (a). Quod quidem solet ab

Incre-

(a) *Quomodo intelligi possit homo moraliter liber in electione boni rationis ex consideratione debiti, quo obstringitur adversus Deum, etiam quando contra imminet mortis caussa.*

Incredulis vehementius torqueri, ut ostendatur nullum esse imputationi locum, quando homo dimittat officium, ut sibi ipsi consulat, ac vitæ suæ; quippe tunc, inquiunt, non est conciliabilis cum amore sui ipsius (qui tamen naturalis, ac necessarius est) ejus electio officii, quæ extremam homini perniciem adferat. Sed enim hæc quibusdam animadversionibus explicamus. Et 1. quidem illud pro certo ponimus hominem nec esse, nec vivere tantum in ordine ad se ipsum, sed maxime & esse, & vivere debere in ordine ad Deum, a quo habet, ut sit, & vivat. Demonstrat id naturalis status servitutis, in quo est creatura quævis respectu Creatoris sui, cui proinde parere in omnibus debet, & quia dominus, & quia beneficus est. Hinc si ponatur ab illo statutam fuisse legem, ad quam & se ipsum homo, & omnes actus suos deberet exigere, & quidlibet pati potius, quam eam violare, profecto naturalis justitiæ, ut & gratitudinis sensus hominem admonere deberet officii sui. Approbatio, quam negare non possumus huic veritati, demonstrat illam ad ipsius naturæ humanæ ordinem pertinere, neque adeo ex se pugnare cum vero, & justo amore sui. Si quid itaque in hoc ipso asperi animadvertitur, ac sensui repugnantis, illud quidem naturæ vitio tribuendum, quæ a proprio ordine deturbata est, non constitutioni naturæ, qua necessario se se ipsum homo diligere debeat, aut vitam suam supra legis officium, aut Deum. Hinc propterea ea tunc esse debet hominis cura, ut, quod inordinatum in natura, atque perversum est, expugnet, non ut vitii caussa ordinem, quem videt esse, pervertat voluntate sua. En itaque ordinatus

natus sui ipsius amor, quem ratio ipsa servandum, ac retinendum docet; amor sui ipsius in ordine ad Deum; amor, qui cum vitio quidem hominis pugnat, sed qui nititur naturali principio, cujus veritatem, ac rectitudinem sibi ipsi dissimulare nequit homo, ita nempe ipsum se se diligere, ac regere debere, sicut voluit, ac præstituit Deus, a quo est, & cui ut domino tenetur obtemperare.

XXIII.

Constituimus II., ut pervincantur cupiditatis, aut inordinati amoris illecebræ, providentissimum etiam naturæ opificem sensum quemdam inseruisse eidem, quo omnes in propriam felicitatem tendimus, nec tamen ipsam, ut ut nos ipsos torqueamus, habere in hac vita possumus. An non hic sensus adeo communis, & naturalis admonet hominem alterius status, in quo isthæc ipsa felicitas locum habitura sit, & quæ non ab alio expectanda sit, nisi a Deo? Conjungatur hujusmodi naturæ sensus cum idea, & persuasione immortalitatis animæ, quæ mundo ipsi coæva fuit, per omnes nationes sparsa, quæ omni tempore obtinuit, & cujus homo sensum penitus abjicere nequit; & tunc intelligetur regulam, quam in ratione præstituit Deus, aliter considerari non posse, quam ut viam quamdam ad felicitatem, quæcumque illa sit, quam licet expectare ab ipso Deo, siquidem munus ab ipso datum minime desugerimus. Neque enim putaverim quempiam existimare posse inse-

(a) *Quid Deus in natura, & ratione posuerit, cujus intuitu homo adduceretur ad vincendas cupiditatis, ac perversi amoris illecebras.*

inferiorem sensum a Deo præstitutum tanquam regulam ad felicitatem, & non potius rationem, ejusque principia, quæ novimus naturali lumine hominem ipsum regere debere, ut & inferiores omnes cupiditatis, aut appetitus cujusque motus. Patet itaque sub eo respectu custodiam officii, seu regulæ habere rationem majoris boni, quam præferat ipsa temporalis vita, cujusmodi felicitas est ad quam vita ipsa tendit, atque ordinatur, nec nisi a Deo ipso exepectanda est in altero statu; qui proinde eam nunc regulam dedit Deus, ut felicitatem adipisceremur, custodiam scilicet officii, ut tulerit ordo legis suæ, quam voluit cuilibet sensibili bono præferendam, atque adeo vitæ hominis ipsius; quodque proinde non modo æquum est homini, ut nempe Deum sibi ipsi anteponat, sed etiam sub eo aspectu ei apparere debet, atque esse majus bonum officium præstare; quum secundum rationem sit, & propriam utilitatem minus aliquod bonum dimittere majoris intuitu, ad quod sentit se natura ordinatum, quodque non licet, nisi per legis observationem, sperare ab ipso Deo.

XXIV.

Postremo huc etiam revocanda est idea naturalis adeo, & constans Dei ut retributoris bonorum, sic quoque malorum vindicis (*a*). Idea, quæ sive ex natura ipsa, cui indita sit, proxime descenderit, sive ex ratione collecta fuerit, aut traditione a primis mortalium derivata, semper inter homines viguit, & quovis tempore exeruit vim suam ad

(a) *Quid ferat in hoc eodem capite idea naturalis Dei ut bonorum retributoris, sic malorum vindicis.*

bonorum lenimen, & ad vindictam improborum. Nimirum hominibus cujuscumque ætatis, conditionis, aut cultus, etsi dissitis, disjunctisque locorum intervallis, dispari genere, dissimili lingua, aliis alio more viventibus semper persuasum fuit Deum justum esse, & sub Deo justo male bonis esse non posse, nec malis bene, rursus & exitum vitæ procul dubio minime æqualem justo, injustoque futurum, multoque minus statum, qui post mortem debet obtinere. Hinc ut bonis felicitatem & quidem omni genere, ac numero absolutissimam contingere beatis in sedibus docuerunt, sic contra malis adversa omnia, & inferorum supplicia fabulis quidem sæpe adumbrata, sed quæ veterem fidem, ac persuasionem referrent. *Num arbitraris*, ajebat ex communi sensu Xenophon memorab. Socrat. 1. 4. 16., *Deos hominibus opinionem indituros fuisse, quod & beneficiis, & pœnis adficere possint, si non revera id possent, & homines perpetuo deceptos horum nihil unquam sensisse?* Paucis. Nulla unquam religio fuit, quæ idem aperte non docuerit, aut sub diversis symbolis, in altera vita homines præmia, aut pœnas manere, prout ordinem, & munus assignatum a Deo custodiverint, aut non; & tamen genus humanum saltem in universum sine aliqua religione nunquam fuit; quod quidem magno argumento est sensum hunc non adventitium esse, non falsum, sed ex ipsius naturæ indole, ac humani generis conditione quodammodo profluere, neque adeo contemni posse, quin & ipsa naturæ lex de medio tollatur, atque in cassum eat.

XXV.

XXV.

En itaque quemadmodum ſe habeat in iis adjunctis, aliiſque utcumque graviſſimis caſibus ratio ipſa naturæ, & cauſam juſtæ determinationis homini exhibeat, ut ſub conſideratione majoris boni ipſius legis cuſtodiam præferre cuilibet ſenſibili bono debeat, atque etiam temporariæ vitæ ſuæ (o). I. Enim nobis exhibet bonum rationis, atque ordinis tanquam illud, ex quo præcipue hominis dignitas æſtimanda eſt: quod pro communibus negotiis valere poterit, ubi plerumque apud bonos honeſtas, virtus, integritas, atque fides præ quolibet turpi lucro laudata eſt. II. Idem bonum rationis, & ordinis nobis oſtendit tanquam legem quamdam a Deo præſtitutam ipſi naturæ, quam ſequi oporteat utpote communitam ſumma, quæ eſſe poſſit, auctoritate, cujuſmodi eſt, quæ in naturæ ipſius Conditore, ac Domino reſidet, cui & ex juſtitia, & grati animi titulo, omni modo, & quovis impendio parendum eſt. III. Tandem eam legem nobis proponit tanquam unam, & veram ad felicitatem viam, cujus ſenſum, ac præſentionem poſuit Deus in ipſa natura, & ad quam iſthæc ipſa temporaria vita tendit nutu ſuo, felicitatem, quæ ideo ut ultimus hominum finis haberi debeat, quam non liceat expectare niſi a Deo ſicut bonis propitio, qui ordinem præſtitutum ſervaverint, ita ſcelerum ultore adverſus eos, qui

(o) *Quomodo ex prædictis haberi poſſit etiam in jure naturæ cauſſa juſtæ determinationis, ut nempe homo quidvis ſuſtinere debeat, atque etiam mortem, potiuſquam legem violare.*

qui voluptatem, qui præsentis temporis vitam Deo ipsi prætulerint, ac futuræ felicitati suæ? Hæc tria simul conjuncta, ordo rationis, obligatio ejusdem, quam præfixit Deus, sanctio, quam lex naturalis habet adjunctam, ea sunt, quæ etiam in mortis caussa hominem firmare debent, solo jure naturæ inspecto, ut ejus custodiam anteferat cuilibet alteri temporario bono, etiam mortalis vitæ. Si aliter sibi agendum homo constituat, id non ex ulla naturæ necessitate est, sed quia, ut antea dictum, vel rationem ipsam, sensumque naturæ non consuluit, vel non satis firmiter intendit rationis ipsius judicium, ut teneret adversus blanditias cupiditatis, quod præjudicatum erat, & sub ea ratione consideratum caussam habere poterat majoris boni, quod admonebat natura expectandum ab ipsomet Deo bonorum retributore, malorum vindice.

Atque hæc quidem sunt, quæ in jure naturæ caussam dant imputationi, si quidem aliquid in eo ordine metus cujusque caussa turbatum fuerit. Nimirum naturæ vox est Deum, & ejus ordinem omnibus præferendum esse. Si secus agatur quacumque de caussa, evidenter ratio naturæ pervertitur, qua homo se ipsum considerare debet in ordine ad Deum, eamque felicitatem, cujus idem ipse sensum, atque inclinationem habet in ipsa natura. Hæc regula est pro quovis tempore, & casu præstituta, qua homo regere se ipsum debeat; regula, quæ cum justo, atque ordinato sui ipsius, idest propriæ felicitatis amore conciliari potest, & vero conciliatur, ubi res sub eo aspectu consideretur, quo inspicienda est. Atque in hoc porro se se explicat hominis libertas; in

eo

eo imputationis caussa, quæ obtinet in jure naturæ, ubi quis contra Deum deliquerit. Quod si id grave nimium videtur, tum in eo naturæ perversio agnoscenda est, quæ a perfecto sui ad Deum ordine excidit, tum remedium, & vis a Deo quærenda, quo ratio, & voluntas firmentur in officio suo. Illud vero præ cæteris in hac caussa tenendum, quod toties docuit D. Thomas, estque naturæ ipsi consonum, ut & ordini divinæ providentiæ, *Deum nemini deficere in necessariis, nisi ex parte ejus impediatur*. Interim ex hoc ipso naturæ ordine, quem sentimus adhuc, & ratione cognoscimus, patet connexio, atque analogia, quæ vere inter naturalem religionem est, & revelatam, quæ postea multo clarius, & apertius sanxit, quæ ratio ipsa docet facienda, aut sustinenda esse Dei, atque legis ipsius caussa. Nempe, ut ajebat Tertullianus in lib. de resurrect. carnis cap. 12. *Deus præmisit naturam magistram submissurus & prophetiam*, idest revelationem, *quo facilius credas prophetiæ discipulus naturæ*.

XXVI.

Huc porro redit, ut paucis omnia complectamur, summa eorum, quæ quidem ad rationem, & caussam imputationis pertinent (*a*). Homo quilibet prout ex propria voluntate, & libera electione aliquid agit, vere auctor est, & dominus suæ actionis; neque enim aliter concipitur ipsum actionem, ut homo est, habere in sui potestate, nisi quia ipsam producere voluit, & porro produxit cum facultate

(*a*) *Conclusio eorum, quæ de imputabilitate dicta sunt.*

cultate sibi temperandi ab actu, aut quid aliud volendi, aut agendi etiam contrarium. Ergo hoc sensu actio sic facta eidem asseri potest, seu imputari tanquam actio sua, idest ut opus, quod ipse fecit, quia voluit, & voluit ex electione. En imputabilitas actionis, seu imputatio physica, qua eidem tribuitur actio tanquam quid suum ejus, quod ab ipso ut auctore, ac domino profectum est.

XXVII.

Jamvero eidem homini, quatenus agit ut homo est, & libere, lex a Deo est præstituta, quam possit, ac debeat servare in suis operationibus, ita ut si ab illa inter agendum deficiat voluntarie, & libere, actio eidem tribuatur tanquam auctori, & domino ejusdem, prout illa se habuerit in comparatione ad legem, quæ ipsi a Deo dicta est. Hoc enim præstat natura legis, indeque pendentis obligationis, ut actio consequens prout ad legem fuit, vel contra, eadem agenti tribuatur, adeoque cum illis adjunctis, quæ eidem competunt vi ordinis moralis, quem debuit agens intueri, atque servare in determinationibus, atque actionibus suis. Atqui actioni cuilibet eo modo elicitæ in ordine morali competit, quod sit bona, vel mala, prout legi usquequaque congruit, vel non. Ergo tribuere, seu imputare homini actionem suam in ordine morali nihil erit aliud, nisi eidem asserere bonitatem, vel malitiam suæ actionis, seu, quod idem est, eumdem ex natura, & qualitate morali suæ actionis laudare, aut culpare; namque ex bono morali laus nascitur, & ex malo culpa, prout

conci-

(a) *Applicatio eorumdem ad imputationem moralem.*

concipitur illum functum fuisse, aut non functum legis officio, quo tenebatur. Id quod omne semper subauditur pro ratione, & gradu, quo in datum actum influxit voluntate, atque electione sua, uti supra explicatum est. Ex quibus omnibus intelligitur, cur homo, qui servat legem, dicatur voluntatis bonæ, & quantum ad actum appelletur justus, quia nimirum bonum est, & justum se se attemperare legi, seu regulæ, quam præstituit Deus, ex adverso malæ voluntatis, atque injustus nominetur, qui descivit ab ordine, quemadmodum malus artifex dicitur, qui a regulis artis suæ recedit. Regula hominis, quatenus homo, est recta ratio, quam præstituit eidem Deus; ad quam ut se se habet, quod ad ipsius actionem pertinet, dicitur in moribus bonus, vel malus homo. Quod idem pro rerum ordine, & natura ad alias omnes leges extenditur, quibus homo obligari possit, & vere teneatur.

XXVIII.

Ex iis porro quædam principia ducuntur, quæ late patent in re morali, quæque nos supra identidem innuimus. Primo enim certum est aliquid fieri ab homine posse quod ex se injustum sit, & legi repugnans. Num autem ex eo continuo dicetur ipse injustus? Nimirum antea dispiciendum est, num in illud sua voluntate, atque electione vere influxerit, an non. Si primum, injustus habebitur pro ratione, & gradu influxus sui in ejusmodi actum, quem noverat, aut poterat nosse legi difformem,

 mem,

(*a*) *An ex quovis actu injusto quis in moribus dici injustus debeat.*

mem, sin minus non habebitur injustus ex eo, quod ipsi involuntarium penitus, nulloque modo sub electione fuit. Atque has quidem actiones dicere solent ratione sui, seu *materialiter* malas ob oppositionem, quam ex se habent cum lege, quasque non licuisset a sciente fieri, sed non *formaliter*, idest ex parte agentis, quatenus ipsi sint ad culpam imputabiles; unde & a D. Thoma dicuntur *quasi extra genus actuum humanorum moralium* ex parte scilicet agentis, licet adhuc in genere morali quodammodo concludantur ex parte objecti, aut adjunctorum, quæ ex se adversari legi concipiuntur. Videatur de hac re idem S. Doctor 1. 2. q. 5. ar. 2.

XXIX.

Rursus, ut ad aliud principium progrediamur, erit ne continuo habendus ut justus, qui in aliquo actu legem implevit? Nimirum vel de habitu loquimur, quo quis justus dicatur, ac sit; & tunc non sufficit in uno, aut altero actu se docilem legi præstare, seu justum esse, sed requiritur integra, atque absoluta legis observantia, quippe eo sensu

Justitia alias virtutes continet omnes,
Et quisquis justus, vir bonus ille fuit.

At si accipiatur tantum justitia comparate ad illum actum, quem ad legem exercuit, justus in illo esse & dici potest, quia jus non offendit, immo eidem potius se conformavit, cæteris positis, quæ ad integritatem moralem ejus actus requiruntur; nimirum justus habebitur si non habitu, saltem quoad illum actum, quem exercuit.

XXX.

(a) *Utrum & quomodo quis dici justus possit ex habitu, vel ex actu, quem fecit.*

XXX.

Sed num ad constituendum actum, vel habitum justitiæ, aut injustitiæ eadem in homine requirentur? Videlicet quoad actum quid amplius ad bonum exigitur, quam ad malum. Bonum enim ex integra caussa; proinde ut quis bonum actum, seu justum efficiat, necesse est ut illum tanquam talem aliquo modo noscat, & velit, alioquin non legis caussa, neque ex ejus ordine erit quidquid operatus est; unde bonitas, & justitia potissimum æstimatur voluntate, qua quis voluit legem servare, seu actum bonum facere, & eo sensu dicitur lib. 3. Ethic. cap. 4 ad actum virtutis, seu bonum opus requiri, ut quis bonum operetur *sciens*, & *eligens*. At ad malum sufficit, ut illud potuerit nosse, tametsi actu non cognoverit, aut elegerit illud, quia satis est aliquid agere, aut velle, quod ex se habeat rationem mali, ut censeatur quis male egisse, tametsi actu nulla improbitatis rei idea animum subierit, quia nempe malum ex quocumque defectu, modo hic defectus prævideri aliqua ratione potuerit, aut præcaveri, ex quo fiat imputabilis.

Hinc toties dicitur ab Augustino peccatum voluntarium esse posse, adeoque imputabile *voluntate facti*, licet non *voluntate peccati*; immo plerumque peccatum non eadem ratione est voluntarium, qua factum, seu opus ipsum, quod fit, quia illud nonnisi indirecte plerumque voluntarium est. Quod autem ad habitum pertinet virtutis humanæ acquisitæ, quoniam

(a) *Ut quid amplius ad bonum requiratur, quam ad malum, ut agenti tribuitur.*

niam ille ex repetitis actibus inductus est, absonum, ut unico contrario actu tollatur, qui nimirum potest non ex amore injustitiæ evenire, sed ex aliqua passione, puta iræ, vel concupiscentiæ. Tunc enim proprie in moralibus quis dicitur injustus, quum injustitia procedit ab habitu, quia unicuique habenti aliquem habitum est secundum se acceptum, quod convenit illi habitui. Facere ergo injustum ex intentione, & electione est proprium injusti, secundum quod injustus dicitur, qui habet injustitiæ habitum, sed facere injustum præter intentionem, vel ex passione potest aliquis absque habitu injustitiæ. S. Thom 2. 2. qu. 59. ar. 2. Itaque in hoc capite potest intelligi actus aliquis injustus, quin perimat habitum justitiæ contractum, ut virtus humana moralis est, nisi forte adeo sit intensus, ut omnino inclinationem tollat ad virtutem jam comparatam, inducatque statim propensionem oppositam. Haud aliter potest quis habitu injustus esse, & tamen aliquem virtutis actum exercere, quin simul dicatur illum actum ex habitu virtutis ejusdem procedere, quemadmodum avarus potest aliquando actum eleemosynæ, vel liberalitatis exercere, quin tamen sequatur eum habere virtutem ipsam misericordiæ, aut liberalitatis. Atque hæc quidem de virtutibus humanis moralibus, & quæ acquisitæ dicuntur. Namque si de infusa charitate, aut justitia adversus Deum sermo sit, certum est eas tolli per actum contrarium, qui earumdem naturæ, ac fini repugnet, qua de re agere non est præsentis instituti. Interim ex prædictis patet, quemadmodum præjacta doctrina de imputatione ad plura pertingere

gere

gere possit, quæ moralis institutionis sunt, & ad æstimandam hominis justitiam, vel injustitiam pertinent.

XXXI.

Unum in hac re superest explicandum, num æqualiter bonus, aut malus habendus sit, seu justus, aut injustus, quod ad actum attinet, qui volens quid efficere, atque in id intendens animo, ut potest, tamen non efficit potestatis, vel occasionis defectu; an alter, qui idem volens implet propositum suum ipso operis effectu (a); quæ eadem quæstio est, de qua toties agi solet, num opus externum addat quidquam bonitatis, vel malitiæ actui interiori, seu voluntatis, quo quis quidpiam efficere determinavit; id enim eo spectat, ut dijudicetur, utrum magis injustus habendus, qui propositum suum actu implevit, an ille, qui idem conatus votum implere non potuit. Qua in re quædam præstituenda sunt. Et 1. quidem essentiale, ut ajunt, bonum, vel malum in moralibus, ut imputatur agenti, maxime a voluntate existere, quo sensu dicitur opus ipsum malum a mala voluntate esse, bonum a bona, prout scilicet illa deliberate agens se se voluit ordini præstituto attemperare, vel non. Quum igitur ejusmodi bonum, vel malum, quod in quolibet actu concipitur, ut agenti imputabile in origine, & caussa pendeat ab agentis voluntate, consequens fit, quod attinet ad ejus imputationem, universum ejusmodi negotium nonnisi

(a) *An quoad essentiam actus, ut imputabilis est, eodem modo se habeat, qui efficaciter illum voluit efficere, an qui revera opus implevit.*

nonnisi ex ipsiusmet voluntatis intentione æstimandum esse. Ex quo proinde sequitur ubi æqualiter affecta in diversis hominibus, aut in eodem, sed diverso tempore, comparate ad rem eamdem fuerit voluntas, cæteris paribus, idem bonum, vel malum in moralibus existere eadem plane ratione, & gradu ea in hypothesi agenti imputabile.

XXXII.

Præstituo II. si alter actum externum implevit, quem alius, vel idem diverso tempore præstare non potuit, ubi æqualis, quod ad conatum, & rem attinet, fuerit utriusque voluntas, comparate ad eum, qui opus implere non potuit, defectum ejusmodi prorsus eidem involuntarium esse; quippe idem voluit, eodem, ut ponitur, nisu, & si non præstitit, id præter, & contra omnem voluntatis intentionem fuit; quippe sibi non defuit, ut id ipsum, quoad posset, efficeret (a). Atqui quod omnino involuntarium est nihil detrahit de eo, quod voluntarium fuit, prout quidquam agere decreverat, & pari contentione, & nisu laboraverat, ut illud idem ad exitum perduceret. Ergo quod attinet ad actum essentialem boni, vel mali, prout a voluntate est, uterque æqualis fuit, adeoque idem bonum, vel malum utrique, quod spectat ad actum voluntatis, habetur imputabile.

XXXIII.

Ex his porro hæc demonstratio existit. Bonum, vel malum morale prout imputatur agenti præcipue quoad essentiam ipsius ex voluntatis habitu, proposito, nisu æstimatur. Eadem utriusque voluntas, ut poni

(a) *Ut posito efficaci agendi proposito, & nisu defectus operis habeatur homini involuntarius.*

ponitur, & ex se æqualiter efficax, tam ejus, qui actum externum implevit, quam illius, qui non implevit, quia in isto defectus ejusmodi omnino involuntarius fuit, & quod involuntarium est nihil detrahit de actus essentia, ut fuit, vel est a voluntate (*a*). Ergo quod pertinet ad essentialem æstimationem boni, vel mali, ut agenti tribuitur, par in utroque ratio & caussa est. Hinc essentialiter idem bonum, vel malum utrique tribuendum, & quoad modum, & gradus eadem plane ratione, semel ac uterque quoad ipsum fuit æqualiter conatus est, ut idem bonum, vel malum opere ipso præstarent. Ex quo illud sequitur, quod communiter dici consuevit, actum externum per se nihil addere bonitatis, vel malitiæ interiori actui voluntatis, ubi ea perfecta fuerit, & ex involuntario tantum defectu, aut caussa acciderit actum externum non impleri.

Nititur hæc doctrina communi sensui, quo toties receptum est, ut dicatur voluntatem pro facto reputari, affectum esse, qui pretium rebus imponit, ex animo tum bene, tum male facta æstimari præcipue oportere; quia nempe rei exitus sæpe a voluntate non pendet. Hinc est, quod alibi diximus, ex ipso jure civili in maleficiis voluntatem spectari, non exitum, quia utcumque efficax ex se voluntas fuerit, attamen effectus aliquando improvisa aliqua caussa potest impediri; quo sensu ajebat etiam Claudius Saturninus dig. lib. 48. tit. 16. l. 16. *legem non minus eum, qui occidendi hominis caussa cum telo fuerit, quam eum, qui occiderit, punire*. Quod idem pari in caussa, ac ratione

(*a*) *Hinc ut per se nihil detrahat boni, vel mali interiori proposito efficaci defectus involuntarius externi operis.*

ratione de boni alicujus faciendi voluntate intelligendum est. Deus porro eumdem ordinem tam in bono, quam in malo etiam probavit. Efficax Abrahæ voluntas immolandi filium pro re impleta a Deo habita est: *Quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo unigenito propter me, benedicam tibi &c.* Genes. 22. Ex adverso, ut observat Augustinus lib. 16. de civ. Dei c. 4. enormis Nembrodi superbia, qua turrim usque ad Cœlum excitare tentaverat, perinde punita est, ac si res ipsa evenisset; unde concludit *merito malum puniri affectum, etiam cui non succedit effectus.* Christus ipse idem docuit conceptis verbis Matth. 5. quum ait desiderium efficax quasi cum facto reputans: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo*, innuens videlicet quoad naturam, & vim criminis perinde se habere efficacem voluntatis actum, seu propositum, ac opus ipsum. Atque ex eodem plane principio, ut hoc quoque addam, olim Tertullianus demonstrabat, etiam antequam idola fuissent inventa, aut invecta, rude illud negotium humanæ calamitatis, idololatriæ peccatum committi potuisse, *non in isto nomine*, inquit, quod de idolis assumtum est, sed *in isto opere*, idest in solo voluntatis proposito istiusmodi aliquid adorandi. *Nam & hodie*, subdit, *extra templum, & sine idolo agi potest*, lib. de idololatria. Et vero an putandum apud Græcos non fuisse idololatriam mente conceptam, antequam Prometheus omnium primus, ut refert Isidorus lib. 8. Etym. cap. 11., simulacra hominum de luto finxerit? An existimandum ejusdem idololatriæ piaculo implicatos non antea fuisse Israelitas, quam certas Deorum figuras sibi fecissent,

cissent, & suscepissent tabernaculum Moloch, & Rempham, aut Chijun, sidus Dei sui? Idem de aliis peccatis dicatur, quæ sola voluntate perfici possunt, & eadem plane ratione, ac si revera fuissent opere completa, quod ad naturam, & substantiam criminis est, & caussam imputationis, ubi defectus operis exterioris nonnisi ex involuntaria caussa processerit.

XXXIV.

At si ita est, dixerit aliquis, quid erit de externo opere laborandum? Nimirum id imprudenter dicitur, sive de bono, sive de malo agatur. I. Enim quod ad bonum attinet, externum opus aliquando in præcepto est, & aliunde nequit haberi ut efficax voluntas, quæ quum potest, in opus ipsum non erumpit. Ergo quoad bonum jam falsa, & contra hypothesim objectio est. Quod spectat ad malum, etiam opus ipsum exterius cavetur lege, quæ non solum prohibet male agendi voluntatem, sed etiam ipsum opus. Hinc ex ea caussa singularis est etiam ratio, cur ab opere externo abstinendum sit. Quo ex capite damnatur tum perversa Pharisæorum cogitandi ratio, qui de externis tantum legis officiis angebantur nihil de interioribus actibus solliciti, tum Abaelardi error, qui contendebat inutilia prorsus esse ad salutem consequendam opera externa, etiam ut a voluntate procedunt. II. Ex opere externo multa sæpe fluunt, quæ augent rei malitiam, vel bonitatem ex adjunctis

(a) *Explicatur quemadmodum ex variis adjunctis possit opus externum quid addere voluntatis proposito.*

adjunctis ejusmodi actum afficientibus, puta ex scandalo, vel ex aliorum ad bonum incitamento, rursus aliquando quia quod exterius peractum est inducit obligationem restituendi, vel sarciendi damnum illatum, quod ex solo animi interiore proposito, re infecta, non sequitur. III. Quia ex Dei, vel hominum institutione quandoque operi externo quædam adjuncta, atque attributa sunt, quæ interiori non adjacent. Res conspicua est e. gr. in Sacramentis, aliisve rebus, quæ maxime ad societatem pertinent, rursus ex operibus externis quædam bona, vel mala in alios effluunt, quæ ex animo tantum non habentur. Postremo, ut alia mittam, vi actus externi aliquando fit, ut interior bonus, vel malus repetatur, aut ut diutius voluntas perduret in bono, vel malo, quod re completur, ac tandem aliquando ut vehementius exardescat in illud ipsum, quod fit; quædam enim opera ut apta sunt delectationem parere in sui exercitio, aut molestiam, vel difficultatem, solent etiam acrius animum incitare, ut quod cœptum est, perficiatur, aliquando vero remittere. Quibus de caussis probe intelligitur ex adjunctis, ex ratione præcepti, aliisque similibus saltem per accidens, ut loquuntur, augeri posse bonitatem, vel malitiam actus interioris; quo sensu de malo sermonem habens S. Augustinus lib. 13. de Trinit. cap. 5. scripsit eum, qui jam miser est ex mala, quam habet voluntate, miseriorem adhuc fieri potestate, qua desiderium malæ voluntatis impletur, nimirum eorum caussa, quæ superius diximus inter agendum posse voluntati accidere, ejusdemque proposito; qua de re planum est inde majoris,

vel

vel minoris criminis, aut boni imputationem agenti fieri posse.

XXXIV.

Sed quæsierit hic fortasse adhuc quispiam, cur saltem in Decalogo quædam ita prohibita habeantur, ut non solum exterius opus, sed etiam interior eorumdem voluntas caveatur, sicut accidit in præcepto de non concupiscendo, & non mæcando, atque in altero de non furando, & non concupiscenda re aliena; quum tamen in homicidio e. g. opus ipsum prohibeatur tantum, nihil autem cautum sit circa occidendi voluntatem. Nimirum si sola voluntas constituit, quod essentiale dicitur in peccato, uti supra docuimus, ut quid hæc ubique, & semper, saltem expresse ut in aliis, non prohibetur? Sed enim facilis responsio est. In omni, & quovis opere voluntas est, quæ constituit peccatum, saltem ut est agenti imputabile, seu habet rationem culpæ. At non semper voluntas exprimitur, quum opus ipsum prohibetur, quia posita rei prohibitione subauditur semper vetita quoque ejusdem rei voluntas, seu cupiditas; quod enim non licet facere ob repugnantiam, quam habet cum lege, profecto nec etiam velle licet, nisi lex inducatur sibi ipsi repugnans in hominum directione, quum a voluntate opus ipsum, seu actio pendeat, ut sit, saltem quatenus humana est. Verumtamen in quibusdam aliquando utrumque aperte prohibetur, scilicet opus ipsum, & voluntas operis, quod non ita expresse in aliis fit, non quia utrumque vetitum non habeatur, sed ob specialem caussam, quæ in quibusdam actibus interioribus est, aut esse potest comparate ad

certam rem, qua homines maxime capi solent; id quod non solet esse aliis quibusdam objectis, seu actibus sola mente perceptis commune. Sic homicidium, ut sistamus in proposito exemplo, ex se non habet rationem alicujus boni; unde ratione sui non potest repræsentari ut quid appetendum, sed potius ut aliquid horribile, quod omnino fugiendum est. Contra adulterium habet speciem alicujus boni, scilicet delectabilis, ut & furtum boni utilis. Quum autem quod ex se exhibet rationem alicujus boni, pro sui natura possit ingerere homini caussam appetitionis, inde factum est, ut singulari ejusmodi caussa, quo homines magis a vitiosa talis boni specie averterentur, qua rapi ad perniciem poterant, providentissimo consilio non solum furti, & adulterii opus prohibitum lege fuerit, sed etiam eorumdem concupiscentia; quod quum locum per se in homicidio non haberet, ideo in hac parte homicidii appetitio expresse prohibita non est S Thomas 2. 2. q. 22. ar. 6. Cæterum si ex singulari caussa & hoc ipsum concupiscatur, adhuc peccatum erit, quod ad rem spectat, & vim imputationis, quia hoc ipso quod prohibetur actus exercitium, ejus quoque exercendi voluntas vetita habetur, ut per se patet. Et quidem de imputatione satis.

(a) *Cur in aliquibus saltem in decalogo aperte prohibeatur voluntas operis, in aliis tantum opus ipsum exprimatur.*

PARS

PARS V.

De merito, vel demerito Actuum Humanorum moralium.

I.

MERITI, vel demeriti nomine hic generatim intelligo relationem quamdam alterius ad alterum ex dati actus natura, & conditione existentem. Dico relationem alterius ad alterum, quia idea meriti, vel demeriti vi conceptus sui omnino relativa est; neque enim quispiam proprie dicitur mereri, vel demereri apud se ipsum, quod a communi sensu alienum est. Addo alterius ad alterum, quia quidquid dicitur de merito, vel demerito, ut ex actu est, illud non intelligitur, nisi prout in agentem refluit; neque enim actus abstracto modo accipitur, prout ex se intelligitur aptus esse ad producendam rationem aliquam meriti, vel demeriti, sed ut percipitur ab agente ipso provenire, atque ea de caussa quidquam in ipso efficere, aut producere posse ex respectu ipsius actionis, quæ ad alterum est, estque veluti ratio, & caussa, cur quis dicatur apud alteram personam mereri, vel demereri. Tandem addo eam relationem alterius ad alterum ex dati actus natura, & conditione existere, tum ut intelligatur relationem eam meriti arbitrariam non esse, sed adjacere actioni, prout fert ipsius ad alterum natura, & conditio, tum ut

(a) *Quid meritum, vel demeritum generatim.*

ut significetur hic fere de nullo alio merito, vel demerito agi, nisi quod ex actionibus est, adeoque dici consuevit meritum personæ ipsius. Res ex dicendis adhuc clarius patebit.

II.

Est profecto hominis ad Deum relatio non solum naturalis, & physica, qualis est inter effectum, & caussam, inter res alias omnes, & Deum, quæ hoc ipso, quod ab illo creatæ sunt, nutu suo, & inclinatione naturæ, quæque pro sui modo, & ordine, ad ipsum referuntur, quo sensu dictum est omnia propter semetipsum operatum esse Deum Prov. 16., & eumdem omnia convertisse ad amorem sui, quemadmodum ajebat Auctor librorum de divinis nominibus, de quo apud D. Thomam 1. 2. q. 109. ar. 3.; sed præterea relatio quædam est ipsum inter, & Deum constituta, quam *rationis* dixero, & *ordinis*, estque illa, quæ habetur per legem (*a*). Cætera enim, quæ ratione, & voluntate, & per consequens se se determinandi facultate carent, non alia ratione aguntur in Deum tanquam in principium rerum omnium, & finem, nisi ex impressione quadam naturæ, cæterum ipsa se non agunt, aut movent in eum sub ratione finis cognitum ut finem; hinc pro ipsis nulla proprie lex est constituta, quam intueantur, & ex cujus ordine ipsa se se moveant in Deum. At ex adverso homini, qui cognitione pollet, se seque movendi, ac libere determinandi facultate gaudet, lex est præstituta, qua non quidem naturæ impetu feratur in Deum, sed ipse se se maxime in eumdem moveat

(a) *Relatio hominis ad Deum per legem.*

veat voluntate. Deo jus competebat hanc legem homini constituendi, quippe qui Creator, & Dominus est, & hoc ipso auctoritatem habet creaturam intelligentem adstringendi, ut non aliter se se ipsam agat, ac moveat, quam ipse præstituit, nec in aliud, nisi in ipsum tanquam in ultimum finem, nec alia ratione præter eam, quam idem ipse notavit. Ex hoc autem summo jure Dei nascitur in creatura obligatio se se attemperandi ordini præstituto, quippequæ capax est & ejus cognoscendi juris, & ex sua parte respondentis obligationis. Multa dicta sunt de summo Dei in creaturas imperio, sed omnia ferme revocantur ad hanc naturalem, ac rationabilem hominis, ut inquiunt, *dependentiam* a Creatore, ac Domino suo. Vid. Barbeyr. adnot. 2. ad § 12. cap. 6. lib. 1. Pufend. de jur. Nat. & Gent., & ad §. 5. lib. 1. cap. 2. de officio hominis, & civis.

III.

Posita ea relatione hominis ad Deum per legem ab ipso constitutam, quæ nihil est aliud nisi ordo quidam hominis ad Deum eidem præmonstratus, ut rationalis est, jam statim intelligitur alia ejusdem, quæ esse potest, particularis relatio comparate ad Deum per actus suos, prout scilicet inter agendum se se attemperat ordini præstituto, vel non; neque enim lex homini data est, tanquam ordo quidam ad Deum, nisi ut se se per legem moveret ad ipsum ratione, & voluntate sua. Creatura autem rationalis non intelligitur se se in aliquid movere, nisi per operationes suas, qua talis est, idest voluntarias. Ut ergo operationes suæ se se habebunt

 ad

(a) *Relatio hominis ad Deum peculiaris per actus.*

ad legem, idem ipse se se habebit ad Deum pro earumdem natura, & ordine, atque hinc proinde relatio hominis ad Deum singularis prout tulerit actionum suarum ad legem comparata natura, seu, quod idem est, prout illæ se se habebunt in ordine ad Deum.

IV.

Jam vero superius dictum est prout se se habuerint actiones ad legem, easdem bonas esse, vel malas in eo ordine, quo ad legem sunt, scilicet morali; ex quo efficitur, ut homo, qui easdem voluntarie, & libere elicuit, bonus, vel malus etiam moraliter dicatur, prout tulerit actionum suarum indoles, & natura. Quum autem lex nihil sit aliud, nisi ordo quidam præstitutus a Deo hominis ad se ipsum, eo ipso quod homo bonus, vel malus est comparate ad ordinem constitutum, idem ipse bonus, vel malus habebitur comparate ad Deum, ut postulaverit ejusdem actus natura. Hinc singularis relatio, seu respectus hominis ad Deum, qui ex ordine legis descendit, & ex natura actuum per comparationem ad ipsam, ut scilicet habeatur bonus, vel malus a Deo, seu apud Deum, prout tulerit actus species, seu ratio, qui ad ipsum fuit secundum legem, aut non.

Dico *quantum est ex actus natura*. Nam fieri potest, ut agens homo in alio sit bonus, in alio malus, puta quoad aliquem actum bene se habeat, quoad alium male, vel quoad aliquod opus bonus, ut

(a) *Ut se habet actus ad Deum, seu bonus est, vel malus, ita se habet etiam homo, quantum est ex natura actus.*

ut hic & nunc illud facit, habeatur, malus autem penes reatum; quo in casu homo secundum complexum dici bonus non poterit; at interim bonus dicetur ratione ejus actus, seu comparate ad illum actum, quem exeruit ad legis ordinem, quemadmodum malus respectu reatus, aut alterius actionis, in qua a lege desciverit; neque enim necesse est ex. gr. eum, qui in peccato est, semper actu peccare, aut ex principio agere, unde peccator est: prævalet quippe aliquando bonum rationis, seu naturæ, quod ab homine tolli non potest, quin ab eo ratio ipsa excludatur; ex quo scilicet aliquid honesti, seu moralis boni efficere potest, quin semper in omnibus perversam inclinationem sequatur, aut agat ex ratione, & caussa, qua ipsius voluntas corrupta est. Id demonstravit inter alios Daniel Huetius Origenianorum lib 2. quæst. 7. num. 9., ac præsertim ex Augustini sententia, qui in lib. de spiritu, & litera passim agnovit quædam impiorum, nec Deum verum veraciter, justeque colentium facta, quæ secundum justitiæ regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito, recteque laudamus &c., quia non usque adeo terrenorum affectuum labes animæ humanæ incubuit, ut non impressa supersint imaginis Dei vestigia, unde præcepta aliqua legis in ipsa etiam impietate exequi, vel sapere queat; quo sensu idem Augustinus subdit eodem libro cap. 28 *Nam & ipsi Judæi homines erant, & vis illa naturæ inerat eis, qua legitimum aliquid anima rationalis & sentit, & facit*; quamquam istud ipsum non sine *speciali adjutorio Dei* evenisse putandum sit, quemadmodum Gregorius

Ariminenſis etiam ex Auguſtino probavit in 2. ſent. diſt. 26. q. 1. ar. 3., atque hoc ipſum contigiſſe in obſtetricibus Ægyptiis oſtendit. Scilicet eo recidit rei ſumma. Homo aliquando bonus dici poteſt ratione alicujus actus, qui non eſt quoad omnia, quia in illo, & per illum bene ſe geſſit, & in ordine ad legem, malus quoad alia, in quibus a lege deſcivit. Eo ipſo, quod dicitur in hoc, aut illo bene ſe habuiſſe, vel male, ſequitur quantum eſt ex ipſius actus natura, eumdem ejus reſpectu bonum dici poſſe, vel malum; quod ſequitur ex ipſa imputationis cauſſa, qua dicitur ipſum bene tunc ſe geſſiſſe, vel male. Id innuiſſe etiam viſus eſt D Thomas 1. 2. q. 21. ar. 4. ad 3. quando ait omnem actum hominis bonum, vel malum habere rationem meriti, vel demeriti apud Deum (quod qua ratione contingat infra explicabimus), *quantum*, inquit, *eſt ex ipſa ratione actus;* namque quoad perſonam quædam alia requiri poſſunt, ut iſtud ipſum, quod ex ratione actus eſt, ipſi adſcribatur ad meriti, vel demeriti effectum. Nos autem non agimus hic niſi de merito, vel demerito, ut in agentem refluere poſſe intelligitur ex ipſa actus natura, quod primo eo ſpectat, ut hinc homo dicatur bonus, vel malus ex actu ſuo, prout ſcilicet bene, vel male egit in ordine ad legem. Rem declaremus exemplo. Ut ſe habet actus voluntarie, & libere factus ad legem, ad eamdem ipſam ſe ſe habet homo, ut agens fuit. Actus bonus, vel malus extitit, prout legi conformis fuit, vel non; hinc homo bonus, vel malus fuit ex eo actu comparate ad legem, prout fuit bonus, vel malus actus, quem ipſe exeruit, ad legis ordinem

nem comparatus. Ex quo intelligitur conditionem, naturam, indolem, ita dixero, actus ipsius in agentem refluere, indeque ipsum dici bonum, vel malum, prout tulit actus ipsius natura, quia homo non dicitur saltem in ordine morali bonus, vel malus, nisi ex actibus suis, licet ex aliis capitibus dici possit malus, quia est ex gr. in alicujus peccati reatu &c.; sed hoc nihil officit, quominus inspecta sola natura, & ratione actus, quem elicuit, bonus ex. gr. esse, & dici queat, quando ille exactus ad legem fuit, quod idem sonat, ac tunc bonum voluisse, bene se gessisse, custodivisse legem &c.

V.

Ex his jam sequitur I. ut actus est ex se bonus, vel malus, ad legem comparatus, hominem quantum est ex natura, & ratione ejus actus, bonum quoque, vel malum dici, idest verum esse de eo, quod bene, vel male egerit; adeoque quantum est ex talis actus natura rationem habere, ut bonus dicatur, vel malus, quia hoc descendit ex vi actus sui, quem ipse sciens, volens, & libera voluntate elicuit, qua ratione & hic actus dicitur actus suus, suum opus, & prout bonus, vel malus fuit, dicitur ipsum deliberate agentem voluisse bonum, aut malum facere, ex quo existit in ipso pro eo actu ratio boni, vel mali, ex qua denominandus est ejus actus caussa, & ipsi tribuenda tanquam auctori, uti supra de imputatione explicavimus (a). Sequitur II. ut lex a Deo

(a) *Hinc ut actus ex se bonus, vel malus comparate ad legem, ita & ad eamdem homo, & per consequens respectu Dei, quantum est ex ipsius actus ratione.*

Deo constituta vi sua est ordo quidam hominis ad Deum, prout se habuerit homo ad legem in actibus suis, eodem plane modo se habere ad Deum, quia lex est medium, seu ratio, qua homo regere se se ipsum ad Deum debeat. Hinc prout dicitur ipsum bene, aut male egisse comparate ad legem, eadem plane ratione dicendum erit ipsum bene, vel male egisse comparate ad Deum, quod spectat ad ipsius actus rationem, & naturam.

VI.

Hinc porro prima radix, seu ratio existit meriti, vel demeriti, quæ cuilibet actui competit, & per eum homini, quantum est ex ratione actuum suorum, comparate ad Deum (a). Quilibet actus est ex se, atque natura sua bonus, vel malus, ut ad legem est, vel non. Ergo & homo ipse, ut eum actum facit, quod pertinet ad rationem actus exerciti, bonus quoque erit, vel malus respectu legis propositæ, idest erit necessario verum ipsum bene, vel male egisse, ut se habuit ad legem, quia quidquid egit homo, in ipsum refunditur tanquam in auctorem, & caussam, quæ datum opus exercuit. Atqui lex homini præstituta pro actuum suorum norma, & ordine, nihil est aliud, nisi ipsamet Dei voluntas, quam jussit Deus sequi, vetuit aspernari. Ergo vi ipsius voluntatis suæ, seu ordinis præstituti Deus ipse adducitur, ut probare debeat, vel improbare opus, quod ab homine factum est, prout secundum ipsius legem fuit, vel non. Atqui non potest concipi, quomodo Deus vi ordinis sui actum

(a) *Ratio meriti, vel demeriti prima est ex ipsa caussa approbationis, vel reprobationis actus &c.*

actum ejusmodi probare debeat, aut non, nisi in ipso actu ex conformitate, vel repugnantia, quam habet ad legem, intelligatur ratio, & caussa approbationis ejusdem, vel reprobationis. Ergo ex ipsamet natura actus relativa ad legem petenda est ratio, & caussa approbationis, vel reprobationis ejusdem. Ratio autem, & caussa operi, ac per consequens agenti inhærens vi ordinis præstituti ab ipsomet Deo, cur quidquam debeat approbari tanquam bonum, vel respui ut malum, ea, inquam, est, quæ meritum, vel demeritum generatim constituit. Namque prima radix ejus meriti, vel demeriti, de quacumque actione loquamur, est ipsa ratio approbationis, vel reprobationis ejusdem.

Diximus autem hoc meritum, vel demeritum, seu approbationis, vel reprobationis caussam in hominem, ubi aliud non obsit, refundi, quia quidquid de actione dicitur, non intelligitur, nisi comparate ad agentem, a quo procedit, quemadmodum comparate ad terminum non accipitur, nisi prout vi legis præstitutæ refertur ad Deum. Quo sensu ajebat D. Thomas in 2. dist. 34. ar. 3. operationes morales non eo spectare, ut per eas aliquid constituatur in materia, *sed potius esse actiones in ipsis agentibus permanentes, & eos perficientes, aut corrumpentes*, quemadmodum in ordine legis, sic etiam sub eo respectu, quem in operibus suis habent ad Deum.

VII.

Ex hoc jam primo intelligitur, quæ ratio meriti, vel demeriti cuilibet operi pro sua natura competat, nimirum approbationis, vel reprobationis, quam habet actus quilibet, & ipse agens homo

homo ex conformitate, vel repugnantia operis cum lege; quippe inde percipitur quemlibet actum eo ipso, quod legi conformis est, vel repugnans comparate ad Deum necessario mereri approbationem, vel reprobationem, seu, quod idem est, inde mereri hominem laudari, vel culpari, quantum est ex actus sui natura apud Deum. Quippe Deus non potest negare se ipsum, neque adeo improbare ordinem voluntatis suæ; ex quo proinde sequitur non posse ipsum respuere, quod suæ voluntati congruit, nec probare, quod repugnat, adeoque necessario actum, ut eo modo fuit, vel non, mereri approbationem, vel reprobationem, quæ prima meriti, & demeriti distinctio est.

Admisit hoc etiam Barbeyracius in suis adnotationibus ad lib. 1. Pufendorfii de jure Nat. & Gent. cap. 9. *Laus enim*, inquit, *& vituperium* (quod idem est ac approbatio, vel improbatio operis) *semper sequuntur qualitatem actionum, vel omissionum, uti sunt moraliter bonæ, vel malæ, & quidem ex parte legislatoris ipsius, qui repugnaret sibi ipsi turpissime, nisi probaret, quod latæ legi consentaneum, improbaret adversum, atque repugnans*. Duabus aliis rationibus illustrat hoc idem argumentum Angelicus 1. 2 q. 21. ar. 4. Nimirum considerat primo Deum tanquam ultimum finem, ad quem par est ut omnia referantur, quemadmodum fert ipse ordo naturæ. Jam vero si actus ad ipsum referatur per legem, cui conformis est, jam

(a) *Meriti, vel demeriti distinctio, quod alterum rationem dicat approbationis, alterum reprobationis comparate ad id, quod gestum est.*

jam ille ipſe habet ordinem ad Deum velut ad ultimum finem, & homo ſic agens, quantum in ipſo eſt, ſervat honorem Deo debitum tanquam ultimo fini; quod ſi non eo referatur actus, ut qui contra legis ordinem eſt, nec poteſt ullo modo referri, quantum ex parte agentis eſt, honor ipſi detrahitur, nec amplius habetur tanquam ultimus finis, ad quem omnia referri debeant, ipſe vero nuſquam. Quis porro neget Deum, quemadmodum indifferenter ſe habere nequit ad ſui gloriam, & honorem ultimi finis, qui ipſi debetur vi ſuperexcellentis naturæ ſuæ, ſic non poſſe eumdem non improbare, aut approbare, quod adverſum, vel conſentiens huic ordini eſt, quo talis ipſi ſervatur honor, vel ſubtrahitur? Conſiderat deinde S. Thomas Deum tanquam gubernatorem, & rectorem totius univerſi, ac ſpecialiter rationalium creaturarum; & ſub ea ratione quis ſuſpicetur Deum nihil de ejuſmodi curare actibus hominum, eoſdemque æquali modo reſpicere, ſive turbent ordinem ab ſe creaturis ſuis præſtitutum, ſive non, quum in qualibet bene morata Republica videamus ad eum, qui bono publico præeſt, omnino pertinere, ut non eodem modo ſe habeat ad ea, quæ bene fiunt in ipſa communitate, vel male?

VIII.

Intelligitur II. meritum, vel demeritum hoc ſenſu acceptum non eſſe quid inconſtans, & fictum, ſed nixum vera, & neceſſaria, quam habet actus ad legem Dei, ſeu ipſius voluntatis, relatione, quodque ideo tam certum, & fixum eſt, quemadmodum eſt ipſa actum inter, & legem com-

pa-

paratio (a). Ut enim eſt neceſſario bonum, quod congruit ordini a Deo conſtituto, ſic neceſſario malum, quod eidem adverſatur. Ex quo fit, ut neceſſario etiam bonum, vel malum haberi debeat apud Deum, quod tale eſt, adeoque obtinere rationem apud ipſum meriti, vel demeriti, prout tanquam bonum probari debet, quod congruens ſuæ voluntati, aut reprobari ut malum, quod eſt ab illa diſſentiens. Hinc abſurdum, quod affirmant nonnulli, quidquid in univerſum jactatur de merito, aut demerito, ſolum ex libera quadam voluntate, atque imputatione pendere, quaſi vero & apud Deum poſſit ad malum tribui, quod abſolute bonum eſt, aut viciſſim bono adſcribi, quod malum, in quo nullus ordo haberetur providentiæ, nec ulla eſſet bonum inter, & malum, ut ad legis ordinem comparatur, vera, & abſoluta diſtantia.

Et ſane ſi, ut legitur Eccleſiaſtis ultimo, *cuncta quæ fiunt, adducet Deus in judicium pro omni errato, ſive bonum, ſive malum illud ſit*, qui fiat, ut Deus bonum ejuſmodi, vel malum, quod ab homine factum eſt, habeat ut quid indeterminatum, & varium, quod commutari pro arbitrio poſſit, atque ita tanquam bonum probari, ac tribui homini, quod malum eſt, aut viciſſim ut malum haberi, quod bonum? An ea mente legem homini dedit

(a) *Ut meritum, vel demeritum, quod ſpectat ad rei, aut operis approbationem, vel reprobationem, non ſit fictitium, aut inconſtans, ſed nixum ipſius operis ad legem conformatione, vel repugnantia.*

dedit, qua regeretur, si omnia tandem ad liberam approbationem, vel reprobationem revocari deberent? An judicium Dei *secundum veritatem* esset, ut asserebat Apostolus Rom. 2, quando nulla penes ipsum foret discriminis ratio, qua bonum a malo secerneretur, sed omnia haberentur velut incerta sorte fluitantia? Neque est, quod dicatur Deum tunc homini subjici, aut necessario hominum actibus alligari, quando aliter de iis cernere non posset, ac ferat eorumdem actuum indoles ad legem comparata. Falsum est enim eo modo rebus, aut hominibus obnoxium reddi Deum, qui sibi ipse lex est, ut ordinem tueatur, quem statuit respectu hominum, *in quantum*, inquit D. Thomas 1. 2. qu. 114. ar. 1. *debitum est ut sua ordinatio impleatur*; quare idem Deus sibi ipsi debitor factus est ordinis sui, quem voluit, & jussit a creatura servari. Felix porro in Deo est, ac beatissima illa necessitas, qua nec se ipsum negare potest, nec ordinem, quem proposuit sapientiæ suæ, quemadmodum vere summa, ac admirabilis illa omnipotentia est, qua nihil potest sibi adversum, aut perversum, unde nec falli, nec mentiri unquam potest. Frustra adhuc hic urgeretur Deum aliquando quidquam præcepisse contra virtutem, ut demonstretur bonum, & malum morale quandoque promiscuum esse, aut venire posse apud ipsummet Deum. Sicut enim Deus tametsi aliquando quidquam insueti efficiat in ordine naturæ, nihil tamen vere agit contra naturam, quia *hoc est natura uniuscujusque rei, quod in ea Deus operatur*, ut eruitur ex Augustino lib. 26. contra Faustum cap. 3., haud aliter, inquit D. Thomas 2. 2. q. 104. a. 4.,

&

& 154. a. 2., si quid præcipiat interdum Deus adversus consuetum virtutis modum, quidquid tamen ab eo auctore est, contra virtutem esse non potest, quia hoc est ipsa vera virtus, & rectitudo omnium voluntas divina, cujus imperium dum sequitur ratio humana, in eo ipso & recta, & justa, & optima est. Hinc proinde ut nihil bonum apud Deum, quod non sit suæ voluntati conforme, quæ est omnium regula, nihil malum, quod non ab ipsa dissentiat; sic neque etiam quidquam poterit esse, aut fingi probandum ab ipso, aut improbandum, quod tale non sit, seu aliter se se habeat, ac tulerit voluntas sua, quod idem est ac ordo hominibus declaratus sapientiæ suæ. Atque huic quidem principio nititur, quod Augustinus scripsit lib. 3. Confessionum c. 8., quum Deus aliquid contra morem, aut pactum quorumlibet jubet (e. g. quum Abrahamo significavit, ut filium suum occideret, aut geminaret nuptias &c.), etsi numquam illud factum fuerit, faciendum tamen esse, quia nempe quidquid vere præcipiat Deus, illud profecto bonum, atque honestum est, quippequi non potest quidquam velle contrarium summo bono, & ordini ad se ipsum, propter quem omnia fecit, quæcumque sunt. Sit quidem illud vitium eorum volentium proprium, quorum bonum non est ipsa eorumdem natura; qua de caussa excidere ab illo queunt, quod extrinsecus positum est. At alia res est de Deo, cujus bonum sua ipsius natura est, nec habet aliud extra se, in quod intueatur, ac tendat tanquam in bonum suum, quo fit, ut ab eo bono nunquam deficere queat, sicut nec potest deficere a sui natura. Quare quidquid

præ-

præcipiat, ut ab ipſo eſt, qui ſe ipſum diligit neceſſario, ita nec poteſt a ſui bono eſſe alienum, adeoque eidem eſt abſolute probandum, quod ordini ſuo congruit, quemadmodum neceſſario improbandum, quod eidem adverſum eſt.

I X.

Jam vero ſi ex ordine legis præſtituto, ideſt ex conformitate, vel repugnantia, quam habet actus cum Dei voluntate, intelligitur in ipſo ratio exiſtere approbationis, vel reprobationis ejuſdem apud Deum, quam primam diximus eſſe meriti, vel demeriti cauſſam; manifeſtum eſt, ſi præterea Deus, alium ordinem conſtituerit, vi cujus datus actus pro ſui conditione ad certum effectum valeret ab ipſo producendum, quantum eſt ex actus natura, talem effectum vi ordinis præſtituti ſequi debere; quippe & hac ipſa ratione Deus ſibi debitor quodammodo effectus eſſet ordinis ſui, ut hoc ipſum, quod ſtatuit, impleretur (a). Hinc quemadmodum vi legis præſtitutæ intelligitur in actu, ut ad ipſam ſuit, ratio, ſeu cauſſa approbationis, vel reprobationis ejuſdem, quam ad meritum, vel demeritum ſimplex revocavimus, haud aliter vi alterius ordinis præfiniti haberetur in actu, ut ad legem ſuiſſet, ratio, ſeu cauſſa ad datum alium effectum, quem pro ejuſdem natura præordinaſſet Deus. Quare & hinc altera ratio meriti, vel demeriti efficacis, prout nuda approbatione, vel reprobatione operis non continetur,

(a) *Poſito altero ordine, quo actus valeat ad aliquem effectum a legislatore producendum, ut exiſtat in actu ratio meriti, vel demeriti efficacis.*

tinetur, sed praeterea ordinem habet ad alium effectum, quem pro actu praedestinavit Deus.

Haec distinctio meriti *simplicis*, *& efficacis* (qua etiam *demeritum* comprehenditur, prout *meritum* in malam partem accipitur, ut 2. Paralip. cap. 19. Job. 6., Hebraeor. 10. &c.) a Burlamachio notata sub *imputationis simplicis*, *aut efficacis* nomine, *Princip. du droit natur. part. 2. ch.* 19., non videtur rejicienda, saltem ut clarius, ac veluti per gradus explicetur idearum ratio, & series, quae in caussa meriti, vel demeriti concipiuntur. Nam profecto antequam percipiatur quidquam ab altero retribui pro operis natura sive in bonum, sive in malum, prius concipi solet ejusdem operis approbatio, vel reprobatio, ut se habuerit ad alterius voluntatem, tum deinde ratio, & ordo actus ad alium effectum, si quidem a legislatore ex. gr. praestitutus est. Et prima quidem consideratio actus venit sub ratione meriti, vel demeriti simplicis, quia, ut concipitur in eo statu, praeter simplicem approbationem, vel reprobationem nihil habet, quo modo non abs re a quodam dictum est approbationem, seu *laudem esse quoddam virtutis praemium nullo constans sumtu, vituperium quamdam vitii poenam absque vulnere*; sub altero vero respectu actus inspicitur ut ordinem habens ad datum effectum praeter simplicem approbationem, vel reprobationem producendum, quod meritum, vel demeritum efficax dictum est. Etsi autem, ut hoc praeteriens moneam, allata distinctio proprie locum non habeat apud Deum, cujus approbatio, seu laus, reprobatio, seu vituperium nunquam carent aliquo effectu pro ordine stabilito naturae actui respondente (quo sensu a Paulo dicitur

citur de Dei judicio 1. Cor. 4. *& tunc laus erit unicuique a Deo*, ideſt congrua cuilibet retributio, quo pertinet etiam illud 2. Cor. 10. *ille probatus eſt* .., *quem Deus commendat*); tamen, ut dixi, nihil vetat, immo congruentiſſimum eſt eamdem retinere, quo facilius, & clarius ideas meriti, vel demeriti evolvamus, quæ in actibus concipiuntur etiam apud Deum; id quod multo magis pro humanis rebus valebit, in quibus ſæpe familiare eſt, ut pro bono opere ſola implicita, ut ajunt, legislatoris approbatione contentum eſſe oporteat, quippequi plerumque pro debitis lege operibus nullum præmium conſtituat, & ſatis habeat pretii ſervus pro impleto officio (quæ humana neceſſitas, & infirmitas eſt) quod loris non uratur, nec paſcat in cruce corvos. Sed aliter ſe habet res apud Deum, ut mox demonſtrabimus.

X.

Porro autem, ut propoſitum perſequamur, nulla eſt dubitatio, quin Deus potuerit eum ordinem conſtituere, immo & illud convenientiſſimum eſſet, ut approbatio, vel reprobatio, quam ipſe præſtaret actui pro ipſius natura, eadem, inquam, approbatio, vel reprobatio rationem & ordinem ad alium effectum haberet ipſius voluntate producendum, quo veluti approbationem, vel reprobationem ſuam ipſi agenti conteſtaretur (*a*); nam quidquid demum de actu dicitur, ut antea monuimus, illud accipitur ut in agentem hominem ex dati actus natura refluit

(a) *Potuit Deus, immo convenientiſſimum fuit, ut effectum eum pro natura actuum præſtitueret, nimirum præmium, vel pœnam.*

refluit, saltem pro tempore, & cæteris positis, quæ ex legislatoris voluntate requiri possunt, ut ejus ordinis executio fiat. Nihil porro magis obvium in legibus. Plerumque semper ira, & vindicta Principis reprobationi actus adjuncta est, & si deest utplurimum obedientibus repræsentatio boni, id nonnisi ex hominum impotentia fit, qua omnibus satisfieri non potest, quin turbetur commune bonum, cui lex advigilat. Cæterum nemo est, qui non sentiat multo perfectiorem esse legem quoad sollicitationem officii (quod & Barbeyracio est visum), ubi utrinque pro bono, & malo esset respondentis effectus ex parte legislatoris repræsentatio. Jamvero quod infirmum est hominibus, fortius est Deo, qui profecto potest absque sui, aut alterius communis boni dispendio pro omnium actionum natura cuique bonum, vel malum repræsentare. Hinc propterea nulla erit caussa, cur præpotenti Domino sanctio legis perfectissima abrogetur, aut traducatur tanquam impossibilis, vel incongrua, quum immo ea maxime sapientiæ, ac providentiæ suæ respondeat, qua ut hominem finxit boni, vel mali capacem, & aliunde aptum, qui boni repræsentatione ad officium adduceretur, malo intentato averteretur a scelere, sic etiam convenientissime potuit, quod ad hominis naturam, ac statum pertinebat, opportuna legis sanctione, quæ ad certum effectum pro operis conditione valeret, illum ipsum ad legis observantiam excitare.

Sane, ut adnotat D. Thomas 2. 2. q. 108. a. 3., hæc omnium humanarum legum veluti conditio est, ut pœnam habeant adjectam, quo homines acrius ad officium incitentur. Qui enim affectum

virtutis

virtutis non habent (atque ii certe in hominum multitudine non pauci ſunt) inde maxime cohibentur a peccando, quod timeant amittere aliqua, quæ plus amant, quam illa, quæ peccando adipiſcuntur. Hinc varia pœnarum genera ſancita, quibus maxime homo per metum amittendi ea, quæ ſummopere concupiſceret, aut prima putaret, contineatur a ſcelere. Ea de cauſſa, ut Auguſtinus refert lib. 21. de civ. Dei cap. 11., octo genera pœnarum in legibus eſſe ſcribit Tullius, ſcilicet *mortem*, per quam tollitur vita, *verbera*, & *talionem*, quibus amittit quis corporis incolumitatem, *ſervitutem*, & *vincula*, quibus libertas excluditur, *exilium*, *damnum*, *ignominia*, per quæ patria, divitiæ, gloria perduntur. Atque hanc quidem ſanctionis partem habent ſemper leges humanæ, & ſi expreſſa non ſit, ſemper ſubauditur tanquam Principis arbitrio ſtatuenda, quæ ideo *ſanctio tacita* nominata eſt. Barbeyracius ad lib. 1. Puſend. de officio hom., & civ. cap. 2. §. 3. Jamvero ſi ita fecerunt homines, & porro juſte fecerunt, quod norunt indoli humanæ congruentiſſimum, ut ad officium impenſius ſaltem adduceretur, quidni id ipſum potuerit ſancire Deus, & multo adhuc excellentius, ut homines non ſolum pœnæ, ſed etiam præmii propoſitione ad legis obſervationem permoverentur? Neque enim putandum aliter voluiſſe, aut decuiſſe Deum regere creaturam ſuam, quam ferret condita ab ipſo natura, aut quidquam fas hominibus fuiſſe conſtituere, quod non licuerit Deo. Fateor equidem, quod ſapientiſſimis viris obſervatum eſt, obligationem veri nominis, & obligationis ſenſum adhuc ex eo tantum percipi poſſe, quod quis jus habeat

quidquam alteri imperandi, atque etiam ex caussis ipsis, ut ajunt, intrinsecis rei, de qua agitur; qua ratione dictum est vires non ingredi constitutionem juris, aut consequentis obligationis indolem, & apud veteres quosdam jus, bonumque non legibus magis, quam natura valuisse. At interim negaverit nemo, quidquid hac de re sit, quod etiam insignes illi viri fassi sunt, longe perfectiorem esse legem, quod ad executionem attinet, quæ utraque sanctionis parte communita fuerit, atque ita fortius communi bono, atque universæ multitudini prospiciat. Bayle quidem ostendere conatus est virtutis pulchritudinem satis valere, ut homines ad sui exercitium constanter alliciantur; sed fallitur. Virtutis decus poterit quidem animum aliquo modo afficere, quod ex ipsis theatris patet; nemo enim adeo improbus est, qui instinctu velut suo crimen amet, quemadmodum multi sunt, qui ipsius ductu naturæ virtutem appetunt, & si quis in pari caussa negotium suum æque conficere posset bonis, an malis artibus, haud ægre honestum præ tulerit turpi, ac velut alto vultu rejecerit vitium incolumem virtutem diligens. At si contingat, quod non raro accidit, ut virtus contraria utilitatis specie, aut vehementioris perturbationis incursu tentetur, difficile erit, ut indotatæ etiam cum damno quis nubat. Valebit itaque ea, quod jam alibi notavimus, pro communibus plerumque negotiis, ubi ex adverso quid magni non urget; at in gravioribus casibus virtuti opus est fulcro, idest præmio, aut pœna, ut ejus consulatur dignitati, & prosternatur vitium. Videantur quæ ea de re passim habet P Ansaldi tum in Vindiciis Maupertuisianis, tum in altero libro

libro *Della necessità, e verità della Religione naturale, e rivelata &c.* Ex quibus nimirum omnibus intelligere est quemadmodum rectissime Deus, & congruenter hominum naturæ eam sanctionem legi suæ adjicere potuerit, qua perfectissima esset, ut scilicet dati effectus propositione, qui ad bonum, vel ad malum pro operis natura valeret, homines vocarentur ad officium, abstraherentur a crimine.

X I.

Reapse autem hunc ordinem præstitutum a Deo fuisse, quo actus pro sui natura ad aliquid penes ipsum valerent, idest non ad approbationem tantum, vel nudam reprobationem eorumdem, sed etiam ad aliquem effectum boni, vel mali, seu præmii, aut pœnæ ab ipso rependendum, præter ea, quæ superius dicta sunt quarta hujus operis parte §. XXIII., & XXIV. &c., alia sunt, quæ demonstrent (a). 1. Morsus ipsi conscientiæ, qui sunt naturales effectus mali, & in omnibus, ubi saltem graviter deliquerint, vim exerunt suam, nisi forte quasi sensus stupore perculsi (quod paucorum est vitium, & gravius adhuc malum) in sceleribus obduruerint, satis ostendunt aliquem ordinem in ipsa natura a Deo positum, quo intelligatur malis sua manere supplicia; quippe & hæc ipsa jam pœnæ sunt, quas Deus ab homine exigit tanquam dux, & imperator rationis, quod hujus ordinem, qua nedum cum cæteris hominibus, sed cum omnibus intelligentiis, atque adeo cum Deo ipso communicat, perverse violaverit. Contra tranquillitas animi, hilaritas

(a) *Ut revera Deus eum ordinem ad præmium, & pœnam pro actibus præstituerit.*

hilaritas justi, secura mens, quæ quasi juge convivium est, & laudis conscientia bene factis respondens aperte declarant & hunc ordinem præstitutum naturæ, ut bonis bona tanquam nativi suorum operum fructus obvenire debeant, eosdemque recreare. II Hoc ipsum probant spes, & metus, quæ naturaliter ex parte Dei concipiuntur ab homine, ut tulerit factorum ratio, & conscientia. Hinc non male fortasse quis dixit, *Primus in orbe terrarum Deos fecit timor*, si nempe intelligatur ex naturali hac, & maxime communi caussa Deum ultorem criminum ab hominibus cognitum, quemadmodum & sub alio aspectu *Deorum*, *hominumque Patrem* ob bonorum communicationem, & spem, quam vel in trepidis, maximisque rebus probi, & justi naturaliter habent in ipso Deo. His duobus porro æquipondiis, metu, & spe universam humanam vitam ita sustentari, ac regi, ut iis carere non possit, memini olim ipsum Montaigne scripsisse. III. Ne longum faciam, id ipsum etiam demonstrant omnes veterum historiæ, quæ sensum perpetuum ea de re humani generis referunt, ac præsertim quæ omnium antiquissima est, & universos præfert characteres veritatis, etiamsi ut nuda tantum historia consideretur, illa scilicet, quæ in Genesi habetur de comminatione mortis primis parentibus facta, si legem offenderint, cui interim respondebat status felicitatis, qua jam frui cœperant, si Deo paruissent; rursus verbum Domini ad Cain ibidem cap. 4. *Nonne si bene egeris recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum aderit?* Ac tandem quotquot postea adornatæ sunt fabulæ, & apud Ethnicos obtinuere, hoc ipsum etiam portenderunt ordi-

ordinem scilicet constitutum a Deo, ex quo bona bonis contingere oporteret, mala malis, qui serius ocyus pœnas dare deberent criminum, & culpam luere spiritu, olim saltem quum adscriptus venisset supplicio dies Idem docuerunt omnes, quotquot putarunt primos homines non alios habuisse Reges, nisi Deos ut bonis propitios, ita infestos improbis sive in hac, sive in altera vita, a quibus cuilibet pro factis suis congrua rependerentur. Ex quibus omnibus demonstratur tum naturæ sensu, tum universi humani generis consensione perpetuo retentum aliquem a Deo ordinem constitutum, quo intelligatur vi legis suæ bonis bona retribui debere, mala autem malis, seu quod idem est pro operum natura effectum aliquem a Deo præstitutum, qui ipsis suo tempore debeat respondere.

Insignis est locus S. Augustini serm. ad populum 12., quo maxime istud ipsum, quod de conscientia diximus, spe, ac timore Dei benefici, aut vindicis confirmetur: *Deus*, inquit, *bonis conscientiis adest ut pater, malis, ut judex, quomodo scriptum est Psal.* 10. Dominus interrogat justum, & impium. *Item scriptum est Sap.* 1. In cogitationibus impii interrogatio erit. *Nec vehementius in auribus corporis Deus, quam in secreto cogitationis interrogat, ubi solus audit, solus auditur. Nonne etiam mali homines, si quando verum loquuntur, & non eis creditur, jurant, & dicunt: testis est Deus, & verissime dicunt? Ubi quæso testis est, in lingua, an in corde? In sono vocis, an in silentio conscientiæ? Unde autem plerumque stomachantur, quia sibi non creditur, quum verum se dicere noverint, nisi quia cor suum nobis aperire non possunt, ubi testis est Deus?* Scilicet hæc

ipsa

ipsa impiorum agendi ratio demonstrat imperium, quod super animum, conscientiamque exercet Deus, ut veritatis testem, in his, quæ sentiuntur, sic etiam eorum indicem, quæ Deus ipse intus in mente operatur, dum aut pœnas reposcit scelerum terretque improbos metu, aut tranquillitate, & spe insontes beat. Quum autem solis ejusmodi motibus non terminetur & anxia scelestorum cura, & bonorum expectatio, sed utrique velut nutu suo in futurum adhuc respiciant, & semper pro sui conditione aut benevolum Deum sperent, aut metuant vindicem, annon hoc instar firmissimi argumenti habendum est, quod ipsa natura suppeditat, Deum vere hunc ordinem præscripsisse, ut pro actuum conditione bona, vel mala hominibus ex sua providentia debeantur? Frustra hic mihi Incredulus diceret hæc omnia effectus educationis esse, aut cujusque civilis regiminis, nusquam autem admonitiones naturæ. Universalis effectus, qui ab omnibus plerumque sentitur, a caussis ejusmodi particularibus, variis, mutabilibus proficisci non potuit. Immo inde puto facillime ideam ejusmodi de præmio, & pœna pro operum conditione a Deo præstituta omnium animos occupare debuisse, quod illa maxime naturalis esset, satisque foret conscientiam consulere, ut continuo se se proderet, atque in rationem ipsam quodammodo resiliret. Laudantur veteres Legumlatores, qui talem opinionem, & fidem populis ingesserint. At num ita facile dogma persuadere potuissent, ni anticipata quædam ejus cognitio antea subiisset animum? An putamus rudes adeo omnes fuisse, ut statim, & sine ratione, ac delectu se se dociles præberent

rent fabulas venditantibus? At si ita est, ut quid extimuerunt ipsi hæc eadem, quibus alios ludificabant, politicæ fraudis Principes, quemadmodum sæpius memoriæ proditum est? Ut ideo vel ipse Persius Satyra 3. summam imprecatus Tyrannis pœnam, qua pro scelere angerentur, ita supremum Numen affatus fuerit:

Magne Pater Divum, sævos punire Tyrannos
Haud alia ratione velis: cum dira libido
Moverit ingenium ferventi tincta veneno,
Virtutem videant, intabescantque relicta.

Scio equidem, quod dici solet, hunc, quem laudamus, ordinem providentiæ divinæ in humanis rebus non admodum cerni, quum sæpe videamus florere nocentes, afflictarique pios. Sed enim quis naturam, seriemque rerum ingressus est, ut videat quomodo isthæc ipsa in omnibus se habeant? An, ut ajebat in persimili caussa Augustinus serm. 147. de tempore, *tota regula credendi erit consuetudo cernendi?* Num forte Deus ordinem suum non servabit, quia qua ratione cuncta administret, aut administraturus sit, homines ignorant? Sic ambitio diffidens mortalium dum arcana Dei scrutari vult, & modum quo res humanas temperet, cœlum ipsum impetit stultitia omnia gratiæ subscribens, aut odio suo. Teneatur potius quod hactenus probatum est, ordinem illum revera a Deo præstitutum esse, quo pro actuum ad legem comparatione bene sit bonis, & malis male. Hoc ipsa divinæ legis perfectio, hoc recta ratio suadet, id fert communis hominum conscientia, & sensus. Si voluerimus adhuc alia in natura persequi, capiamus illud augurium futurorum, quod inhæret in mentibus, idque in

maximis

maximis ingeniis, altissimisque animis existit maxime, & apparet facillime. Nemo unquam sine multa spe immortalitatis se pro Deo, pro patria, & legibus obtulit ad mortem, nemo sine ejusmodi persuasione, & quasi afflatu divino vir magnus unquam fuit, immo, ea demta, vix quisquam in laboribus, & periculis viveret. Rationem, & modum, quo hunc ordinem sanctionis suæ tueatur Deus, ipsi permittamus. Amor, qui introduxit ordinem, *bonitas* est, qui eumdem conservat, *justitia*. Hæ duæ sunt præpotentis Numinis perfectiones, quas nemo, nisi extreme impius, eidem abrogaverit. Si altius volumus ratione contendere, irrito conatu animum æternis minorem consiliis fatigamus. En sancta, tremendaque vox, quam mittit Religio, & in hac caussa oportet caute retinere: *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi: Quoniam potestas est Dei, & tibi, Domine, misericordia, quia tu reddes unicuique secundum opera ejus*. Psal. 61. Quod dictum est, *semel locutus est*, intelligitur immobiliter, hoc est immutabiliter est locutus, sicut novit incommutabiliter omnia, quæ futura sunt, & quæ ipse facturus est. August. lib. 5. de civ. Dei cap. 9.

XII.

Ex iis hoc argumentum elicitur, quo efficacis meriti, vel demeriti caussam, idest quoad præmium, vel pœnam tueamur (a). Deus hunc ordinem vere constituit, ut actus prout fuerint ad legem, & consequenter

(a) *Hinc existentia, & veritas meriti, vel demeriti efficacis, quæ quidem actibus competit pro eorum natura ad præmium, vel pœnam.*

sequenter digni approbatione, vel reprobatione sua, relationem haberent ad præmium, vel pœnam, quantum ex ipsorum natura est; atque hunc effectum diximus ex ordine statuto a Deo ipso rependendum, quia verax, quia justus, quia fidelis est. Ergo posito quod actus tales, vel tales sint comparate ad legem, vi ordinis præstituti rationem habebunt, ut ex ipsis est, ad illud idem, quod pro eorumdem conditione, & natura præordinavit Deus. Atqui meritum, vel demeritum efficax, ut antea diximus, nihil est aliud, nisi ea relatio actus ad illum effectum ex ordine legislatoris implendum, nimirum ad præmium, vel pœnam, ut idem ipse Deus constituit. Ergo revera in actibus qua tales vel tales sunt, ut ea relatio existit ad illud ipsum, quod pro iisdem præordinavit Deus, sic & in iisdem agnoscendum erit illud meritum, vel demeritum efficax, de quo hactenus locuti sumus, quodque revera nihil est aliud, nisi ratio illa ad effectum præstitutum vi ordinis stabiliti actui hærens, quæque pro actus natura in agentem hominem refluere intelligitur. Neque enim hæc pro actibus constituuntur, nisi ipsius agentis intuitu, & caussa, pro quo lex, & sanctio ipsa legis dicta est. Hinc quemadmodum in humanis legibus, si licet parvis componere magna, posita legis sanctione intelligitur in actu, & in agente, quantum est ex actionis natura, ordo, & relatio ad illud ipsum, quod tanquam respondens effectus a Principe præfinitum est, haud aliter posita ordinatione divina actuum ad aliquid tanquam ab ipso rependendum vi ordinis sui, intelligetur in ipso actu eam relationem esse,

ut

ut ipsius ad legem conditio tulerit, ad illud ipsum, quod pro actu præstabilitum est.

Moneo iterum hic quidquid dicitur de hoc merito, vel demerito actuum non intelligi, nisi de ipsa relatione, quæ est ex actus natura, & eo sensu positis omnibus, quæ ex lege requiruntur, in agentem refluit; namque apertum est relationes has turbari, aut commutari posse, eo ipso, quod homo per alium actum excidere ab eo ordine potest, in quo pro tempore versatur. Cæterum hoc non impedit, quominus pro tali actu, eoque tempore, in quo ita est, ordinem habeat ad illud, quod præstitutum vi sanctionis divinæ. Quare diligenter distinguenda sunt meritum, vel demeritum in se, & effectus meriti, seu retributio, quæ fiat. Alterum enim semper sequitur, quantum est ex ipsa ratione actus, sed alterum mutari potest ex commutatione status personæ. Idem innuit Cardinalis Cajetanus in adnotationibus ad D. Thomam, ubi de merito.

XII.

Hinc porro adparet 1. quemadmodum se se aliter habeat divinæ gubernationis ordo comparate ad homines, aliter respectu aliarum creaturarum, & ex singulari, quam posuit, & servat Deus erga homines gubernatione, pendeat eorumdem, quam diximus, ratio meriti, vel demeriti apud Deum (a). Res enim, ut præclare notat Angelicus 1. p. qu. 103. ar. 5., diversimode gubernantur a Deo secundum earum diversitatem. Quædam enim secundum suam naturam sunt per se agentia tanquam habentia dominium

(a) *Explicatur cur ratio meriti, vel demeriti tantum homini competat, non aliis creaturis.*

dominium sui actus; & ista gubernantur a Deo non solum per hoc, quod moventur ab ipso Deo in eis interius operante, sed etiam per hoc, quod ab eo inducuntur ad bonum, & retrahuntur a malo per præcepta, & prohibitiones, præmia, & pœnas. Hoc autem modo non gubernantur a Deo creaturæ irrationales, quæ tantum aguntur, & non agunt. Qua plane de caussa in ipsis proprii motus, & actionis, quæ quidem ex electione fit, defectu ut nequit intelligi ratio ulla ad laudem, vel culpam, sic nec ordo ad præmium, & pœnam, quem tantum pro liberis agentibus constituit Deus. Unde horum tantum actio habet rationem meriti, quod non est in aliis creaturis. Idem docuit D. Th. 1. 2. q. 114. ar 1.

Atque ex hoc plane capite refellitur absurda comparatio, quam Grotius instituit in hac ipsa, de qua agimus, meriti, vel demeriti caussa inter brutorum opera, & hominum. Ait enim Operum Theologicorum tomo secundo in adnotationibus ad cap. 17. Lucæ: *Quum ratio nobis data sit, idque habeamus eximium super animantes cæteras, nonne tam naturale nobis censeri debet secundum rationem vivere, quam bestiis secundum naturæ impulsus? At bestiis eo nomine nullum debetur præmium.* Mirum est virum doctissimum in has ineptias incidisse. Anne ratio ad unum aliquid determinat hominem, quemadmodum belluas impulsio naturæ? Et si nobis etiam naturale dicatur esse secundum rationem vivere (quod semota corruptione naturæ verum esset) anne propterea ita naturale erit, sicut bruti s vivere ex naturæ impressione? Notum est enim

hoc

hoc ita naturale esse, ut simul necessarium sit, quippe abripiuntur solum, aut deterrentur boni, aut mali sensibilis specie, cæterum vis in ipsis non est, qua arbitrentur, qua judicent, qua comparent, seque ipsa determinent, sed re posita statim impulsio, & motus existit. At aliter se habet homo, qui comparat, examinat, videt quid e re sit, quid non, & ex intellectu, & voluntate deliberat quid ubi agendum ex rationis judicio, quid respuendum, unde liberam illam naturam habet, qua dominus sui actus est, atque, ut ajebat Simplicius, *suapte voluntate, & absque coactione*, seu necessitate, *alias verum bonum amplectitur, alias imaginarium*. Atque hac plane de caussa etsi quandoque dicantur irrationales creaturæ præceptum Dei servare, voci hominis, aut Dei obedire, & alia id genus, hæc nonnisi per similitudinem quamdam accipienda sunt, ut nimirum ex hoc quidem ostendatur in eis divinæ ordinationis efficacitas, qua omnia diriguntur, quæque suo modo, in finem, quem voluit Deus, & ea plane ratione, qua voluit, non ut eis ille motus afferatur, quo ex. gr. se se ipsa excitent, & ducant in finem cognitum sub ratione finis, aut in eumdem ipsum se se inclinent cum ordine, & perceptione mediorum ad finem, quod soli homini datum est. Hinc, ut animadvertit non semel D. Thomas, licet res naturales (quod idem de brutis animantibus dicitur) quidquam consequantur per operationes suas, ad quod sunt divinitus ordinatæ, id non arguit in iis ullam meriti, aut præmii rationem, & caussam, quæ esse non potest, ubi propria actio cum electione, & ex libero arbitrio non est, sed tantum evincit aliquem esse ordinem providentiæ,

dentiæ, qua omnia sunt, quæ sunt, & cum relationibus aliorum ad alia, quæ in iisdem ipsis conservantur divina virtute, ut in omnibus, etiam per physicas, & naturales leges, impleatur ordo, quem pro cujusque rei conditione in universum voluit, & statuit Deus. Hinc tandem, subdit idem Angelicus 2. 2. q. 76. ar. 2. etsi quandoque creaturæ irrationales benedicantur, vel maledicantur, quod in sacris ipsis literis non infrequenter legitur, id tamen non fit, aut dicitur, quasi quidquam ipsæ secundum se, aut per operationes suas mereantur boni, vel mali ab homine, aut a Deo, sed potius isthæc ipsa in ordine ad hominem dicta sunt, vel quia ipse earum symbolis adumbratur, ut quum Christus maledixit ficulneæ in significationem Judæ; vel ut ipse puniatur, aut præmio afficiatur in creaturis ad sui subsidium, & usum destinatis, ut quum dicitur Gen. 3. *maledicta terra* &c., & Deut. 18 *benedicta horrea tua*; vel tandem quia & in illis ipsis consideratur, aut exprimitur eventus, vel facinus aliquod pertinens ad hominem, quod certo tempore, aut loco secutum est, qua ratione Job maledixit diei nativitatis suæ, & David montibus Gelboe, in quibus populi cædes patrata est 2. Reg. 1. At alia plane res est de homine, quum de lege agitur, deque præmio, aut pœna consequente operationes suas: eum scilicet *reliquit Deus in manu consilii sui*, cui præcepta, & prohibitiones proxime, & immediate sunt data, quibus se se ipsum regere posset, & deberet; *adjecit mandata, & præcepta sua*, ut in eadem ipsa voluntate sua moveretur, atque ita pro operis ratione vel præstitutum præmium consequeretur, vel sibi arcesseret malum,

 quod

quod lege præfinitum : *Appofuit tibi aquam , & ignem , ad quod volueris porrige manum tuam &c.* Ecclefiaftici cap. 15. Hæc fingularis eft , quam ftatuit Deus pro hominibus gubernationis ratio ipforum naturæ , ac libero arbitrio congruens , quam noluit creatis cæteris effe communem ; quam quidem directionis formam omnis poltea conftituta a Deo lex præ fe tulit , & quæ primis parentibus initio Genefeos data , & quæ fignificata verbo Domini ad Cain ibid. cap. 4 , & quæ populo Ifraëlis indicta Deuter. 30. , & reliquæ omnes , quæ non folum a Deo , fed etiam ab hominibus pro hominibus ipfis fancitæ funt .

XIII.

Adparet II. quoniam ille ordo ita conftitutus eft a Deo , ut non aliter homo intelligatur apud ipfum mereri , vel demereri quidquam , nifi per actus liberos fuos , ut ad legem fuerint (quæ fingularis eft hominum pro eorumdem naturæ conditione ftatuta a Deo regiminis forma) adparet , inquam , in eo gubernationis ordine prorfus tenendum effe , quam voluit Deus ex parte hominis conditionem ad merendum , vel demerendum , requiri , cujufmodi libertas eft , in eodem ipfo divina providentia fervari (*a*) ; ut ideo inepti fint , qui non valentes cum æternis decretis Dei , aut divinorum auxiliorum œconomia humanam libertatem conciliare continuo negant ullam homini in hac , vel illa hypothefi fupereffe poffe , & confequenter meriti , vel demeriti rationem , & cauffam omnino fub-

(a) *Ut Deus tueatur ordinem fuum in omnibus conditionibus, quibus illum præftituit .*

ſubruunt. Scilicet idem ille, qui ordinem ſtatuit, poteſt, & valet quovis in caſu omnes ejuſdem ordinis conditiones tueri, ut ideo libera ſemper intelligatur, & ſit actio hominis, qua meretur, vel demeretur, & rurſus juſta ſemper, & congrua ſit ordini præſtituto, quæ eidem fiat, aut fieri oporteat, retributio. Non eſt cur homines de veritate, aut juſtitia Dei in ordine conſtituto querantur. Non poteſt a Dei veritate procedere, quod falſum eſt, aut ab ejuſdem juſtitia, quod ſit iniquum. Auguſt. ſerm. 214. de tempore in tradit. Symboli.

Sic videlicet corrigendæ homini ſunt cogitationes ſuæ, quando non valens quidquam aſſequi, quod tamen præfinitum, atque propoſitum eſt, circa illud ipſum angitur, & laborat. Deus ſibi ipſi debet veritatem ſuam, & juſtitiam ſuam; neque adeo fieri poteſt, ut aliter ſe habeat res, aut dati ordinis implementum, atque idem ille ſtatuit, & manifeſtavit. Immo ex hoc ſequeretur ipſam creaturam reſiſtere immutabili, atque efficaciſſimæ præpotentis Dei ſanctioni, qua voluit eamdem libere moveri, ſi ſecus, quod ad bonum, vel malum morale attinet, quovis in caſu moveretur; id quod abſurdum eſt. Aliunde vero imbecilles nimium ſunt hominum mentes, ut velint modum, & rationes omnes tenere, quibus ordinem ſuum exequitur Deus. In ipſius veritate, juſtitia, atque omnipotentia omnino quieſcendum eſt. Interim ipſe non reliquit naturam, ita dixerim, vacuam teſtimonio virtutis ſuæ, qua ordinem exequitur, & ſervat præſtitutum. Quæquæ ſit divinorum conſiliorum, & auxiliorum ratio, atque œconomia, ſentimus profecto nos, quum quidquam agimus ſeu

 boni,

boni, seu mali, nos ipsos vere esse, qui agimus, & ideo agere, quia volumus, & ideo velle, quia eligentes volumus. Nulla necessitas est, quæ eripiat animo laudis conscientiam, dum bene agimus, nihil, quod veram impotentiam arguat, & prætexat, quum agimus male. Hoc testimonium omni exceptione, & argumentatione majus est. Illud ratiocinationibus impetere, ajebat ipse Rosseau *Emile tom. 3. profess. de foi du Vicaire &c.*, perinde fuerit, atque homini probare velle non existentiam sui. Quid ergo? Ex hoc ipso igitur intelligendum est revera Deum ordinem servare, quem præstituit, & eadem plane ratione, & modo, quo præstituit; hinc nec ex parte Dei, quaqua ratione distribuat dona sua, aut agat, hominis libertatem excludi, qua voluit, ut ageret, quidquid demum ageret seu boni, seu mali, nec homini justam ullam esse posse caussam, qua quidquam in hac meriti, vel demeriti caussa prætexat adversus Deum. Ad summum hoc unum poterit ex rei obscuritate, aut difficultatibus, quæ incidant, colligi, multa nos nescire, quæ facit Deus, quin tamen sequatur ipsum vere ordinem suum non exequi, ut statuit, & promisit. *Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ providentiæ nostræ ... Et difficile æstimamus, quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt, invenimus cum labore; Quæ autem in cœlis sunt quis investigabit? Sensum autem tuum* (Domine) *quis sciet, nisi ut dederis sapientiam, & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis, & sic correctæ sint semitæ eorum, qui sunt in terris, & quæ tibi placent, didicerint homines? Sap. 9.*

XIV.

XIV.

Ex hoc porro eodem principio haud difficile fuerit aliis exceptionibus occurrere, quæ in hujus ordinis, & consequentis meriti, vel demeriti caussa produci solent. Quosdam enim offendit permissio mali moralis, & consequentis sanctio pœnæ, qua de caussa putant, hunc ordinem indignum Deo; quasi vero & malum, quod non impedit Deus, desinat esse homini, dum illud efficit malitia sua, voluntarium, & cætera quæcumque vult, aut finit, non respondeant æterno consilio, & finibus sapientiæ suæ, qua ut non potest quid stultum velle, sic nec facere quidquam iniquum. Multa habet de hoc Augustinus in libris de civit. Dei, ac præcipue lib. 22. cap. 1. Cæterum illa eo tandem revocantur omnia, plura a Deo fieri, aut permitti, quorum rationes, & finem homines non tenent, sed cujus judicium occultum quidem esse potest, injustum non potest. Necesse est autem, ut semper male, aut perperam de iis mortales cernant, quorum relationes omnes non habent, quas solus tenet Deus (a). Alii passim caussantur *improportionem*, ut inquiunt, operum nostrorum ad præmium, vel pœnas, quæ dicuntur a Deo præstituta, perinde ac si ea vera proportio non sit, quam ut in physicis, ita & in moralibus idem ipse adduxit utriusque ordinis Auctor Deus. Profecto enim sicut in ordine naturæ ea omnia vera sunt, quæ sunt, & ideo talia sunt, quia ita esse, aut se habere Deus voluit, nec alia nobis suppetit cognitio veritatis eorum, nisi per ea, quæ

 ab

(a) *Occurritur quibusdam exceptionibus, quæ contra ejus ordinis rationem, & caussam afferri solent.*

ab ipso sunt facta, quis dubitet & in ordine morali ea omnia vera esse, & recta, & justa, quæ in eo idem ipse præstituit? Facessant proinde etiam hinc, qui nullam relationem ad præmium, vel pœnam in actibus hominum comminiscuntur, quia nil inde capiat Deus nocumenti, vel commodi, aut quia bona, quæ facimus, ex Dei gratia præstantur, aut quia in debitis nulla ratio ad mercedem, vel præmium, aut tandem quia nulla est proprie Deum inter, & homines ratio justitiæ. Ajo isthæc omnia inepta esse, posita ordinis sanctione, quam voluit esse, & porro statuit Deus; ineptum fingere Deum res, aut actus ulla adventitia sui utilitate, aut damno pensare; ineptum eam relationem non esse inter opus, etiam debitum, aut ex gratia factum, quam Deus esse voluit ad hoc ipsum, quod ille præordinavit; ac tandem etsi nulla vere sit Deum inter, atque homines justitia, qualis habetur ex. gr. inter æquales, aut mercenarios, qui pacto pretio conveniunt; falsum tamen illam deesse justitiam, & veritatem, quam sibi ipsi debet, ac præstat Deus in ordine suo, ut quod statutum est impleatur, qualem laudabat olim universus Levitarum chorus totius Israëlis nomine 2. Esdræ cap. 9. *Tu percussisti cum Abraham fœdus, ut dares ei terram .... & implesti verba tua, quoniam justus es.*

Moneo hic etiam plerasque harum difficultatum præter hominum ignorantiam inde originem habere, quod ii nonnisi ex anteceptis humanæ societatis ideis de rebus judicent ejusmodi, quum tamen longe superior, & perfectior tenenda sit ratio gubernationis divinæ, quam valeat hominum mens

mens cogitare. Non enim viæ Dei ficut viæ hominum, fed uti exaltantur cœli a terra, ita ejus fuper ipfos cogitationes funt. Sic in focietate (quod Pufendorfii argumentum eft lib. 1. de jur. nat. & gent. cap. 5., & alibi) non pro omnibus actionibus præmia, aut pœnæ ftatuuntur, de multis legislator non angitur, de internis vix quærit, aliufque id genus. At longe aliter de Deo fentiendum eft, qui omnibus advigilat, de omnibus curat ordine legis fuæ; unde mirum non eft, fi quædam meritis, aut demeritis non accenfeantur in hominum focietate, quæ tamen accenfentur apud Deum. Egregie in hanc rem S. Thomas 1. 2. q. 21. ar. 4. *Homo non ordinatur ad communitatem politicam fecundum fe totum, & fecundum omnia fua, & ideo non oportet, quod quilibet actus ejus fit meritorius, vel demeritorius per ordinem ad communitatem politicam; fed totum, quod homo eft, & quod poteft, & habet, ordinandum eft ad Deum, & ideo omnis actus hominis bonus, vel malus habet rationem meriti. vel demeriti apud Deum, quantum eft ex ipfa ratione actus.* Similia videfis de obedientia, quæ homini debetur, & quæ Deo 2. 2 q. 104. ar. 5. Hinc, quod jam monuimus, imperfectio idearum noftrarum, quas ex humanis negotiis, aut rebus colligimus, corrigenda eft, quoties eas ad divina transferimus, femperque perfectius quiddam, juftius, immo infinite præftantius de Deo, ejufque providentia, quod & Religio docet, cogitandum. Pari modo cavendum eft (quod etiam fummopere intereft fcire), ne in divino regimine bonum, aut malum, juftum, aut injuftum, quod ad rerum adminiftrationem, & curam attinet, ex amore folum, vel

 odio

odio rerum nostrarum æstimemus. Scilicet meminisse oportet universa in ordine ad Deum esse, propter quem omnia sunt facta; unde & sæpius homines falluntur in privatis judiciis suis. (quod & ipse animadvertit Auctor libri *Lettres Persannes let. 59.*) quia utplurimum de rebus non judicant, nisi per quendam interiorem super se ipsos regressum, omni prorsus ad Deum ordine prætermisso; quare & audent se tanquam exemplaria providentiæ constituere, atque ita infinitam audaciam cum infima sui abjectione conciliare. Teneatur itaque multa esse, quæ in rerum ordine efficit Deus, sed quæ non omnia sensu naturæ, aut ratione comprehenduntur. Ad ea nimirum pertinet fides, cui Philosophia tantum prælusio quædam, & quasi cathechismus est. ut ajebat Cyrillus Alexandrinus lib. 1. contra Julianum.

XV.

Reliquum nunc est, ut paucis exequar, an, & quomodo sub merito, ut illud antea explicavimus, cadere queant seu spiritualia, seu temporalia bona; id quod haberi poterit tanquam omnium hactenus dictorum summa. Qua de re semper retinendum, quod statui, meritum nihil aliud esse, nisi ordinem, seu relationem, quam inter data opera, & certum præmium posuit Deus (a): relatio, quæ nonnisi hominum opera afficit, quatenus ex libero eorum arbitrio proficiscuntur, quacumque ex gratia, seu Dei adjutorio fiant; neque enim absurdum est, quod ex ordine præsentis est providentiæ, Deum po-

(a) *Quomodo sub merito cadere possint spiritualia, vel temporalia bona, & prædictorum summa.*

potuisse hominibus virtutem operandi deputare, ut per proprium motum id consequerentur tanquam mercedem, & præmium, ad quod Deus eorum opera valere præordinavit, seu, ut ait D. Gregorius in orationis caussa lib. 1. Dialog. cap. 8. *ut homines postulando* (quod valet etiam pro quovis alio opere ad aliquid præordinato) *mereantur accipere, quod eis Deus omnipotens ante sæcula disposuit donare.* Et sane qua ratione Deus statuit, ut res naturales per proprias operationes id assequerentur, ad quod ab ipso sunt ordinatæ, ab eoque & diriguntur, & aguntur, (licet ex hoc capite non habeant meriti rationem, quia ex libero, quod nullum ipsis inest, arbitrio non agunt, quod agunt, ut antea docuimus) eadem, inquam, ratione præstituere potuit (præstituisse autem ipsamet sanctio legis ostendit), ut homines per actiones suas ita factas, uti legis ordo ferret, hoc obtinerent, ad quod easdem proficere idem ipse Rector humanæ societatis Deus constituit. Res ex superius dictis jam satis constare potest.

XVI.

His positis, ordo pro bonis actionibus, quem statuit Deus, non est nisi ad præmium aliquod, seu mercedem, quam præordinavit ipse earum caussa retribuendam, sicut & pro malis pœnam (a). Id ratio ipsa legislationis, atque justitiæ demonstrat; quippe non alius ordo intelligitur justus in caussa retributionis, nisi qui pro bonis bona, pro malis mala decernat veluti naturales, ac legitimos suorum

rum

(a) *Recoluntur quædam de ordine, & sanctione legis jam antea constituta.*

rum operum fructus. Nihil hic de malis dicimus, seu retributione pœnarum, quippe & hoc apertius est, quam ut demonstrari debeat, improbis scilicet nonnisi mala pro operum ratione, & gradu oportere retribui; aliunde vero id ut in humana legislatione, sic etiam in divina facile intelligitur, quin necesse sit hic quæstionem intromittere, quæ sensu ipso naturæ, ita dixerim, finitur, nec multiplices, ac difficiliores, quemadmodum alia, habet explicatus. Potuit Deus stabilire pœnam, sicut & quilibet Princeps, pro actu voluntario, & libero, quo aliquis subditorum in legem impingat, & proportio pœnæ ad culpam non alio nitetur ordine, quod ad rem nostram pertinet, quam eo, quem Deus ipse pro infinita sua sapientia, justitiaque constituit. Nemo hic mihi iterum turbet ordinem justitiæ divinæ. Omnia quæcumque sunt, justa sunt, prout sunt constituta sive in physicis, sive in moralibus ab ipso Deo, qui omnia voluit propter se ipsum esse, & cum relationibus, quas voluit, ad ipsum. Vid. D. Th. 1 par. q. 23. a. 5. Et de hoc quidem satis jam dictum est.

XVII.

Venientibus itaque ad constitutionem bonorum, quæ Deus pro operibus hominum, quatenus secundum legem fuerint, præstituerit, recolenda est doctrina, quam secunda hujus operis parte explicavimus de bonitate morali, & supernaturali, ut inquiunt, actuum humanorum §. XXXVI., quippe bonum moraliter actum diximus, qui secundum rectam rationem fit ex fine debito, & cæteris ejusdem adjunctis, quod secundum naturæ ordinem ad omnes, & quosvis actus, ut boni habeantur,

omnino

omnino porrigitur; bonum autem actum nominavimus in ordine supra naturam, qui insuper ex adjutorio aliquo divinitus concesso, excedente prorsus proportionem naturæ elicitur; quod quidem adjutorii genus ad virtutes Theologicas solet revocari, quæ ideo, nisi infundantur, non habentur, longeque excellentiore ratione Deum ipsum attingunt, quam attingatur ab ipsa natura (*a*). Hæc perpetua, & constans S. Thomæ doctrina, & quæ Theologis plerisque omnibus, atque etiam Tridentinis Patribus non uno loco probata est. Ratio ipsa hanc distinctionem admittendam esse demonstrat; quippe bonus profecto moraliter est ille actus, quo quis ex. gr. invisibilia Dei per ea, quæ facta sunt, intellectu nititur cognoscere, tametsi nondum, ut ponitur, fidem v. gr., nec per consequens spem, & charitatem habeat; id quod multo magis iis tenendum est, qui negant ullam innatam, ut ajunt, ideam Dei admittendam esse, nihilque a nobis cognosci, aut percipi volunt, quod ortum vel a sensibus non habuerit, aut saltem ab animi consideratione.

XVIII.

Porro autem ex iis facilis progressio est ad propositam quæstionem, ut possumus, dirimendam, num scilicet, & quomodo spiritualia, vel temporalia bona cadere possint, aut cadant sub merito, cujus quidem rei explanatio tota pendet ex relatione, quam inter da-

(a) *Distinctio repetitur jam alibi constituta inter actus, ut non excedunt proportionem naturæ, seu tantum moralis ordinis habentur, & alios, qui superioris ordinis sunt.*

datos actus, & certa bona posuerit Deus; quippe non aliter concipitur ordinatio divina existere, a qua præcipue dependet meriti caussa, nisi in hoc ipso, quod *talis natura tales conditiones, vel proprietates habeat, & quod talia operans talia consequatur.* D. Th. 1. 2. q. 111. ar. 1. (*a*). Quo posito illud primum constituo inter superioris ordinis bona, quæ maxime spiritualia dicuntur, & sunt, omnium summum, quod & ultimus est hominis finis, non aliud censeri, nisi ipsius Dei fruitionem secundum illud psal. 7. *mihi autem adhærere Deo bonum est*; bonum quod dicit societatem quandam cum Deo, quo ipsum videntes transformabimur in ejus imaginem, ipsaque ejus per visionem essentia fruemur. Talia sunt, quæ scripturæ passim de ejusmodi summo bono, ejusdemque in patria communicatione prædicant. Atqui apertum est ex ipsa per fidem manifestata Dei providentia hoc bonum nemini retribuendum, nisi prout egerit, quod rectum est, ex fide, spe, & charitate, quæ posterior virtus, omnium tamen major, amicitiam dicit cum Deo, societatem cum Jesu Christo, qui futurorum bonorum est Pontifex, & vinculum est perfectionis, quo singulari plane ratione cum Deo colligamur, qui charitas est, & quo fit, ut qui manet in charitate in Deo maneat, & Deus in eo. Ergo bonum illud summum ex vi providentiæ divinæ non cadet sub merito, nisi quatenus opus ex charitate fit, per quam homo ad ejusmodi bonum ordinatur, atque hac ratione cætera, quæ di-

(*a*) *Ut sub merito proprie dicto cadere dicantur, & possint bona spiritualia.*

dicuntur tantum moralis ordinis bona opera ex se illuc pertingere non poterunt, quippe inter hæc, atque illud bonum non habetur, aut existit illa proportio, seu relatio, quam esse voluit Deus; proportio, quæ est in opere prædicto ex singulari virtute Spiritus Sancti moventis hominem in vitam æternam, & ex gratiæ, seu charitatis dignitate, per quam ille consors factus divinæ naturæ adoptatur in Filium Dei, Rom. 8., & 2 Petr. 1. Ex quibus sequitur, quod & huic principio consequens est, quoniam illud summum bonum est solum verum, & absolutum hominis bonum, illud, inquam tantum sub merito simpliciter dicto cadere, quatenus ut illud solum verum est hominis bonum, sic illud tantum verum, & simplex erit in homine meritum, quo vi operis ex charitate facti ad illud relationem habet secundum præordinationem divinam.

Eo pertinet, quod ajebat Apostolus 1. Cor. 13., ubi de præstantioribus donis linguarum prophetiæ, fidei, ac scientiæ loquens, & de aliis operationibus, quæ eximiæ videri possent in ordine morali, cujusmodi esset distribuere in cibos pauperum omnes substantias suas, corpus suum tradere, ita ut ardeat, e vestigio concludit: *Si autem charitatem non habuero, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens ... Nihil sum ... Nihil mihi prodest*. Eo spectat, quod scribebat D. Gregorius homil. 27. in Evangel. sub initium: *Nihil habet viriditatis ramus boni operis, si non procedit ex radice charitatis*. Eo tandem revocandum, ut alia mittam loqui, quod tradidit D Thomas 2. 2. q. 146. a. 1. ad 5. *Usus ciborum, & eorum abstinentia* (quod etiam de quovis alio opere secundum

dum rationem bono intelligendum est) *secundum se considerata non pertinet ad Regnum Dei*; *dicit enim Apostolus* 1. *ad Cor.* 8. Esca nos non commendat Deo; neque enim si non manducaverimus, deficiemus, neque si manducaverimus, abundabimus, *scilicet spiritualiter. Utrumque autem eorum secundum quod fit rationabiliter ex fide, & dilectione Dei pertinet ad Regnum Dei*, ubi dilectionem Dei pro charitate accipit, qua superius, nimirum 1. 2. q. 23. ar. 7., dixerat hominem ad Dei fruitionem ordinari, ut est objectum beatitudinis. Obiter hic adnoto distinctionem, quam agnoscit S. Doctor inter charitatem, & dilectionem Dei, quæ dici solet naturalis. *Charitas*, inquit 1. 2. qu. 109. art. 3., *diligit Deum super omnia eminentius, quam natura; natura enim diligit Deum super omnia, prout est principium, & finis naturalis boni, charitas autem secundum quod est objectum beatitudinis, & secundum quod homo habet quandam societatem spiritualem cum Deo; addit etiam charitas supra naturalem dilectionem Dei promtitudinem quandam, & delectationem, sicut habitus quilibet virtutis addit supra actum bonum, qui fit ex sola naturali ratione hominis virtutis habitum non habentis*. Atque hæc quidem sunt, quæ latius solent a Theologis explicari, maxime ubi agunt *de justificatione*. Interim quod facit ad præsens institutum, hæc attigisse sat fuerit. Solum ut plenius quæ tradita sunt percipiantur, animadverto 1. Etsi fruitio Dei dicatur sub merito cadere, non excludi tamen, quin sub alio respectu sit gratia, sive quia Deus ipse est, qui largitate sua dignatus est ejus se facere debitorem; sive quia merita, quibus illa paratur, ex ipsa-

ipsamet Dei gratia sunt, quæ nos elevat, atque adjuvat, ut bene agamus. Primum quidem inter alios indicavit Ambrosius, quum scripsit lib 8. in Lucam: *Deus petit quidem a nobis famulatum jure servitii, verum quia clemens, & bonus est, honores laborantibus pollicetur, & supereminet sudoribus subjectorum benevolentiæ magnitudo*. Alterum vero innuit Concilium Arausicanum can. 18. his verbis: *Debetur merces* (scilicet statuta, seu promissa) *bonis operibus, si fiant, sed gratia, quæ non debetur, præcedit, ut fiant*. Ex quo utroque capite omnino excluditur *superba* illa *imputatio*, quam Grotius adnot. in cap. 17. Lucæ in caussa meriti sibi visus est agnoscere, qua ne hoc homo putet Deum ex bono opere suo quasi sibi devinctum, vocandumque ad calculos, ut inter homines fieret, quorum alter alterum benefacto suo obligasset. Ad rem Augustinus serm. 12. de verb. Apost. *Aliter dicimus homini*, debes mihi, quia dedi tibi, *& aliter dicimus Deo*, debes mihi, quia promisisti mihi. *Deo igitur quid dicimus? Redde mihi, quia dedi tibi? Quid dedimus Deo, quando quod sumus, & quod habemus boni, ab illo habemus? Nihil ergo ei dedimus; non est quemadmodum ista voce exigamus debitorem Deum. Illo ergo modo possumus exigere Dominum nostrum: Redde, quod promisisti, quia fecimus, quod jussisti, & tu hoc fecisti, qui laborantes juvisti*. II. Animadverto, quum sub ratione finis concludantur etiam rationes, seu media ad illum ducentia tanquam præordinationis factæ executio, quæ *in tempore fit*, idcirco sub eodem merito, quo cadit Dei fruitio, & alia contineri posse, quibus in ejusmodi finem provehimur, ut augmentum gratiæ, & alia hujus

vitæ

vitæ bona, vel mala, quibus ad beatitudinem ipsam dirigimur, ac veluti manuducimur; quippe *diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his, qui secundum propositum vocati sunt Sancti.* Rom 8 (Dico *augmentum gratiæ &c.*, quippe prima, quæ dicitur, gratia non potest cadere sub merito, sive quia excedit proportionem naturæ, sive quia homo ante gratiam in statu peccati habeat potius impedimentum promerendi gratiam, quam meritum ejus.) Eo sensu toties dictum est *gratiam ducere ad gratiam*, ut scribebat S. Prosper; *eum, qui facit, quantum in se est*, *nimirum viribus gratiæ*, *mereri gratiam uberiorem*, uti sæpius docuit Angelicus; ac tandem ea plane ratione scripsit S Augustinus tract. 5. in Joan. *charitas meretur augeri*, *ut aucta mereatur & perfici*, quia nempe Deus præconcipitur hunc ordinem statuisse, ut quo magis ex accepta charitate quis conetur ad perfectiorem actum ejusdem, posita sufficienti ipsius ad augmentum præparatione. *eo magis participet charitatem*, *idest magis reducatur in actum illius*, *ac magis illi subdatur*, ut explicat D. Thomas 2. 2. q. 24. ar. 5. & 6. Eo spectat, quod ajebat Augustinus tract. 5. super primam Canon. Joannis: *Charitas, quum fuerit nata*, *nutritur*, quod ad incipientes pertinet; *quum fuerit nutrita*, *roboratur*, quod spectat ad proficientes; *quum fuerit roborata*, *perficitur*, quod nonnisi in perfectis evenit. III. Tandem & illud observo aliud etiam intelligi in hac re meritum, sed latius acceptum, quod nimirum nititur divinæ misericordiæ, quatenus *congruum est*, sicut loquitur D. Thomas 1. 2. q. 114. ar. 5., *ut dum homo bene utitur sua virtute* (quam tamen accepit a Deo),

Deus

Deus secundum supereχcellentem virtutem excellentius operetur. Solet ejus exemplum poni in oratione peccatoris, vel in alio quolibet virtutis actu, quod ita explicat idem Angelicus 2. 2 q. 83. ar. 15. Oratio, sicut & quilibet actus virtutis habet efficaciam merendi (quo modo accipitur meritum vere, & proprie dictum), in quantum procedit ex radice charitatis; . . . efficaciam autem impetrandi (qua ratione latius meritum accipi consuevit) habet ex gratia Dei, quem oramus quia etiam nos ad orandum inducit; unde Augustinus dicit serm. 29. de verbis Domini: *Non nos hortaretur, ut peteremus, nisi dare vellet*. Quomodo adhuc intelligitur relatio quædam a Deo adducta ex sua misericordia inter actum orandi, & illud, quod donare dispofuit, ut istud ipsum sub aliquo merito caderet; quatenus scilicet homo ipse a Deo excitatur etiam peccator, ut id orando obtineat, quod excellentius eidem sua largitate præparavit; Qua ratione dicitur Danielis 9. *Neque enim in justificationibus nostris prosternimus preces nostras ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis*. Sed de hoc argumento jam satis multa, ut ad hunc locum attinet. Conferatur interim ea de re S. Thomas cit. loco ar. 2. & 16., item 1. 2 q. 114. ar. 9.

XIX.

Quod vero spectat ad bona temporalia, de quibus secundo loco propositum est dicere, res ita mihi videtur posse explicari ex ante jactis principiis (*a*). Meritum quodcumque generatim acceptum non exi-

(a) *Rursus quemadmodum & temporalia bona intelligi possint sub aliquo merito cadere*.

ftit, nisi ex relatione, quam Deus posuerit inter datum actum, & aliquod instar præmii aut mercedis pro ejus actus ratione ab ipso Deo constitutum. Nulla est repugnantia, quo minus Deus ex. gr. inter datum actum puta virtutis moralis humanæ, & certum aliquod temporale præmium relationem posuerit, ut nempe quum homo tale opus ex. gr. fecerit, ad quod ipsum sua virtute promovet, tale quid aliud inferioris boni pro sua providentia, eidem, ut sibi placuit, respondeat. Ergo nihil etiam obest, quominus eo modo possit intelligi meritum aliquod comparate ad bonum temporale, quod eidem pro dato actu præparaverit Deus, & pro cujus assecutione agendi virtutem eidem deputavit.

Id expresse docuit D. Thomas 1. 2. q. 114. ar. 10., cujus argumentatio huc mihi videtur recidere. Ut homines agentes ex virtute, motioneque, quam eisdem impressit Deus ad opera justitiæ efficienda, merentur vitam æternam, & hoc ipso eam merentur, quia Deus illam pro datis actibus eo modo factis præparavit ut ab homine consequendam tanquam eorumdem mercedem; haud aliter posita præordinatione divina, ut homines quædam temporalia per datos actus, ad quos moventur, & excitantur a Deo, consequantur quasi mercedem operis sui, jam isthæc ipsa sub merito quodam intelligentur cadere, prout scilicet Deus ea ratione tale quid ut præmium ab ipsis consequendum præstituit. Exemplum ponit Angelicus in iis, *qui moventur a Deo ad aliqua temporaliter agenda, in quibus suum propositum consequuntur Deo favente*, quod nempe est quasi quædam merces eorum operum, ad quæ Deo ipso volente moventeque excitati sunt. Animadvertit autem hoc me-

meritum esse tantum, & dici *secundum quid*, seu imperfectum, prout fert natura præmii, seu boni præstituti, quod in se tantum inspectum, & penes sui substantiam, quatenus solum temporale est, non est bonum absolutum, & perfectum hominis, sed mancum, ac diminutum, & tantum homini bonum, *ut nunc*, vel sub aliquo respectu dumtaxat. Rationem autem merendi eo in casu tribuit motioni divinæ, seu, ut alibi loquitur, virtuti agendi, quam Deus homini deputavit, ut tale quid agens talia consequatur, quemadmodum in merito vitæ æternæ eamdem adscripsit eidem virtuti, seu motioni, sed prout talis est, quæ ad vitam æternam pertineat per opera justitiæ, quæ ex ea fiant. Ex quo patet quemadmodum, eodem D Thoma judice, ne in ejusmodi quidem bonis liceat homini in se ipso gloriari, sed solum in Deo, qui ut præmium illud sua tantum voluntate præordinavit, ita etiam idem ipse fuit, qui virtutem, & motum homini dedit, ut istud ipsum quasi mercedem consequeretur, quod nonnisi per datum actum obtinendum erat. An vero Deus reapse consuescat pro suavissima providentia sua etiam humanas virtutes morales, ad quarum actus interdum homines excitat, temporali aliquo bono tanquam præmio compensare, non obscure innuit Augustinus lib. 5. de Civ. Dei cap. 15., ubi ex instituto de Romanis agens sic scribit. Quibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis Angelis suis in Civitate sua cœlesti, ad cujus societatem pietas vera perducit, quæ non exhibet servitutem religionis, quam latriam Græci vocant, nisi uni vero Deo, si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperii

 con-

concederet, non redderetur merces bonis artibus eorum, ideſt virtutibus, quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, ut glorificentur ab hominibus, etiam Dominus ait (Matth.6.): *Amen dico vobis, perceperunt mercedem ſuam*. Sic & iſti privatas res ſuas pro re communi, hoc eſt Republica, & pro ejus ærario contemſerunt, avaritiæ reſtiterunt, conſuluerunt patriæ conſilio libero, neque delicto ſecundum ſuas leges, neque libidini obnoxii: his omnibus artibus tanquam vera via niſi ſunt ad honores, imperium, gloriam: honorati ſunt in omnibus fere gentibus, imperii ſui leges impoſuerunt multis gentibus, hodieque literis, & hiſtoria glorioſi ſunt pene in omnibus gentibus. Non eſt, quod de ſummi, & veri Dei juſtitia conquerantur: *Perceperunt mercedem ſuam*. Paria habet Chryſoſtomus Homil. 67 ad populum Antiochenum: *Quum malus proſperis utitur rebus, paucorum bonorum hic retributionem capiat*; & Hieronymus, ubi in commentariis ſuis digitum intendens in eum Ezechielis locum cap. 29. de Nabucodonoſore: *Dedi ei terram Ægypti pro eo, quod laboraverit mihi, ait Dominus Deus*, e veſtigio ſubdit: *Ex eo quod Nabucodonoſor mercedem recepit boni operis, intelligimus etiam Ethnicos non abſque mercede Dei judicio præteriri*. Non memoro hic exemplum obſtetricum Ægypti, quod omnibus ſatis notum eſt. Tantum obſervo, quod ſcribit D. Thomas 2. 2. q. 122. a. 5., etſi quibuſdam Dei præceptis etiamnum adnexa habeatur promiſſio aliqua temporalis boni, velut illi, quod eſt de honore parentibus exhibendo, *ut ſis longævus ſuper terram*, quo pertinet

tinet quoque illud Apoſtoli 1. ad Tim. 4. *Pietas ad omnia utilis eſt, promiſſionem habens vitæ, quæ nunc eſt, & futuræ;* mirandum tamen non eſſe, ſi aliquando aliter res ſe habeat in hac vita. Quum enim præſentia bona, vel mala non cadant ſub merito, vel demerito (proprie accepto), niſi prout ordinantur ad futuram retributionem; quis hinc ex commutatione rerum, quæ frequenter evenit, non veneretur potius, quam arguat occultam rationem divinorum judiciorum, quæ quum maxime futuram remunerationem reſpiciant, tum vero eam executionem ordinis præſtant in tempore, quam ſtatuit Deus, & eo plane ritu, ac modo, quo ſtatuit? Atque hic porro conquieſcant, & ſileant opus eſt mortalium mentes; *& quid eſt homo, ut ſequi poſſit Regem factorem ſuum?*

XX.

Igitur huc demum recidat totius ſumma rei, de qua hactenus diſputavimus (*a*). Præter meritum ſimplex, ſcilicet approbationis, vel reprobationis operis, (ubi poſteriore modo meritum in malum ſenſum accipitur) quod neceſſario deſcendit ex ipſa operis ad legem, & per conſequens ad legiſlatoris voluntatem relatione, exiſtit & aliud, quod efficax dicitur, prout ex data legis ſanctione, atque ordine conſtituto intelligitur quidquam aliud præter ſimplicem approbationem, vel reprobationem pro ipſius operis natura ſeu in bonum, ſeu in malum reſpondere, quod quidem in agens ipſum refluere percipitur, ſaltem pro tempore, ut tulerit ipſius operis conditio, quod ab ipſo ſua voluntate peractum eſt; atque illud porro appellavimus præmium, & pœnam, quæ ſtatuit Deus pro operis ra-

(a) *Summa dictorum.*

ratione, & indole retribuenda. Dixi *pro tempore*; nam dum postrema executio ordinis nundum advenit, relationes hominis, dum vivit, mutari possunt, ut tulerint suarum actionum rationes (salva semper in omnibus manente æternæ præordinationis veritate) quo in casu homo quodammodo alius efficitur, quum ex. gr. de bono fit malus, ut vel ipsi Philosopho lib 9. Ethic. cap. 3. animadversum est.

XXI.

Quod vero ad præmium singulariter attinet, nulla est repugnantia, quin Deus pro data operum natura, & indole diversi generis bona retribuere sanxerit, ne quidquam etiam, quod minoris esset, (quæ sua ipsius bonitas est) sine mercede dimitteretur. Ea porro merces est illud ipsum bonum, quod præparavit Deus, & ad quod voluit datum actum ordinem, seu proportionem habere (*a*). Aliquando Deus etiam in bonorum temporalium distributione evidentius probavit operationem suam, & maxime in vetere lege, ubi civile ipsius populi regimen Theocraticum erat, & qua tale temporalibus etiam promissionibus, ut & comminationibus abundabat. Qua de re fuse Rabbini, ac præcipue R. Abarbanel in Levit. 26 3 q. 1. Cæterum etsi tale quid apertius nunc non videatur, non tamen negandum est, quin & illuc adhuc Dei providentia, misericordia, atque justitia, quam sæpius etiam in hac vita exercet adversus homines, pertingat secundum æternum illum ordinem, quem idem ipse præstituit. *Si nunc*, ajebat Augustinus lib. 1. de Civ. Dei cap. 8., *omne peccatum Deus manifesta* pla

(a) *Complexio eorum, quæ de præmio temporali dicta sunt, & uberior eorumdem explicatio.*

plecteret pœna, nihil ultimo judicio servari putaretur: rursus si nullum peccatum nunc puniret aperte divinitas, nulla esse providentia divina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet, non ad eum ista pertinere diceremus: itemque si omnibus eas petentibus daret, nonnisi propter talia præmia serviendum illi esse arbitraremur, nec pios nos faceret talis servitus, sed potius cupidos, & avaros. Atque hæc sunt, quæ maxime obscuram reddunt mentibus nostris temporalium administrationem rerum, quas tamen æterno quoque consilio temperari a Deo certum est, ac præcipue secundum ordinem, quem habent occultum ad futuram retributionem.

XXII.

Quod autem præsertim in hac caussa interest scire, illud est, solum verum, præcipuum, ultimum hominis & præmium, & pretium, & meritum esse, quod bonis in æterna beatitate statutum est, atque rependitur, ubi solum, & summum est hominis bonum Deus ipse, qui fruendus, ubi idem Deus unus, & verus nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit. Eo scilicet omnibus tendendum est, ubi unus, & proprius hominis finis. Sed illuc non nisi vera pietate, & charitate contenditur. *Si quid in homine laudabile naturaliter eminet* (sicut de antiquis Romanis dicebat Augustinus lib. 2. de Civ. Dei cap. 29.) *illud nonnisi vera pietate purgatur, atque perficitur*. Interim tamen, quæquæ sit hominis con-

(a) *Conclusio de præmio æterno, quod solum est, ac verum hominis bonum, atque ut omnibus ad illud contendendum, & quomodo &c.*

ditio, & ſtatus, nunquam ipſi negligenda eſt ratio, & rationis cuſtodia, ne munus aſſignatum a Deo defugiat. Hoc lex ipſa naturæ fert, id ſupremum, quod ſummo illi Principi Deo competit in creaturas, ſuas, inquam, creaturas imperium. Et quis ſcit, an ſicut lex pædagogus olim fuit in Chriſto, ſic & illis ordo rationis, favente Deo, eſſe poſſit ad altiorem veritatem via, & quæ ipſis lucro futura ſit? Non ſine cauſſa omnibus naturæ lex eſt data, non ſine cauſſa inſtinctus ad ſummum bonum, cujus participationem norunt omnes poſſibilem, ſaltem ſi voluerit, & pro ratione, modoque, quo ſe ſe ipſum communicare voluerit Deus. Verum altius in Dei decreta non inquiramus. Neſcire velle, quæ Magiſter optimus neſcire nos vult, erudita inſcitia eſt. Quod ſpectat ad vera fide imbutos, eis nimirum eo rectius, & acrius illuc nitendum eſt, quo apertius eſt iter monſtratum ad verum bonum. Aliarum rerum umbræ evaneſcere illis debent, quibus prælucet fides, & quæ videntur hic bona vix animos tangere, quibus tanta eſt propoſita ſpes. Sed interea ſemper retinendum illuc niſi per charitatem non perveniri, ubi ſcilicet viget, & regnat ſempiterna charitas. Hæc eſt vera pietas, qua & colitur Deus, & poſſidetur, dum ille ſolus ſperatur, & ſolus diligitur, ut poſſideatur. En aurea D. Auguſtini doctrina a S. Proſpero in libro Epigrammaton num 20. his verſibus comprehenſa, quibus hanc tractationem abſolvimus.

Hac deſiderii Deus eſt pietate colendus,
Juſtitiæ ut merces tota ſit ipſe Deus;
Nam ſperans alio ſe munere poſſe beari,
Non quod poſcit, amat, ſed quod habere cupit.

FINIS.

INDEX
PRÆCIPUORUM CAPITUM
Quæ in hoc Libro continentur.

PARS I.

PARS II.

PARS III.

PARS IV.

PARS V.

FINIS.

DE mandato Reverendissimi Patris Johannis Dominici Piselli Ordinis Prædicatorum Sacræ Theologiæ Magistri, & Officii Sanctæ Inquisitionis Taurini Vicarii Generalis Librum, cui titulus: *Institutiones de Actibus Humanis ex Juris naturalis &c.* a Clarissimo Viro PETRO ANTONIO GHIO Sacræ Facultatis Doctore, & Theologorum Amplissimi Taurinensis Collegii Socio attente, ac summa animi oblectatione perlegi; in eoque non solum nihil deprehendi, quod Orthodoxæ Fidei, & sanæ doctrinæ adversetur, quinimmo optimam methodum, styli perspicuitatem, eruditionis copiam admiratus sum, præsertim quum ad stabilienda solida morum principia, figendasque recti, & justi notiones adversus nostri temporis Incredulos maxime conducat. Propterea ut publici juris fiat utillimum censeo, si visum fuerit &c. Dat. Taurini in Conventu Sancti Francisci de Paula die 9. Augusti 1770.

F. Petrus Johannes Burtius Ordinis Minimorum Sacræ Theologiæ Lector Jubilatus, & Sancti Officii Consultor.

Attenta ſupradicta Atteſtatione.

IMPRIMATUR.

Johannes Dominicus Piſelli Ordinis Prædicatorum S. T. M. Vicarius Gen. S. Officii Taurini.

V. Franciſcus Ferrerius Collegii Theologorum Taurinenſium Præſes.

V. Se ne permette la ſtampa.
GALLI per S. E. il Sign. Conte Caiſſotti di Santa Vittoria Gran Cancelliere.

ERRATA CORRIGE.

pag.	linea.		
45.	8	*cansensione*	*consensionem*
104.	17.	aliquid boni	(*addatur*) vel mali
194.	24.	boni sui, inquam,	boni, sui, inquam,
225.	30.	*remissione*	*prætermissione oper.s*
361.	3.	*nullisque*	*nullosque*